

Pääkirjoitus

Murrosajat korostavat tutkimukseen perustuvan vuoropuhelun tarvetta

Anna Kinnunen ja Antti Lindfors

Kulunut kevät jää mieliin murroskautena, jolloin Ukrainan sota katkaisi Euroopan pitkän rauhan kauden. Kuvat kodeistaan ja kotimaastaan pakenevista ukrainalaisista saivat huokaamaan, miten jokin, jonka ei ikinä enää pitänyt toistua, voikin jälleen olla osa 2020-luvun eurooppalaista todellisuutta. Sota tuntuu monessa mielessä tulleen lähelle, ja sillä on ollut vaikutuksensa myös yliopistomaailmaan. Opetus- ja kulttuuriministeriö antoi pian sodan puhjettua suosituksen, jonka mukaan yhteistyö venäläisten ja valkovenäläisten yliopistojen ja tutkimuslaitosten kanssa tulisi keskeyttää. Monet tutkimushankkeet ovatkin tällä hetkellä jäissä eikä uusia käynnistetä.

Yhteistyön jäädyttäminen Venäjän hallinnon rahoittamien tutkimusinstituutioiden kanssa on ymmärrettävä ja perusteltu ratkaisu, mutta samalla se herättää vääjäämättä myös perustavanlaatuisia kysymyksiä tieteen vapaudesta, uuden tiedon tuottamisen perusteista sekä tutkijoiden toiminnasta suhteessa tutkimusta mahdollistaviin instituutioihin. Voidaan syys-täkin kysyä, onko yhteistyön katkaiseminen kestävä ratkaisu tilanteessa, jossa molempia osapuolia ymmärtämään pyrkivälle vuoropuhelulle on nyt, jos koskaan, tilausta. Monilla suomalaisilla yliopistoilla on myös perinteisesti ollut Venäjään liittyvää ja venäläiseen kulttuuriin kohdistuvaa tutkimustoimintaa ja sen synnyttämää vankkaa asiantuntemusta, jota ei olisi saavutettu ilman yhteistyötä venäläisten tutkijoiden kanssa. Kyky arvioida ja selittää itänaapurimme toimintaa myös tavalliselle kansalaiselle ymmärrettävällä tavalla on erityisen arvokasta aikana, jolloin elämme sotaa käyvän ja arvaamattoman valtion rajanaapurina. Ilman molemminpuolista vuorovaikutusta sekä perusteltua ja asiallista, tutkimukseen pohjautuvaa tietoa menetämme otteen ja ymmärryksen toisistamme.

Eloren keskeisaloilla tehtävällä tutkimuksella tulee jatkossakin olemaan paljon työtä ja annettavaa yhteiskunnallisten ja poliittisten murrosten tulkinnassa. Voimakkaasti elävä turvallisuusympäristö Euroopassa ja Suomessa tuottaa kokemuksia ja jäsenyyksiä pakolaisuudesta, vastarinnasta ja avunannosta, joiden kriittisessä tarkastelussa tarvitaan myös perinteen- ja kulttuurintutkijoita. Kevään tapahtumien myötä myös *Eloren* nyt käsillä oleva teemanumero nousee tietyllä tapaa entistä ajankohtaisemmaksi. Teemanumero käsittelee arkipäivän esineitä sekä rajojen ja liikkumisen kokemuksia, ja se sisältää johdannon, kolme

artikkeliä, esseen ja esittelyä. Toimittamisesta ovat vastanneet Tuulikki Kurki, Saija Kaskinen ja Tarja Tantu Itä-Suomen yliopistosta. Numero pohjautuu vuosina 2018–2021 toimineeseen, Koneen Säätiön rahoittamaan *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeeseen, jossa tarkasteltiin liikkumisen seurauksena rakentuvia uusia naapuruuksia esineiden, esineistä kertomisen ja kertomusten vastaanoton näkökulmasta.

Teemanumeron toimittajat esittelevät numeronsa ja hankkeensa taustat tarkemmin omassa johdanto-osuudessaan, mutta esimerkkinä mainittakoon Tiina Sotkasiiran ja Pirjo Pölläsen artikkeli, joka tarkastelee turvapaikanhakijoiden kokemuksia kännykän käytöstä. Kännykkä on monelle turvapaikanhakijalle miltei ainoa kotimaasta mukana matkannut esine, joka luo tuttuutta, turvaa ja yhteyttä menneeseen uudessa ympäristössä. Kevään tapahtumien myötä emme voi olla miettimättä, millaisia esineitä kulkee tänäkin päivänä kotimaastaan pakenevien ukrainalaisten matkassa ja millaisia kertomuksia, tunteita ja merkityksiä niihin ajan myötä kiinnittyy. Entä millaista on palata kotiin tilanteessa, jossa kaikki tuttu materia on tuhoutunut ja ympäristö on muuttunut vieraaksi? Kenties myös näitä kysymyksiä tarkastellaan tulevaisuudessa *Eloressa*.

Tämän *Eloren* sisällössä kuvastuukin hyvin se, kuinka tutkimus elää ajassa tarttuen aina ajan-kohtaisiin ja yllättäviinkin aiheisiin. Samalla tutkimuksen tulokset kypsyvät luonnollisesti hieman viiveellä. Teeman ulkopuolisissa artikkeleissa esille nousevat esimerkiksi korona-ajan vaikutukset, kun Johanna Hokka, Elisa Kurtti ja Pia Olsson tarkastelevat Zoom-välitteisen ryhmähaastattelun muotoutumista eri toimijoiden välisenä vuorovaikutuksena. Artikkelin kimmokkeena on ollut nimenomaan koronapandemia, joka pakotti tutkijat etsimään verkovälitteisistä sovelluksista uusia keinoja kenttätöiden toteuttamiseksi ja aineistonkeruun mahdollistamiseksi. Ulla Valoveden ja Riitta Rainion jännittävässä artikkelissa kuulostellaan Lammasjärven kalliomaalausten laulumaisemia eli laulun kaikumista maalauskaaliosta. Poikkitieteellinen tutkimus yhdistää luovasti folkloristiikan ja lähialojen tutkimusta akustiikan ja musiikkitieteen menetelmiin ja tuottaa uutta tietoa kalliotaiteen visuaalisista ja auditiivisista aistiulottuvuuksista. Tove Ingebjørg Fjellin ruotsinkielisessä artikkelissa puolestaan tarkastellaan vapaaehtoista lapsettomuutta, tulevaisuudenkuvia ja ilmastonmuutosta norjalaisten media-, kysely- ja arkistoaineistojen valossa. Rungas numero sisältää lisäksi yhden katsauksen, kolme väitöslektiota sekä nipun tuoreita kirja-arvioita.

Kevät toi mukanaan muutoksia myös *Eloren* päätoimittajuuteen. Toisena päätoimittaja jatkaa edelleen FT Antti Lindfors, mutta vuodenvaihteessa väistyneen FT Heidi Henriikka Mäkelän tilalla toisena päätoimittajana aloitti FT Anna Kinnunen. Anna on joensuulainen perinteentutkija, joka työskentelee yliopisto-opettajana kulttuurintutkimuksen koulutusohjelmassa Itä-Suomen yliopistossa. Hän on kiinnostunut erityisesti terveydestä, sairaudesta ja hyvinvoinnista perinteen- ja kulttuurintutkimuksen näkökulmista. Vuonna 2020 valmistuneessa väitöskirjassaan hän tarkasteli mielen sairastamiseen kytkeytyviä kulttuurisia käsitteitä. Anna kiittää luottamuksesta ja ottaa päätoimittajan pestin ilolla ja kunnioituksella vastaan! Samalla *Elore* kiittää Heidiä arvokkaasta ja ansiokkaasta työstä lehden eteen ja toivottaa lukijoilleen lempeitä kesäpäiviä uuden numeron parissa.

Teemanumeron saate

Arkipäivän esineet sekä rajojen ja liikkumisen kokemukset

Tuulikki Kurki, Saija Kaskinen ja Tarja Tantt

Teemanumero *Arkipäivän esineet sekä rajojen ja liikkumisen kokemukset* on syntynyt hankkeesta *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita – rajojen ja liikkumisen kokemukset sekä uudet naapuruudet*. Hanke on toteutettu Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksessa Koneen Säätiön rahoittamana 2018–2022. Tieteellistä tutkimusta ja taidelähtöisiä menetelmiä yhdistävässä hankkeessa on tarkasteltu erilaisten rajojen ja liikkumisen kokemuksia sekä uusien naapuruuksien ja dialogin rakentumista esineiden ja esineistä kertomisen kautta (Kadonnut kinnas UEF Connect). Tavoitteena on ollut, että tieteellinen tutkimus, taiteellinen työskentely ja taidelähtöisten menetelmien hyödyntäminen hankkeen eri vaiheissa (esimerkiksi tutkimusaineiston keräämisessä ja tutkimustulosten julkaisemisessa) voisivat yhdessä avata tutkimuskohteisiin (rajoihin, liikkuvuuteen, uusien naapuruuksien rakentumiseen ja dialogiin) sellaisia näkökulmia, joita tutkimus tai taide eivät voi yksinään tavoittaa.

Hanketta on johtanut Itä-Suomen yliopiston kulttuurintutkimuksen professori Tuulikki Kurki. Hankkeessa on työskennellyt tutkijoita kulttuurintutkimuksen ja perinteentutkimuksen sekä kielen ja vuorovaikutuksen tutkimuksen aloilta.¹ Tärkeitä työryhmän jäseniä ovat olleet myös tutkimussihteeri ja kuvataiteilija², joka on tutkinut rajojen ja liikkumisen kysymyksiä taiteellisen työskentelyn kautta sekä vastannut hankkeen taidelähtöisin menetelmin toteutetuista osioista kuten aineistonkeruukokeiluista ja hankkeen pedagogisista työpajoista muun muassa kouluyhteistyössä.

Hankkeessa on keskitytty tarkastelemaan erityisesti itäisessä Suomessa asuvien, itäiseen Suomeen muuttaneiden ja sieltä muualle – esimerkiksi toisaalle Suomeen, Viroon tai Ruotsiin – muuttaneiden ihmisten kokemuksia rajoista ja liikkuvuudesta. Tutkimukseen osallistuneet ihmiset ovat kertoneet erilaisiin maantieteellisiin, symbolisiin tai muihin elämässään merkityksellisiksi kokemiinsa rajoihin liittyvistä esineistä sekä esineisiin kytkeytyvistä rajojen ja liikkumisen kokemuksista. Näistä ihmisten kokemuksista hanke koosti interaktiivisen museonäyttelyn Pohjois-Karjalan museoon Hilmaan keväällä 2020. Museonäyttelystä muokattiin myös avoimesti saatavilla oleva 360-virtuaalinäyttely (*Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -virtuaalinäyttely).

1 Hankkeen tutkijoina työskentelivät Tarja Tantt, Kirsi Laurén, Kari Korolainen ja Saija Kaskinen.

2 Hankkeessa työskenteli kuvataiteilija Päivi Saarelma ja tutkimussihteeri Biljana Stankovic.

Tieteellisen tutkimuksen aineisto on hankkeessa kerätty pääosin haastattelemalla. Haastattelujen lisäksi keruukutsuun saatiin jonkin verran kirjoitettuja ja erilaisin visuaalisin keinoin toteutettuja vastauksia. Oma tutkimusaineistonsa hankkeessa on muodostunut myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoaineistoista kerätyistä etnografisista piirustuksista. Keskeistä on ollut pohtia, mitä esineet ja esineistä kertominen nostavat tarkasteltavaksi erilaisten rajojen ylittämisen tai ylittämättömyyden kokemuksista sekä rajat ylittävistä naapuruuksista ja dialogista tai esimerkiksi kulttuurisen kansalaisuuden ja alueeseen kytkeytymättömien identiteettien rakentumisesta. Hankkeessa on tarkasteltu esineitä ja niistä kertomista materiaalisen kulttuurin tutkimuksen, kielen ja kerronnan tutkimuksen sekä taiteen ja interaktiivisen näyttelyn keinoin. Esineet on nähty potentiaalisina välineinä erilaisten dialogien syntyemiselle esimerkiksi menneen ja nykyisen, maahan muuttaneiden ja maassa jo asuvien, eri sukupolvien sekä liikkuvien ja paikalleen asettuneiden ihmisten välillä.

Hanke on tehnyt monipuolista yhteistyötä eri tahojen kanssa. Tutkimusaineistojen kartuttamisessa oli tärkeä rooli Opintokeskus Siviksellä, jonka verkostojen kautta hanke löysi lukuisia haastateltavia eri järjestöistä. Tutkimusyhteistyötä oli myös Viroon: Viron kirjallisuuseumo ja Tarton yliopisto päättivät toteuttaa samantapaisen, ihmisten elämässä mukana kulkeviin esineisiin liittyvän kilpakeruun kirjallisuuseumon aineistojen kartuttamiseksi. Pohjois-Karjalan museon Hilman kanssa toteutettuun museonäyttelyyn liittyi yhteistyötä myös paikallisten koulujen kanssa. Hankkeen kuvataiteilija toteutti oppilaiden kanssa raja-aiheisia työpajoja sekä kouluissa että museonäyttelyn yhteydessä. Punkaharjun Aseman Taidelaiturilla järjestettiin nuoren taiteilijan Winter Sid Johannesburgin hankkeen teemoja käsitellyt näyttely.

Teemanumero

Teemanumero *Arkipäivän esineet sekä rajojen ja liikkumisen kokemukset* käsittelee materiaalisen kulttuurin, rajojen ja liikkumisen teemoja suomalaisten ja virolaisten tapausesimerkkien kautta. Teemanumeron artikkelit perustuvat *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen tutkijoiden sekä hankkeen yhteistyötutkijoiden työskentelyyn Itä-Suomen yliopistossa sekä Viron kirjallisuuseumossa ja Tarton yliopistossa.

Teemanumeron yhtenä lähtöajatuksena on, että ihmisten kokemuspohjaista tietoa arkielämässä olevista erilaisista rajoista, niiden pystyttämisestä, purkamisesta, merkityksellistämisestä ja ylittämisestä voi tarkastella arkipäivän materiaalistien esineiden kautta. Teemanumeron taustalla vaikuttavat kolme 2010-luvulta lähtien näkyvämpään asemaan nousutta tutkimussuuntausta. Ensimmäinen niistä on monitieteinen rajojen ja liikkumisen tutkimus, toinen materiaalisen kulttuurin paluu tutkimuskohteeksi tekstien ja merkitysten tutkimisen rinnalle. Kolmas suuntaus puolestaan liittyy taidelähtöisten menetelmien näkyvämpään soveltamiseen etnografisten tutkimusmenetelmien rinnalla sellaistenkin ilmiöiden tarkastelussa, joita on perinteisesti tarkasteltu esimerkiksi pelkästään haastattelemalla tai havainnoimalla.

Erilaisten rajojen monitieteinen tutkimus alkoi levitä voimallisesti maantieteestä yhteiskuntatieteisiin sekä humanistisille aloille, kuten kulttuurintutkimukseen, 1990-luvulta alkaen (Brunet-Jailly 2005; Konrad ja Nicol 2011). Viime vuosikymmenen aikana monitieteinen liikkuvuuden ja rajojen tutkimus on kietoutunut monin tavoin myös materiaalisen kulttuurin tutkimukseen. Taustalla on tunnistettavissa 2000-luvun taitteeseen sijoittuva niin sanottu esineellinen käänne (*object turn*, Woodward 2001) sekä uusmaterialistisen tutkimusotteen

voimistuminen (Dolphin ja Van der Tuijn 2012). Käänteeseen jälkeen ja uusmaterialismin myötä aineellisen ja aineettoman kulttuurin ilmiöitä on voitu tarkastella toisiinsa kietoutuneina toisella tavalla kuin aikaisemmin (Dolphin ja Van der Tuijn 2012). Ian Woodwardin (2001) mukaan esineellinen käänne avasikin tärkeän näkökulman myös liikkuvuuden ja maahanmuuton tutkimukseen.

Esineellisen käänneeseen myötä monitieteinen rajojen ja liikkuvuuden tutkimus on ryhtynyt tarkastelemaan esimerkiksi sitä, miten eri tavoin erilaiset maantieteelliset, symboliset tai poliittiset rajat ilmenevät arkipäivän konteksteissa materiaalisesti, ja miten näennäisesti tavanomaiset arkipäivän esineet voivat toimia rajoihin ja liikkumiseen liittyvien kokemusten käsittelyn välineinä. Esimerkiksi 2000-luvun alkupuolella kirjallisuudentutkija Johan Schimanski esitteli rajan merkin käsitteen (*border figure*), joka pyrki käsitteellistämään rajoja sekä narratiivisesti että materiaalisesti. Schimanskin (emt.) mukaan rajan merkki, kuten metafora, narratiivi, kuva tai materiaallinen esine, voi koota yhteen niitä tapoja, joilla ihmiset kokevat ja havainnoivat erilaisia rajoja elämässään. (Schimanski 2006, 59–60.) 2010-luvulla yhteiskuntatieteilijät ja kulttuurintutkijat ovat käsitelleet myös liikkeessä olevien ihmisten mukana kulkevia arkiesineitä. Arki- ja käyttöesineitä, kuten kenkiä tai keittoastioita, on käytetty esimerkiksi maastamuuton ja maahanmuuton kokemusten tutkimiseen sekä niiden keinojen tutkimiseen, joiden avulla ihmiset mukautuvat ja sopeutuvat erilaisten maantieteellisten ja kulttuuristen rajojen ylittämiseen sekä käsittelevät ylittämisen monenlaisia seurauksia arkielämässään (Dudley 2010; 2011; De León 2013; Povrzanović Frykman ja Humbracht 2013). Tällaista tutkimusta on tehty runsaasti maailmanlaajuisesti eri rajoilla (*Migrant Worlds, Material Cultures* 2008), esimerkiksi Yhdysvaltojen ja Meksikon välisellä rajaseudulla (Castillo 2007; Aldama et al. 2012; De León 2013; Sheren 2018), Aasian eri rajaseuduilla (Dudley 2010; 2011) sekä Euroopassa esimerkiksi Saksan (Drechsel 2010; Bach 2017), Puolan (Burrell 2008), Norjan, Ruotsin, Suomen ja Viron rajoilla (Pötzsch 2015; Kadonnut kinnas UEF Connect; *Inequalities in Motion* 2015–2019). Näissä tutkimuksissa on tarkasteltu, kuinka esineet luovat jatkuvuutta menneen ja nykyisen välille maahanmuuttajan elämässä ja kuinka ihmiset käsittelevät vaikeitakin kokemuksiaan esimerkiksi esineisiin liittyviä arjen rutiineja toistamalla (Kurki 2021; De León 2013; Povrzanović Frykman ja Humbracht 2013; Dudley 2011).

Tutkimuksen lisäksi erilaiset museot ja galleriat ovat viimeisen vuosikymmenen aikana käsitelleet rajojen ja liikkuvuuden teemoja materiaallisen kulttuurin ja esineiden avulla entistä näkyvämmiin (Alexander et al. 2017; Anderson 2004). Museot ovat myös arvioineet kriittisesti kokoelmiaan ja kuratointikäytänteitään, jotta ne voisivat käsitellä paremmin esimerkiksi pakolaisuuden ja maahanmuuton seurauksena syntyvien alueisiin kytkeytymättömien kulttuurimuotojen ilmiöitä alueellisesti rajattujen kulttuurien ilmiöiden rinnalla (Lanz 2016). Lisäksi viime vuosina useat tutkimushankkeet ovat Suomessakin tehneet yhteistyötä eri museoiden ja gallerioiden kanssa sekä hyödyntäneet taidelähtöisiä lähestymistapoja tutkiemiensa rajoihin ja liikkumiseen liittyvien teemojen tarkasteluun (*Naapurijurtt* 2018–2021; *Taidetta, turvallisia tiloja ja kansatutkijuu* 2018; *Crossing Borders* 2019; *Tapahtuipa silloin, kun me menttiin Suomeen* 2019; *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* 2020). Taidelähtöisiä menetelmiä, kuten valokuvaamista ja visuaalista työskentelyä, on hyödynnetty myös monitieteisessä rajojen ja liikkuvuuden tutkimuksessa (esim. Korolainen 2020; Ball 2014; Witzgall ja Kesselring 2013). Kun käytetään taidelähtöisiä menetelmiä, yhtenä keskeisenä pyrkimyksenä on tuottaa erilaisten luovien menetelmien avulla ”mahdollisimman holistisia vastauksia” esitettyihin tutkimuskysymyksiin (Leavy 2015, luku 1) sekä saavuttaa ”syvempää” ja

”monitahoisempaa ymmärrystä” (Barone ja Eisner 2012, luku 1) kuin vain sanallisesti tapahtuvassa jonkin ilmiön käsittelyssä.

Tässä teemanumerossa on kolme tutkimusartikkelia, yksi essee ja yksi esittelyteksti. Teemanumeron tekstien päähuomio on arkipäiväisissä esineissä ja niihin liittyvissä narratiiveissa. Artikkeleissa ja esseessä tarkastellaan erilaisia näkyviä ja näkymättömiä rajoja, kulttuurista kansalaisuutta, identiteettejä, kuulumista sekä yllärajoissa ja välitilaisessa arjessa selviämistä. Lisäksi teemanumerossa pohditaan, miten näistä erilaisista rajojen ja liikkumisen kokemuksista voidaan välittää tietoa ja ymmärrystä esineiden välittämänä, moniaistisesti (Schiffer 1999, 26). Tällöin esineet toimivat ns. ”moniäänisinä instrumentteina” (Ball 2014) tutkittavien ilmiöiden tarkastelemiseksi.

Materiaaliset esineet ja niistä kertominen ovat keino tuoda yhteen rajoihin ja rajaamisen prosesseihin liittyvää kerronnallista ja ei-kerronnallista tietoa. Esineet voivat käsitteellistää rajoja ja rajaamisen prosesseja toisilla tavoilla kuin vain kerronnallisuuteen keskittyvissä tarkastelutavoissa. Tämä voi olla tärkeää, kun tutkitaan esimerkiksi rajoihin liittyviä ihmisten kokemuksia, jotka voivat olla vaikeita ja traumaattisia ja vaikeasti sanallistettavissa.

Kokonaisuudessaan teemanumero pyrkii vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: Kuinka eri tavoin liikkeessä olevat ihmiset rakentavat yllärajoista kuulumistaan, kulttuurista kansalaisuuttaan ja identiteettiään arkipäivän esineiden, niillä tekemisen ja niistä kertomisen avulla? Kuinka dialogi sekä dialoginen ja refleksiivinen ymmärrys esimerkiksi liikkuvuuden ja rajojen kokemuksista rakentuvat esineistä kertomisessa ja kerronnan vastaanottamisessa sekä esineiden materiaalisuuden ja visuaalisuuden kautta? Millaista tietoa liikkuvuudesta, erilaisista rajoista ja rajojen ylittämistä tai ylittämättömyydestä voidaan välittää arkipäivän esineiden avulla?

Kari Korolainen tutkii artikkelissaan ”Kulttuurinen kansalaisuus materiaalsen kulttuurin lävistäjänä: Näkyväksi tuleminen, mukana oleminen ja elämäntavat esineiden käyttämisen näkökulmasta tarkasteltuna” ihmisten kertomuksia heille tärkeistä esineistä, jotka ovat olleet heidän mukanaan erilaisten rajojen ylityksissä. Keskeisenä käsitteenä on *kulttuurinen kansalaisuus*, joka on yhdistetty artikkelissa etnologisen materiaalsen kulttuurin tutkimuksen näkökulmaan. Korolainen kysyy, miten kulttuurinen näkyväksi tuleminen, mukana oleminen sekä elämäntapojen ylläpitäminen ilmenevät mukana kulkevien tai muuten tärkeiden esineiden käyttämisestä kertomisessa.

Tiina Sotkasiira ja Pirjo Pöllänen tarkastelevat artikkelissaan ”Älypuhelimien luoma tuttuus ja turva turvapaikanhakijoiden välitilaisessa arjessa” Lähi-idästä Pohjois-Karjalaan turvapaikanhakijoina muuttaneiden henkilöiden arjen kulkua älypuhelimien ja erityisesti sille annettujen merkitysten avulla. Sotkasiiran ja Pölläsen mukaan älypuhelin on turvapaikanhakijoille arjen työkalu, joka kiinnittää heidät sekä nykyiseen suomalaiseen yhteiskuntaan että entiseen kotimaahan tai muualla maailmassa asuviin perheen tai suvun jäseniin.

Tuulikki Kurki analysoi artikkelissaan ”Kinnas ja lääkeruisku. Esineet rajoihin ja liikkumiseen liittyvän ymmärryksen välineinä museonäyttelyssä” Kadonnut kinnas ja muita tarinoita-hankkeen museonäyttelyä ja sen perusteella tehtyä 360-virtuaalinäyttelyä. Hän tarkastelee näitä näyttelyitä interaktiivisina tiloina, joissa museovieraan toiminta vuorovaikutuksessa näyttelytilan esineiden ja tarinoiden kanssa toimii rajoihin ja liikkumiseen liittyvän

refleksiivisen ymmärryksen muodostamisen välineenä. Artikkelissa hyödynnetään 2010-luvun museopedagogiikan näkökulmia sekä uusmaterialistisen kulttuurintutkimuksen lähtökohtia. Artikkelin tavoitteena on yleisemminkin pohtia teemoja, jotka voivat auttaa erilaisia tutkimushankkeita suunnittelemaan tulostensa esittämistä tai julkaisemista yhteistyössä esimerkiksi museoiden tai gallerioiden kanssa.

Saija Kaskinen kuvaa esseessään *“Take me Home: Dialogisen tilan rakentuminen valokuva-näyttelyssä”* Suomessa au pairina työskennelleen opiskelijan, taiteilijanimeltään Winter Sid Johannesburgin kokemuksia erilaisten sosiaalisten, kulttuuristen, kielellisten ja symbolisten rajojen ylittämisestä. Esseen keskiössä on Winter Sid Johannesburgin valokuvanäyttely *Take Me Home* dialogisena tilana, jossa taiteilija tutki esinevalokuvien ja installaatioiden avulla juurettomuuden, kuulumattomuuden ja näkymättömyyden tunnettaan sekä näiden tunteiden muuttumisen merkitystä oman minuuden kehitymiselle.

Astrid Tuisk ja Tiiu Jaago tarkastelevat esittelytekstissään *“Kilpakeruu Esemed meie rännakuil Viron kirjallisuuseumessa”* esinemuistoihin ja esinekertomuksiin liittyvää kilpakeruuta (suom. Esineet matkallamme). Keruun järjestivät Viron kirjallisuuseumuseon Viron kansanruudon arkisto ja Tarton yliopiston folkloristiikan laitos vuonna 2019, rinnakkain Suomessa toteutetun *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen aineistonkeruun kanssa. Virossa toteutettuun keruuseen vastasi 111 kertojaa. Tuisk ja Jaago vertailevat esittelytekstissään vanhemman ja nuoremman vastaajasukupolven keruuseen lähettämiä aineistoja. He kuvailevat sitä, millaiset esineet ovat tärkeitä eri sukupolvien vastaajille ja millaisia merkityksiä vastaajat kytkevät näihin esineisiin. Vaikka sukupolvien välillä on eroja esimerkiksi hyvin erilaisten kasvuympäristöjen ja elinolosuhteiden takia, sukupolvia yhdistäviä piirteitäkin aineistosta löytyy: muun muassa leikkikaluilla on ollut tärkeä rooli sekä vanhempien että nuorempien vastaajien elämässä.

Lähteet ja kirjallisuus

- Aldama, Arturo J., Chela Sandoval ja Peter J. Garcia (toim.). 2012. *Performing the U.S. Latina and Latino Borderlands*. Bloomington: Indiana University Press.
- Alexander, Edward P., Mary Alexander, Juilee Decker. 2017. *Museums in Motion. An Introduction to the History and Functions of Museums*. Lanham: Rowland & Littlefield.
- Anderson, Gail (toim.). 2004. *Reinventing the Museum. Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift*. Lanham: Altamira Press.
- Bach, Jonathan. 2017. *What Remains. Everyday Encounters with the Socialist Past in Germany*. New York: Columbia University Press.
- Ball, Susanne. 2014. “On the “Doing” of Visual Research on Borders and Migration: Collaboration between Professional Photographers, Social Scientists and Subjects.” *Journal of Borderlands Studies* 29(2): 147–164.
- Barone, Tom ja Elliot W. Eisner. 2012. *Arts Based Research*. Lontoo: Sage. (Epub-painos.)
- Brunet-Jailly, Emmanuel. 2005. “Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective” *Geopolitics* 10(4): 633–649.
- Burrell, Kathy. 2008. “Materializing the Border: Spaces of Mobility and Material Culture in Migration from Post-Socialist Poland.” *Mobilities* 3(3): 353–373. <https://doi.org/10.1080/17450100802376779>

- Castillo, Debra A. 2007. "Borders, Identities, Objects." Teoksessa *Border Poetics De-Limited*, toimittaneet Johan Schimanski ja Stephen Wolfe, 115–148. Hannover: Wehrhahn Verlag.
- Crossing Borders* 2019. *Crossing Borders* -hanke. Konsortion johtaja Sari Pöyhönen, Jyväskylän yliopisto. Hankkeen kotisivu: <https://croboarts.org/>. Luettu 15.8.2021.
- De León, Jason. 2013. "Undocumented migration, use wear, and the materiality of habitual suffering in the Sonoran Desert." *Journal of Material Culture* 18(4): 321–345.
- Dolphin, Rick ja Iris Van der Tuijn. 2012. *New Materialism: interviews & cartographies*. Ann Arbor: Open Humanities Press.
- Drechsel, Benjamin. 2010. "The Berlin Wall from a Visual Perspective: Comments on the Construction of a Political Media Icon." *Visual Communication* 9(1): 3–24.
- Dudley, Sandra. 2010. *Materializing Exile: Material Culture and Embodied Experience among Karenni Refugees in Thailand*. Oxford: Berghahn.
- Dudley, Sandra. 2011. "Feeling at Home. Producing and Consuming Things in Karenni Refugee Camps on the Thai-Burma Border." *Population, Space and Place* 17: 742–755.
- Inequalities in Motion 2015–2019. *Inequalities in Motion: Transnational Families in Estonia and Finland*. Tutkimushanke, johtaja professori Laura Assmuth, Itä-Suomen yliopisto.
- Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* 2020. Museonäyttely Pohjois-Karjalan museo Hilma, 6.2.–17.3. ja 2.6.–2.8.2020.
- Kadonnut kinnas UEF Connect. <https://uefconnect.uef.fi/tutkimusryhma/kadonnut-kinnas-ja-muita-tarinoita> . Luettu 11.6.2022.
- Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -virtuaalinäyttely. <https://www.360panorama.fi/360KadonnutKinnas>. Luettu 11.6.2022.
- Konrad, Victor ja Heather N. Nicol. 2011. "Border Culture, the Boundary between Canada and the United States of America, and the Advancement of Borderland Theory." *Geopolitics* 16(1): 70–90.
- Korolainen, Kari. 2020. *Marjatta ja Ilman Kinna*. Joensuu: Kirjokansi.
- Kurki, Tuulikki. 2021. "Materialized Trauma Narratives of Border Crossings." *Electronic Journal of Folklore Studies* 83: 81–84. doi: <https://doi.org/10.7592/FEJF2021.83.kurki>
- Lanz, Francesca. 2016. "Staging Migration (in) Museums. A Reflection on Exhibition Design Practices for the Representation of Migration in European Contemporary Museums." *Museum & Society* 14(1): 178–192.
- Leavy, Patricia. 2015. *Method Meets Art. Arts-Based Research Practice*. New York: The Guilford Press. (Epub-painos.)
- Migrant Worlds, Material Cultures. 2008. Themes issue in *Mobilities* 3(3).
- Naapurijurttta 2018–2021. *Naapurijurttta*. Hankkeen johtaja Eeva Puumala. TaSSu. Tampere Centre for Societal Sustainability. <https://societalsustainability.fi/naapurijurttta/?lang=fi>. Luettu 11.6.2022.
- Povržanović Frykman M. & Michael Humbracht. 2013. "Making Palpable Connections: Objects in Migrants' Transnational Lives." *Ethnologia Scandinavica* 43: 47–67. URN: <urn:nbn:se:mau:diva-14377>
- Pöttsch, Holger. 2015. "Art Across Borders: Dislocating Artistic and Curatorial Practices in the Barents Euro-Arctic Region." *Journal of Borderland Studies* 30(1): 111–125. DOI: <https://doi.org/10.1080/08865655.2015.1036099>
- Schiffer, Michael. 1999. *The Material Life of Human Beings. Artifacts, behavior, and communication*. Lontoo: Routledge.

- Schimanski, Johan. 2006. "Crossing and Reading: Notes towards a Theory and a Method." *Nordlit* 10(1): 41–63. DOI: <https://doi.org/10.7557/13.1835>
- Sheren, Ila Nicole. 2018. "The San Diego Chicano Movement and the Origins of Border Art." *Journal of Borderlands Studies* 33(4): 513–527. DOI: <https://doi.org/10.1080/08865655.2016.1238314>
- Taidetta, turvallisia tiloja ja kanssatutkijuutta* 2018. <https://katsomukset.fi/2018/03/22/taidetta-turvallisia-tiloja-ja-kanssatutkijuutta/>. Nuoret muslimit ja resilienssi -hankkeen järjestämä valokuvanäyttely. Hankkeen johtaja Marja Tiilikainen, Siirtolaisinstituutti / Helsingin yliopisto. Luettu 29.8.2021.
- Tapahtuipa silloin, kun me menttiin Suomeen 2019. *Tapahtuipa silloin, kun me menttiin Suomeen / See oli siis kui Soome läksime*. Martin Rattaksen ja tutkimusprojektin Inequalities in Motion (Itä-Suomen yliopisto) järjestämä sarjakuvanäyttely, Vabamu Museum, Tallinna, Viro, 11.10.–8.12.2019.
- Witzgall, Susanne ja Sven Kesselring (toim.). 2013. *New Mobilities Regime in Art and Social Sciences*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Woodward, Ian. 2001. "Domestic Objects and the Taste Epiphany. A Resource for Consumption Methodology." *Journal of Material Culture* 6(2): 115–136.

FT Tuulikki Kurki työskentelee kulttuurintutkimuksen, erityisesti kulttuurisen muutoksen tutkimuksen, professorina Itä-Suomen yliopistossa. Hänen viimeaikainen tutkimuksensa on käsitellyt rajojen, liikkuvuuden, trauman ja materiaalisuuden teemoja sekä kirjallisuutta Suomen ja Venäjän rajaseudulla.

FT Saija Kaskinen työskentelee Itä-Suomen yliopiston kielikeskuksessa erityisalojen englannin kielen yliopistonlehtorina. Hänen tämänhetkiset tutkimuskohteensa ovat trauma ja petturuus instituutioiden näkökulmasta Iranissa. Lisäksi hän tutkii naisten asemaa sosiaalisessa hierarkiassa 1800-luvun englantilaisessa kirjallisuudessa.

FM Tarja Tantt on työskennellyt projektitutkijana Kadonnut kinnas ja muita tarinoita -hankkeessa. Hän työskentelee myös Itä-Suomen yliopiston kielikeskuksessa suomen kielen ja puheviestinnän yliopisto-opettajana. Tantt tutkii arkisissa vuorovaikutustilanteissa käytettävää suomen kieltä maahanmuuttajien uuteen yhteisöön kiinnittymisen näkökulmasta.

Kulttuurinen kansalaisuus materiaalisen kulttuurin lävistäjänä

Näkyväksi tuleminen, mukana oleminen ja elämäntavat esineiden käyttämisen näkökulmasta tarkasteltuna

Kari Korolainen

Tarkastelen artikkelissani kulttuurista kansalaisuutta materiaalisen kulttuurin kannalta, tutkimalla kertomuksia ihmisten tärkeistä esineistä. Ajatus kulttuurisesta kansalaisuudesta materiaalisen kulttuurin lävistäjänä viittaa pyrkimykseni hahmottaa tätä aihetta kattavasti, konkreettisesti sekä myös perinteen- ja kulttuurintutkimuksen suuntaa silmällä pitäen. Aihepiiriin ulottuu politiikan teoriasta arjen käytäntöihin, ja kuten tuonnempana käy ilmi, aina esineiden sisuksiinkin saakka. Syvennyn tarinoiniin matkalaukusta, kirstusta, keittiöveitsestä, neulatyynystä ja monesta muusta arkisesta käyttöesineestä erityisesti niiden käyttämisen näkökulmasta. Aineistona on *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita: rajojen ja liikkuvuuden kokemukset sekä uudet naapuruudet* -hankkeessa vuosina 2018–2019 tehdyt haastattelut. Hankkeen ja sen haastattelujen yhtenä lähtökohtana oli ajatus siitä, että enenevässä määrin kohtaamme ja ylitämme rajoja tavallisesta poikkeavissa, yllättävissäkin muodoissa (ks. Kurki 2020; Wille ja Nienaber 2020). Niinpä tutkimissani kertomuksissa esiintyvät ovat mukana ei vain ylitettäessä maantieteellisiä ja valtiollisia rajoja, vaan myös erilaisissa kokemuksissa kielellisistä, symbolisista ja muunlaisista kulttuurisista rajoista.

Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä on politiikan ja kansalaisuuden tutkimuksesta peräisin oleva ajatus *kulttuurisesta kansalaisuudesta* (*cultural citizenship*) (Ks. Beaman 2016; Glenn 2011, Stevenson 2003; Rosaldo 1994.) Käsite viittaa oikeudellisen tasa-arvon ja kulttuurisen tasa-arvoisen kohtelun suhteeseen (Beaman 2016, 851–852). Ymmärrän asian niin, että oikeudellinen tasa-arvo on jotakin institutionaalisesti määriteltä, kun taas tasa-arvoisen kohtelu viittaa siihen, miten tasa-arvo arjessa toteutuu tai jää toteutumatta. Kulttuurisen kansalaisuuden ohella tutkimukseni taustoittuu etnologiseen materiaalisen kulttuurin tutkimukseen (ks. Povrzanović Frykman ja Humbracht 2013; Svašek 2012; Miller 2010; 1998; Tilley 2006). Huomio on kielen ja esinemaailman moninaisuuden vuorovaikutuksessa, mutta niin, että tutkimuksen taustalla tarkasteltavana on aina jokin erityinen aineellinen kohde (ks. Miller 1998, 5–7). Näin ajateltuna idea kulttuurisesta kansalaisuudesta materiaalisen kulttuurin lävistäjänä viittaa myös etnologiseen materiaalisen kulttuurin tutkimukseen.

Perinteentutkimuksen kannalta olennaista tutkimuksessani on ajatus omaehtoisuuden suhteesta kulttuuriin oikeuksiin. Sosiologi Nick Stevenson (2003, 33) painottaa, että yksi

kulttuurista kansalaisuutta määrittävä jännite on yksilöllisyyden ja yhteisöllisen solidaarisuuden toteutumisen välillä. Näkemykseni mukaan jännite voi ilmetä siinä, miten yksilöllisyyden toteutuminen voi olla epätasa-arvoista, esimerkiksi miten joillakin ihmisillä asuinpaikan perusteella on paremmat mahdollisuudet yksilöllisyytensä toteuttamiseen vaikkapa harrastemahdollisuuksien myötä kuin toisilla. Lähestyn kulttuurista kansalaisuutta yksilöllisyyden ja yhteisöllisen välisen jännitteen huomioiden, mutta kulttuurisiin oikeuksiin rajautuen. Lähtökohtana on sosiologi Jan Pakulskin esittämä jaottelu, jonka mukaan etenkin kulttuuriseen kansalaisuuteen kytkeytyvät kulttuuriset oikeudet sisältävät:

oikeuden symboliseen mukana olemiseen ja näkyvyyteen (verrattuna sivuun jättämiseen "*marginalisation*"), oikeuden arvostetuksi tulemiseen (verrattuna leimaamiseen "*stigmatisation*") ja oikeuden identiteetin tunnetuksi tekemiseen sekä elämäntapojen yllä pitämiseen (verrattuna yhtäläistämiseen "*assimilation*") (Pakulski 1997, 80).¹

Pakulskin jaottelua valikoivasti soveltaen tutkimuskysymykseni on: *miten kulttuurinen näkyväksi tuleminen, mukana olemisen sekä elämäntapojen ylläpitäminen ilmenevät mukana kulkevien tai muuten tärkeiden esineiden käyttämisestä kerrottaessa?* Metodologisena päämääränä on tarkastella kulttuurisen kansalaisuuden aihepiiriä niin, että transnationaalisuuden, valtioiden rajojen ylityksiin liittyvien esimerkkien ohella myös muunlaisista esimerkkitalanteista saisi analyttisen otteen. Tutkimusasetelmani taustalla on lisäksi se, että materiaalisen kulttuurin ja kulttuurisen kansalaisuuden keskustelut ovat luonteeltaan ja taustoiltaan erilaisia, paljolti erilläänkin, kuten seuraavasta taustoituksesta käy ilmi.

Materiaalinen kulttuuri ja kulttuurinen kansalaisuus

Esine voidaan määritellä esimerkiksi niin, että se on "ihmisen määrätarkoitusta varten valmistama tai muokkaama aineellinen ja eloton artefakti, joka kehystää inhimillisiä käytäntöjä ja välittää vuorovaikutusta" (Tieteen termipankki 2021). Toisaalta sanan "esine" voi ajatella kokoavana yleiskäsitteenä, jolloin se viittaa yleisesti erilaisiin arkisiin esineisiin, tavarahan (*stuff*, ks. Miller 2010, 1–2; *things*, ks. Brown 2004). Artikkelissani tukeudun esineitä käsittelevistä tutkimusaloista etnologisesti virittyneeseen materiaalisen kulttuurin tutkimukseen. Materiaalisen kulttuurin tutkimus kehittyi angloamerikkalaisen yhteiskuntatieteen katveessa 1970-luvulla ja on profiloitunut monitieteiseksi kansainväliseksi tutkimussuuntaukseksi. Sen piirissä aineellisuuden näkökulmaa on nostettu esiin ja puolustettu silloinkin, kun se on ollut epämuodikas aihe. (Miller 1998, 3–5; ks. Olsen 2003, 87, 89.)² Materiaalisen kulttuurin tutkimusta tehdään niin humanistiselta, yhteiskuntatieteelliseltä kuin antropologiselta tai etnografiselta kannalta (ks. Miller 2010, 42–78; Tilley 2006; 2001), sekä nykyään enenevässä määrin liikkuvuuden ja *transnationaalisuuden* tutkimisen viitekehyksissä (Hieta 2017; Povrzanović Frykman 2017; Svašek 2012; Olsen 2003).

Etnologisen otteen myötä kiinnitän huomiota omaehtoisuuteen ja kulttuuriseen luovuuteen materiaalisen kulttuurin yhteydessä (Löfgren 2008, 125–127; ks. Fingerroos et al. 2020). Lähtökohtanani on ajatus, että ihmiset käyttävät esineitä luovasti, kukin tavallaan, eikä esineistä itsestään tai esimerkiksi esineiden nimityksistä voi aina päätellä suoraan, millaisilla tavoilla esineet ovat ihmisten arjessa. Historiallisesti etnologian juuret ovat vertailevassa

1 Käännös kirjoittajan.

2 Toki esineitä tarkastellaan myös esimerkiksi antropologiassa ja arkeologiassa (Tilley 2006, 1–4) sekä kansatieteessä (Kiuru 2000; Säskilähti 1997).

kulttuurien tutkimuksessa, ja materiaalisen kulttuurin lisäksi kiinnostus on kohdistunut myös tapakulttuuriin. Suomessa esineiden tutkimuksen, kansatieteen ja etnologian varhaishistoria linkittyy folkloristiikkaankin. (Ks. Korolainen 2017; Kiuru 2000; Sääskilähti 1997.) Etnologinen materiaalisen kulttuurin tutkimus havainnollistaa esimerkiksi, kuinka esineiden ohella esineympäristöt, etenkin kodit ovat usein moniulotteisia asioita. Kotien esineistö voi olla ajallisesti kerrostunutta ja esineet voivat olla osallisina luomassa turvallisuuden tunnetta tai auttaa kytkeytymään sukupolvien ketjuihin. (Kiuru 2000, 280–283; Svašek 2012, 13–18; ks. Korolainen 2012; Miller 2008.) Etnologisen näkökulman voi ajatella kytkeytyvän kulttuurisen kansalaisuuden teoriataustaan niinkin, että kulttuurisia oikeuksia, esimerkiksi oikeutta omanlaiseen elämäntapaan voi lähestyä instituutioiden ja lainsäädännön sijaan arkisempana, metakulttuurisena ilmiönä.

Etnologisesti virittyneessä liikkuvuustutkimuksessa sekä transnationaalisen tutkimuksen kehityksessä materiaalista kulttuuria on tarkasteltu erityisesti siltä kannalta, miten esineet ja niihin liittyvät käytännöt ovat osallisina transnationaalisten sosiaalisten suhteiden luomisessa (ks. Hieta 2017; Povrzanović Frykman 2017). Tukeudun artikkelissani etnologi Maja Povrzanović Frykmanin (2017) esimerkkiin korostaessani esineiden käyttämisen näkökulmaa. Hän korostaa esinekäytäntöjä ja tuo esiin, miten materiaalisuus on tärkeä näkökulma transnationaalisia sosiaalisia suhteita tarkasteltaessa. Eläessään kahdessa eri maassa, Povrzanović Frykman kiinnitti omakohtaisesti huomiota esimerkiksi siihen, miten niinkin arkinen asia kuin oven avaaminen voi muistuttaa ”ulkomaalaisena olemisesta” (*foreignness*). Esineiden käyttämiseen tämä liittyy siinä, että ovien lukot ja avaimet ovat erilaisia eri maissa, minkä huomioiminen muistutti Povrzanović Frykmania ulkomaalaisena olemisesta arjen keskellä. (Ibid. 43, 45.) Tällainen etnologinen ote on hyvin linjassa sen ajatuksen kanssa, että materiaalisen kulttuurin tutkimuksessa huomio kohdistuu kielen ja esinemaailman moninaisuuden vuorovaikutukseen, aineellisuutta unohtamatta (Miller 1998, 5–7; ks. Vesterinen 2001, 26–27). Povrzanović Frykmanin puhuu tietyistä avaimista ja juuri niihin avaimiin liittyvistä kokemuksista, ei avaimista yleensä. Niinpä tutkimukseni lähtökohta on, että esineet ovat kiinni niin esineiden aineellisessa kuin kertojien elämänkulun sekä haastattelutilanteen konteksteissa. Jäljempänä keskustelujen kohteena on aina jokin konkreettinen esine tai sen osa, ei esineiden ideat yleensä.

Kulttuurisen kansalaisuuden käsite taustoittuu yhteiskuntateorian ja politiikan tutkimukseen. Painotus on esinesuhteen sijaan sosiaalisten suhteiden tarkastelussa, vaikka esimerkiksi Stevenson (2003, 126–150) nostaa esiin esinenäkökulmaa sivuavan kuluttamisen aihepiiriin.³ Kulttuurisesta kansalaisuudesta keskustelemisen taustalla on sosiaalisten oikeuksien ja kulttuuristen käytäntöjen suhteen problematiikka. Huomiota on kiinnitetty erityisesti yhteiskunnallisten oikeuksien ja niiden arkisen toteutumisen väliseen suhteeseen. (Beaman 2016, 851; Stevenson 2003, 6–9; Pakulski 1997; Rosaldo 1994.) Tämä virallisen ja omaehtoisen jännite tuli esiin kulttuurista kansalaisuutta edeltäneissä ja sille tietä avanneissa keskusteluissa – jo silloin, kun sosiologi T. H. Marshall 1940- ja 50-lukujen taitteessa käsitteli kysymystä institutionaalisten ja sosiaalisten oikeuksien suhteesta. Marshall pyrki muotoilemaan kriittistä näkökulmaa, jossa kansalaisuutta tarkastellaan niin sosiaalisen ja poliittisen näkökulman kuin kansalais(toiminnan)näkökulman kannalta. (Marshall 1987; ks. Stevenson 2003; Miller 2002; Pakulski 1997.) Hän tarkasteli brittiläisen luokkayhteiskunnan epätasa-arvoisuutta suhteessa tasavertaisen kansalaisuuden toteutumiseen (Marshall

3 Kulutustutkimuksesta ja materiaalisesta kulttuurista ks. Tilley 2001; Vesterinen 2001; Pantzar 2000.

1987, 6). Muun muassa sosiologi Bryan S. Turner (2001) kritisoi Marshallin teoriaa ja korosti sosiaalisten oikeuksien sijaan nimenomaan kulttuurisia oikeuksia. Turner tuo esiin, miten Marshallin heti toisen maailmansodan jälkeen esittämän teorian perusta rapautui 1900-luvun jälkipuoliskon yhteiskunnallisten muutosten myötä. Sosiologi Evelyn Nakano Glenn (2011, 3) taas korostaa kulttuurisen kansalaisuuden taustakeskusteluja pohtiessaan, että lähtökohdat kulttuurista oikeuksista keskustelemiselle ovat erilaiset Yhdysvalloissa, jossa kansalaisuuden tausta on monisyisempi ja erilaisten kamppailujen lävistämässä, kuin Britanniassa, jonka näkökulmasta Marshall lähestyi aihetta 1940-luvun lopulla. Nämä keskustelut kertovat siitä, että sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus sekä niiden erot on jo varhain huomioitu lähestyttäessä kansalaisoikeuksia eri suunnista. Tähän taustaan suhteutettuna nykykeskusteluissa kulttuurisesta kansalaisuudesta painottuu erityisesti ”oikeus olla erilainen” ja kamppailu tästä oikeudesta silloin, kun se ei toteudu käytännössä. Käsite liitetäänkin usein tavalla tai toisella yhteiskunnallisesti marginaalisessa asemassa olevien tarkasteluun. (Rosaldo 1994, 57, 61–62; ks. Pakulski 1997, 83; Beaman 2016, 850–851). Artikkelin väite yllä kartoittamaani viitekehukseen tukeutuen on, että ymmärtääksemme paremmin kulttuurista kansalaisuutta, kulttuurisia oikeuksia voi ja kannattaa tutkia materiaalista kulttuuria lävistävänä asiana ja esineiden käyttämisen kannalta – merkityksellisyyden, henkilökohtaisuuden, esineisiin liitettyjen muistojen ja muiden näkökulmien ohella.

Tutkimushaastattelut temaattisen analyysin aineistona

Aineistollisena lähtökohtana on 54 vuosina 2018–2019 tehtyä teemahaastattelua (noin 54 tuntia), joissa *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen tutkijat kirjoittajaa lukuun ottamatta toimivat haastattelijoina.⁴ Pääosin aineisto koostuu haastatteluista, joissa haastateltavana on yksi henkilö, mutta mukana on lisäksi kaksi ryhmähaastattelua ja joitakin haastatteluja, joissa haastateltavan perheenjäsen, aviopuoliso, vanhempi tai sisarus on mukana tai häntä on haastateltu erikseen. Aineisto kytkeytyy maantieteellisesti painokkaimmin Itä-Suomeen, Vienan Karjalaan, Ruotsiin ja Viroon. Haastatteluja on tehty Suomessa, Virossa ja Ruotsissa. Keskustelujen aluksi haastateltavia on tavallisesti pyydetty kertomaan itsestään ja elämänsästä, sekä siitä, mikä on haastateltavan mukana kulkeva tai tärkeä esine. Joissakin tapauksissa kysymysten painotus on enemmän vieraisiin kulttuureihin, ihmisiin tutustumista tai muualla kuin synnyinmaassa elämistä helpottaneissa esineissä. Toisinaan haastatteluissa keskustellaan paljon muistakin aiheista kuin vain rajoista tai esineistä. Tutkimuseettinen lähtökohta on, että kaikki haastateltavat osallistuivat tutkimukseen vapaaehtoisesti ja ovat antaneet kirjallisen suostumuksensa haastattelujen tutkimuskäytöstä. Lisäksi haastateltavien henkilöllisyys on anonymisoitu tutkimuksessa. Lähtökohtana on myös, että haastattelujen esineet ovat tavalla tai toisella arvokkaita omistajilleen huolimatta siitä, etten käsittele kaikkia muualla aineistossa esille otettuja esineitä.

Olen pitänyt materiaalisen kulttuurin näkökulman keskiössä niin, että olen rajannut tutkimusaineistoa esinelähtöisesti (ks. Ruusuvoori et al. 2010, 14, 27). Se tarkoittaa, että avainasemassa ovat olleet ne keskustelukohdat, joissa puhutaan kunkin haastateltavan yhdestä

4 Jätin tarkasteluni ulkopuolelle *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeessa kerätyt kyselylomake- ja tekstiaineistot. Alkuperäisessä osatutkimuksessani tässä hankkeessa käsitteelin rajoja ylittäviä esineitä ja niihin liittyviä kokemuksia itäsuomalaisen ja rajakarjalaisten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinneaineistojen piirrosten kannalta, mistä syystä en toiminut myöskään haastattelijana hankkeen kuluessa. (Korolainen 2021.) *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen haastattelijoina toimineista tutkijoista kulttuurintutkijat Tuulikki Kurki ja Kirsi Laurén ovat aiemmin tarkastelleet artikkeleissaan osaa tutkimuksessani käsittelemistäni haastatteluista (Kurki 2021; Laurén 2020). Viittaan näihin artikkeleihin erityisesti silloin, jos kirjoittajat ovat käsitelleet laajemmin jotakin tarkastelemaani haastattelua.

keskeisimmästä mukana kulkevasta esineestä. Erittelin siis tutkimukseni aluksi yhtäältä sitä, millaisista esineistä keskustellaan ja toisaalta sitä, millaisista maantieteellisistä, symbolisista tai muista rajoista on kyse. Osassa haastatteluissa yksittäinen tärkeä esine on selvemmin esillä, kun taas toisissa haastateltavat kertovat useammista esineistään. Keskustelu voikin usein lähteä etenemään esineitä myöten muihinkin aiheisiin etenkin kotona tehdyissä haastatteluissa (ks. Laurén 2020, 283; Korolainen 2012, 221–222).

Toinen aineiston rajausperiaatteeni liittyy esineiden käyttämiseen (ks. Povrzanović Frykman 2017; Kiuru 2000, 275–276). Rajasin ja tutkin tarkemmin vain sellaisia keskustelunkohtia, joissa esine suoraan kytetään esineen käyttämiseen, siihen liittyvään tekemiseen tai arkiaskareisiin. Tällaiset rajaukset ovat haastavia, koska käyttöesine on monimerkityksellinen asia ja sitä voi lähestyä kielellisesti niin ammatillisten erikoissanastojen, tutkimuskäsitteiden tai ihmisten itsensä esineisiin kytkevien sanastojen suunnasta.⁵ Rajauduin tarkastelussani esineiden käyttämiseen, koska olen kiinnostunut kulttuurisen kansalaisuuden ja materiaallisen kulttuurin suhteista esineiden suunnasta katsottuna. Lisäksi ymmärrän kulttuurisen kansalaisuuden niin, että esimerkiksi erilaisuuden kohtaamisen ja tasa-arvon kysymyksiä tulisi käsitellä siltä kannalta, miten ne konkreettisesti toteutuvat tai jäävät toteutumatta. Niinpä tein tutkimustanikin esinelähtöisesti tarkastellen käyttöesineitä.⁶ Toki aineistoa olisi voinut rajata toisillakin tavoilla. Olen myös tietoinen, että rajausten myötä ulkopuolelle jäi monia tarkasteluni näkökulmia sivuavia tai muuten kiinnostavia keskusteluja. Jätin ulkopuolelle esimerkiksi sellaisia kulttuurisen kansalaisuuden teemaa sivuavia lyhyitä keskustelukatkelmia, jotka eivät liity suoraan esineen käyttämiseen. Välttääkseni toisteisuutta ja tiivistääkseni temaattista fokusta, jätin pois aiheita löyhemmin käsitteleviä keskusteluja, lyhyitä tiedonantoja tai keskusteluja, tai joiden keskeiset teemat tulevat havainnollistetuksi jossakin muussa artikkelissa käsittelemässäni esimerkissä. Niinpä tarkastelen artikkelissani haastattelukatkelmia kaikkiaan 18 eri haastattelusta.

Tukeudun menetelmällisesti teemalliseen sisällönanalyysiin (Franzosi 2004, 6) ja sivuan narratiivista tutkimusta (ks. Kurki 2020; Laurén 2020; Riessman 2012; Hyvärinen 2010; Cortazzi 2001). Analyyttisenä päätehtävänä oli sisällöllisten teemojen erittely (Puusa 2020, 146–149) eli analyttinen tematisointi (Hirsjärvi ja Hurme 2015, 141–143). Analyttinen tematisointi tarkoittaa, että tarkastelin aineistoa aluksi temaattisesti sen mukaan, missä mielessä aineistoon valikoituneiden esineiden käyttäminen tulee esiin (mts. 147–149). Ja koska lähestyin analysoitavia keskustelunkohtia temaattisesti, tutkimus ei kohdistunut varsinaisesti haastattelun rakenteeseen tai vuorovaikutukseen (ks. Riessman 2012, 4; vrt. Korolainen 2012, 39–40).⁷ Analyysin edistyessä lähestyin pikkuhiljaa kulttuurisen kansalaisuuden teoreettista viitekehystä täsmentävien analyttisten kysymysten avulla (Ruusuvoori et al. 2010, 13). Kiinnitin yleisesti huomiota, mihin asiayhteyteen esineestä kertominen painokkaimmin liittyy: liittyykö se kansalaisuuteen, työelämässä olemiseen vai onko taustalla sukuhistoria, ruokakulttuuri tai joku muu konteksti? Esineen käyttämisen kontekstien erotteleminen oli esiyymmärryksen muodostamista aineistosta. Lisäksi erittelin tarkemmin sitä, mainitaanko

5 Pidin tutkimuksen alkuvaiheessa silmällä esimerkiksi standardoituja luokitusjärjestelmiä, joita käytetään museoesineiden luetteloinnissa ja analysoinnissa.

6 Tästä syystä jätin analysoimatta tarkemmin keskustelut kuvallisista tai kirjallisista esityksistä, kuten valokuvista, maalauksista, kirjoista, asiakirjoista, veistoksista ja koriste-esineistä. Jotta fokus olisi arkisissa käyttöesineissä, jätin lisäksi leluja, vaatteita ja koruja sekä rakennuksia, niiden osia ja kulkuneuvoja käsittelevät keskustelut tarkasteluni ulkopuolelle.

7 Toki haastattelut ovat haastattelijoiden ja haastateltavien vuorovaikutuksen tulos, mutta tämän tutkimuksen painotus on enemmän siinä, mistä puhutaan kuin siinä, miten puhutaan (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 104).

haastattelukatkelmissa esineen käyttämisestä kertomisen yhteydessä sellaisia kulttuurisiin elämäntapoihin, oikeuksiin tai niiden epäämiseen kytkeytyviä asioita, jotka voisi kytkeä kulttuurisen näkyväksi (ja kuulluksi) tulemisen, mukana olemisen ja elämäntapojen ylläpitämiseen (ks. Pakulski 1997; Borren 2008; Paller 2019). Painotan artikkelissani aina yhtä pääteemaa kunkin esineen kohdalla, vaikka tarkasteleman keskustelunkohdan voi kytkeä paikoin useampaankin teemaan. Pysin tarkastelemaan aihetta monipuolisesti eri yhteyksissä, joten artikkelini analyttinen osa on jaoteltu kolmeen alalukuun kulttuurisen näkyväksi tulemisen, mukana olemisen ja elämäntapojen ylläpitämisen teemojen mukaan.

Näkyväksi tuleminen

Tutkimuksen lähtökohtana oli keskittyä niihin keskustelukohtiin, joissa haastateltava tuo esiin yhden mukana kulkevan tai tärkeän käyttöesineen. Valitsin joko haastateltavalle ensimmäisenä ”mieleen tulleen” tai keskustelussa ensimmäisenä esiin ottamansa esineen. Aloitan analyttisen tarkastelun haastattelusta, jossa tällainen esine on matkalaukku (H2). Analysoimassani haastattelunkohdassa Itä-Suomesta pääkaupunkiseudulle muuttanut mies kertoi puisesta matkalaukusta (ja lompakosta), että esineet ovat peräisin hänen isoisältään. Haastateltavan mukaan esineet ovat hänelle tärkeitä siksi, koska ne liittyvät hänen sukuhistoriaansa. *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeessa rajat ovat lähtökohtaisesti ajateltu väljästi niin, että haastateltava voi lähestyä rajatematiikkaan haluamastaan suunnasta. Tästä syystä käsite raja voikin viitata erilaisiin asioihin, niin maantieteellisiin kuin kulttuurisiin tai symbolisiin rajoihin. Matkalaukkuesimerkissä raja tulee esiin esineen käyttämisestä kertomisessa, kun haastateltava kertoi, että hänen käsityksensä mukaan nämä esineet ovat olleet käytössä isoisänsä matkoilla Neuvostoliitossa (tai sitä ennen Venäjällä) ja siinä mielessä ne ovat ylittäneet valtiollisia rajojakin.

Tarkastelin haastateltavan kertomusta matkalaukusta temaattisen sisällönanalyysin keinoin aluksi siltä kannalta, miten esineiden käyttäminen tulee esiin. Tässä tapauksessa esineen käyttäminen viittaa yhtäältä siihen, että isoisä oli käyttänyt laukkuja matkoillaan. Lisäksi haastattelusta käy ilmi, että sittemmin matkalaukku on ollut käytössä haastateltavalla itsellään, kun siinä on välillä säilytetty astioita. Tämän lisäksi analysoin kulttuuriseen kansalaisuuteen kytkeviä analyttisiä teemoja. Symbolisen näkyväksi tulemisen teema hahmottuu tässä esimerkissä matkalaukun käyttämisen yhteydessä siltä kannalta, kun haastateltava tuo esiin perhepiiriä laajemman yhteiskunnallisen näkökulman. Se tulee esiin, kun haastateltava kertoi, että isoisänsä oli muuttanut köyhästä Itä-Suomesta töihin pääkaupunkiseudulle. Hän toi esiin, että laukku kytkeytyy itäsuomalaisuuteen ja symbolisoi köyhyyttä niin, että hänen sukulaisensa oli muuttanut (köyhästä) Itä-Suomesta töihin pääkaupunkiseudulle. Temaattinen tulkintani tässä kohden on siis, että laukku on aikanaan tuonut näkyväksi itäsuomalaista köyhyyttä. Kehittyvän pääkaupunkiseudun ja köyhtyvien maakuntien tulkinnallisessa kontekstissa laukussa on ikään kuin köyhyyden leima.

Täsmensin analyysiani kiinnittämällä huomiota symbolisen näkyväksi tulemisen ohella konkreettiseen näkyväksi tulemiseen. Matkalaukusta kertoessaan haastateltava arvioi, ettei laukku ole välttämättä ollut aikanaan arvokas (rahallisesti). Toisaalta haastateltavan mukaan laukkuun liittyy säilyttämisen ja sen myötä arvostuksen ketju sukupolvelta toiselle. Lisäksi tuli esiin, että laukun tunnearvo on suuri ja henkilökohtainen. Tässä yhteydessä haastateltava pohti, että jos joku ei tietäisi kyseisen laukun tarinaa, niin vastaavaa esinettä voisi käyttää vaikkapa halkovasuna. Haastateltava korosti kuitenkin, etteivät laukku (ja lompakko) ole

”esiteltävä” asia tai ylpeilyn aihe, ja ettei laukulla liene nykyäänkään haastateltavan arvion mukaan merkittävää rahallista arvoa. Tämä haastateltavan pohdinta ilmentää sitä, miten laukku tuo näkyväksi köyhyyteen tai vaatimattomuuteen liittyvää tematiikkaa käytännössä nykyäänkin. Matkalaukun käyttäminen muisto- ja säilytysesineenä liittyy konkreettisen näkyväksi tulemisen teemaan niinkin, että laukku on esillä nykyään haastateltavan kotona, ja että vieraat ovat kiinnittäneet siihen huomiota. Niinpä tässä haastattelussa symbolinen ja konkreettinen näkyväksi tuleminen ilmenevät sekä nykypäivän kontekstissa kodin yksityisessä piirissä, että sukuhistorian kontekstissa yhteiskunnallisena ja kulttuurisena asiana.

Edellä havainnollistuu, kuinka analyttinen huomio vaihtelee tutkimuksessani esineen käyttämisestä sellaisiin muihin teemoihin, kuten köyhyyteen, joita voi tarkastella esimerkiksi kulttuurisen näkyväksi tulemisen kannalta. Kiinnitin temaattisessa analyysissäni huomiota lisäksi siihen, millä tavoin kulttuurisen näkyväksi tulemisen teeman symbolisuuden ja konkreettisuuden painotukset tulevat esiin. Eräissä tarkastelemassani keskustelussa puhutaan karjalaisista käspaikoista, jotka olivat Suomessa syntyneellä ja nykyään asuvalla haastateltavalla (nainen) mukanaan hänen asuessaan opiskeluaikanaan Saksassa (H1). Käspaikat olivat hänelle tuolloin ja ovat edelleen tärkeitä esineitä siksi, että ne edustavat naisten käsityöperinnettä ja tuovat sen symbolisesti näkyväksi (ks. Pakulski 1997; Borren 2008). Symbolisuuden lisäksi käspaikat hahmottuvat konkreettisemmalta näkyväksi tekemisen kannalta, kun haastateltava mainitsi, että käspaikat olivat Saksassa asuessa hänelle eräänlaisia ”elämäkumppaneita” ja samalla kodin käyttöesineitä. Esineen käyttämisen näkökulma korostuu näiden esineiden ”arkipyhyden” ideassa, joka haastateltavan mukaan liittyy siihen, että tekstiilejä huolletaan ja käsitellään huolellisesti.

Tarkastelin analyysissäni myös kulttuuriseen mukana olemisen ja elämäntavan ylläpitämisen liittyviä teemoja, joten syvennyn käspaikkojen vaalimiseen ja matkalaukkuesimerkkiinkin tältä kannalta vielä myöhemmin artikkelissani. Sitä ennen kiinnitän huomiota metodologisesti vielä siihen, miten analysoimani teemat hahmottuvat tulkinnallisen työn myötä. Ne eivät erotu välttämättä selvärajaisina jaksoina haastattelukeskusteluissa, joten tässä mielessä analyttinen rajaaminen on aina tutkijan tulkintoihin perustuvaa toimintaa (Riessman 2012, 4–9). *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen myötä tehdyt tutkimushaastattelut ovat monipuolinen lähtökohta analyttisten rajausten ja valintojen tekemiselle ja aiheen tarkastelemiseksi eri kannoilta. Edellä matkalaukun ja käspaikan yhteydessä huomio oli kodin piirissä, joten valitsin näiden rinnalle tarkasteltavaksi sellaisiakin esimerkkejä, joissa painotus on enemmän julkisessa tilassa. Syvennynkin seuraavassa kulttuurisen näkyväksi tulemisen teemaan julkiseen tilaan astumisen kannalta. Sivuan samalla näkyväksi ja kuulluksi tulemisen teemojen suhdetta. Yksi haastateltava (nainen) kertoi, kuinka näkövammaisille tarkoitettu valkoinen keppi on tärkeä esine hänelle, koska se on auttanut häntä ylittämään erilaisia symbolisia rajoja (H4). Esineen käyttäminen tulee esiin symbolisen kulttuurisen näkyväksi tulemisen teemaan kytkeytyen sekä leimaamisen (*stigmatisation*) että holhoamattomuuden näkökulmista (Pakulski 1997, 80). Asian käytännöllinen puoli taas korostuu, kun haastateltava kertoi, miten hän oli ”päjänyyt” aikuisikään asti ilman valkoista keppiä. Hän oli ottanut sellaisen käyttöön vasta, kun sitä tarjottiin hänelle koulutuksessa. Ottamalla esineen käyttöön hän oli siis ylittänyt symbolisen rajan näkyväksi tulemisen suhteen. Tämä tulee ilmi, kun haastateltava kertoi, että valkoinen keppi ”leimaa” häntä ihmisenä. Toisaalta haastateltava mainitsi, ettei leimaaminen ole välttämättä ”kauhea juttu” ja ettei ”leimaamisesta” pidä välittää. Konkreettisen näkyväksi tulemisen teema ja esineen käyttäminen tulevat esiin etenkin siinä, kun haastateltava korosti, että leimaamisesta huolimatta keppi on kuitenkin

osoittautunut käytännölliseksi apuvälineeksi. Valkoisesta kepeistä on ollut apua haastateltavan mukaan esimerkiksi siksi, koska kepin selkeästi erottuva värikäs pää auttaa hahmottamaan ympäristöä. Näkyväksi tulemisen teema tulee esiin lisäksi siinä, kun haastateltava kertoi, että toisinaan ihmiset ovat henkilökohtaisestikin kommentoineet tai kysyneet kepeistä ja sen käyttämiseen liittyvistä kokemuksista.

Kun aineistoa tarkastelee julkisen tilan kannalta, näkyväksi ja kuulluksi tulemisen teemat voivat tulla esiin myös esiintymisjännityksen yhteydessä, kuten seuraavassa esimerkissä. Haastattelussa käsitellään symbolisia rajoja esiintymisjännityksen, tunteiden kohtaamisen ja käsittelyn kannalta (H6). Haastateltava (mies) kertoi, että karaokemikrofoni on hänelle tärkeä esine, joka liittyy symbolisten rajojen ylittämiseen. Analysoin tämän haastattelun kohdalla sitä, kuinka oikeus yhteiskunnalliseen mukana olemiseen ja näkyvyyteen hahmotuu sivuun jättämisenä (Pakulski 1997, 80) ja tavallaan, miten oikeus olla erilainen toteutuu (Rosaldo 1994, 57, 61–61; Pakulski 1997, 83; ks. Beaman 2016, 850–851). Haastateltava kertoi sivuun jättämisen teemaan liittyen, kuinka jo kouluaikana hän oli oppinut jännittämään esiintymistä, ja sittemmin työelämässä tämä oli häntä harmittanut ja rajoittanut. Lopulta hän oli kuitenkin rohkaistunut laulamaan karaokea jännittämisestään huolimatta, mistä haastateltavan mukaan oli alkanut hänen karaoken laulamisen harrastaminen. Mikrofoni ja siihen tarttuminen (esineen käyttäminen) edustavat näin esiintymistä ja julkiseen tilaan astumista.

Tässä yhteydessä pohdin lisäksi näkyväksi ja kuulluksi tulemisen eroa esineen käyttämisen kannalta. Karaokemikrofonin käyttämisessä on kyse näkyväksi tulemisesta esiintymisen ja sosiaalisen itsevarmuuden lisääntymisen yhteydessä. Sen lisäksi mikrofonin käyttäminen liittyy konkreettisestikin ajateltuna kuulluksi tulemiseen, äänen vahvistamiseen (ks. Paller 2019, 5). Karaokelaulamisen kontekstissahan äänen kuuluminen on esiintymisen yksi edellytys. Näin ajateltuna äänen kuulluksi tuleminen viittaa toki eri asiaan kuin vaikkapa sellaisen asioiden kuin äänioikeuden tai äänestämisen yhteydessä. Kulttuurisen kansalaisuuden ja etenkin omaehtoisuuden kehityksessä on kuitenkin luontevaa ajatella, että äänen kuulluksi saamista ja kuuntelemista voi lähestyä omaehtoiseen äänenkäyttöön konkreettisestikin liittyvänä asiana. Virallisen ja omaehtoisen jännitettä ilmentää sekin, miten haastateltava kertoi karaokelahjastuksensa aluksi ajatelleensa, ettei karaoke ole ”oikeata esiintymistä”. Näin haastateltava reflektoi sivuun jäämisen ja mukana olemisen kokemuksiaan marginalisoidulla karaokea. Karaoke tulee esille haastattelussa ristiriitaisena asiana ja asian kerroksellisuus vain korostuu, kun haastateltava jatkoi kertoen siitä, miten karaokemikrofonin avulla voitettu esiintymispelko johti myöhemmin siihen, että hän oli esiintynyt teatterissa. Hän kertoi kokeneensa, että tämän myötä elämänlaatu oli parantunut ja hänen kokemansa sisäinen ”happamuus” oli vähentynyt.

Näkyväksi tulemisen tematiikka liittyy esiintymiseen ja estradilla olemiseen myös eräässä sisarusten haastattelussa (H11), jossa toinen haastateltavista (mies) kertoi 50-vuotislahjaksi saamastaan tuohikontista. Kontti on ollut haastateltavalla käytössä perinnepuvun osana muun muassa silloin, kun hän on pukeutunut ”vanhanaikaiset” vaatteet juhliä varten tai muissa tilaisuuksissa. Kontti on käytännöllinen osa asukokonaisuutta, sillä haastateltava kertoi, että kontin sisälle on hyvä laittaa vaikkapa vaihtokengät. Toisaalta kontti on koriste-esine ja muisto lahjan antajasta. Sekä symbolisen että konkreettisen näkyväksi tulemisen teemat tulevat esiin, kun haastateltava kertoi suunnitelmistaan lähteä vappuajelulle vanhalla mopedillaan kyseiset perinnevaatteet päällä ja kontti selässä. Haastateltava arveli, että vanhat esi- neet ja asut saattaisivat kiinnostaa ihmisiä. Aiempiin kokemuksiinsa nojaten hän lisäsi, että

monet ihmiset ovat halunneet kokeilla ja katsoa tarkemmin konttia, ja että ihmiset ovat heti "sinut" ja "samalla aaltopituudella" hänen kanssaan kontin ja asun nähtyään. Näinkin esineen käyttäminen voi kutsua osallistumaan ja keskustelemaan julkisessa tilassa.

Esillä olemisen lisäksi yksi huomion arvoinen näkyväksi tekemiseen liittyvä näkökulma on kuvallisissa käytännöissä. Aineistossa tämä tulee esiin valokuvauksen yhteydessä, kun yhdessä haastattelussa Virossa Suomeen muuttanut, sukujuuriltaan inkerinsuomalainen nainen kertoi isoäitinsä kamerasta, joka on aina kulkenut hänen mukanaan (H9). Kulttuurintutkija Tuulikki Kurki (2021) tarkastelee tätä haastattelua toisaalla, joten pyrin seuraavassa valottamaan haastattelua nimenomaan esineen käyttämisen ja näkyväksi tulemisen kannalta. Haastattelussa tulee esiin, että kamera on ollut haastateltavalla käytössä, vaikkakin se nykyään on muistoesine, koska kameran takakansi on rikki. Kysymys kulttuurisesta näkyväksi tulemisesta suhteessa esineen käyttämiseen tulee esiin tässä yhteydessä useammalta kannalta. Sivuu jättämisen, leimaamisen ja yhtäläistämisen teemat tulevat esiin, kun haastateltava kertoi, että Virossa hän on kokenut saaneensa olla enemmän oma itsensä (ei yhtäläistämisen painetta), kun taas Suomessa hän on kokenut itsensä maahanmuuttajaksi ja tähän liittyen oli joutunut kokemaan koulukiusaamistakin (sivuu jättäminen ja leimaaminen) (ks. Kurki 2021, 89–92). Kameran käyttäminen liittyy näihin teemoihin niin, että haastateltava oli Suomeen muuttamisen jälkeen vierailut ajoihin tapaamassa vanhempiaan Virossa, ja näillä matkoilla hän halusi valokuvata. Hän on ikuistanut muistoja Virossa, koska Suomessa elämä on ollut erilaista. Haastateltava kertoi lisäksi, että valokuvien katseleminen albumeista on lievittänyt koti-ikävää ja että valokuvaamalla hän on voinut tallentaa muistoja helposti. Valokuvaamalla hän on tehnyt näkyväksi elämäntilannettaan, jossa hän elää kahdessa kulttuurissa ja niiden välillä. Kameran käyttäminen on erilaisuuden dokumentoinnin väline, ja samalla se toimii tämän erilaisuuden käsittelemisen välineenä.

Mukana oleminen

Mukana olemisen ja sivuu jäämisen tematiikkaa käsittelemällä jo karaokemikrofoniesimerkissä julkiseen tilaan astumisen yhteydessä. Sen lisäksi mukana olemisen teema voi esiintyä kodin ja perheen konteksteissa, kuten haastattelussa, jossa (nainen) kertoi lapsuudenkodistaan peräisin olevasta keittiöveitsestä (H7). Veitsi on haastateltavalle tärkeä, koska se tuo mieleen hänen isoäitinsä sekä muita lapsuusmuistoja. Taustalla on tässäkin suvun tarina ja sukuun liittyvät perhemuistot, kuten edellä matkalaukun ja käspaikkojen yhteydessä. Tällä kertaa esineen käyttämiseen viitataan, kun haastateltava kertoo, kuinka 1940-luvulla keittiöveitsi oli rikkoontunut. Kun muut perheenjäsenet olisivat heittäneet veitsen menemään korjauskelvottomana, haastateltavan isoäiti oli ottanut sen talteen ja vienyt sepälle korjattavaksi. Tästä oli haastateltavan mukaan muodostunut perheen sisäinen pieni kertomus, anekdootti. Lisäksi haastattelussa käy ilmi, että veitsi oli korjauksen jälkeen käytössä ja että haastateltava oli ottanut sen itselleen 1980-luvulla äitinsä jäämistöstä. Temaattiselta kannalta esimerkki kytkeytyy tulkinani mukaan pikemminkin mukana olemiseen teemaan kuin vaikkapa näkyväksi tulemisen teemaan. Tätä tukee se, kun haastateltava kertoi, että isoäiti oli hänelle hieman etäinen henkilö, mutta perheen veitsianekdootti kuitenkin lähensi perhettä, kun mummosta tuli tutumpi. Tätä kautta mukana oleminen liittyy perheen (suvun) kontekstiin ja kytkeytyy myös veitsen käyttämiseen.

Jos edellä mukana olemisen teema liittyy perheen sisäiseen dynamiikkaan, niin seuraavassa esimerkissä keskeinen konteksti on taas työelämä. Haastatteluja tehtiin Suomen lisäksi

Virossa ja Ruotsissa muun muassa *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen työpajojen ja seminaarien yhteydessä. Yhteen tällaiseen työpajan yhteydessä tehtyyn ryhmähaastatteluun (H14) osallistui seitsemän Suomesta Ruotsiin töihin tai muusta syystä muuttanutta henkilöä. Nostan tästä haastattelusta esiin kuitenkin vain yhden esimerkin havainnollistaakseni, miten tutkimani teemat tulevat esiin ruotsalaisessa yhteiskunnassa ja työelämässä mukana olemisen yhteydessä. Yksi ryhmähaastatteluun osallistuneista haastateltavista (nainen) oli tuonut haastatteluun mukanaan vanhan termoskannun. Hän kertoi, että oli nähnyt sellaisen 1970-luvulla työpaikkansa kahvihuoneessa ja oli ostanut silloin itselleen samanlaisen kannun edullisen hinnankin vuoksi. Yhteiskunnassa mukana olemisen teema tulee esiin niin, että esineen käyttäminen liittyy työssä käymiseen ja työpaikan käytäntöihin. Tämä liittyy kulttuuriseen kansalaisuuteen lisäksi siksi, että termoskannusta kertominen valottaa yleisesti sitä, että työntekijöiden oikeus taukoihin on toteutunut myös Suomesta Ruotsiin töihin muuttaneiden osalta. Näin on etenkin, jos ajatellaan, että työpaikan kahvihuoneen käytäntöjen tunteminen kertoo yleisesti työpaikkakulttuurissa mukana olemisesta. Haastateltava kertoi lisäksi, että termoskannuun kiteytyvät muistot kaikista niistä asunnoista, joissa hän on Ruotsissa asunut. Esine oli jäänyt käytöstä noin kymmenen vuotta sitten, eikä se ole ollut esillä haastateltavan kodissa.

Mukana olemisen teema tulee esiin aineistossa myös työ- ja perhe-elämää yleisempänä poliittisyhteiskunnallisena asiana, kuten seuraavassa kirstuun liittyvässä esimerkissä.⁸ Haastateltava nainen kertoi Vienan Karjalasta peräisin olevasta, hänen isovanhemmilleen aiemmin kuuluneesta kirstusta ja siinä säilytettävistä vanhoista tekstiilikäsistöistä, kuten lapiasista, liinoista, pyyhkeistä ja muista (H5). Lisäksi sivuun jättämisen teema tulee esiin, kun haastateltava kertoi, että kirstu liittyy lisäksi hänen karjalaiseen taustaan kytkemäänsä elävyyteen. Hän kertoi esimerkiksi kokeneensa olleensa luonteeltaan erilainen kouluaikana Pohjois-Suomessa. KIRSTUN KÄYTTÄMISEN NÄKÖKULMASTA KATSOTTUNA YHTEISKUNNALLINEN MUKANA OLEMISEN TAI PIKEMMINKIN POISSULKEMISEN TEEMA TULEE ESIIN, KUN HAASTATELTAVA MAINITSI, ETTÄ HÄNEN ISOVANHEMPPANSA OLIVAT JOUTUNEET LÄHTEMÄÄN 1920-LUVULLA VIENASTA SUOMEEN. TODENNÄKÖISESTI SOLOVETSKISTA PERÄISIN OLEVA KIRSTU TULI HEIDÄN MUKANAAN, KUN KIRSTUA KÄYTETTIIN KANTO- JA SÄILYTYSTARKOITUKSIIN. NYKYÄÄN KIRSTU ON KÄYTÖSSÄ NIIN, ETTÄ HAASTATELTAVAN MUKAAN KIRSTUSSA SÄILYTETÄÄN VAATTEITA, LIINAVAATTEITA JA MUUTA ERI PUOLILTA MAAILMAA PERÄISIN OLEVAA ESINEISTÖÄ. HAASTATELTAVA SIVUSI YHTEISKUNNALLISEN MUKANA OLEMISEN JA POISSULKEMISEN TEEMAA MAINITTESSAAN, ETTÄ NÄMÄ ESINEET OVAT KONKREETTINEN TODISTUS SIITÄ, ”MIHIN KUULUU”, ETTÄ ”ON ELETTY” JA ETTÄ ON ”OLTU TEKEMISISSÄ MAAILMAN KANSSA”. NÄIN KIRSTU SISÄLTÖINEEN MUISTUTTAHAASTATELTAVAA SIITÄ, ETTÄ HÄNEN ISOVANHEMPPANSA OLIVAT JOUTUNEET LÄHTEMÄÄN KODISTAAN PAKOON POLIITTISISTA SYISTÄ.

Elämäntapojen ylläpitäminen

Pakulski (1997, 80) tuo sen esiin kulttuurisen kansalaisuuden yhteydessä oikeuden elämäntapojen (*lifestyle*) (ja identiteetin) ylläpitämiseen vastakohtana yhteiskunnalliseen yhtäläistämiseen (*assimilation*). Materiaalisen kulttuurin kannalta kiinnostavaa elämäntavan ylläpitämisessä on se, miten tavallisuuden ja erilaisuuden vuorovaikutus ja siihen mahdollisesti liittyvät pakot ilmenevät esineiden käyttämisessä. Esimerkiksi evakkoon lähteminen liittyy

8 Lisäksi kahta soittimia (H13 ja H16) ja yhtä urheiluvälineitä (H15) käsittelevässä haastattelussa yhteiskunnassa mukana olemisen teema tulee esiin yleisellä tasolla kuten kirstuesimerkissä. Tiivistetyksi sanottuna näissä tapauksissa soittimet ja pelivälineet, erityisesti niillä soittaminen ja pelaaminen yhdessä ovat auttaneet ihmisiä luomaan sosiaalisia suhteita ja kotiutumaan uuteen kotimaahan.

niin elämäntavan kuin täysivaltaisuuden menettämiseen myös materiaalisessa mielessä, sillä pakotettuina lähtemään kodeistaan, ihmisillä ei ole välttämättä mahdollisuutta vapaasti valita mukaan ottamia esineitä. Evakkokokemukset tulevat esiin *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen haastatteluissa muun muassa siltä kannalta, miten käyttöesine voi muuttua muistoesineeksi (Laurén 2020; ks. Savolainen 2015, 226–228). Tarkastelen seuraavaksi haastattelua, jossa haastateltava (nainen) kertoi äitinsä evakkomatkalta vuonna 1939 talvisodan syttyessä Salmista mukaan ottamia esineitä, kuten kuparisesta kahvipannusta sekä hopealusikoista ja kahvikupeista (H10). Esineet ovat merkityksellisiä haastateltavalle sen takia, että evakkomatkalta voitiin ottaa mukaan vain vähän irtaimistoa. Haastateltava kertoi myös, että kyseiset esineet ovat olleet hänen suvussaan ”arvokkaassa asemassa”. Kahvipannun käyttämisestä hän taas kertoi, että evakkomatalla siinä olisi ollut sisällä kahvia (tai sokeria). Kahvipannun käyttäminen säilytysastiana kertoo tulkintani mukaan siitä, että tapoja ja tavallisuutta ylläpidettiin evakkomatkan aikana. Kahvin keittämisestä ei luovuttu, vaikka jouduttiin lähtemään tien päälle. Nykyään kahvipannu tai edellä mainitut muut astiat eivät ole enää käytössä, vaan ne ovat esillä vitriinissä. Lisäksi haastateltava kertoi, että hänen kokemansa kaihon tunne voi kummuta näihin esineisiin liittyvistä tarinoista, ja että esineet muistuttavat lisäksi siitä, että suvun juuret ovat ”sirpaleina”. Kokemukset elämäntavan ylläpitämisestä eivät ole palanneet tunnetasolla ennalleen evakkoon lähtemisen vuoksi. Kipeiden asioiden esillä oleminen, muistaminen, niistä muistuttaminen ja niiden käsittely kietoutuvat toisiinsa, kuten edellä on jo tullut esiin useammankin esimerkin yhteydessä hieman eri painoituksin.

Evakkotematiikka tulee esiin myös haastatteluissa, joissa äiti ja tytär kertovat erikseen ja välissä yhdessä keskustellen tärkeistä mukana kulkevista esineistään (H17a ja b). Äiti kertoi neulatyynystä, joka liittyy haastateltavan kokemaan talvisodan aikaiseen evakkomatkkaan ja on tärkeä esine, koska se on auttanut häntä muistelemaan menneisyyttä (H17a; ks. Kurki 2021, 92–95). Hän mainitsi, että oli siskonsa esimerkin tavoin pakannut käsityövälineet koulureppuunsa evakkoon lähtiessä. Lisäksi haastateltava kertoi virkanneensa kiireesti neulatyynyn siskonsa käsitöiden langanpätkistä. Sen täytteenä hän oli ottanut satunnaisesti tilkkuja ompelukoneen laatikosta. Haastattelusta käy ilmi myös, että neulatyyny on kulkenut mukana evakkomatkasta lähtien, ja että se on ollut käytössä ja säilössä käsityöpussissa muiden tarvikkeiden joukossa. Haastateltava kertoi avanneensa neulatyynyn hiljattain ja tällöin muistaneensa tyynyn sisällä olevien tilkkujen alkuperästä ainoastaan palan samettikangasta, josta hänelle oli tehty lapsena leninki koulun joulujuhlaan. Hän kertoi lisäksi, että neulatyyny on vaatimatonta, ”ihan rihkamaa”, mutta samalla se on ”kaikkein paras [muistojen] tilkkujen sarja”. Huomio liittyy evakkokokemuksen näkyväksi tulemiseen ja sen lisäksi elämäntapojen ylläpitämisen teemaan siinä mielessä, että esine edustaa itsellisyyttä. Käsityövälineet ja -tarvikkeet haastateltavan mukaan ovat olleet käytössä koko elämän ajan. Tulkintani mukaan esineet liittyvät elämäntapaan, jossa itse tekemisellä on tärkeä rooli läpi elämän: se opitaan lapsena ja se välittyy sukupolvelta toiselle. Siinä kehyksessä parsimis-, ompelu- ja muut sellaiset välineet ja niiden käyttämisen osaaminen on välttämätöntä, jotta voi olla täysivaltainen, itsenäisesti pärjäävä henkilö, joka ei ole riippuvainen muista, esimerkiksi isoveljistä tai -sisarista.

Tässä kaksoishaastattelussa tytär (H17b) taas kertoi lasimaljakosta, joka on kulkenut mukana hänen elämässään. Tosin haastateltavat keskustelivat välillä yhdessä. Lasimaljakko on peräisin haastateltavan isoäidiltä ja se liittyy lapsuusmuistoihin, erityisesti muistoon isoäidin syntymäpäiviltä vuodelta 1967. Haastateltava muisteli, että oli ollut kaunis kesäpäivä

ja tunnelma oli ollut hyvä ja odottava, sillä vieraita oli tulossa. Radiossa oli kuitenkin uutisoitu Robert Kennedyn ampumisesta, mikä haastateltavan mukaan ”leikkaisi kaiken kivan” juhlapäivästä. Uutinen oli tuntunut kouluikäisestä lapsesta ahdistavalta, mitä tuntemusta entisestään saattoi vahvistaa haastateltavan arvion mukaan se, että valtaosa syntymäpäivävieraista oli siirtokarjalaisia. Hän arveli, että ahdistuksen taustalla olisi ollut jaettu pelko ja epätietoisuus siitä, oliko sota jälleen syttymässä. Haastateltava jatkoi kertoen, että maljakkoo oli ollut haastateltavan äidillä lasivitriinissä, mutta sittemmin hänellä itsellään käytössä. Kukkien laittaminen maljakkoon liittyi haastateltavan kertomuksessa muistojen lisäksi kodista huolehtimiseen ja sen esteettiseen järjestykseen. Elämäntavan ylläpitämisen teema on tässä yhteydessä käytännöllinen ja esteettinen asia. Maljakkohan symboloi sukujuurien näkyväksi tulemisen lisäksi esteettistä elämäntapaa siltä kannalta, että kauneuden ja siisteyden eteen on nähty vaivaa.

Esteettiskäytännöllisen elämäntavan ylläpitäminen tuli esiin jo edellä kertomuksessa käspaikoista (H1). Haastateltava painotti, että hänelle erityisen tärkeät ovat hänen anoppinsa antamat Äänislinnan käspaikat, jotka muistuttavat siitä, että suvun naiset ovat olleet käsitöiden osaajia. Käspaikkojen käyttäminen, niiden näkyvillä oleminen ja niistä huolehtiminen liittyvät ja tuovat näkyväksi nimenomaan sellaista elämäntapaa, jossa taidokkaita käsitöitä on tehty itse ja jossa niistä on huolehdittu. Käsitöiden tekemisen ja elämäntavan kytkös tulee esiin myös haastattelussa, jossa haastateltava (nainen) oli valinnut tärkeäksi esineeksi äitinsä vanhan kinnasneulan (H3). Esineen käyttäminen tulee esiin, kun haastateltava kertoi, että neula on tärkeä hänelle siksi, että hänen äitinsä oli tehnyt sellaisella neulalla paljon kintaita ja opettanut kintaantekotaidon haastateltavalle. Lisäksi parissa kohtaa haastattelun aikana hän pohti ja näytti haastattelijoille, millä tavoin kinnasneulalla neulotaan. Elämäntavan ylläpitäminen tulee esiin tässä siten, että neula ja sen käyttäminen edustavat käsitöiden tekemistä. Täsmällisemmin se ilmenee haastateltavan kertomuksessa esimerkiksi, kun haastateltava kertoi tehneensä mattoja ja valmistaneensa itse vaatteita lapsilleen, kun nämä olivat pieniä. Haastateltava käytti ilmaisua ”omatekemät pitää olla” viitatessaan siihen, ettei kaikkia vaatteita ostettu kaupasta. Tähän liittyen haastateltava mainitsi, että hän muistuttaa äitiään siinä, että hänkin teki paljon (käsi)töitä, eikä ”istunut jouten yhtään”.⁹ Käsitöiden tekemisen lisäksi haastateltava kertoi käyneensä myös palkkatyössä kodin ulkopuolella. Erilaisuuden ja tavallisuuden vuorovaikutuksen voi tässä ajatella kytkeytyvän modernisaation, kaupungistumisen ja palkkatyön yleistymisen prosesseihin. Edellä neulatyynynkin yhteydessä tuli esiin, ettei käsityökulttuurisessa elämäntavassa välttämättä olla riippuvaisia kaupasta saatavista vaatteista. Näissä esimerkeissä hahmottuu erilaisten elämäntapojen kohtaamispiintoja, yhtäältä moderni palkkatyö, jossa vapaa-aika on joutenoloa ja tavarat hankitaan kaupasta ja toisaalta agraarinen omaehtoisuuden kulttuuri, jossa miltei kaikki valmistetaan itse ja jossa ei ole sellaista asiaa kuin vapaa-aika.

Moderni elämänmeno ja muodikkaus suhteessa käsityöorientoituneeseen itse tekemisen ja traditionaaliseen elämäntapaan tulevat esiin myös haastattelussa, jossa käsitellään käsilaukun nahkaremmiä (H8). Haastateltava nainen kertoi, että hän oli saanut äidiltään joskus käsilaukun, josta hän oli myöhemmin siirtänyt remmin toiseen, nykyään käytössä olevaan laukkuun. Siksi remmi on tärkeä esine haastateltavalle. Kulttuurisen näkyväksi tulemisen ja elämäntavan ylläpitämisen teemat tulevat esiin muodikkouden näkökulmasta niin, että

9 Haastateltava kertoi lisäksi näkyväksi tulemisen teemaan liittyen siitä, että on näyttänyt kinnasneulaa kotonaan vierailleille ihmisille ja kysynyt heiltä, tietävätkö he, mikä kyseinen esine on.

haastateltavan mukaan remmi kantaa mukanaan muistoa hänen äitinsä nuoruudesta ja muodikkuudesta. Elämäntavan ylläpitäminen näyttäytyy enemminkin kestävästä kulutuksesta yhteydessä kuin muotiin liittyvänä nostalgisointina. Haastateltavahan toi esiin, että hänen mukanaan kulkevilla arkisilla esineillä, olivatpa ne mitä hyvänsä, tulisi olla aina jokin merkitys. Tämä kommentti liittyy muistojen ohella kierrättämisen ideaan, siihen, ettei haastateltava koe tarvitsevansa hankkia kaikkia esineitä uutena. Samantyyppinen huomio tuli esiin jo edellä keittiöveitsiesimerkissä (H7), kun haastateltava mainitsi, että veitsi on sopiva lanttujen kuorimiseen, vaikka se onkin ”omituksen näköinen”. Näin veitsellä on spesifi käyttötarkoitus edelleen ja veistä käyttämällä jatketaan sitä haastateltavan isoäitiin liitettyä elämäntapaa, jossa käytännölliseksi osoittautuneita esineitä korjataan ja käytetään korjattuina enemmän kuin hankitaan rikkoutuneen tilalle uusi esine. Edellä myös tuohikontin käyttämiseen liittyvä esimerkki (H11) kytkeytyy perinteiden ja ”vanhanaikaisen” elämäntavan ylläpitämiseen.¹⁰

Kuluttamisen kysymykset, etenkin transnationaalisen materiaalisesta kulttuurin tutkimuksen kontekstissa, voivat liittyä siihen, miten tuttua esinettä, asiaa tai ruokaa ei ole käytössä tai saatavilla siinä maassa, johon henkilö on muuttanut (ks. Povrzanović Frykman 2017; Hieta 2017). Tämä tulee ilmi tarkastelemassani haastattelukatkelmassa, jossa Belgiasta Suomeen muuttanut nainen kertoo friteeraus koneesta (H18). Se oli tullut haastateltavalle ensimmäisenä mieleen, koska friteeratut perunat ovat hänelle ikään kuin Belgian kansallisruoka. Kyse on haastateltavan isovanhempien jäämistöstä peräisin olevasta laitteesta, joka on yhä käytössä haastateltavan perheessä. Elämäntavan ylläpitämisen teema tulee esiin, kun haastateltava kertoi, että laitteella saa tehtyä ”oikeat aidot belgialaiset ranskalaiset”. Tällaiset perunat tulee haastateltavan kertoman mukaan tarjoilla tietynlaisista ”paperitötteröistä”. Hänen mukaansa paperipussit eivät ole välttämättömiä, mutta niitä käyttämällä voi tuoda esille belgialaista ruokakulttuuria esimerkiksi kyläilijöille. Elämäntapojen ylläpitämisen aspekti tulee esiin myös siinä, kun haastateltava korosti, että perunoiden tekeminen ja syöminen liittyvät perheen yhdessäoloon ja juhliin.

Lävistelmät

Tutkimukseni metodologisena päämääränä oli tarkastella kulttuurisen kansalaisuuden laajaa aihepiiriä niin, että transnationaalisuuden, valtioiden rajojen ylityksiin liittyvien esimerkkien ohella myös muunlaisista tilanteista saisi analyttävän otteen. Pakuskilta (1997) lainaamani jaottelu näkyväksi tulemisen, mukana olemisen ja elämäntapojen ylläpitämisen teemoihin on toimiva tältä kannalta, etenkin kun kyseiset teemat ajattelee temaattisina suuntaviivoina. Näin teemoilla on tarttumapintaa kertomusten analyttisessä jäsentelyssä monien erilaisten tilanteiden yhteydessä. Sen lisäksi tällaisen jaottelun avulla on mahdollista hahmottaa materiaalisesta kulttuurin ja kulttuuristen oikeuksien vuorovaikutussuhteen ulottuvuuksia ja niiden eroja. Korostin matkalaukku (H2), käspaikkoja (H1), valkoista keppiä (H4), karaokemikrofonia (H6), tuohikonttia (H11) ja kameraa (H9) käsitellessäni symbolisen ja konkreettisen näkyväksi tulemisen kietoutumista toisiinsa, mutta myös eroja tuli esiin. Esimerkiksi tarkastelemani kertomus matkalaukusta liittyy valtiollisiin ja alueellisiin rajoihin, kun taas valkoisen kepin käyttäminen kytkeytyy valtiollisten rajojen sijaan symbolisiin rajoihin. Molemmissa tapauksissa haastateltavat toivat esiin symbolisen leimautumisen.

10 Yhdessä tarkastelemani haastattelussa (H12) keskustelijoina oli sisarukset (2) ja serkku, jotka pohtivat sitä, miten vanhoja astioita ei käytetä, koska niitä ei voi aina pestä astianpesukoneessa. Nykyaikaisen ja vanhojen esineiden aineellisen maailman kohtaaminen on tässä käytännöllinen kysymys.

Artikkelissa omiksi alaluvuiksi erottamani analyttiset teemat ovat suuntaa antavia sikäli, että monin paikoin nämä teemat limittyvät toisiinsa. Karaoke-mikrofonin, tuohikontin ja kameran käyttämisen yhteydessä sivusin kulttuurisen mukana olemisen teemaa osallistumisen ja sosiaalisen toiminnan näkökulmista. Tähän liittyen toin lyhyesti esiin, että urheiluvälineiden ja soittimien kanssa toiminen voi edesauttaa yhteiskunnassa mukana olemista (H13, 16, 17). Tulkintani mukaan näissä yhteyksissä temaattinen painopiste on osallistumisessa, vaikka kyseisiä haastatteluja voisi lähetystä osin esimerkiksi näkyväksi tulemisen näkökulmasta. Painotusten valitseminen on tulkintaa ja tässä mielessä tutkimuksen rajaukset ovat metodologisia valintoja (ks. Riessman 2012). Yksi esimerkki tekemistäni metodologisista linjanvedoista on, että lähestyin mukana olemisen teemaa kodin ja perheen kannalta, vaikka se lähtökohtaisesti viittaa yhteiskunnalliseen näkökulmaan kulttuurisen kansalaisuuden teorian viitekehyyksessä. Muun muassa keittiöveistä käsittelevän haastattelun (H7) yhteydessä nostin esiin mukana olemisen teeman perhepiirissä, kun taas kertomuksessa termoskannun käyttämisestä (H14) painotin ruotsalaista elämäntapaa ja työelämää.

Julkinen esiintyminen, perhe ja työelämä ovat keskeisiä tutkimuksessani esiin nostamiani kulttuurisen näkyväksi tulemisen ja mukana olemisen konteksteja. Toisaalta nämä analyttiset teemat tulivat esiin aineistossa myös laajemmista konteksteista yhteiskunnallisesti ja valtiollisesti ajateltuna. Isoisän matkalaukun (H2) ja vienalaisen kirstun (H5) tarkastelu havainnollistaa tältä kannalta sitä, miten kodin konteksti ja yhteiskunnalliset kontekstit voivat risteytyä: vienalainen arkku todistaa yhteiskunnallisen mukana olemisen menettämisestä, kun taas isoisän matkalaukun kohdalla kyse on mukana olemisesta ja yhteiskuntaan sopeutumisesta etenkin työperäisen liikkuvuuden kannalta ajateltuna. Lisäksi nostin esiin, miten säilytykseen käytetyt ja usein kodeissa näkyvillä olevat esineet voivat muistuttaa sukuhistoriasta ja siihen mahdollisesti liittyvistä rajanylityksistä ja erilaisuudesta. Kulttuurisen kansalaisuuden valossa tulkittuna esineet ovat tärkeitä ja kulkevat ihmisten mukana usein siksi, että niihin liittyy muistoja yksilöllisyyden ja solidaarisuuden eleyistä jännitteistä (ks. Stevenson 2003, 33). Tämä tulos havainnollistuu tutkimuksessa myös siinä, miten karaoke-mikrofonin tai rikkinäisen keittiöveitsen käyttäminen ovat kulttuurisen luovuuden ja yksilöllisyyden ilmauksia. Näiden esineiden käyttämiseen liittyneet ristiriidat ylitettiin, kun esiintymisitsevarmuus karaoke-mikrofonin yhteydessä ja perheen keskinäinen solidaarisuus mummon veitsi -anekdotin avulla kasvoivat. Näinkin kulttuurinen mukana oleminen voi lisääntyä.

Käsittelin myös tutkimukseni kolmatta pääteemaa, elämäntapojen ylläpitämistä esineen käyttämisen näkökulmasta. Tarkastellessani kertomusta kahvipannusta (H10) korostin tältä kannalta, miten evakkomatikalle mukaan otettu kahvitarpeet kannettiin kekseliäästi ja tilaa säästäen kahvipannussa. Lasimaljakoesimerkissä (H17b) taas evakkokokemukset heijastuvat maljakon käyttämisessä: kotiutuminen ja asettuminen uuteen kotiin oli tapahtunut ja elämäntapa hakeutunut uomiinsa, minkä esteettisestä puolesta kertoo kahvipöydän kattaminen ja kukkamaljakon käyttäminen koristeena. Yksi tutkimustulos onkin, että muistot ja epävarmuus voivat latautua esineiden ja ihmisten yhteisiin historioihin, kuten kertomuksissa isoisän matkalaukusta ja vienalaisesta arkusta.

Toinen keskeinen elämäntapojen ylläpitämisen teemaan liittyvä havainto on myös itse- ja käsillä tekemisessä. Niiden korostuminen ei ole tietystikään yllätys, koska lähtökohtaisesti tutkimukseni huomio oli esineiden käyttämisessä. Kertomuksessa neulatyynystä (H17a) itse tekemisen eetos näyttäytyy elämäntavan ylläpitämisen edellytyksenä siten, että

ompelutaitoinen ja ompeluvälinein varustautunut on täysivaltainen ihminen, ei riippuvainen muista tässä suhteessa. Itse tekemisen teemaa voi lähestyä myös kulttuurisen kunnioituksen (Stevenson 2003, 23) näkökulmasta, sillä tutkimuksessani käsittelemät käsityöt ja ompeluvälineet liittyvät usein kulttuuriseen itsekunnioitukseen. Käspaikkojen yhteydessä (H1) kulttuurisen kunnioittamisen ja käsitöiden tekemisen teemat hahmottuvat esineiden vaalimisena ja huolellisena käyttämisenä. Kinnasneulan (H3) yhteydessä asia tulee esiin siinä, että kinnasneula on väline, jolla käsityötaito oli aikanaan opittu. Lisäksi nahkaremmien (H8) ja keittiöveitsen (H7) myötä tulee esiin käsityömäiseen ja itse tekemiseen liittyvän elämäntavan sekä toisenlaisen, moderniin kuluttamiseen liittyvän elämäntavan kohtaaminen. Näiden kertomusten analyysi havainnollistaa, miten esineet voivat olla osallisina kulttuurisen kunnioittamisen ohella elämäntapojen ajallisissa kerrostumisissa ja niihin kytkeytyvässä omaehtoisuudessa. Kulttuurisen kunnioittamisen kannalta kysymykset kulttuurisista kamppailuista tai siitä, mikä on osallistavaa tai erilaisuutta, hahmottuvat silloin hieman eri kannalta, kun elämäntavan ylläpitämisen kysymys liittyy transnationaaliseen kehukseen, kuten friteeraus koneesta (H18) tai kamerasta (H9) keskusteltaessa.

Väitin alussa, että tutkimalla kulttuurisia oikeuksia materiaalista kulttuuria lävistävänä asiana ja esineiden käyttämisen kannalta voi ymmärtää paremmin kulttuurista kansalaisuutta. Väitettä tukee se, että kulttuuristen oikeuksiin kytkeytyvien analyttisten teemojen avulla näinkin monipuolisen aineiston erilaisista aihepiireistä voi löytää temaattisesti relevantteja yhtäläisyyksiä ja eroja. Lisäksi tutkimuksen rajauksia ja painotuksia, metodisia valintoja pohdimalla voi hahmottaa muitakin kulttuurisen kansalaisuuden teoriaan kytkeytyviä ideoita. Esimerkiksi kertomukset karaokemikrofonista, keittiöveitset ja matkalaukusta havainnollistavat *kulttuurisen kunnioittamisen (cultural respect)* kysymystä käytännöllisesti. Käsite liittyy kulttuuriseen kansalaisuuteen ja tarkoittaa sellaisen kunnioittavan asennoitumisen sisäistämistä, joka mahdollistaa toiseuden ja erilaisuuden kohtaamisen myös tehden tilaa mahdollisille erimielisyydelle ja ristiriidoille. (Stevenson 2003, 23, 153.) Pakulski puhuu samanlaisesta kunnioittamiseen liittyvästä asiasta painottaessaan erilaisiin elämäntapoihin ja yhteiskunnassa mukana olemisen tapoihin liittyen *arvostetuksi tulemisesta* (1997, 77; ks. Borren 2008). Kyse on kunnioittavasta ja arvostavasta asennoitumisesta toisia ja itseä kohtaan, nimenomaan sellaisesta itsensä ja muiden arvostamisesta, johon kulttuuriset jännitteetkin kuuluvat. Tulkintani karaokemikrofoni-, keittiöveitsi- ja matkalaukkuesimerkeistä havainnollistaa asiaa niin, että kulttuurinen mukana olemisen hahmottuu näissä esimerkeissä aluksi ristiriidan tai jännitteen läpäisemänä: esiintymisjännityksenä, rikkinäisen veitsen käyttämisen tuottamana erilaisuutena ja laukun edustaessa itäsuomalaista köyhyyttä. Jännitteet tulevat esiin osana esineiden käyttämistä, mutta samalla myös osana sellaisia mukana olemisen ja näkyväksi tulemisen prosesseja, joilla näitä jännitteitä käsiteltiin. Hieman eri suunnasta sama asia tulee esiin kameran ja kahvipannun tarkastelun yhteydessä. Kiinnittämällä näin huomiota kulttuuriseen kunnioittamisen prosesseihin materiaalsen kulttuurin ja esineiden käyttämisen kehityksissä voi lisätä ymmärrystä kulttuurinen kansalaisuuden sisältämästä jännitteestä yksilöllisyyden ja yhteisöllisen solidaarisuuden välillä.

Tutkimukseni taustalla on ajatus siitä, että elämäntapoja, etenkin marginaalisina pidettyjä tulisi voida ilmaista ja ylläpitää ilman esteitä (ks. Pakulski 1997, 83). Tähän nojaten korostin kulttuurisen kansalaisuuden lävistävyyttä suhteessa materiaalsen kulttuuriin. Lähestyin kulttuurisia oikeuksia transnationaalisuuden ohella niin, että tutkimuksen voi kytkeä mahdollisimman erilaisiin arkisiin ympäristöihin. Osassa tarkastelemistani esimerkeistä tutkimus kytkeytyy suoremmin transnationaaliseen kansalaisuuden kysymykseen, kuten kameran ja

friteeraus koneen tai kirstun, lasimaljakon ja muiden evakkokokemuksiin liittyvien esimerkkien yhteydessä. Osassa esimerkeistä transnationaalisuuden kehys taas ei ole käsittelemieni esineiden kannalta keskeinen. Tarkastelinkin esimerkiksi elämäntapojen ylläpitämistä tavallisuuden ja erilaisuuden vuorovaikutuksen näkökulmasta ennemmin kuin kamppailuna kulttuurista pakottavuutta kohtaan. Niinpä tutkimustulokset havainnollistavat, miten kulttuurisen näkyväksi tulemisen, mukana olemisen ja elämäntapojen ylläpitämisen kontekstit ulottuvat henkilökohtaisista emotionaalisesteettisistä konteksteista yhteiskunnallisiin, esimerkiksi työelämän konteksteihin ja aina globaaleihin kestävästä kulutuksesta ja ympäristökysymyksiin. Usein näissä konteksteissa painotus on transnationaalista kansalaisuutta enemmän, tai sen ohella yksilöllisyydessä tai erilaisuudessa. Näin ajateltuna elämäntapojen ylläpitämisen teeman avulla voi saada tarttumapintaa haastatteluihin, joissa lähtökohtaisesti rajoja lähestyttiin eri kannoilta.

Lähestyin yksilöllisyyden ja erilaisuuden vuorovaikutusta painottaen jo lähtökohtaisestikin sitä, että kulttuurisen kansalaisuutta voi lähestyä myös omaehtoisuuden näkökulmasta (ks. Rosaldo 1994). Perinteentutkimuksen kannalta huomionarvoista tässä on se, että myös tapakulttuuri liittyy kulttuuriseen kansalaisuuteen kielen ja koulutuksen sekä niihin liittyvien kulttuuristen oikeuksien kannalta ajateltuna (Miller 2002, 2). Lähestyin artikkelin lopussa perheen, käsitöiden ja itse tekemisen konteksteja kulttuurisen kunnioittamisen viitekehityksessä. Sen myötä ja omaehtoisuuden kannalta tarkasteluna havainnollistuu, että esimerkiksi käsitöitä ja käsityövälineitä painotetaan osin siksi, että käsityöt ja niiden tekemisen oppiminen ovat omaehtoisesta elämäntavan materiaalisia edellytyksiä.

Tutkimuksen keskeiset esineiden käyttämisen kontekstit ovat julkisen esiintymisen, perheen, työelämän, evakkomatkojen sekä käsitöiden ja itse tekemisen kontekstit. Niiden yhteydessä omaehtoiset (vernakulaarit) käsityöt kulttuurisista oikeuksista, esimerkiksi kulttuurisesta kunnioittamista kytkeytyvät omaehtoiseen kulttuurisiin käytäntöihin, luovuuteen ja yksilöllisyyteen (ks. Fingerroos et al. 2020). Kulttuurisista oikeuksista ja kansalaisuudesta keskustelemista läpäisee kysymys virallisen ja omaehtoisesta suhteesta. Sitä taustoitin artikkelin johdannossa tuomalla esiin kulttuurisista oikeuksista ja kansalaisuudesta keskustelemisen historiaa ja sitä, että virallisen ja omaehtoisesta jännite muuttuu muotoaan ajan myötä. Tutkimuksessani esineiden käyttämisen näyttöä sekä yksilöllisen luovuuden että yhteisöllisyyden läpäisemänä, ja sen kautta tulee esiin lisäksi erilaisia arvostuksia ja ristiriitoja. Siksi esineiden käyttämisen näkökulma kannattaa ottaa huomioon kansalaisuuden poliittisuuksia tarkasteltaessa ja transnationaalisten kysymyksenasettelujen ohessa erilaisissa materiaalisesta ja muunlaisesta kulttuurin tutkimuksissa. Lähestyin kulttuurista kansalaisuutta materiaalisesta kulttuurin lävistäjänä, minkä seurauksena yksi havainto on, että kulttuuria, myös materiaalista sellaista pohdittaessa, esineiden, kertomusten ja omaehtoisuuden eloisa vuorovaikutussuhde sekä luo että pakenee tutkimuksellisia tulkintoja. Tässä mielessä kulttuurinen näkökulma materiaalisuuteen ja kansalaisuuteen ei poikkea muistakaan kulttuurisista tutkimusaloista.

Haastatteluaineisto

18 haastattelukatkelmaa *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita: rajojen ja liikkuvuuden kokemukset sekä uudet naapuruudet* -hankkeessa (Koneen säätiö 2018–2022) tehdyistä tutkimushaastatteluista. Haastattelijat: Saija Kaskinen (SK), Tuulikki Kurki (TK), Kirsi Laurén (KL) ja Tarja Tanttu (TT). Aineisto luovutetaan *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston Perinteen ja nykykulttuurin arkistoaineistot* -kokoelmaan hankkeen päätyttyä.

(Tunniste. Haastateltavan sukupuoli (nainen N / mies M), haastatteluajankohta. Haastattelija(t).)

H1. N, 12.10.2018. SK ja KL.

H2. M, 14.11.2018. TK.

H3. N, 22.1.2019. SK ja TK.

H4. N, 25.1.2019. TK.

H5. N, 30.1.2019. KL.

H6. M, 30.1.2019. SK.

H7. N, 31.1.2019. SK.

H8. N, 7.2.2019. KL.

H9. N, 15.2.2019. TK.

H10. N, 15.3.2019. SK.

H11. M, 28.3.2019. TK.

H12. N, 2.4.2019. KL.

H13. M, 25.4.2019. TK ja TT.

H14. N, 28.4.2019. TK ja TT.

H15. M, 14.5.2019. TT.

H16. N, 17.5.2019. TT.

H17a ja b. N, N, 19.6.2019. KL.

H18. N, 15.11.2019. TT.

Kirjallisuus

Beaman, Jean. 2016. "Citizenship as Cultural: Towards a Theory of Cultural Citizenship." *Sociology compass* 10(10): 849–857. <https://doi.org/10.1111/soc4.12415>

Borren, Marieke. 2008. "Towards an Arendtian Politics of In/visibility: On Stateless Refugees and Undocumented Aliens." *Ethical Perspectives* 15(2): 213–237. <https://doi.org/10.2143/EP.15.2.2032368>

Brown, Bill. 2004. "Thing Theory." Teoksessa *Things*, toimittanut Bill Brown, 1–16. Chicago: The University of Chicago Press.

Cortazzi, Martin. 2001. "Narrative Analysis in Ethnography." Teoksessa *Handbook of Ethnography*, toimittaneet Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland ja Lyn Lofland, 384–394. London: SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781848608337>

Fingerroos, Outi, Niina Hämäläinen ja Ulla Savolainen. 2020. "Mikä vernakulaari?" *Elore* 27(1): 4–14. <https://doi.org/10.30666/elore.95523>

- Franzosi, Roberto P. 2004. "Content Analysis." Teoksessa *Handbook of Data Analysis*, toimittaneet Melissa Hardy ja Alan Bryman, 548–565. London: SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781848608184.n24>
- Glenn, Evelyn Nakano. 2011. "Constructing Citizenship: Exclusion, Subordination, and Resistance." *American Sociological Review* 76(1): 1–24. <https://doi.org/10.1177/0003122411398443>.
- Hieta, Hannaleena. 2017. "Travel, Goods and Virtual Spaces: The Connection between Three Generations in Transnational Families." *Ethnologia Fennica* 43, 57–71. <https://journal.fi/ethnolfenn/article/view/65635>
- Hirsjärvi, Sirkka ja Helena Hurme. 2015. *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hyvärinen, Matti. 2010. "Haastattelukertomuksen analyysi." Teoksessa *Haastattelun analyysi*, toimittaneet Johanna Ruusuvoori, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen, 72–97. Tampere: Vastapaino.
- Kiuru, Elina. 2000. "Systeemiajattelua." Teoksessa *Arjen säikeet: Aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*, toimittanut Bo Lönnqvist, 275–294. Etnografia 3. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen julkaisusarja. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Korolainen, Kari. 2012. *Koristelun kuvailu: Kategorisoinnin analyysi*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities and Theology No 32. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-0855-1/urn_isbn_978-952-61-0855-1.pdf
- Korolainen, Kari. 2017. "The Handwork of Folkloristic-Ethnological Knowledge: The Viewpoint of Samuli Paulaharju's Drawings." *Ethnologia Fennica* 44, 35–51. <https://doi.org/10.23991/ef.v44i0.59693>
- Korolainen, Kari. 2021. "Nyt ja Perinne: Aikakerrostumia *Kansantieto*-lehden kyselyvastauksissa piirrosten näkökulmasta tarkasteltuna." Teoksessa *Suomen Museo / Finskt Museum 2020. Monimuotoinen muinaisuus – yhteinen tulevaisuus. Suomen Muinaismuistoyhdistys 150 vuotta*, toimittanut Outi Järvinen, 94–109. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys ry. <https://journal.fi/suomenmuseo/article/view/109163/64072>
- Kurki, Tuulikki. 2020. "Materialized Narratives of Border: Articulating the Unspeakable through Everyday Objects." Teoksessa *A Research Agenda for Border Studies*, toimittanut James W. Scott, 129–144. Elgar Research Agendas. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kurki, Tuulikki. 2021. "Materialized Trauma Narratives of Border Crossings." *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 83: 81–104. <https://doi.org/10.7592/FEJF2021.83.kurki>
- Laurén, Kirsi. 2020. "Muisto rajan tuolta puolen: Esineet ja kertomukset identiteetin ilmentäjinä." Teoksessa *Tuolla puolen, siellä jossain: Käsityksiä kuvitelluista maailmoista*, toimittaneet Ulla Piela ja Petja Kauppi, 279–294. Kalevalaseuran vuosikirja 99. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Löfgren, Orvar. 2008. "When Is Small Beautiful? The Transformations of Swedish Ethnology." Teoksessa *Everyday Culture in Europe: Approaches and Methodologies*, toimittaneet Máiréad Nic Craith, Ullrich Kockel ja Reinhard Johler, 119–132. Aldershot: Ashgate.
- Marshall, T. H. 1987. "Citizenship and Social Class." Teoksessa *Citizenship and Social Class*. Marshall, T. H. ja Tom Bottomore, 1–51. London: Pluto Press.
- Miller, Daniel. 1998. "Why Some Things Matter." Teoksessa *Material Cultures: Why Some Things Matter*, toimittanut Daniel Miller, 3–21. Consumption and Space. London: UCL Press.
- Miller, Daniel. 2008. *The Comfort of Things*. Cambridge: Polity Press.

- Miller, Daniel. 2010. *Stuff*. Cambridge: Polity Press.
- Miller, Toby. 2002. "Cultural Citizenship." Teoksessa *Handbook of Citizenship Studies*, toimittaneet Engin F. Isin ja Bryan S. Turner, 231–244. London: SAGE Publications. <https://www.doi.org/10.4135/9781848608276.n14>.
- Olsen, Bjørnar. 2003. "Material Culture after Text: Re-Membering Things." *Norwegian Archaeological Review* 36(2): 87–104. <https://www.doi.org/10.1080/00293650310000650>
- Pakulski, Jan. 1997. "Cultural citizenship." *Citizenship Studies* 1(1): 73–86. <https://www.doi.org/10.1080/13621029708420648>
- Paller, Jeffrey W. 2019. "Dignified Public Expression: A New Logic of Political Accountability." *Comparative Politics* 52(1): 85–104. <https://www.doi.org/10.5129/001041519X15619975411262>
- Pantzar, Mika 2000. *Tulevaisuuden koti: Arjen tarpeita keksimässä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Povrzanović Frykman, Maja. 2017. "Conceptualising Continuity: A Material Culture Perspective on Transnational Social Fields." *Ethnologia Fennica* 43, 43–56. <https://journal.fi/ethnolfenn/article/view/65634>
- Povrzanović Frykman, Maja ja Michael Humbracht. 2013. "Making Palpable Connections: Objects in Migrants' Transnational Lives." *Ethnologia Scandinavica* 43: 47–67.
- Puusa, Anu. 2020. "Näkökulmia laadullisen aineiston analyysiin." Teoksessa *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*, toimittaneet Anu Puusa ja Pauli Juuti, 141–152. Helsinki: Gaudeamus.
- Riessman, Catherine Kohler. 2012. "Analysis of Personal Narratives." Teoksessa *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*, toimittaneet Jaber F. Gubrium, James A. Holstein, Amir B. Marvasti ja Karyn D. McKinney, 367–380. London: SAGE Publications. <https://www.doi.org/10.4135/9781452218403.n26>
- Rosaldo, Renato. 1994. "Cultural Citizenship in San Jose, California." *Political and Legal Anthropology Review* 17(2): 57–63.
- Ruusuvuori, Johanna, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen. 2010. "Haastattelun analyysin vaiheet." Teoksessa *Haastattelun analyysi*, toimittaneet Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen, 9–36. Tampere: Vastapaino.
- Savolainen, Ulla. 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Kultaneito XV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Stevenson, Nick. 2003. *Cultural Citizenship: Cosmopolitan Questions*. Issues in Cultural and Media Studies. Maidenhead: Open University Press.
- Svašek, Maruška. 2012. "Affective Moves: Transit, Transition and Transformation." Teoksessa *Moving Subjects, Moving Objects: Transnationalism, Cultural Production and Emotions*, toimittanut Maruška Svašek, 1–40. Material Mediations Vol. 1. New York: Berghahn Books.
- Sääskilahti, Nina. 1997. *Kansa ja tiede: Suomalainen kansatiede ja sen kohde 1800-luvulta 1980-luvulle*. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen tutkimuksia 31. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos.
- Tieteen termipankki. 2021. *Arkeologia: esine*. Luettu 26.1.2021. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Arkeologia:esine>
- Tilley, Christopher. 2001. "Ethnography and Material Culture." Teoksessa *Handbook of Ethnography*, toimittaneet Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland ja Lyn Lofland, 258–272. London: SAGE Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781848608337>

- Tilley, Christopher. 2006. "Introduction." Teoksessa *Handbook of Material Culture*, toimittaneet Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Küchler, Michael Rowlands ja Patricia Spyer, 1–6. London: SAGE Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781848607972.n1>
- Tuomi, Jouni ja Anneli Sarajärvi. 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Turner, Bryan S. 2001. "The Erosion of Citizenship." *The British Journal of Sociology* 52(2): 189–209. <https://doi.org/10.1080/00071310120044944>
- Vesterinen, Ilmari. 2001. "Esinepeli." Teoksessa *Pandoran lipas*, toimittaneet Ilmari Vesterinen ja Bo Lönnqvist, 13–60. Tietolipas 179. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wille, Christian ja Birte Nienaber. 2020. "Borders and Border Experiences." Teoksessa *Border Experiences in Europe: Everyday Life – Working Life – Communication – Languages*, toimittaneet Christian Wille ja Birte Nienaber, 7–16. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. <https://doi.org/10.5771/9783845295671-7>

FT Kari Korolainen on kulttuurin- ja perinteentutkija Karjalan tutkimuslaitoksessa Itä-Suomen yliopistossa.

Kinnas ja lääkeruisku

Esineet rajoihin ja liikkumiseen liittyvän ymmärryksen välineinä museonäyttelyssä

Tuulikki Kurki

Jäikö näyttelystä jokin erityinen esine ja/tai tarina mieleesi? – Ei mikään.

Yllä oleva sitaatti on lomakkeesta, jolla pyydettiin palautetta *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttelystä Pohjois-Karjalan museossa Hilmassa keväällä ja kesällä 2020. Näyttelyjen keskiössä olivat sellaiset arkipäivän esineet ja kertomukset näistä esineistä, jotka liittyvät ihmisten kokemuksissa erilaisten maantieteellisten ja symbolisten rajojen ylittämiseen, liikkumisen (*mobility*) myötä rakentuviin identiteetteihin sekä uusien kulttuurien ja ihmisten kohtaamiseen Suomessa, Virossa ja Ruotsissa. Näyttely sisälsi myös pelillisiä, leikkilisiä ja interaktiivisia elementtejä, joilla näyttelyvieraille pyrittiin välittämään rajoihin ja liikkumiseen liittyvää, toisten ihmisten kokemuksia kuvaavaa materiaalia itse tekemisen, eläytymisen ja moniaistisuuden avulla. Palautelomakkeen vastaus ”ei mikään” herättää väistämättä kysymyksen, miksi mikään näyttelyn esineistä tai tarinoista ei jäänyt näyttelyvieralle erityisemmin mieleen, vaikka nimenomaan esineet ja tarinat olivat näyttelyn keskeisin, näkyvin ja kuuluvuin osa.

Tämän artikkelin kohteena on *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -museonäyttely ja näyttelystä tehty, avoimesti saatavilla oleva virtuaalinäyttely (*Kadonnut kinnas ja muita tarinoita -virtuaalinäyttely*). Näyttelyjen taustalla on vuosina 2018–2022 toteutettu *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hanke, joka tutki rajojen, liikkuvien identiteettien, dialogin ja uudenaisten naapuruuksien teemoja etnografisten menetelmien sekä taidelähtöisten menetelmien keinoin.¹ Interaktiivisen museonäyttelyn ja virtuaalinäyttelyn avulla hanke pyrki tekemään nähtäväksi ja vastaanotettavaksi näihin teemoihin liittyviä ihmisten kokemuksia kertomuksien ja materiaalisten esineiden välittämänä sekä tuomaan niitä myös akateemista yleisöä laajemman yleisön tietoisuuteen.

Tässä artikkelissa tutkin näitä kahta näyttelyä interaktiivisina tiloina, joissa museovieraan toiminta vuorovaikutuksessa näyttelytilan esineiden ja tarinoiden kanssa toimii rajoihin ja liikkumiseen liittyvän refleksiivisen ymmärryksen muodostamisen välineenä. Näkökulmallaan

1 Museonäyttelyn taustalla on Koneen Säätiön rahoittama hanke *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita: rajojen ja liikkumisen kokemukset sekä uudet naapuruudet*, joka toteutti museonäyttelyn yhteistyössä Pohjois-Karjalan museon Hilman kanssa kevään ja kesän 2020 aikana. Museonäyttelyn pohjalta hanke, Pohjois-Karjalan museo Hilma sekä yritys 360 Finland toteuttivat myös avoimesti saatavilla olevan interaktiivisen virtuaalinäyttelyn lokakuussa 2020.

artikkeli sijoittuu kahden teoreettisen keskustelun leikkauspisteeseen. Ensimmäinen niistä on 2010-luvulle tyypillinen museopedagogiikka ja näyttelytoiminta, joiden avainsanoja ovat kokemuksellisuus, eläytyminen, interaktiivisuus (mukaan lukien pelillisuus) ja virtuaalisuus (Growick 2017; Arnold-de-Simine 2013, luku 1). Toinen on 2000-luvulle tyypillinen uusmaterialistiseksi luonnehdittava teoriakeskuselu, joka tarkastelee ja hahmottaa ihmisen ja häntä ympäröivän materiaalsen maailman suhteita aiemmista poikkeavilla tavoilla. Esimerkiksi Dolphinin ja Van der Tuijinin (2012, 85–86, 91) mukaan uusmaterialistiset lähestymistavat pyrkivät tarkastelemaan materiaalista ja ei-materiaalista kulttuuria toisiinsa kietoutuneina. Uusmaterialistista ajattelua mukailen *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttelyssä materiaaliset esineet kytkeytyivät ihmisten rajojen ylittämisen ja liikkumisen kokemuksiin, ja näitä kokemuksia pyrittiin käsittelemään myös esineiden materiaalisuuden, visuaalisuuden ja esineen kanssa tapahtuvan vuorovaikutuksen avulla (ks. Kurki 2020a; Kurki 2021).²

Näiden kahden teoriakeskustelun muodostamaa taustaa vasten pohdin tässä artikkelissa kysymystä: miten interaktiivinen museonäyttely toimii tutkimushankkeen tutkimien abstraktien teemojen käsittelyn välineenä akateemista yleisöä laajemmalle yleisölle? Kysymystä pohditaan yhtäältä teoreettisen kirjallisuuden ja toisaalta näyttelyiden saaman palautteen avulla. Tavoitteenani ei kuitenkaan ole arvioida näyttelyn onnistumista yleensä saadun palautteen perusteella. Tutkimuskysymykseen vastaamiseksi tarkastelen osakysymyksiä: millaista ymmärrystä näyttelyjen kävijät kuvasivat saavansa näyttelyssä? Millaiset näyttelyjen toteutustapaan liittyvät elementit (kuten materiaalisuus, virtuaalisuus, näyttelyn fyysinen järjestäminen museosaliin) edistivät tai estivät näyttelyjä koskevan ymmärryksen syntymistä? Tavoitteenani on pohtia yleisemmin teemoja, jotka voivat auttaa erilaisia tutkimushankkeita suunnittelemaan tulostensa esittämistä tai julkaisemista yhteistyössä esimerkiksi museoiden ja gallerioiden kanssa.

Artikkelin ensimmäisessä osassa esittelen tutkimusaineiston ja -menetelmän sekä taustoitin lyhyesti niitä keinoja, joilla eurooppalaiset museo- ja gallerianäyttelyt ovat käsitelleet liikkumisen ja erilaisten rajojen ylittämisen teemoja viime vuosina. Osio käsittelee myös museo- ja virtuaalinäyttelyä moniaistisen ja refleksiivisen ymmärryksen tuottamisen välineinä. Osio perustuu museoalan ja taidelähtöisen tutkimuksen viimeaikaiseen teoria- ja menetelmäkirjallisuuteen ja liikkumisen sekä maasta- ja maahanmuuton (*migration*) teemoja käsittelevien museoiden ja gallerioiden julkaisemiin näyttelymateriaaleihin. Artikkelin toisessa osassa vastaan tutkimuskysymyksiin sekä museossa että virtuaalisti toteutettujen *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttelyiden saaman palautteen avulla hyödyntämällä teoriaosiossa esiteltyjä käsitteitä.

Tutkimusaineisto ja -menetelmä

Artikkelin aineisto koostuu näyttelyvieraiden antamasta palautteesta. Museotilassa toteutetusta näyttelystä pyydettiin palautetta paperisilla kyselylomakkeilla. Lomakkeiden lisäksi kävijät jättivät palautelaatikkoon muistilapuille (10 cm x 10 cm) kirjoitettua tai piirrettyä vapaamuotoista palautetta. Muutamat näyttelyvieraat kirjoittivat palautetta myös vieraskirjaan, ja se otettiin mukaan aineistoon. Museotilassa toteutettua näyttelyä koskevan

2 Olen käsitellyt *Kadonnut kinnas* -hankkeessa haastateltujen ihmisten haastatteluissaan esille tuomia esineitä erilaisten rajojen ja vaikeiden kokemusten käsittelyn välineinä tutkimusartikkeleissani Kurki 2020a ja Kurki 2021.

palautteen keruu oli käynnissä näyttelyn aukioloaikana 6.2.–17.3.2020 ja 2.6.–2.8.2020.³ Virtuaalinäyttelystä kerättiin palautetta sähköisen kyselylomakkeen (Webropol) avulla. Virtuaalinäyttely avautui 2.10.2020, mutta siihen liittyvä kysely avattiin vasta huhtikuussa 2021 tämän artikkelin aineiston keräämistä varten. Kyselyyn johtavaa hyperlinkkiä levitettiin *Kadonnut kinnas* -hankkeen Facebook-sivustolla (*Kadonnut kinnas* Facebook) sekä sähköpostilla hankkeen yhteistyöverkostolle, jonka uskottiin tavoittavan virtuaalinäyttelyssä käyneitä henkilöitä. Sähköinen palautelomake on toiminnassa niin kauan kuin *Kadonnut kinnas* -virtuaalinäyttelykin. Palautelomakkeissa kartoitettiin muun muassa sitä, mihin eri materiaaleihin näyttelyvieras oli tutustunut, jäikö jokin näyttelystä erityisesti kävijän mieleen, millaisia ajatuksia ja tunteita näyttely ja sen eri osiot herättivät sekä miten kävijä arvioi näyttelyn kokonaisuutta. Lisäksi tilaa oli myös vapaamuotoiselle palautteelle.

Kävijätilaston mukaan museonäyttelyssä kävi 4093 vierailijaa (sähköposti 5.5.2021), ja virtuaalinäyttelyssä kävi 1112 yksilöityä vierailijaa huhtikuun 2021 loppuun mennessä, jolloin tämän artikkelin aineisto koottiin (Google Analytics www.360panorama.fi 6.5.2021). Yhteensä vierailijoita oli 5205. Vain 1,2 %, eli pieni osa näyttelyvieraista jätti palautetta näyttelykokemuksestaan. Näyttelyjen saama palaute, 61 palautetta, muodostaa tämän artikkelin aineiston. Aineisto sisältää 14 käsin kirjoitettua palautelomaketta⁴, 36 käsin kirjoitettua tai piirrettyä vapaamuotoista muistilappua, kolme näyttelyn vieraskirjaan vierailumerkinnän yhteyteen kirjoitettua palautetta sekä kahdeksan sähköistä virtuaalinäyttelyä koskevaa palautelomaketta. Näyttelyvieraat vastasivat lomakkeiden kysymyksiin lyhimmillään muutamilla sanoilla, useimmiten muutamilla virkkeillä, mutta sähköisesti kerättyyn palautteeseen osa vastaajista kirjoitti pidemminkin. Vapaamuotoisesti muistilappuihin kirjoitettu palaute oli lyhyempää ja vastaajat piirsivät niihin myös erilaisia emojia. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan ole analysoitu kuvallista palautetta.

Artikkelissa palautemateriaali on koodattu kirjain- ja numeroyhdistelmien avulla. L (1–14) viittaa kyselylomakkeen järjestysnumeroon, jonka jälkeen on mainittu lomakkeessa olevan kysymyksen numero (1–5). M (1–36) viittaa vapaamuotoisesti kirjoitettuun muistilappuun järjestysnumeroon ja VK (1–3) vieraskirjan merkintään. W (1–8) viittaa puolestaan virtuaalinäyttelyn palautetta keränneen Webropol-kyselylomakkeeseen, jonka jälkeen on ilmoitettu lomakkeen kysymyksen numero (1–21). Analyysiä varten aineisto teemoiteltiin neljään kategoriaan: 1) näyttelyn teemoihin ja sisältöön liittyvä palaute, 2) näyttelyvieraan kuvaus siitä, mitä tunteita tai reaktioita näyttely hänessä aiheutti, 3) näyttelyn toteutukseen liittyvä palaute sekä 4) näyttelyn tulkittuun merkitykseen liittyvä palaute.

Tutkimusaineisto on anonymisoitu. Paperisissa palautelomakkeissa ei kysytty vastaajan tunnistetietoja. Muistiinpanolapuille kirjoitetut vapaamuotoiset palautteetkaan eivät useimmiten sisällä tunnistetietoja, mutta muutamat vastaajat olivat kirjoittaneet nimensä muistilappuihin. Nämä tunnistetiedot on poistettu, kun palautteista on muodostettu sähköinen aineisto. Vieraskirjaan kirjoitettu palaute sisältää tunnistetietoja: vieraan nimen ja joissakin tapauksissa myös kotipaikan. Tunnistetiedot on poistettu myös vieraskirjaan kirjoitetusta

3 Näyttelyn oli alun perin tarkoitus olla auki 6.2.–31.5.2020. Covid 19 -tilanteen takia näyttely jouduttiin kuitenkin sulkemaan 17.3.2020 kuuden viikon aukiolon jälkeen. Näyttely pystytettiin avaamaan uudelleen 2.6.2020, jonka jälkeen näyttely oli auki 2.8.2020 saakka. Covid 19 -tilanne kuitenkin vähensi kävijämääriä huomattavasti verrattuna normaalityöntilanteeseen kevään ja kesän aikana (Sähköposti 5.5.2021).

4 Yksi palautelomakkeista on jätetty aineiston ulkopuolelle, koska siinä ei vastattu palautelomakkeen kysymyksiin lainkaan. Lisäksi suurin osa lomakkeen merkinnöistä ei muodostanut tunnistettavissa olevia sanoja.

palautteesta tämän artikkelin aineiston muodostamisvaiheessa. Lisäksi palautetta käsitellään siten, ettei kirjoittajan henkilöllisyys paljastu. Sähköinen palautelomake on anonymisoitu siten, että kyselyssä ei kysytty vastaajan henkilö- tai tunnistetietoja eikä lomake tallentanut vastaajan digitaalisia tunnistetietoja. Paperilla olevaa palautetta ja vieraskirjaan kirjoitettuja vastauksia säilytetään Itä-Suomen yliopiston tiloissa Joensuun kampuksella. Tästä aineistosta muodostettua sähköistä, anonymisoitua aineistoa säilytetään salasanaalla suojatulla tietokoneella. Sähköisessä muodossa olevaa näyttelypalautetta säilytetään salasanaalla suojattuna palvelimella, joka ylläpitää Webropol-kyselyä (webropol.uef.fi) niin kauan, kuin *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -virtuaalinäyttely ja siihen liittyvä palautekysely ovat toiminnassa. Sen jälkeen palaute tuhotaan.

Koska vain harvat kävijät antoivat palautetta, aineiston perusteella ei voi tehdä kattavia päätelmiä kävijöiden näyttelykokemuksista yleensä. Lisäksi palautteiden sisältämät tiedot eivät ole yhteismitallisia. Osa vastasi kahteen erilliseen ennalta laadittuun kyselylomakkeeseen, mutta osa antoi vapaamuotoista palautetta muistilapuille ja vieraskirjaan. Kyselylomakkeilla palautetta antaneet vierailijat eivät myöskään välttämättä vastanneet kaikkiin lomakkeen kysymyksiin. Lisäksi osa kyselylomakkeella annetusta palautteesta oli annettu jonkin muun kuin kyseistä asiaa kartoittavan kysymyksen vastaukseksi. Palautteen vähäisyydestä ja yhteismitallisuuden puutteesta huolimatta aineistosta pystyy hahmottamaan, miten palautetta antaneet näyttelyn kävijät vastaanottivat näyttelyn sisällön sekä millaisina he kuvasivat näyttelyn toteuttamistavan ja merkityksen.

Museonäyttely, materiaalisuus, taidelähtöisyys

Edward P. Alexanderin ym. (2017, 132) mukaan museot ovat perinteisesti erikoistuneet tietyn alueen elämän, kulttuurin, taiteen, luonnon, eläinten tai innovaatioiden tallentamiseen ja esittämiseen näyttelyissään. Silke Arnold-de-Siminen (2013, luku 1) mukaan 1990-luvulla asteittain voimistunut kritiikki kohti museoiden tapaa rakentaa ja ylläpitää hegemonisia, poissulkevia kansallisia narratiiveja ja identiteettejä, on johtanut museoiden uusiutumiseen. Keskustelu on osa jo pidempään käynnissä ollutta laajamittaista keskustelua museoiden uusiutumisesta ja museoparadigman vaihtumisesta 1900-luvun kuluessa (Anderson 2004). Esimerkiksi Francesca Lanzin (2016, 179) mukaan museoiden rooli on viime vuosina muuttunut siten, että niiden koulutuksellinen, poliittinen ja aktiivinen yhteiskunnallinen toimijuus on vahvistunut, eivätkä museot toimi ainoastaan historiallisten, taiteellisesti tai kulttuurisesti merkittävien objektien "hitaasti muuttuvina varastoina". Tämä muutos näkyy Lanzin mukaan esimerkiksi siinä, että viime vuosina lukuisat museot eri puolilla maailmaa ovat arvioineet uudelleen kokoelmiaan, näyttelyjen kuratointikäytänteitään sekä näyttelyjen esillepanon toteutuksiaan, jotta esimerkiksi ajankohtaiset maahanmuuton, maastamuuton sekä kulttuurien sisäisen moninaisuuden teemat voitaisiin tehdä näkyviksi uusilla ja tarkoituksenmukaisemmilla tavoilla. Arnold-de-Siminen (2013) mukaan museoiden tavoitteena on enenevässä määrin luoda tiloja, joissa menneestä kertovat äänet voivat asettua kuultaviksi samanaikaisesti, luoden eräänlaisen kilpailevien historioiden tilan. Vastaavaa samanaikaista historian moniäänisyyttä kuvaa Michael Rothbergin (2009) käsite '*multidirectional memory*'. Museoiden ja näyttelykäytäntöjen uudistuminen on tarkoittanut Arnold-de-Siminen (ibid.) mukaan myös museovieraiden sisällyttämistä ja mukaan ottamista näyttelyyn tavoilla, jotka edesauttavat esimerkiksi vaikeiden aiheiden käsittelyä ja voivat johtaa esimerkiksi museovieraiden voimaantumiseen. Vastaavanlainen moniäänistämisen ja sisällyttämisen kehityskulku on näkynyt myös Suomessa (Davydova-Minguet 2018; Rastas & Koivunen 2021).

2010-luvulta lähtien museot maailmanlaajuisesti ovat alkaneet käsitellä yhä näkyvämmiin myös globaaleja muuttoliikkeitä sekä ihmisiä ja kulttuureja, jotka eivät kytkeydy vain tiettyyn alueeseen tai paikkaan (Alexander ym. 2017, 132). Lisäksi kasvava joukko museoita on alkanut käsitellä liikkumisen, maahan- ja maastamuuton sekä pakolaisuuden teemoja yleisöä osallistavilla tavoilla esimerkiksi lukuisten erilaisten työpajojen, seminaarien ja tapahtumien muodossa (*Museums and Migration*). Jopa kokonaan uudenlainen, näihin teemoihin keskittyvä museotyyppi, "muuttoliikkeiden museo" (*migration museum*), on yleistynyt Euroopassa 2000-luvun alkupuolelta lähtien (Lanz 2016, 178). Euroopassa yksi tunnetuimmista muuttoliikkeiden teemaa monipuolisesti käsittelevistä museoista on Iso-Britanniassa toimiva *Migration Museum*, joka sai alkunsa vuonna 2012 (Alexander ym. 2017, 132). Tämän artikkelin näkökulmasta erityisen kiinnostava on eräs museon tiloista, *Room to Breathe*, joka käsittelee liikkumista visuaalisten materiaalien ja liikkeessä olevien ihmisten henkilökohtaisten esineiden avulla. Näyttelytilan tavoitteena ei ole muodostaa yhtä tiettyä tarinaa, vaan tuoda esille fragmentteja liikkeellä olevien ihmisten arkielämästä. Näyttelystä rakentuu materiaallinen ja kokemuksellinen tila, joka välittää tietoa liikkumisesta, maahan- ja maastamuutosta sekä monenlaisesta liikkumisesta moniaistisesti. (*Room to Breathe*.)

Museoiden ohella liikkumisen, maahan- ja maastamuuton sekä pakolaisuuden teemat ovat tulleet voimakkaammin näkyviksi myös erilaisten gallerioiden toiminnassa. Esimerkiksi vuosina 2016 ja 2017 Puolassa ja Virossa toteutettiin näyttely *The Travellers*, jossa keski- ja itäeurooppalaiset nykytaiteilijat käsitelivät teoksissaan pakolaisuuden ja maahanmuuton teemoja kommentoiden samalla kriittisesti Euroopassa kiristyneitä asenteita maahanmuuttajia kohtaan (Moskalewicz 2017). Colchesterissa Iso-Britanniassa sijaitseva *Firsite* galleria puolestaan on toteuttanut (2021–2022) näyttelyn *My name is not refugee*. Näyttelyn on kuratoinut ryhmä Colchesterissa asuvia pakolaisia ja turvapaikanhakijoita. He ovat valinneet näyttelyyn sellaisia esineitä ja taiteilijoiden tekemiä teoksia, jotka ovat kokeneet elämäntilanteessaan puhutteleviksi. Näyttely tekee näkyväksi ja ilmentää pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden kokemuksia maahan- ja maastamuutosta sekä liikkumisesta rajojen yli, eri maantieteellisten paikkojen välisistä yhteyksistä sekä ihmisten tekemistä valinnoista matkallaan maasta tai maanosasta toiseen. (Cimoli 2021.)

Myös Suomessa erilaiset maahanmuuttoa, liikkumista ja kuulumista tutkivat hankkeet ovat tehneet yhteistyötä gallerioiden ja museoiden kanssa ja käsitelleet tutkimiaan teemoja esimerkiksi näyttelyn keinoin. Monissa näissä hankkeissa tutkimukseen osallistuneet henkilöt ovat osallistuneet myös näyttelyssä esillä olevien teosten valmistamiseen sekä näyttelyn rakentamiseen ja toteuttamiseen, mikä on tullut laajemminkin yhdeksi museoiden toimintaperiaatteeksi 2000-luvulla (Viita-aho 2021, 311). Tällaisia hankkeita ovat olleet esimerkiksi Siirtolaisuusinstituutissa toiminut *Nuoret muslimit ja resilienssi: osallistava tutkimus* (2016–2018), joka järjesti *Numur – Islam ja minä* -näyttelyn Kulttuurikeskus Stoassa Helsingissä 2017 ja Siirtolaisuusinstituutissa Turussa 2018. Näyttelyssä muslimitaustaiset nuoret pohtivat tekemiensä valokuvateosten avulla "voimavarojaan, kuulumisen tunnettaan, identiteettiään ja suhdettaan islamiin" (Taidetta, turvallisia tiloja ja kansatutkijuuutta 2018). Jyväskylän yliopistossa toimiva *Crossing Borders* -hanke toteutti liikkumisen ja kuulumisen teemoja käsittelevän *Crossing Borders* -näyttelyn Art Galleria Ratamossa Jyväskylässä keväällä 2019 (*Crossing Borders*). Hankkeen tutkimukseen osallistuneet henkilöt tekivät näyttelyyn muun muassa erilaisia video- ja valokuvateoksia sekä installaatioita. Vastaaventyyppisten näyttelyjen järjestäjien joukkoon liittyi myös Pohjois-Karjalan museo Hilma, joka toteutti liikkumista, rajoja ja rajojen ylityksiä käsittelevän näyttelyn yhdessä *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita*

-hankkeen kanssa vuonna 2020. Hilman tehtävänä on näyttely- ja yleisötyön lisäksi ”koko Pohjois-Karjalan maakunnan kulttuurihistorian tallentaminen” (Pohjois-Karjalan museo Hilma). Rajaseutua on museon näyttelyissä käsitelty jo kauan muun muassa liikkumisen, sodan ja kulttuurin näkökulmista. Museon pysyvä näyttely kertoo Pohjois-Karjalan ja osittain myös Laatokan Karjalan alueiden historiasta ja kulttuurista. Vaihtuvia, erilaisiin teemoihin keskittyviä näyttelyitä järjestetään vuosittain useita. (Pohjois-Karjalan museo Hilma.) *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* oli yksi vuoden 2020 vaihtuvista näyttelyistä. Virtuaalinäyttelyn toteutti *Kadonnut kinnas* -hankkeen ja Hilman kanssa yhteistyössä 360Finland, joka on 360°-kuvaamiseen ja virtuaaliympäristöjen rakentamiseen erikoistunut yritys. Se tekee kuvauksia esimerkiksi erilaisille yrityksille, tapahtumille, instituutioille ja gallerioille (360Finland).

Kadonnut kinnas ja muita tarinoita -näyttely toteutettiin sen taustalla olevan tutkimushankkeen tallentaman ja kokoaman aineiston pohjalta. Aineiston suurin osa olivat hankkeen tutkijoiden tekemät haastattelut vuosina 2018–2019. Haastatteluihin osallistui 28–89-vuotiaita ihmisiä Suomesta, Virosta ja Ruotsista. Haastattelut käsitelivät ihmisten kokemuksia erilaisen, elämässään tärkeiksi kokemiensa rajojen ylittämistä tai ylittämättömyydestä, maahanmuuton ja maassamuuton kokemuksista, uusien ihmisten ja kulttuurien kohtaamisesta sekä dialogin rakentumisesta kertojan ja tämän kohtaamien ihmisten välillä. Haastattelujen lisäksi hankkeeseen pystyi osallistumaan myös kirjoittamalla omalla nimellä, pseudonyymillä tai sähköisen osallistumisportaalin kautta anonyymisti. Haastatteluaineisto sisälsi yhteensä 54 keskimäärin tunnin mittaista haastattelua. Lisäksi hankkeelle lähetettiin yhteensä kuusi kirjoittaen kerrottua ja esinevalokuvien varustettua tekstimuotoista tarinaa sekä neljä anonyymisti kirjoitettua ja valokuvien varustettua tarinaa sähköisen portaalin kautta. Osallistujia pyydettiin kertomaan hankkeen tarkastelemista teemoista (rajat, liikkuvat identiteetit, dialogi ja uudet naapuruudet) sellaisten esineiden avulla, jotka liittyivät heidän kokemuksissaan erilaisiin rajoihin, niiden ylittämiseen ja ylittämisen seurauksiin. Kokemuksista kertominen esineiden kautta oli *Kadonnut kinnas* -hankkeen valitsema, materiaaliseen kulttuuriin kytkeytyvä lähtökohta. Osallistujat valittiin siten, että he joko asuivat itäisessä Suomessa, olivat muuttaneet sinne tai muuttaneet sieltä muualle. Hanke pyrki tavoittamaan museonäyttelyyn erilaisia ääniä tuottaviksi kertojiksi mahdollisimman laajasti eri taustoista tulevia henkilöitä.

Museonäyttely rakennettiin niiden esineiden ympärille, joista ihmiset olivat kertoneet haastatteluissaan. Näyttelyyn otettiin hyvin kattavasti näyttelyn teemoja käsitelleiden kertojien esille tuomat esineet joko fyysisinä esineinä, valokuvina tai taiteilijan luomien installaatioiden muodossa. Monissa tapauksissa alkuperäisiä, haastatteluissa esille tulleita esineitä pystyttiin lainaamaan näyttelyyn. Niissä tapauksissa, joissa esineen lainaaminen ei ollut mahdollista, esine korvattiin samankaltaisella muulla esineellä. Jos vastaavaa esinettä ei ollut saatavilla, se korvattiin alkuperäisen esineen valokuvalla. Tutkijat tiivistivät esineisiin liittyvistä haastateltavien kertomuksista lyhyet tekstimuotoiset kertomukset tai kuunneltavat äänitteet, jotka ryhmiteltiin näyttelyyn teemoittain ja merkittiin teemoja ilmentävillä väri- ja numerokodeilla. Lisäksi näyttelyn teemoja sekä aineistossa esiin nousseita teemoja käsiteltiin hankkeessa työskennelleen kuvataiteilijan ja hankkeen tutkijoiden tekemissä teoksissa, kuten installaatioissa (Saarelma 2020; Tantt 2020), videoissa (Saarelma ja Kurki 2020; Kurki 2020b) sarjakuvassa (Korolainen 2020), sekä hankkeen kuvataiteilijan vetämissä työpajoissa tehdyissä teoksissa, joista osa tuli osaksi museonäyttelyä. Lisäksi näyttelyssä oli interaktiivisia tehtäviä ja videoita, joiden tarkoituksena oli johdatella museovieras pohtimaan näyttelyn

teemoja eri menetelmin. Työpajoissa, kuvataiteilijan ja tutkijoiden tekemissä teoksissa sekä tehtävien ja videoiden avulla hankkeen tavoitteena oli tehdä näkyväksi erilaisia sanallisia, visuaalisia tai taktiileja ymmärryksiä hankkeen tutkimista ilmiöistä, joita oli haasteellista käsitellä esimerkiksi pelkästään sanallisin keinoin. Tältä osin näyttely ja sen taustalla toiminut tutkimushanke lähenivät taidelähtöisen tutkimuksen keskeisiä peruslähtökohtia: holistista ilmiöiden tarkastelua sekä ilmiöiden käsittelyn ulottamista sanallisen ilmaisun ulkopuolelle. Esimerkiksi Patricia Leavyn (2015, luku 1) mukaan taidelähtöisessä⁵ tutkimuksessa tutkijat hyödyntävät luovia menetelmiä, kuten piirtämistä, käsitöitä, teatteria, tanssia ja maalamista, joiden avulla tutkimuskysymyksiin pyritään "tuottamaan mahdollisimman holistisia vastauksia". Baronen ja Eisnerin (2012, luku 1) mukaan taidelähtöinen tutkimus pyrkii laajentamaan ilmiöiden käsittelyä diskursiivisen kommunikaation ulkopuolelle ja ilmaisemaan merkityksiä, jotka olisivat niin laajoja tai äärimmäisiä, että niitä olisi mahdotonta ilmaista sanallisesti. Heidän mukaansa taidelähtöinen tutkimus toimii ikään kuin "heuristisena välineenä", jonka avulla on mahdollista saavuttaa "syvempi" ja "monitahoisempi ymmärrys" jostakin ilmiöstä.

Näyttelytilassa näyttelyyn oli mahdollista tutustua sattumanvaraisesti niin sanotun onnenpyörän avulla. Tällöin onnenpyörä arpoi tietyn väri- ja numerokoodin, jonka ohjaamana näyttelyvieras saattoi lähteä etsimään kyseistä esinettä ja siihen liittyvää tarinaa museotilassa. Onnenpyörä liittyi läheisesti näyttelyn keskeiseen tavoitteeseen saada näyttelyvieras hetkeksi niin sanotusti astumaan toisen ihmisen saappaisiin ja kokemaan näyttelyn kontekstissa elämän sattumanvaraisuus. Useissa näyttelyn esille tuomissa tarinoissa juuri sattumanvaraisuus oli johtanut muun muassa liikkumiseen maasta toiseen ja erilaisten rajojen ylittämiseen pakon edessä, seikkailunhalusta tai muista syistä. Onnenpyörän luoman sattumanvaraisuuden lisäksi pelillisyyttä tarkoitti näyttelyssä interaktiivisten tehtävien tekemistä sekä esineiden aktiivista tutkimista ja moniaistillista vuorovaikutusta niiden kanssa. Näyttelyyn saattoi osallistua myös ilman satunnaisuutta tuottavaa onnenpyörää tai muita pelillisiä elementtejä, kierrellen ja tutustuen esineisiin ja tarinoihin oman kiinnostuksen mukaan. Pelin ohjeiden lisäksi näyttelytilassa ei ollut esitetty mitään tiettyä kiertosuuntaa tai yhtä ohjattua tapaa näyttelyyn tutustumiseksi.

Syksyllä 2020 julkaistu virtuaalinäyttely kuvattiin 360-tekniikalla museonäyttelyn pohjalta. Virtuaalinäyttely pyrki mahdollisimman tarkasti toistamaan museonäyttelyn, mutta esimerkiksi interaktiivisia osioita ja pelillisyyttä ei pystytty toteuttamaan museonäyttelyssä esillä olleissa muodoissa teknisten syiden takia. Esimerkiksi onnenpyörän pyörittäminen ja tutustuttavan esineen ja tarinan arpominen sattumanvaraisesti jouduttiin jättämään virtuaalinäyttelystä pois. Tämä ei kuitenkaan muuttanut näyttelyn sisältöä ja pyrkimystä saada näyttelyvieras interaktiivisesti ja immersiiivisesti mukaan näyttelyn maailmaan. Virtuaalinäyttelyssä interaktiivisuus toteutui esimerkiksi siten, että museovieraan oli mahdollista tarkastella ja tutkia näyttelyesineitä niiden eri puolilta, läheisestä tai etäisestä näkökulmasta, liikkua museotilassa ja vaihtaa näkökulmaa vapaasti sekä tehdä joitakin interaktiivisia tehtäviä teknisesti yksinkertaistetuissa muodoissa.

5 Taidelähtöinen tutkimus sai alkunsa 1970-luvulla, ja 1990-lukuun mennessä taidelähtöiset menetelmät olivat vakiinnuttaneet asemaansa vaihtoehtoisena metodologiana tutkimuksessa (Leavy 2015, luku 2). Patricia Leavyn (2015, luku 1) mukaan englannin kielessä taidelähtöisestä tutkimuksesta käytetään lähes 30 erityyppistä termiä. Leavy käyttää termiä *arts-based research*, muita käytettyjä termejä ovat esimerkiksi *arts-informed inquiry*, *artistic inquiry*, *art practice as research* ja *poetic science*.

Näyttelyn teoreettisena lähtöajatuksena oli, että näyttelytila ja tilassa olevat esineet tai niiden kuvat toimivat merkkeinä tai kiteytyminä erilaisista rajoihin ja niiden yli liikkumiseen sekä toisten ihmisten kohtaamiseen liittyvistä, haastateltavien kertomista kokemuksista. Tällöin materiaallinen esine tai visuaalinen elementti toimivat näyttelyvieraalle myös kerrottuun tarinaan ja tarinan välittämään tietoon eläytymisen välineenä ja samalla omien, samankaltaisten kokemusten käsittelyn ja refleksiivisen pohdinnan välineenä (Kurki 2020a; Arnold-de-Simine 2013, luku 1). Näyttelyvieraan ymmärrys näyttelyn teemoista voisi näin rakentua näyttelyssä esillä olevan kerronnallisen tiedon, kävijällä jo valmiiksi olevan oman kokemuseräisen tiedon kautta sekä ei-kerronnallisen tiedon avulla, joka rakentuu näyttelytilassa moniaistisesti: visuaalisesti, auditiivisesti, taktiilisti, kinesteettisesti ja kehollisesti. Kerronnallisen tiedon lisäksi näyttelyvieraan vuorovaikutus näyttelyesineen kanssa, esineellä tekeminen ja esineiden tarkastelu näyttely-ympäristössä ovat avaimia refleksiivisen ymmärryksen rakentumiseen näyttelyn keskeisistä teemoista. Voidaan väittää, että pelillisyyden ja interaktiivisuuden seurauksena näyttely muuttuu näyttelyvieraalle jopa todellisemmaksi eläytymisen kohteeksi kuin esineiden ja tarinoiden taustalla olleet ihmisten esineet ja tarinat. *Kadonnut kinnas* -näyttely sivuaakin keskusteluja pelien tai pelillisyyden käyttämisestä museopedagogiikan välineenä (Harrer 2021). Näyttely ei kuitenkaan ole sellainen peli, jossa museovieras esimerkiksi valitsisi itselleen pelihahmon tai kokisi äärimmäisen immerstiivisen pelikokemuksen uppoutumalla pelin tarinaan. Tavoitteena *Kadonnut kinnas* -näyttelyssä on kuitenkin tarjota pelillisten elementtien avulla sekä fyysisten ja virtuaalisesti esitettyjen esineiden tutkimisen avulla sellaista interaktiivisuutta, joka tuo käsiteltävät, rajoihin ja liikkumiseen liittyvät vaikeatkin aiheet lähemmäs näyttelyvierasta, itse tekemisen ja refleksiivisen pohdinnan kohteeksi. Kriittinen, refleksiivinen pohdinta on esimerkiksi Sabine Harrerin (2021, 365–366) mukaan eräs olennaisista elementeistä pelien käyttämisessä pedagogisena välineenä, sen sijaan, että peli olisi pelkästään viihteellistä. Refleksiivinen pohdinta edellyttää näyttelyvieraalta aktiivista toimintaa, asioiden itse etsimistä näyttelytilasta sekä myös vaikeiden asioiden kohtaamista. Lisäksi näyttelyn jäsentämiseen voidaan soveltaa jossakin määrin myös posthumanistisen tutkimusotteen periaatteita. Tällöin hämärretään rajapintaa yksilöiden ja materiaalsen kulttuurin sekä teknologisen ympäristön välillä. Posthumanistisen tutkimusotteen mukaan ihminen ja hänen toimintansa pyritään ymmärtämään yksilönä muiden lajien joukossa sekä osana esimerkiksi teknologista ympäristöä (Haraway 1993, 317–319). Museonäyttelyssä rajoihin liittyvät yksilöiden kertomat tapahtumat ja kokemukset kytkeytyvät osaksi materiaalista esineistöä ja virtuaaliympäristöä (ks. Kurki 2020a; Kurki 2021.)

Aineiston analyysi: Museo ja tutkimushanke näyttelyn tulkintakonteksteina

Aineiston analyysissa palautteesta tarkastellaan kahta tämän artikkelin tutkimuskysymystä tarkentavaa osakysymystä ja niihin liittyviä museovieraiden kirjoittamia kommentteja. Ensimmäisenä osakysymyksenä on, millaista ymmärrystä näyttelyn teemoista kävijät kuvasivat saavansa näyttelyssä? Tähän kysymykseen vastaavat aineistosta kohdat, jotka liittyvät näyttelyn teemojen ja sisällön vastaanottoon sekä näyttelyn koettuun merkitykseen (yht. 18 vastausta).

Näyttelyssä tavoitteena oli tarinoiden lukemisen tai kuuntelemisen, esineiden katsomisen, itse tekemisen ja kokeilun avulla saada näyttelyvieras refleктоimaan ja pohtimaan näyttelyn teemoja – erilaisia rajoja, liikkuvia identiteettejä, liikkumisen seurauksena syntyviä dialogeja ja uudenlaisia naapuruuksia ihmisten välillä. Palautetta antaneista henkilöistä yksitoista

vastaajaa (18 %, n=61) mainitsi, että näyttely sai hänet pohtimaan näitä näyttelyn teemoja (L5.1; L13.1; L16.3.; L 18.2; L19.1; VK3; W2.16; W3.5; W3.10; W6.6; W7.6; W8.16). Kysymykseen, millaisia ajatuksia tai tunteita näyttely herätti, he vastasivat muun muassa seuraavasti:

Ajatuksia moninaisista rajoista, joita elämässämme on. Osa niistä on näkyviä, syvimmat ehkä eivät ole? (L 19.1)

Näyttely pisti miettimään rajojen moninaista tarkoitusta ja ilmenemistä. (L 5.1.)

Minuun teki vaikutuksen näyttelyn syvällisyys, monitasoisuus. Tarinat toivat esiin niin monenlaisia kokemuksia elämästä ja siihen liittyvistä rajoista ja olemisesta rajojen äärellä. (W 2.16)

Vastausten perusteella avain näyttelyn melko abstraktien teemojen pohdintaan ja refleksiiviseen ymmärtämiseen oli yhtäältä toisen kokemusta kuvaavan kertomuksen pohdinta ja omakohtaistaminen. Toisaalta avain rajojen refleksiiviseen ymmärtämiseen oli rajojen ja rajan ylittämisen materialisoituminen näyttelyssä arkipäivän tuttuihin esineisiin, kuten kirjeseen, kameraan tai kitaraan. Sekä kertomuksen kuuntelemisen että materiaalien esineiden katselemisen ja tutkimisen avulla näyttelyvieraiden oli mahdollista tuoda näyttelyn teemat lähemmäksi omaa kokemusmaailmaansa ja pohtia, millaisia erilaisia merkityksellisiä rajoja, kuten terveyden ja sairauden välinen raja, sisällyttämisen ja ulossulkemisen raja tai maantieteellinen raja, on osa ihmisten arkielämää ja miten rajat näkyvät tai jäävät näkymättömiin. Rajojen ja liikkumisen ohella kymmenen (16 %) palautteen antajaa nosti esille vanhojen esineiden ja menneen muistamisen merkityksellisyyden, nostalgian sekä sukujuurten merkityksen (L9.1; L11.1; L12.1; L13.1; M17; W2.5; W2.6; W2.9; W2.18; W3.6; W6.5; W6.9; W7.5; W7.9). Tämä oli yllättävää, sillä menneen muistelu tai sukujuuret eivät olleet näyttelyn teemoja, mutta useat vierailijat kuitenkin nostivat ne palautteessaan keskeisimmiksi kokemukseen asioiksi. Kysymykseen, millaisia ajatuksia tai tunteita näyttely herätti, nämä vastaajat vastasivat muun muassa seuraavasti:

Muistoja, ihastelua, elämän rikkautta. (L 9.1)

Sukujuurten suuri merkitys. Tärkeiden esineiden merkitys. (L11.1)

Muistoja mummolan esineistä. (L12.1)

Herättivät melko nostalgisiakin tunteita, tunteen siitä, että esineiden myötä tulee näkyviin mennyttä ja menetettyäkin. Koin myös haikeutta, hengenheimolaisuutta ja ihastusta. Monet esineistä olivat kauniita ja sillä tavalla nostalgisia, että ne olivat vanhoja, sellaisia, joita ei enää näe. (W2.9)

Sen sijaan, että näyttelyvieraiden huomio olisi kohdistunut esineen ja siihen kytkeytyneen tarinan esille tuomiin sinänsä ajattomiin erilaisten rajojen, liikkumisen, identiteetin tai dialogin kokemuksiin, heidän huomionsa kohdistui esineiden ikään. Osa näyttelyn esineistä oli uudehkoja, mutta osa oli useita vuosikymmeniä, muutama esine satakin vuotta vanha. Museokonteksti luo oletuksia myös näytteillä olevien uudempien esineiden iäkkydestä sekä esineistä esimerkkeinä menneestä, aiempien sukupolvien elämästä ja elämäntavasta. Museoiden perinteinen rooli on ollut jonkin alueen historiallisen kulttuuriperinnön ja materiaalsen kulttuurin tallettaminen, ja museoiden perinteinen rooli myös usein vaikuttaa museossa esillä olevien esineiden vastaanottoon ja merkityksellistämiseen. Museoon tai näyttelyyn esineen tuominen kiinnittää esineeseen sellaisia merkityksiä kuten nostalgian tai arvokkuuden merkityksen, joita siinä ei automaattisesti ole muussa yhteydessä, esimerkiksi arkielämän kontekstissa (Kaitavuori 2021). Ivan Karpin (1991, 11–24) mukaan me katsomme museossa olevaa esinettä eri tavalla kuin museon ulkopuolella, esimerkiksi arkielämän

kontekstissa olevaa esinettä. Voi ajatella, että osa *Kadonnut kinnas* -näyttelyn vieraista merkityksellisesti näyttelyesineitä vahvemmin museokontekstin luoman merkityksen mukaisesti kuin taustalla olevan tutkimushankkeen luomien näyttelyn teemojen ja kertojien henkilökohtaisten kertomusten luoman taustan mukaisesti, vaikka näyttelyn teemojen (rajat, liikkuvat identiteetit, dialogi ja uudet naapuruudet) lyhyet esittelyt olivat näyttelyvieraiden luettavissa näyttelytilan sisääntulon yhteydessä. Toinen näissä vastauksissa korostunut merkityksenanto liittyi sukupolvien ketjuun ja esineiden siirtymiseen sukupolvelta toiselle. Osa näyttelyvieraista tunnisti näyttelyesineitä myös osana omaa elämänhistoriaansa ja lähipiirinsä aiempien sukupolvien elämää. Esineiden merkityksellistäminen sukupolvien ketjun materiaalisina merkkeinä voi liittyä ihmisten tarpeeseen tuntea yhteenkuuluvuutta johonkin ryhmään ja tarpeeseen sijoittaa itsensä osaksi lähihistoriaa ja sen tapahtumia. Tämä on myös varsin odotustenmukainen merkityksenanto näyttelyesineelle museokontekstissa.

Näyttelyn sisällön merkityksellistämistä ja tulkintaa voisi kuvata monitasoisena merkitysten neuvotteluna museon, näyttelyn rakentajien, näyttelyn taustalla olevaan tutkimukseen osallistuneiden kertojien ja näyttelyvieraiden välillä (Alexander ym. 2017, 282). Näyttelyn rakentajana *Kadonnut kinnas* -hanke merkityksellisesti näyttelyn esineet ja kertomukset rajojen ja liikkuvuuden teemojen taustaa vasten, tavoitteenaan välittää tutkimushankkeen toimintaan perustuvaa tulkinnallista tietoa haastattelemiensa ihmisten kertomusten pohjalta. Toisaalta museo toi merkitysten neuvotteluun oman, institutionaalisen merkityskerroksensa, joka perustuu museon toimimiseen muisti-instituutiona ja kulttuuriperinnön säilyttäjänä sekä yhteiskunnallisena vaikuttajana. Näyttelyvieraat osallistuivat näyttelyn merkitysten neuvotteluun omista tulkinnallisista lähtökohdistaan sekä osana kumppaakin laajempaa taustakontekstia: osa näyttelyvieraista tulkitsi näyttelyn tutkimushankkeen luomassa, osa museon luomassa merkityskontekstissa. Tätä havaintoa tukee myös Falkin ja Dierkingin (2012, 85) huomio siitä, kuinka museovierailla on tiettyjä, vahvojakin henkilökohtaisesta ja sosiokulttuurisesta kontekstista kumpuavia odotuksia, millainen museonäyttelyn oletetaan olevan ja kuinka siellä tulisi toimia. Nämä, eri konteksteihin palautuvat odotukset vaikuttavat väistämättä myös siihen tulkintaan, joka heillä syntyy museonäyttelystä ja siellä esillä olevista esineistä.

Se, millaisia reaktioita ihmiset kokivat näyttelyn esineiden ja tarinoiden äärellä ja miten esimerkiksi esillä olevat tarinat olivat samastuttavissa tai muistuttivat riittävästi näyttelyvieraan omia kokemuksia ja muistoja vaikuttivat näyttelyä koskevan ymmärryksen syntymiseen. Oma riittävän samankaltainen aiempi kokemus, muisto, tunnereaktio ja eläytyminen nostettiin esiin palautteiden 17 vastauksessa (28 %). Palautteissa vastaajat raportoivat kokeneensa hyvin monenlaisia tunteita näyttelyn esineiden ja tarinoiden äärellä. He kokivat esimerkiksi iloa, surua, nostalgiaa, haikeutta, lohdullisuutta ja sympatiaa (L9.1; L5.5.; L10; L12.1; L13.1; L10.2; L19.2; L21.1; W2.5.; W2.6; W2.7; W2.9; W2.11; W3.5; W4.9; W6.5; W6.6.; W6.11; W6.18; W7.5; W7.7; W7.11; W7.18). Toisaalta kolme (5 %) vastaajaa raportoi, ettei näyttelystä jäänyt mitään mieleen (L2.2), eikä näyttely herättänyt mitään tunteita (L6.5; W8.7) Osa näyttelyvieraista raportoi, että heidän mieleensä jäivät erityisesti esineet ja tarinat, jotka saivat heissä aikaan voimakkaan tunnereaktion. Myös sellaiset esineet ja tarinat, jotka eivät olleet ennestään tuttuja mutta laajensivat museovieraan omaa näkökulmaa ja saivat ymmärtämään jotakin toisen todellisuudesta nousivat palautteissa esille. (L5.2; L13.2; L3.5; L14.2)

Näyttelyvieraiden tunnekokemukset ja eläytyminen näyttelyn esineisiin ja niihin liittyviin tarinoihin vaikuttivat pääosin myönteisesti näyttelyn vastaanottoon. Tunnekokemus luo

yhteyden katsojan, esineen ja tarinan välille ja toimii niin sanotun empaattisen ymmärryksen rakentamisen välineenä (Arnold-de-Simine 2013, luku 6). Arnold-de-Simine (ibid.) on kuvannut museonäyttelyn kontekstissa empaattista ymmärrystä eräänlaisena välittyneen muistin välineenä ja läheisenä esimerkiksi käsitteille *post-memory* ja *prosthetic memory*. Arnold-de-Siminen mukaan empatian kokeminen vaatii museovieraalta mielikuvituksen käyttämistä ja kykyä näkökulmien vaihdoksiin. Niiden avulla museovieras voi kokea myötätuntoa museossa esillä olevia asioita kohtaan ja sen myötä rakentaa ymmärrystä käsiteltävistä asioista ja toimia myös eettisesti ja vastuuntuntoisesti vaikeitaakin käsiteltäviä aiheita kohtaan. Arnold-de-Siminen kuvaama empaattisen ymmärryksen rakentuminen sopii hyvin kuvaamaan myös *Kadonnut kinnas* -näyttelyn vieraiden ymmärryksen rakentumista toisten ihmisten kokemuksista empaattisen eläytymisen keinoin.

Yksittäisistä esineistä jäi kävijöiden mieleen vahvimmin lääkeampulleista, -ruiskuista ja -neuloista sekä lääkeruiskujen suojamuoveista tehty installaatio *Pistoksissa* (Saarelma 2020). Teos sai näyttelyvieraat ajattelemaan sairastavan ihmisen todellisuutta, kipua, joka ei näy ulospäin, sekä erilaisia yhteiskunnassamme olevia näkymättömiä rajoja (L3.5; L5.2; L13.2). Myös näyttelyn nimeenkin vaikuttanut esine, kadonnut kinnas, ja siihen liittyvä evakkotarina jäivät kävijöiden mieleen. Syyksi kerrottiin muun muassa tarinan dramaattisuus (14.2) ja vastaavanlaisten kokemusten löytyminen lähipiiristä (W 2.6). Hyvin samankaltaisista syistä mieleen jääneiden ja tunteita herättäneiden esineiden ja tarinoiden listalla olivat myös sotarintamalta lähetetyt kirjeet, puuhevonen, karitsan kello, suurikokoinen pappilan ryijy ja nukketalo, joka näyttelyssä esitti erään Australiaan muuttaneen perheen tarinaa ja Australiaan jäänyttä perheen kodin irtaimistoa, kun perhe lähti Australiasta äkillisesti takaisin kohti Eurooppaa.

Lääkeruiskuista, ampulleista tehty taideteos + mekko (kotona on kulunut yhtä monta ruiskua tänä syksynä). (L4.2)

Kadonnut kinnas, lääkeruiskut ja mekko. Avasivat silmät ja laajensivat näkökulmaa erilaisista rajoista. (L5.2)

Lääkepullot, -ruiskut ja mekko, laitto i miettimään sairaan todellisuutta. (L13.2)

Rajuin teoksista oli mielestäni installaatio, jossa oli sairauden kanssa elämisen vaatimia ruiskuja ym. Teos virtuaaliesittelyssä ei ehkä kuitenkaan tuntunut niin rajulta kuin paikan päällä olisi voinut. (W3.7)

Kävijät kokivat myös sympatiaa esineisiin liittyvien tarinoiden kertojia kohtaan, mikä sai näyttelyvieraat suhtautumaan positiivisesti ja avoimesti näyttelyn tarjoamaan informaatioon:

En oikeastaan juurikaan kokenut erityisemmin tunteita lukiessani, vain muutamassa tapauksessa. Esim. äitiyspakkauksen saamatta jäänyt äiti oli todella sympaattinen. Ajatuksista en osaa kauheasti sanoa myöskään, kokemus oli enempi tällainen vastaanotto, olen avoimena ja annan näyttelyn tulla sisään. (W8.7)

Alussa en meinannut ymmärtää näyttelyn ideaa, mutta se hahmottui vierailun edetessä. Tunsin sympatiaa esineitä kohtaan. Syntyi tunne, että ne ovat arvokkaita juuri tarinoidensa takia. Tarinat tekevät esineistä yksilöitä. (W 6.9)

Myös esineiden tai tarinoiden tunnistaminen (tuttuus) tai vastaavasti tunnistamattomuus (vieraus) vaikuttivat esineiden vastaanottoon. Näyttelyn esineistä ja tarinoista mieleenpainuvimmiksi ja vaikuttavimmiksi koettiinkin ne, joihin liittyi vahvoja omakohtaisia kokemuksia tai muistoja. Palautteessa ilmeni eniten (25 %) kommentteja, joissa näyttelyvieraat olivat

tunnistaneet näyttelyesineen kaltaisen esineen omassa elämässään tai esineisiin liittyviä samankaltaisia omakohtaisia kokemuksia ja muistoja kuin mitä museossa esillä olleissa kertomuksissa näistä esineistä. Vain yhdessä palautteessa tuotiin esille, että näyttely ei herättänyt tunteita tai mielenkiintoa ja että kävijälle tuntemattomien ihmisten tarinat eivät häntä oikeastaan kiinnostaneetkaan (L6.5). Vaikuttaa siltä, että museovieraiden oli helpompaa samastua itseään lähellä oleviin ilmiöihin ja tapahtumiin ja vastaanottaa ja ymmärtää itseään lähellä olevia ilmiöitä. Kuitenkin joissakin tapauksessa museovieraat lisäsivät ymmärrystä myös sellaisista itselleen kaukaista ilmiöistä ja ihmisten kokemuksista, jotka olivat heille entuudestaan vieraita.

Artikkelin toinen osakysymys tarkastelee näyttelyn toteutukseen liittyviä elementtien, kuten materiaalisuuden, visuaalisuuden, virtuaalisuuden sekä näyttelyn näyttelytilaan järjestämisen vaikutukseen näyttelyn vastaanotossa. Näyttelyvieraat antoivat palautetta näyttelyn toteutuksesta 14 eri vastauksessa. Näyttelyn kokonaisuutta koskeneessa palautteessa näyttelykokemus oli palautelomakkeen kirjoittaneiden enemmistön mielestä hyvä tai erinomainen. Myönteisinä seikkoina vastaajat nostivat esille esimerkiksi sen, että esineisiin liittyvät äänitarinat toimivat hyvin, näyttely oli toiminnallinen ja otti huomioon myös lapset (L18.5), näyttely oli teemoiltaan ajankohtainen (L16.4), mielenkiintoinen (L4.4), sekä laaja ja yksityiskohtainen (13.4). Pettymyksen tunteita aiheuttivat muun muassa ennako-odotusten täytymättömyys (L2.5) sekä erityisesti se, että näyttely oli koettu sekavaksi ja vaikeaksi haltuun otettavaksi (L3.5; L4.5; L8.5; L14.5). Virtuaalinäyttelyn kävijöiden antaman numeerisen arvosanan keskiarvo oli 8, asteikolla 0–10. Virtuaalinäyttelyn näyttelykokemuksesta myönteistä palautetta antaneet henkilöt kuvasivat näyttelyä syvälliseksi ja monitasoiseksi, inspiroivaksi ja monipuoliseksi (W2.16; W6.16; W8.16), uutta antavaksi (W2.18), ajatuksia herättäväksi, vangitsevaksi ja pysäyttäväksi (W6.18; W7.18; W8.18). Negatiivinen palaute liittyi pääasiassa virtuaalinäyttelyn tekniseen toteutukseen.

Museotilassa olleeseen näyttelyyn pääsi tutustumaan näyttelytilassa vapaasti kuljeskellen, katsellen, kertomuksia lukien tai kuunnellen. Näyttelyn esineisiin ja kertomuksiin pystyi tutustumaan myös pelillisesti, onnenpyörää pyörittämällä sekä väri- ja numerokoodeja seuraamalla, jolloin näyttelyyn tutustuminen oli sattumanvaraista. Näyttelytilassa oli myös muita pelillisiä, interaktiivisia elementtejä, kuten videoteoksia, lautapelejä sekä avattavia ja tutkittavissa olevia matkalaukkuja. Niiden tarkoituksena oli aktivoida näyttelyvieras pohtimaan erilaisten rajojen läsnäoloa yksilöiden elämässä sekä laajemminkin yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme, sekä pohtimaan, mitä esimerkiksi pakon edessä kodin jättäminen ja nopeasti liikkeelle lähteminen voisi omalla kohdalla tarkoittaa. Näyttelyssä onnenpyörän tuottaman pelillisyyden takia näyttelyesineen ja siihen liittyneen tarinan yhdistäminen ei tapahtunut automaattisesti. Yhdistäminen vaati monen esineen ja tarinan kohdalla näyttelyvieraalta ponnistelua ja etsimistä sekä jonkin verran epätietoisuuden sietämistä siitä, että esine ja siihen kuuluva tarina eivät välttämättä löytyneet helposti tai nopeasti. Pelillisyyden takia näyttelyssä ei myöskään ollut mitään tiettyä tai vain yhtä kulkusuuntaa tai järjestystä, jossa näyttelyyn olisi pitänyt tutustua. Kahdessatoista (17 %) vastauslomakkeessa tuotiin esille, että näyttelyvieraan mielestä peli, esillä olleista ohjeista huolimatta, oli toteutukseltaan sekava ja haastava, eikä näyttelyn toteutusperiaate tuntunut heille toimivalta ja odotustenmukaiselta (L4.5; L8.5; L14.5; M20; M21; M22; M23; M24). Koettu sekavuus vaikutti myös näyttelyn sisällön vastaanottoon. Pelillisen toteutuksen asettamat haasteet estivät joitakin näyttelyvieraita uppoutumasta näyttelyn sisältöön, eivätkä he kokeneet saavansa

näyttelystä juuri mitään irti tai mikään ei jäänyt heille mieleen (L4.1; M20). Tällainen kokemus sai museovieraisa aikaan esimerkiksi epämiellyttävää turhautumisen ja ärsytyksen tunnetta.

Pidin paljon näyttelyn ideasta. Kuitenkin näyttely herätti paljon turhautumista ja ärsytystä, olisin toivonut, että teksti esineistä olisi olleet niiden vieressä tai edes jotenkin loogisesti vaikkapa niin että tekstit ja näyttelyesineet olisivat samassa numerojärjestyksessä. Meni paljon aikaa ja hermoja siihen, että yritin löytää oikean tekstin ja esineen – tässäkin ei ollut paljoa logiikkaa, kun osa teksteistä oli kuutioissa ja osa kansioissa, ärsyttävää myös, että samoja numeroita oli käytetty. (M20)

Näyttely ei kyllä oikein auennut. Mikä siis oli juoni? (M23)

Sekava, hankala hahmottaa, liikaa ohjeita, liikaa teemoja. Esillepano ja visuaalisuus eivät yllä samalla tasolla museon muiden näyttelyiden kanssa. (L14.5)

Virtuaalinäyttelyn toteutustavasta annettu palaute oli kokonaisuudessaan myönteisempää kuin museotilassa järjestetyn näyttelyn toteutustavasta. Virtuaalinäyttelyn toteutustavassa esineet ja niihin liittyvät tekstit tai äänitallenteet teksteistä olivat yhdistetty valmiiksi toisiinsa, eikä esineiden ja tekstien etsiminen ja niiden tutkiminen vaatinut niin paljon ponnisteluja kuin museotilassa. Virtuaalitoteutuskin mahdollisti esineisiin ja tarinoihin interaktiivisen tutustumisen ja siten immersivemmän näyttelykokemuksen syntymisen. Muutamassa palautteessa harmiteltiin virtuaalinäyttelyn teknisiä haasteita, sillä vierailija ei esimerkiksi ollut saanut äänitiedostojen ääntä kuulumaan (W1.18). Puhelimen näytöllä luettuna näyttelytekstit ja materiaalit eivät myöskään avautuneet riittävän suurina (W5.18), mikä vaikeutti virtuaalinäyttelyn vastaanottoa. (Tosin virtuaalinäyttelyä ei ollut tarkoitettukaan puhelimella käytettäväksi.) Lisäksi teknistä toteutusta arvioitiin vanhanaikaiseksi (W4.7) ja kankeaksi (W4.16), mutta toisaalta myös intuitiiviseksi (W8.18). Kysymykseen, miten esineet autoivat ymmärtämään kuunneltua tai luettua tarinaa, näyttelyvieraat vastasivat esimerkiksi seuraavasti:

Ne ikään kuin konkretisoivat sitä, mitä ihminen voi kokea esineen äärellä. Oli helpompi samaistua tarinaan, kun näki esineen. (W2.10).

Eryteisesti pidemmät tarinat, jotka selvittivät esineen omistajan sille antamia merkityksiä ja kontekstia autoivat hyvin ymmärtämisessä. (W3.10)

Paljonkin! Ne kuvittivat ja konkretisoivat tarinaa. (W6.10)

Visuaalisuus on minulle tärkeää ja esineen näkeminen saa ajattelemaan syvällisemmin tarinaakin. (W7.10)

Asia tuli kaikkia kanavia myöten, esineet tukivat tekstiä hyvin. (W8.10)

Esineiden ja esineiden tarjoaman visuaalisen informaation koettiin tukevan näyttelyssä esillä olleiden tekstimuotoisten luettavien ja kuunneltavien kertomusten vastaanottoa sekä museotilassa järjestetyssä näyttelyssä että virtuaalinäyttelyssä. Moni kertomuksissa esitelty esine oli kuitenkin näyttelyssä korvattu vastaavalla toisella esineellä tai esineen valokuvalla silloin, kun alkuperäisiä esineitä ei ollut mahdollista saada näyttelyyn. Virtuaalinäyttelyssä kaikki esineet oli esitetty valokuvien avulla. Näyttelyn saaman palautteen perusteella alkuperäisiä korvaavat esineet ja niitä esittävät valokuvat pystyivät riittävällä tavalla ottamaan näyttelyssä alkuperäisen esineen roolin ja merkityksen. Brennan ym. (2019) mukaan kopioiden käyttäminen museoissa tavoilla, joissa kopio toimii myös alkuperäiseen eläytymisen kohteena, on tavanomaista, mikä heijastaa yleensäkin kopioiden ja toisintojen näkyvää asemaa aikamme populaarikulttuurissa. Kopioita käytetään esimerkiksi tietynlaisen ilmapiiriin

luomiseen museosalissa, opetuksellisissa tarkoituksissa ja erityisesti silloin, kun museovieraan interaktiivinen osallistuminen halutaan tehdä mahdolliseksi, mutta alkuperäistä esinettä halutaan suojella. Vaikka *Kadonnut kinnas* -näyttelyssä käytettiin esinekopioita tai alkuperäisiä esineitä esittäviä valokuvia sekä 360°-valokuvia, ne pystyivät toimimaan Brennanin ym. kuvaamalla tavoilla eläytymisen kohteina ja interaktiivisuutta mahdollistavilla tavoilla. Ne toimivat myös Arnold-de-Siminen (2013) kuvaamina ankkureina, jotka edesauttavat museovieraan kohtaamista menneen tapahtumien – ja tässä tapauksessa toisten ihmisten kokemien tapahtumien – kanssa riittävällä tavalla ymmärryksen syntymiseksi. Virtuaalinäyttelyssä jotkut näyttelyvieraat kuitenkin kokivat, että digitaalisuus vähensi näyttelyesineiden vaikuttavuutta ja esine jäi ”ohueksi” tai sillä ei ollut samankaltaista ”auraa” kuin fyysisesti läsnä olevalla esineellä (W 8.9; W 4.10).

Päätelmät

Tarkastelin artikkelissani museotilassa järjestettyä ja virtuaalista interaktiivista museonäyttelyä tutkimushankkeen tutkimien abstraktien teemojen käsittelyn välineenä akateemista yleisöä laajemmalle yleisölle. Pohdin kysymystä kahden osakysymyksen avulla: millaista ymmärrystä näyttelyn kävijät kuvasivat saavansa näyttelyssä? Millaiset näyttelyjen toteutustapaan liittyvät seikat edistivät tai estivät näyttelyjä koskevan ymmärryksen syntymistä?

Palautteen perusteella noin 18 % palautetta antaneista näyttelyvieraista kertoi vastaanottaneensa näyttelyn keskeisimpiä, *Kadonnut kinnas* -hankkeen suunnittelemissa näyttelyteemoja, mutta lähes 20 % koki näyttelyn sekavaksi tai vaikeasti haltuun otettavaksi, minkä takia nämä näyttelyvieraat eivät kokeneet saavansa näyttelystä juuri mitään. Palautteen antajista 16 % vastaanotti näyttelyn menneen muistelun, muistojen, menneiden sukupolvien ja nostalgian näkökulmasta, mitkä eivät olleet näyttelyn keskeisten teemojen joukossa. Palautteen voidaan tulkita kuvastavan tutkimushankkeiden vielä melko pientä roolia toimia yhteistyössä museoiden kanssa ja esittää omia tutkimuksellisia teemojaan museon konteksteissa. Museovieraiden tavassa vastaanottaa ja tulkita näyttelyä museaalinen merkityskonteksti sekä museovieraiden ennakkokäsitykset museonäyttelystä näyttäisivät kilpailevan vahvasti näyttelyn taustalla olleen tutkimuksellisen merkityskontekstin kanssa.

Näyttelyvieraat, jotka arvioivat museonäyttelyn hyvin myönteiseksi ja vaikuttavaksi, usein myös kuvasivat vastaanottaneensa näyttelyn keskeisiä teemoja. Nämä näyttelyvieraat kuvasivat näyttelykokemustaan muun muassa liikkuttavaksi, syvälliseksi, monitasoiseksi, tärkeäksi ja sellaiseksi, joka oli saanut heidät pohtimaan myös omaa suhdettaan erilaisiin rajoihin ja liikkumiseen. Heillä syvällisyyden ja vaikuttavuuden kokemuksien edellytyksiä olivat esimerkiksi näyttelyn teemojen ja esillä olleiden kertomusten merkityksellistäminen ja pohtiminen suhteessa omiin aiempiin kokemuksiin ja aikaisempaan tietoon, näyttelyssä esillä olleiden ilmiöiden ymmärtäminen oman kokemuksen kautta sekä emotionaalinen eläytyminen toisen tarinaan. Näyttelyssä eri ilmiöiden tutkimisen, pohdinnan ja intensiivisen vuorovaikutuksen avulla näiden näyttelyvieraiden onnistui myös uppoutua hetkeksi näyttelyn luomaan interaktiiviseen maailmaan, vastaanottaa näyttelyn informaatiota holistisesti ja moniaistisesti sekä lisätä ymmärrystä toisen kokemista tapahtumista.

Museonäyttelyssä materiaaliset esineet ja esineiden kuvat toimivat merkkeinä toisten ihmisten kertomista kokemuksista ja menneen tapahtumista. Esineet myös toimivat interaktiivisen ja pelillisen eläytymisen kohteina näyttelyvieraille. Palautteen perusteella tilanne,

jossa näyttelyvieraan on mahdollista rakentaa refleksiivistä ymmärrystä näyttelyn sisällöstä edellyttäen näyttelyvieraalta ainakin jossakin määrin näyttelyn interaktiivisuuteen mukaan lähtemistä, omiin aiempiin riittävän samankaltaisiin kokemuksiin peilaavaa pohdintaa sekä jonkin asteista identifioitumista näyttelyn kohteeseen. Näyttelyn interaktiivisuuteen ja pelillisyyteen mukaan lähteminen tarkoittaa esimerkiksi esineiden ja tarinoiden etsimistä ja tutkimista fyysisessä ja virtuaalisessa näyttelytilassa, sisäiseen dialogiin ryhtymistä esineiden, näyttelyn kertomusten ja omien kokemusten ja tunnereaktioiden välillä. Arnold-de-Simine (2013) onkin kuvannut, kuinka museoesineet voivat toimia eräänlaisina ankkureina aiempiin tapahtumiin ja esineet ”kutsuvat näyttelyvieraan mielikuvituksenvaraiseen kohtaamiseen menneen kanssa.” Arnold-de-Simine (2013, luku 1) mukaan esineen ”auran” lisäksi erilaiset kerronnalliset strategiat ja teknologiat voivat myös auttaa museovierasta identifioitumaan toisen ja hänen tarinansa kanssa ja ikään kuin astumaan ”heidän kenkiinsä” menneen tapahtumia koskevan ymmärryksen ja empaattisen ymmärryksen tuottamiseksi. Vastaavaa uusmaterialistiseen teoriakehykseen kytkeytyvää pohdintaa muistamisen materiaalisuudesta on tehty myös muistitietotutkimuksessa (Savolainen ym. 2020). Museotilassa tiivis, dialoginen vuorovaikutus tulee lähelle myös pelitutkimuksessa käytettyä peliin omistautumisen ja sitoutumisen käsitteitä (*engagement, deep play*) (McMahan 2013). Esineen kanssa dialogissa olemista voisi kuvata myös eräänlaisena esineen lähilukuna (Martikainen ja Kurki, tulossa; tekstin lähiluvusta Brummet 2019; Pöysä 2010), jolloin esinettä tarkastellaan erilaisista näkökulmista, erilaisia tulkitsevia positioita käyttäen, mikä auttaa näyttelyvierasta sisäistämään kuulemansa tarinan, eläytymään siihen ja vastaanottamaan informaatiota toisin kuin vain sanallisesti. Dialogi ja vuorovaikutus eivät ole vain sanallista vaan myös visuaalista, auditiivista, materiaalista, kehollista ja kinesteettistä, jolloin näyttelyvieras voi peilata eri tavoin myös omia kokemuksiaan näyttelyssä vastaanottamaansa kertomukseen ja siihen liittyvään materiaaliseen esineeseen. Näyttelyn pelaamisen ja interaktiivisuuden seurauksena näyttelyvieras eläytyy vastaanottamaansa informaatioon ja hänen on mahdollista tunnistaa materiaaliset esineet esimerkiksi merkkeinä kertojan kokemista rajoista tai rajojen ylityksistä. Tällaista näyttelyyn uppoutumista ja samalla tapahtuvaa vastaanotettavan asian syvällistä prosessoimista tukee Patricia Leavyn (2015, luku 2) kuvaama ajatus, jonka mukaan lähilukemisessa ihmisen aivot aktivoituvat tavanomaista laajemmin, aivan kuin ihmiset itse osallistuisivat kertomuksen tapahtumiin. Tämä myös auttaa eläytymään tekstiin tai lukemisen kohteeseen kokonaisvaltaisemmin. Tästä syystä Leavyn mukaan (ibid.) esimerkiksi kertomukset ja taide voivat toimia merkittävässä roolissa erilaisen sisältöjen opettamisessa.

Aineiston perusteella näyttelyn pelillisyydestä tai interaktiivisuudesta kokonaan ulkopuolelle jättäytyminen ja näyttelyvieraan pyrkimys kiertää näyttely pelkästään katselijan ja passiivisen vastaanottajan roolissa näyttäisi muodostavan esteen näyttelyn keskeisen sanoman vastaanottamiselle tai keskeisen idean havaitsemiselle. Pelillisyyden ja interaktiivisuuden ulkopuolelle jättäytymiseen löytyi useita syitä. Joillekin näyttelyvieraille näyttelyn pelillisuus ja interaktiivisuus eivät avautuneet näyttelyssä esillä olleista ohjeista huolimatta, mikä aiheutti heissä negatiivisia tunteita ja turhautumista. Osa näyttelyvieraista koki näyttelyn interaktiivisuuden ja pelillisyyden ja esillepanon vieraaksi, eivätkä he päässeet perille, kuinka näyttelyyn kannattaisi tutustua. Osa puolestaan ajatteli, että pelillisuus ja interaktiivisuus olisivat sopineet pikemminkin lapsille kuin aikuisille suunnatun näyttelyn toteutustavaksi, ja tästä syystä he todennäköisesti eivät antautuneet näyttelyn pelillisyydelle tai vuorovaikutukseen näyttelyn eri elementtien kanssa. Jotkut näyttelyvieraat olisivat puolestaan toivoneet perinteisempää näyttelyä: selkeämpiä ohjeita ja tiedon esimerkiksi näyttelyn kiertosuunnasta. Näistä syistä johtuen osa näyttelyvieraista ei päässyt sisälle näyttelyn pelilliseen ja

interaktiiviseen toteutustapaan, eläytymään vastaanottamiinsa tarinoihin tai vastaanottamaan näyttelyn tarjoamaa informaatiota kokonaisvaltaisemmin. Tällöin näyttelyvieras ei esimerkiksi ryhtynyt refleктоimaan näyttelyssä esillä olleita kertomuksia tai kytkemään esineitä millään tavalla omaan elämänpiiriinsä, tai hän ei löytänyt näyttelystä tarttumapintaa.

Näyttelyn järjestänyt hanke oli varautunut siihen, että tavanomaisesta poikkeavalla tavalla järjestetty museonäyttely saattaisi olla haasteellinen vastaanotettava osalle museovieraista. Hanke suunnitteli ja toteuttikin näyttelyopastuksia ja ohjattuja työpajoja näyttelyssä esillä olleiden teemojen käsittelemiseksi. Niistä opastuksista ja työpajoista, jotka ehdittiin järjestää ennen koronan aiheuttamia rajoituksia, palaute oli myönteistä ja työpajojen ja opastusten selvästi koettiin auttavan näyttelyn vastaanottoa. Suurin osa työpajoista ja opastuskierroksista jouduttiin kuitenkin perumaan koronatilanteen aiheuttamien rajoitusten takia, minkä jälkeen näyttelyvieraat joutuivat tutustumaan näyttelyyn itsekseen.

Miten museonäyttely voi toimia tutkimushankkeen tarkastelemien teemojen kommunikoinnissa akateemisista yleisöä laajemmalle yleisölle? *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen tutkimat teemat tulivat luettaviksi, kuunneltaviksi, katseltaviksi, tunnusteltaviksi ja kokeiltaviksi eri tavoin museonäyttelyn kontekstissa. Abstraktien teemojen konkretisointuminen arkipäivän tutuiksi esineiksi tai interaktiivisiksi tehtäviksi voi tehdä tutkimukselliset teemat ja aiheet helpommin lähestyttäviksi ja vastaanotettaviksi erilaisille yleisöille kuin pelkästään tekstimuotoisen kerronnan tai tutkimusartikkeleiden julkaisemisen avulla. Tämä kuitenkin vaatii näyttelyvieraalta aikaa, aktiivista toimintaa ja uppoutumista näyttelyn sisältöön, esimerkiksi interaktiivisten ja pelillisten elementtien avulla. Näyttelyn merkitysten neuvottelun sekä museoissa tai gallerioissa kohtaavien, kilpailevien merkityskontekstien takia on myös haasteellista vaikuttaa siihen, miten näyttelyvieraat mahdollisesti tulkitsevat ja vastaanottavat näyttelyn ja taustalla olevan tutkimuksen keskeistä sanomaa.

Tutkimusaineisto

Kyselylomakepalaute *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttelystä. Säilytyspaikka Itä-Suomen yliopisto.

Vapaamuotoiset palautteet *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttelystä. Säilytyspaikka Itä-Suomen yliopisto.

Kadonnut kinnas ja muita tarinoita -näyttelyn vieraskirja. Säilytyspaikka Itä-Suomen yliopisto.

Palaute *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* 360-virtuaalinäyttelystä. Säilytyspaikka salasanalla suojattu palvelin, webropol.uef.fi.

Kirjallisuus

360Finland. Yrityksen sivusto: <https://360finland.fi/>. Luettu 23.2.2022.

Alexander, Edward P., Mary Alexander ja Juilee Decker. 2017. *Museums in Motion. An Introduction to the History and Functions of Museums*. Lanham: Rowland & Littlefield.

Anderson, Gail (toim.). 2004. *Reinventing the Museum. Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift*. Lanham: Altamira Press.

Arnold-de-Simine, Silke. 2013. *Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. (Epub-painos.)

- Barone, Tom ja Elliot W. Eisner. 2012. *Arts Based Research*. London: Sage. (Epub-painos.)
- Brenna, Brita, Hans Dam Christensen ja Olav Hamran. 2019. *Museums and Cultures of Copies: The Crafting of Artefacts and Authenticity*. London: Routledge.
- Brummet, Barry. 2019. *Techniques of Close Reading*. London: Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781071802595>. Luettu 15.7.2021.
- Cimoli, Anna Chiara. 2021. *My name is not refugee*. <https://museumsandmigration.wordpress.com/2021/05/08/my-name-is-not-refugee/>. Luettu: 17.5.2021.
- Crossing Borders*. Hankkeen kotisivu: <https://croboarts.org/>. Luettu 15.8.2021.
- Davydova-Minguet, Olga. 2018. "Monikulttuurisuuden haaste kansalliselle muistille." Teoksessa *Moniääninen sisällissota Pohjois-Karjalassa*, toim. Jenni Merovuori, 272–286. Joensuu: Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys.
- Dolphin, Rick ja Iris Van der Tuijn. 2012. *New Materialism: Interviews & cartographies*. Ann Arbor: Open Humanities Press.
- Falk, John H. ja Lynn D. Dierking. 2012. *The Museum Experience Revisited*. London & New York: Taylor & Francis.
- Google Analytics www.360panorama.fi. Luettu 6.5.2021. *Kadonnut Kinnas 360* -virtuaalinäyttelyn kävijätalasto.
- Growick, Dustin. 2017. "Museums in Motion Today: Museum Hack." Teoksessa *Museums in Motion. An Introduction to the History and Functions of Museums*, toim. Edward P. Alexander, Mary Alexander ja Juilee Decker, 88–89. Lanham: Rowland & Littlefield.
- Haraway, Donna. 1993. "A Cyborg Manifesto." Teoksessa *The Cultural Studies Reader*, toim. Simon During, 314–334. (3. painos.) London: Routledge.
- Harrer, Sabine. 2021. "Inklusiivisten museopelien myytit ja mahdollisuudet." Teoksessa *Marginaaleista museoihin*, toim. Anna Rastas ja Leila Koivunen, 359–367. Tampere: Vastapaino.
- Kadonnut kinnas* Facebook. <https://www.facebook.com/kadonnutkinnas/>. Luettu 15.5.2021.
- Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -virtuaalinäyttely. <https://www.360panorama.fi/360KadonnutKinnas>.
- Kaitavuori, Kaija. 2021. "Museomagiaa – Kulttiesineestä museo-objektiksi... ja takaisin." Teoksessa *Marginaaleista museoihin*, toim. Anna Rastas ja Leila Koivunen, 219–248. Tampere: Vastapaino.
- Karp, Ivan. 1991. "Culture and Representation." Teoksessa *Exhibiting Cultures: The poetics and politics of museum display*, toim. Ivan Karp ja Steven D. Levine, 11–24. Washington D. C.: Smithsonian Institution Press.
- Korolainen, Kari. 2020. *Marjatta ja ilman Kinna*. Joensuu: Kirjokansi.
- Kurki, Tuulikki. 2020a. "Materialized Narratives of Border: Articulating the unspeakable through everyday objects." Teoksessa *A Research Agenda for Border Studies*, toim. James W. Scott, 129–144. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kurki, Tuulikki. 2020b. *Tutkimustaide*. Animaatio. *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttely, 6.2.–2.8.2020, Pohjois-Karjalan museo Hilma. Video on katsottavissa: www.360panorama.fi/360KadonnutKinnas.
- Kurki, Tuulikki. 2021. "Materialized Trauma Narratives of Border Crossings." *Folklore: Electronic Journal of Folklore Studies*, vol. 83, 81–84. doi.org/10.7592/FEJF2021.83.kurki.
- Lanz, Francesca. 2016. "Staging Migration (in) Museums. A Reflection on Exhibition Design Practices for the Representation of Migration in European Contemporary Museums." *Museum & Society*, 14 (1), 178–192.

- Leavy, Patricia. 2015. *Method Meets Art. Arts-Based Research Practice*. New York: The Guilford Press. (Epub-painos.)
- Martikainen, Jari ja Tuulikki Kurki (tulossa). "Näyttely toisinjulkaisemisena – tekijän ja kokijan näkökulma."
- McMahan, Alison. 2003. "Immersion, Engagement, and Presence. A Method for Analyzing 3-D Video Games." *The Video Game, Theory Reader*, toim. Mark J. P. Wolf ja Bernard Perron, 67–86. London: Routledge.
- Migration Museum. Museon sivusto: <https://www.migrationmuseum.org>. Luettu 23.2.2022.
- Moskalewicz, Magdalena. 2017. "Foreward." Teoksessa *The Travellers. Voyage and Migration in New Art from Central and Eastern Europe*, toim. Magdalena Moskalewicz, 14–16. Lugemik: Tallinn.
- Museums and Migration. Museums and Migration. Experiences, ideas and practices regarding migration and the refugee crisis.* <https://museumsandmigration.wordpress.com>. Luettu 17.5.2021.
- Pohjois-Karjalan museo Hilma. pohjoiskarjalanmuseo.fi/tietoamuseosta. Luettu 10.5.2021.
- Pöysä, Jyrki. 2010. "Kaksin tekstin kanssa. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina." Teoksessa *Vaeltavat metodit*, toim. Jyrki Pöysä ja Helmi Järviluoma ja Sinikka Vakimo, 331–360. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rastas, Anna & Leila Koivunen (toim.). 2021. *Marginaaleista museoihin*. Tampere: Vastapaino.
- Room to Breathe*. Event listing. Room the Breathe. www.migrationmuseum.org/event/room-to-breathe-2/. Luettu 10.5.2021.
- Rothberg, Michael 2009. *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford: Stanford University Press.
- Saarelma, Päivi. 2020. *Pistoksissa*-installaatio, triptyyksi. *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttely, Pohjois-Karjalan museo Hilma, 6.2.–2.8.2020. Teos on katsottavissa: www.360panorama.fi/360KadonnutKinnas.
- Saarelma, Päivi ja Tuulikki Kurki. 2020. Ylittämätön ja ylitetty raja ja Dialogi. Muovailuvaha-animaatio. *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttely, Pohjois-Karjalan museo Hilma, 6.2.–2.8.2020.
- Savolainen, Ulla, Karina Lukin ja Anne Heimo. 2020. "Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi." *Elore* vol. 27- 1/2020, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Sähköposti 5.5.2021. Tieto *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttelyn kävijämäärästä Pohjois-Karjalan museon intendentti liris Heinolta.
- Taidetta, turvallisia tiloja ja kanssatutkijuutta*. 2018. <https://katsomukset.fi/2018/03/22/taidetta-turvallisia-tiloja-ja-kanssatutkijuutta/>. Luettu 29.8.2021.
- Tanttu, Tarja. 2020. *Kotona*-installaatio, kirjontatyö. *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -näyttely, Pohjois-Karjalan museo Hilma, 6.2.–2.8.2020. Teos on katsottavissa: www.360panorama.fi/360KadonnutKinnas.
- Viita-aho, Mari. 2021. "Participating How, Why and in What? – Analysing Nordic museum research case studies 2008–2018." Teoksessa *Museum Studies. Bridging Theory and Practice*, toim. Nina Robbins, Suzie Thomas, Minna Tuominen, Anna Wessman, 310–332. University of Jyväskylä, Open Science Centre: ICOFOM.

FT Tuulikki Kurki työskentelee kulttuurintutkimuksen, erityisesti kulttuurisen muutoksen tutkimuksen, professorina Itä-Suomen yliopistossa. Hänen viimeaikainen tutkimuksensa on käsitellyt rajojen, liikkuvuuden, trauman ja materiaalisuuden teemoja sekä kirjallisuutta Suomen ja Venäjän rajaseudulla.

Älypuhelimien luoma tuttuus ja turva turvapaikanhakijoiden välitilaisessa arjessa

Tiina Sotkasiira ja Pirjo Pöllänen

Artikkelissa pohdimme pääosin Lähi-idästä turvapaikanhakijoina Suomeen ja tarkemmin Pohjois-Karjalaan muuttaneiden henkilöiden arjen kulkua tarkastelemalla, mitä merkityksiä he antavat tärkeimmälle henkilökohtaiselle esineelleen eli älypuhelimelle. Turvapaikanhakijoita ovat henkilöt, jotka hakevat suojelua ja oleskeluoikeutta kotimaansa ulkopuolelta, vieraasta valtiosta. Heidän oleskelunsa ymmärretään kohdemaassa väliaikaiseksi, kunnes he saavat oleskeluluvan joko humanitaarisista tai muista syistä, kuten esimerkiksi löydetyn työpaikan perusteella. Oleskelulupaprosessin aikana turvapaikanhakijoiden arki on monin tavoin välitilaista (O'Reilly 2018; Pöllänen 2013; Yijälä ja Nyman 2017). He eivät elä enää entistä arkeaan, mutta toisaalta heillä ei ole myöskään varmuutta siitä, pääsevätkö he osaksi uuden asuinmaansa yhteisöjä ja kulttuuria. Esimerkiksi vuosina 2016–2017 Maahanmuuttoviraston (2021) tekemästä 37 626 turvapaikkapäätöksestä vain noin kolmasosa oli hakijan kannalta myönteisiä.

Uuteen maahan muutettuaan ihmiset pyrkivät rakentamaan itselleen uuden kodin sekä löytämään kodinomaisuutta uudessa ympäristössään. Koti fyysisenä paikkana on monelle tärkeä "pesä", jossa voi olla omana itsenään aidoimmin ja kokea arjen turvallisuutta ja tuttuutta. Toisaalta kotiutuminen voidaan ymmärtää laajemmin kotoutumisena ja oman paikan löytämisenä uudessa kotimaassa (Ahponen 2001; Sirriyeh 2013). Tutkimuksissa on huomattu, että maahanmuuttajat pyrkivät usein muuton yhteydessä ottamaan mukaansa joitakin entisestä elämästä muistuttavia esineitä, joiden avulla luodaan side entisen, nykyisen ja tulevan elämän välille (Trabert 2020). Mukana on voitu vaatteiden ohella tuoda esimerkiksi valokuvia, ehkä verhot tai lakanat, kirjoja, koriste-esineitä tai jokin itselle tai perheelle tärkeä astia (Heikkinen 2012). Esineiden avulla myös käsitellään rajan ylityksiin liittyviä, joskus kipeitäkin, kokemuksia (Kurki 2020).

Valtaosa oleskelulupapäätöstä odottavista turvapaikanhakijoista elää vastaanottokeskuksissa, jotka eivät yleensä ole kovinkaan kodikkaita tai toimeliaita ympäristöjä (Haverinen 2018; Suoranta 2011). Perheillä voi olla käytössään oma huone, mutta yksittäisen turvapaikanhakijan omaksi koettu asuintila voi koostua pelkästä sängystä. Kaikki muu tila jaetaan muiden turvapaikanhakijoiden ja keskuksen henkilökunnan kanssa. Tässäkin ympäristössä kodinomaisuutta yritetään rakentaa sekä esineiden että totuttujen tekemisten kautta.

Vastaanottokeskusten asukkaat voivat pyrkiä luomaan käytössään olevaan tilaan kodin-omaisuutta esimerkiksi lasten koulussa tekemillä piirroksilla. Keskuksen ulkopuolista ympäristöä taas voidaan ottaa haltuun vaikkapa osallistumalla jalkapalloharjoituksiin, peleihin tai musiikkitilaisuuksiin (Lewis 2015; Waardenburg, Visschers, Deelen ja van Liempt 2019).

Turvapaikanhakijoilla ei kuitenkaan ole omistuksessaan juurikaan esineitä, jotka olisivat kulkeneet heidän mukanaan koko pakomatkan ajan. Matkan luonne turvattomana, kuluttavana, stressaavana, pitkänä ja vaativana vaikuttaa siihen, että turvapaikanhakijoina Suomeen saapuneilla kulkee vain harvoin mukana esinemuistoja entisestä kotimaasta (vrt. Alencar, Kondova ja Ribbens 2018; Lewis 2015). Heidän omistustensa vähäisyyteen vaikuttaa sekin, että turvapaikanhakijoiden taloudellinen toimeentulo on usein niukkaa. Esimerkiksi Pohjois-Karjalassa vastaanottokeskukset on sijoitettu taajamien ulkopuolelle, jossa välimatkat ovat pitkiä ja mahdollisuuksia ansaita elanto työtä tekemällä ei riitä kaikille. Näissä oloissa muiden kuin täysin välttämättömimpien henkilökohtaisten esineiden hankkiminen ja säilyttäminen on haasteellista, jopa mahdotonta.

Sekä omat havaintomme että aiempi tutkimus viittaavat siihen, että on kuitenkin yksi esine, joka löytyy lähes jokaiselta turvapaikanhakijalta. Tämä tärkeä rajoja ylittävä esine on älypuhelin, johon viittamme myöhemmin myös matkapuhelimena ja kännykkänä (Göransson, Hultin ja Mähring 2020; Alencar, Kondova ja Ribbens 2018). Älypuhelin on turvapaikanhakijoille arjen työkalu, joka kiinnittää heitä sekä nykyiseen suomalaiseen yhteiskuntaan että entiseen kotimaahan tai muualla maailmassa asuviin perheen ja suvun jäseniin. Se on arjen turva ja välitilaiseen elämään edes hieman pysyvyyttä tuova esine. Esimerkiksi Nicholas Harney (2013) on tutkimuksessaan osoittanut, että matkapuhelimella materiaalisena esineenä on suurta merkitystä siihen, millaiset mahdollisuudet turvapaikanhakijoilla ja muilla maahanmuuttajaryhmillä on integroitua Italian prekaareille työmarkkinoille.

Artikkelissamme tarkastelemme, millaisia merkityksiä ja käyttötarkoituksia älypuhelin saa erityisesti siinä tilanteessa, jossa turvapaikanhakijat asettuvat elämään Suomessa ja odottavat päätöstä oleskelulupahakemukseensa samalla, kun he pitävät yhteyttä eri puolilla maailmaa asuviin sukulaisiinsa ja ystäviinsä. Artikkelin pohjautuu etnografiseen havainnointi- ja haastatteluaineistoon kahdessa vastaanottokeskuksessa Pohjois-Karjalassa. Aineiston analyysi perustuu tulkitsevaan fenomenologiseen analyysiin. Siinä tutkimukseen osallistujien kokemuksista ja tutkijoiden havainnoista rakennetaan tulkintoja ja ymmärrystä siitä, miten turvapaikanhakijat kokevat arkisten esineiden kautta rakentuvan materiaalsen ja kulttuurisen maailmansa asuessaan vastaanottokeskuksissa, joissa tutut arjen esineet ovat poissa ja joissa tutuus ja kodinomaisuus on koettava löytää itselle vieraassa laitospäristössä. Olemme kiinnostuneita myös turvapaikanhakijoiden älypuhelimelle sen elämänkaaren eri vaiheissa antamista merkityksistä sekä arkisista käyttötarkoituksista. Tutkimuksemme kautta tuotamme ymmärrystä siitä, miten välitilassa eläminen näkyy turvapaikanhakijoiden suhteessa esineisiin, joiden merkitys siinä, miten niiden avulla kurotaan umpeen kuilua entisen ja nykyisen elämän välillä, korostuu.

Turvapaikanhakijoiden esinekulttuuri välitilassa

Viime vuosikymmeninä esineet ja aineellisuus ovat alkaneet kiinnostaa laajemmin ihmis- ja yhteiskuntatieteilijöitä. Uusmaterialistisen tutkimusotteen vahvistumisen myötä kulttuurintutkimus, sukupuolentutkimus sekä monet muut tieteenalat ovat nostaneet materiaalsen

kulttuurin ja esineet tutkimuskohteikseen ja tarkastelleet niitä uudenlaisista näkökulmista. Uudenlaisen tutkimuksen viriäminen on johtanut ymmärrykseen, että esineet eivät vain kehystä inhimillistä toimintaa, vaan ovat osa sitä (Gosden ja Marshall 1999). Ihmisten ja esineiden vuorovaikutusta kuvaamaan on löydetty monia käsitteitä, kuten aineellinen kulttuuri, materiaallinen kulttuuri ja esinekkulttuuri, joiden sisällöt vaihtelevat tutkimuksesta toiseen. Käsitteille annetut merkitykset ovat myös osittain päällekkäisiä ja niiden käyttö ristiriitaista. Visa Immosen (2016, 191) mukaan esine on käsitteenä verraten suppea, mutta toisaalta sitä käytetään metaforisesti myös yleisterminä, jonka avulla analysoidaan ihmisen suhdetta aineelliseen todellisuuteen. Myös aineellisuudelle on annettu kapeampia ja laveampia määritelmiä, mutta käytettiinpä niistä mitä tahansa, yhteiskuntatieteissä kiinnostuksen kohteiksi nousevat esineille ja aineellisuudelle annetut merkitykset sekä esineiden toimijuus erilaisissa tapahtumissa ja elämäntilanteissa (Bennet 2010). Yhteiskuntapolitiikan tutkijoina meitä kiinnostaa myös se, mitä esineet kertovat omistajansa yhteiskunnallisesta asemoitumisesta. Artikkelimme näkökulmasta keskeinen käsite on myös esinekkulttuuri, joka rakentuu kannettavissa tai kuljetettavissa olevista ihmisen valmistamista tavaroista (Immonen 2016).

Aineellisuuden tutkimus kiteytyy usein kysymykseksi, miten ihmisten ja esineiden tarinat risteävät ja vaikuttavat toisiinsa. On alettu ajatella, että samoin kuin ihmiset, myös esineet ikääntyvät sekä muuttuvat ja että ihmisten ja esineiden kokemat muutokset ovat yhteydessä toisiinsa. Samalla on havaittu, että myös esineiden liikkuminen asia- ja käyttöyhteydestä toiseen voi muuttaa niille annettuja merkityksiä (Brien 2020). Meitä kiinnostavat tässä mielessä erityisesti esineiden ja niiden omistajien maantieteelliseen sijaintiin ja yhteiskunnalliseen asemaan liittyvät muutokset. Pakkomuuttajien näkökulmasta aihepiiristä on kirjoittanut esimerkiksi Sandra Dudley (2010), jonka tutkimus tuo yhteen ruumiillisuuden, materiaalisuuden, muistojen ja identiteettien kytkökset niin pakolaismatkan aikana kuin uuteen arkeen sopeutumisessa. Dudley käsittelee kirjassaan, miten Myanmarin *karenni*-pakolaiset käyttävät ja hyödyntävät esineitä ja niiden kuvallisia merkityksiä, sekä rakentavat esineiden avulla identiteettiään pakkomuuton kontekstissa. Yleisesti muuttoliikkeiden tutkimus on korostanut materiaalisen kulttuurin merkitystä identiteetin rakentumiselle. Pakkomuuttajien kohdalla on tärkeää ymmärtää, että muistot kodista voivat olla myös äärimmäisen surullisia ja esineiden herättämät tunteet kielteisiä tai ristiriitaisia (Hage 1997; Rishbeth ja Finney 2006). Myös niukkuus on leimallista turvapaikanhakijoiden esineistölle, mistä syystä rajaamme artikkelissamme tarkastelun älypuheliiniin. Niiden siirtyminen turvapaikanhakijoiden mukana entisestä kotimaasta Suomeen muovaa yhteydenpitovälineestä tietyn elämänvaiheen muistojen varaston sekä rakentaa ikään kuin elämänlangan entisen ja nykyisen arjen ja ihmissuhteiden välille (vrt. Alencar, Kondova ja Ribbens 2018).

Älypuhelimien merkitys ja läsnäolo turvapaikanhakijoilla mukana kulkevana, matkustavana ja matkassa pysyneenä arkea kuositavana ja elettäväksi tekevänä esineenä on kiistaton (esim. Göransson, Hultin ja Mähring 2020; Koh, Walker, Wollersheim ja Liamputtong 2018). Aikaisemmassa tutkimuksessa turvapaikanhakijoiden ja kännyköiden välinen suhde on myös tunnistettu merkittäväksi arkea ylläpitäväksi materiaaliseksi siteeksi (esim. Göransson, Hultin ja Mähring 2020; Alencar, Kondova ja Ribbens 2018). Markus Göransson, Lotta Hultin ja Magnus Mähring (2020) ovat tarkastelleet matkapuhelinten roolia syyrialaisen pakolaisten arjessa ja toimeentuloedellytysten luomisessa heidän elässään välitilassa epävirallisessa telttamajoituksessa Libanonissa. Tutkijat korostavat matkapuhelinten merkitystä pakolaisten sosiaalisten suhteiden ylläpitämisessä ja toimeentulon turvaamisessa

välitilassa elämisen aikana. Lee Koh, Rae Walker, Dennis Wollersheim ja Pranee Liamputtong (2018) puolestaan osoittavat, että Australiassa asuville pakolaisnaisille matkapuhelimet toimivat jopa itseavun (self-help) välineinä. Niiden avulla naiset voivat vahvistaa sosiaalista pääomaansa, ja niiden kautta naisjärjestöt pystyivät Australiassa lievittämään pakolaisten osallisuuteen liittyviä epäkohtia. Lisäksi Amanda Alencar, Katerina Kondova ja Wannas Ribbens (2018) ovat osoittaneet, että pakolaisten pakomatkan aikaisessa arjessa älypuhelimien omistaminen lisää heidän turvallisuuden tunnettaan. Heidän tutkimuksessaan matkapuhelimelle on löydetty pakolaisten pakomatkan aikana monia arkisia merkityksiä.

Noora Kotilainen ja Saara Pellander (2017) ovat puolestaan tarkastelleet sitä, millainen merkitys turvapaikanhakijoiden mukana kulkeville älypuhelimille on annettu ulkoapäin. He pohtivat sitä, miten älypuhelimien omistaminen vaikuttaa siihen mielikuvaan, jota turvapaikanhakijoista julkisessa keskustelussa luodaan. Matkapuhelin (iPhone) on yksi ulkoinen materiaallinen merkki, jonka kautta turvapaikanhakijan oikeutusta asettua Suomeen arvioidaan. Kotilaisen ja Pellanderin (emt.) mukaan matkapuhelimien omistamista pidetään mediakuvastossa ja julkisessa keskustelussa osoituksena siitä, etteivät turvapaikanhakijat ole aidosti hädänalaisia ja turvaa tarvitsevia saapuessaan Suomeen.

Aineiston analyysissä refleктоimme oman aineistomme havaintoja aikaisempien tutkimusten tuloksiin ja pohdimme niitä suhteessa välitilan käsitteeseen, jota on käytetty muuttoliikkeen yhteydessä ja muuttoliikkeessä mukana olevien ihmisten, kuten turvapaikanhakijoiden, kohdalla kuvaamaan heidän elämistään ja arkeaan (Alitolppa-Niitamo 2003; Pöllänen 2013; Yijälä ja Nyman 2017). Välitila on erityisesti kulttuuritutkimuksessa, mutta myös yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa käytetty käsite, jolla yleensä viitataan ihmisten elämänvaiheiden ja ruumiillisten siirtymien väliseen liikkeeseen ja suhteeseen (Husso 2003; Kupiainen ja Vakimo 2006; Kosonen 2003; Pöllänen 2013). Tosin samalla huomataan, että erilaiset siirtymät kuuluvat ihmisten elämään ja vuorovaikutukseen riippumatta siitä, siirtykö ihminen elämänsäkulussaan maantieteellisten tai edes aineettomien paikkojen välillä (Pöllänen 2013).

Tässä artikkelissa välitilan määrittely pohjautuu pitkälti Luce Irigarayn (1996) alun perin sukupuolieron purkamiseksi kehittämään välitila-käsitteen teoretisointiin. Irigaraylle (1996) tila ja aika kuuluvat erottamattomasti yhteen. Hän katsoo, että menneisyyden muistaminen on tärkeää, koska muistot luovat sillan nykyisyyteen (Irigaray 1996, 35). Menneisyys ilmentää jotakin, mikä on tuttua. Toisaalta myös menneisyydestä mukana kulkevat esineet, joko konkreettisina muistuttajina tai muistoina, ylläpitävät tuttuuden tunnetta. Välitilassa ollessaan henkilö elää ikään kuin maanpaossa, ja samalla välitilaa reunustavat *ei koskaan enää* ja *ei vielä siinä* -tilanteet (Irigaray 1996, 83). Liikkeessä, joka tässä artikkelissa ymmärretään nimenomaan muuttoliikkeeksi, mairinnoususiltujen rakentaminen on tärkeämpää kuin tyhjiöiden ja erojen muodostaminen. Artikkelissamme ymmärrämme älypuhelimien tällaisena Irigarayn peräänkuuluttamana mairinnoususiltana, jonka kautta rakennetaan uutta arkea transnationaalissa välitilassa.

Tarja Kupiainen ja Sinikka Vakimo (2006, 7) liittävät välitilan jatkuvan muutoksen ja samanaikaisen pysyvyyden yhteensovittamiseen. Heidän mukaansa välitilassa on kyse esimerkiksi siitä, että jokin ennen tunnettu saa uudenlaisen merkityksen. Tällainen välitilan määrittely on läsnä myös artikkelimme tavassa katsoa materiaalisuutta ja esineitä maahanmuuttajien arjessa. Kupiainen ja Vakimo puhuvat välitilasta jonakin, jossa *ei enää eikä vielä olla*, jolloin

välitila ei itsestään selvästi viittaa marginaalisuuteen, periferisyyteen tai varjoon joutumiseen. He jatkavat: ”– – vaan se voi tarkoittaa myös kahden maailman, ilmiön tai rakenteen sekoittamista ja limittymistä merkityksellisellä tavalla” (Kupiainen ja Vakimo 2006, 7). Tämä kahden maailman, tässä artikkelissa erityisesti kahden tai useamman esinekulttuurin, sekoittuminen tulee esille myös maahanmuuttajien esineitä ja suhdetta aineellisuuteen tarkasteltaessa. Välitilan yhteydessä rajat näyttäytyvät ylittettävänä ja niiden ylittämiseen joko pyritään, päästään tai joudutaan. Välitilassa oleminen ei kuitenkaan merkitse pelkästään uuden etsimistä vaan myös entisen ja jopa staattisen näkemistä uusin silmin. Esimerkiksi älypuhelin voi maahanmuuttajan muuttomatkan aikana saada täysin uudenlaisia merkityksiä, vaikka se fyysisenä esineenä pysyy täysin samana kuin aina ennenkin (Göransson, Hultin ja Mähring 2020).

Välitilassa eletävä arki tarkoittaa siis *ei enää mutta ei vielä* -tilannetta, jossa vanha tuttu ja turvallinen ympäristö on jo jätetty taakse, mutta samaan aikaan uusi ja tuntematon on vielä saavuttamatta. Näin välitilaan liittyy siis Irigarayn (1996) ajattelussa kiinteästi tilan ja ajan yhteyden ymmärtäminen, mikä tekee käsitteestä erityisen sopivan muuttoliikkeiden tutkimuksen tarkoituksiin. Se voi auttaa muuttoliikkeen ja esimerkiksi maahanmuuttajan esineistön tarkastelussa ymmärtämään paikan ja ajan välisiä merkityksiä ja muutosta. Maahanmuuttajien, kuten meidän kaikkien, arjessa kulkevat mukana menneisyys, esimerkiksi muistot, sekä muistoissa ja materiaalisina objekteina mukana kulkevat esineet, jotka auttavat siirtymässä toistaiseksi tuntemattomana pysyttelevään tulevaisuuteen. Liikkeellä olevien, välissä ja välitilassa olevien ihmisten on pystyttävä näkemään tulevaisuudessa myös toivoa. Sekä mukana muistoissa että materiaalisesti mukana kulkevat esineet kantavat elämän jatkumoa ja luovat tuttuuden tunnetta uusissa ympäristöissä.

Esineiden merkitysten ymmärtäminen: tutkimuksen aineisto ja sen analyysi

Tutkimuksemme tavoitteena on ymmärtää, miten turvapaikanhakijat luovat mielekkyyttä ja merkityksellistävät henkilökohtaista ja sosiaalista maailmaa erilaisten arjen esineiden avulla eläessään välitilassa, vailla oleskelulupaa Suomessa. Tutkimuksemme keskittyy vastaanotokeskuksissa asuviin turvapaikanhakijoihin. Ymmärrämme, että heidän aineellinen ympäristönsä on erilainen kuin niillä turvapaikanhakijoilla, jotka ovat kotimajoituksessa. Vaikka artikkelimme pontimena on kiinnostus materiaaliin esineisiin, lähtökohtana on kuitenkin turvapaikanhakijoiden esinekulttuurin niukkuus, mistä syystä keskityimme siihen, miten turvapaikanhakijat käyttävät itselleen tärkeää arjen esinettä, kännykkää, ja millaisia merkityksiä he sille antavat.

Lähestymistapamme perustuu hermeneutiikkaa hyödyntävälle tulkitsevalle fenomenologiselle tutkimukselle, josta käytetään englanninkielistä lyhennettä IPA (Smith, Flower ja Larkin 2009; Smith ja Osborn 2003). Teemme analyysia havainto- ja haastatteluaineistosta, jonka olemme koonneet yhdessä Ville-Samuli Haverisen kanssa vuonna 2017. Teimme havainnointia ja haastatteluja Pohjois-Karjalan vastaanotokeskuksissa.

Teimme 19 arjen turvallisuuteen ja hyvinvointiin keskittynyttä puolistrukturoitua teemahaastattelua Irakista, Afganistanista ja Somaliasta tulleiden turvapaikanhakijoiden kanssa. Haastateltavista 16 oli miehiä ja neljä naisia. Yhdessä haastattelussa mukana oli pariskunta, koska parihaastattelun avulla oli mahdollista saada pariskunnan vaimo mukaan haastatteluun.

Haastattelut tehtiin tulkin välityksellä haastateltavan omalla kielellä tai englanniksi. Haastattelut olivat kestoltaan 1–2 tuntia, ja ne litteroitiin sanatarkasti tehtävään palkatun ammatilaisen toimesta. Haastattelusitaattien englanti-suomi-käännöksistä vastasimme itse. Haastateltavista 15 tuli Irakista ja kolme Afganistanista. Somaliasta Suomeen muuttaneita haastateltavia oli mukana yksi. Haastateltavat olivat hyvin moninainen ryhmä: osalla perhe oli kotimaassa, osalla perhe oli mukana Suomessa ja osa oli perheettömiä. Lisäksi osa oli asunut useissa vastaanottokeskuksissa Suomessa ja toiset vain Pohjois-Karjalassa. Haastateltavia yhdistivät kokemus vastaanottokeskuksessa asumisesta sekä se, että he olivat Suomessa turvapaikanhakijan statuksella.

Valitsemamme tulkitseva fenomenologinen tutkimusote olettaa, että tutkittavien kokemukset eivät ole suoraviivaisesti tutkijan tajuttavissa. Kokemuksiin kiinni pääseminen edellyttää aina tutkijan tulkintaa (Heidegger 2000; tarkemmin Tökkäri 2018, 65). Näin ollen tutkijat eivät voi asettua objektiivisen tarkkailijan asemaan, vaan he ovat väistämättä osa tutkimuskohdettaan (Perttula 2006). Tässä tutkimuksessa tämä tarkoittaa, että käytämme myös omia havaintojamme ja kokemuksiamme vastaanottokeskuksissa osana aineistoamme. Uskomme, että sisällyttämällä aineistoon myös havaintomme voimme paremmin ymmärtää vastaanottokeskusympäristöä, jossa turvapaikanhakijat viettävät valtaosan ajastaan, sekä myös niitä materiaalisia ja muita haasteita, joita vastaanottokeskuksessa elettyä arki tuo mukanaan.

Havaintojemme ja niistä tekemiemme tulkintojen merkitys on keskeinen myös siksi, että arjen turvallisuuteen keskittyvissä haastatteluissa emme suoraan kysyneet tutkittavien esi-
neistä. Analysoimamme haastattelukatkelmat ovat siis osa merkittävästi laajempaa aineistoa, josta tätä artikkelia varten on teemoiteltu vain esineitä koskevia haastattelukatkelmia. Niiden lisäksi esineiden läsnäoloa ja merkitystä on tuotettu tekstiin myös kenttätöiden aikana kootun havainnointimateriaalin pohjalta.

Toisaalta tutkijoiden tekemän tulkinnan merkitys korostuu tilanteissa, joissa tutkija ja tutkittava eivät jaa yhteistä kieltä. Meidänkin tekemisissä haastatteluissa oli paljon sanatonta viestintää, ja toisaalta me tutkijat päättelimme haastateltavan antamia merkityksiä kielellisistä vihjeistä, jotka ovat vaillinaisia ja joiden merkitys ei aina ollut yksiselitteinen. Näin ollen litteroitua haastatteluaineistoa tarkasteltaessa meidän oli kysyttävä monta kertaa, onko tekemämme tulkinta haastattelupuheesta riittävän lähellä haastateltavan ymmärrystä asiasta, jotta se voidaan ottaa tutkimuksen ja aineistosta tehtävien johtopäätelmien pohjaksi. Nähdäksemme tästä syystä on hyvä, että meitä tutkijoita oli kaksi saman tutkimustehtävän parissa. Tämä mahdollisti sen, että epäselvistä tulkinnoista pystyttiin käymään keskustelua ja tarkentamaan niitä molempien aineistosta ja haastattelutilanteista tekemät päätelmät huomioiden.

Erityistä tarkkuutta aineiston analyysissä tarvitaan myös siksi, että turvapaikanhakijoiden joukossa on traumatisoituneita henkilöitä. Turvapaikanhakijoiden traumakokemukset voivat liittyä aikaan ennen turvapaikanhakijaksi päätymistä, mutta toisaalta traumatisoivia tilanteita on voitua kokea myös matkalla Suomeen sekä turvapaikkaprosessin aikana Suomessa (Snellman, Seikkula, Wahlström ja Kurri 2014). Haastateltavat, joiden asema turvapaikkaprosessin aikana on haavoittuva ja tulevaisuus epävarma, voivat olla varovaisia puhuessaan sekä elämästään Suomessa että sitä edeltävistä vaiheista. Vaikka haastatteluiden aikana suuntasimme huomiomme nykyhetken asioihin, emme voi olettaa, että

turvapaikanhakijat tutkimushaastattelussa kertoisivat elämästään ja muistelisivat kokemuksiaan täysin avoimesti ja varauksetta. Näin siitä huolimatta, että meillä on kokemuksia myös siitä, että turvapaikanhakijat tutkimushaastattelussa kertovat avautuvansa asioista, joista he eivät nykyisessä tilanteessaan voi puhua kenenkään toisen kanssa (Hiitola ja Sotkasiira tulossa). Pyrimme aina toimimaan niin, että kukin haastateltava voisi aidosti valita, mitä ja miten kokemuksistaan meille kertoo.

Kysymykseen kokemuksen tietämisestä liittyy myös tutkimuksen eettisyys, jota on punnittava etenkin, kun tutkimuksen aihe on sensitiivinen, harvinainen tai kontekstiltaan mahdollisesti tunnistettava (Kuula 2011; ks. myös Martikainen 2009). Tässä tutkimuksessa pyrimme varmistamaan osallistujien anonymiteetin jättämällä kertomatta tai muuntelemalla tutkittavia ja tutkimuspaikkakuntia identifioivia yksityiskohtia. Haastateltavista, joita siteeraamme, kerromme heidän syntymämaansa ja sukupuolen. Sisällytämme nämä tiedot, koska niillä on merkitystä siihen, miten turvapaikanhakijoihin Suomessa suhtaudutaan (Sotkasiira 2021). Muita, kuten perheeseen liittyviä tietoja kerromme silloin, kun ne ovat tärkeitä analyysin kannalta. Sitaatteja ja niiden suomenkielisiä käännöksiä olemme muokanneet luettavuuden parantamiseksi ja varmistaaksemme anonymiteetin sekä sen, ettei yhteisen kielen puute anna lapsenomaista tai muuten kielteistä vaikutelmaa haastateltavista.

Tulkitsevassa fenomenologisessa lähestymistavassa analyysin vaiheita voidaan soveltaa tutkimustarpeiden mukaan (Smith, Flower ja Larkin 2009). Näin mekin teimme, vaikka etenimme analyysissä menetelmän kehittäjien lähtökohtaisesti tärkeinä pitämien kuuden eri vaiheen kautta (ks. Tökkäri 2018). Lähdimme liikkeelle tutustumalla kuhunkin haastatteluun kiinnittämällä huomiota siihen, mistä esineistä haastateltavat meille puhuivat ja mitä esineitä haastattelujen aikana otettiin esille tai käytettiin. Kommentoimme yhdessä myös toistemme tekemiä havaintoja ja pyrimme teemoittelemaan aineistoa eri esineistä käytävän keskustelun ja esineille annettujen merkitysten näkökulmasta. Kun aloimme tarkastella rinnakkain eri teemoja, ymmärsimme, että tärkein aineistosta löytyvä näkökulma aiheeseen on turvapaikanhakijoiden esinekultuurin niukkuus. Heillä ei vaatteidensa, silmälasien tai älypuhelimensa lisäksi ollut juurikaan esineitä, jotka olisivat kulkeneet heidän mukanaan siitä lähtien, kun he olivat jättäneet taakseen entisen elämänsä Lähi-idässä tai Afrikassa. Tämä oivallus johti meidät kiinnittämään niukkuuden ohella huomiota kännykän moniin käyttötarkoituksiin tässä välitilaksi kuvaamassamme elämänvaiheessa, jota turvapaikanhakijat elivät. Kännykästä paitsi puhuttiin haastatteluissa, ne myös otettiin usein esiin haastattelutilanteissa ja niiden avulla tutkijoille osoitettiin tai jopa todistettiin tiettyjen haastattelussa esitettyjen väitteiden pitävyyttä. Siksi valitsimme tarkemman teemoittelun kohteeksi älypuhelimien käyttötarkoitukset sekä sille annetut merkitykset haastattelupuheessa ja haastattelutilanteissa.

Älypuhelin välitilassa

Pohjois-Karjalassa arkeaan elävien turvapaikanhakijoiden haastatteluista käy ilmi kännykän merkitys välineenä ja esineenä, joka rakentaa turvapaikanhakijoiden välitilaista arkea sekä ylläpitää yhteyksiä niin menneisyyden, nykyhetken kuin tulevaisuudenkin välillä. Kännykkä rakentaa turvapaikanhakijoiden elämässä sekä ajallisia sidoksia että liittyy yhteen heidän elämänsä kannalta tärkeitä paikkoja (esimerkiksi entinen kotimaa, vastaanottokeskukset ja niiden lähiympäristö) tässä hetkessä eletäväksi välitilaksi, joka ei enää ole entisessä kotimaassa tai pakomatalla oloa, mutta se ei myöskään ole vielä osallisuutta suomalaisen

yhteiskunnan täysivaltaiseen jäsenyyteen (vrt. Irigaray 1996). Analyysissä tarkastelemme turvapaikanhakijoiden pohdintoja kännykän merkityksestä välitilaisessa arjessa kolmita-soisen jäsenyyksen kautta. Aluksi keskityimme tarkastelemaan sitä, miten kännykän kautta saatu tieto on ohjannut turvapaikanhakijoita kohti Suomea. Sen jälkeen analysoimme sitä, kuinka turvapaikanhakijat ovat tilallisesti irrottautuneet entisestä kotimaasta, mutta kuinka entinen kotimaa kännykän kautta palautuu heidän elettävään arkeensa Suomessa. Lopuksi tarkastelemme niitä maihinnoitusiltoja, jotka auttavat turvapaikanhakijoita kiinnittymään suomalaiseen yhteiskuntaan.

Kohti Suomea - älypuhelimien käyttötarkoitukset liikkeelle lähdeettäessä

Monien turvapaikanhakijoiden kertomuksissa tietotekniikan, kuten älypuhelimien, kautta saatu tieto maailman tapahtumista vaikutti päätökseen lähteä hakemaan turvaa kotimaan ulkopuolelta. Esimerkiksi Suomea koskeva maatiieto, jota informantit olivat koonneet ja saaneet internetistä, oli vaikuttanut siihen, että heidän turvapaikanhakumatkansa suuntautui juuri Suomeen. Irakista lähtöisin oleva nainen kertoi haastattelussa, kuinka hän oli puhelimensa avulla saanut tietoa Suomesta. Hänen mukaansa tämä oli ollut syy, miksi hän päätyi miehensä kanssa hakemaan turvapaikkaa Suomesta.

Haastattelija: Miksi päätit muuttaa Suomeen?

Informantti: Kun päätin tulla Suomeen elin avioliittoni alkuaikojä. [- -] ja me päätimme tulla, alussa me päätimme lähteä Irakista. Ja kun lähdimme, me soitimme ja kysyimme ystäviltä ja he sanoivat, Suomi se on hyvä ihmiselle, siellä on vähän ihmisiä, viisi miljoonaa ihmistä. (Nainen, Irak)

Haastatellut turvapaikanhakijat olivat tottuneet saamaan tietoa asioista ja maailman menosta älypuhelimien ja laajemmin tietotekniikan kautta. Eräs irakilainen informantti kertoi muun muassa, että koska hän oli nuoresta asti ollut kiinnostunut tekniikasta ja tottunut käyttämään informaatioteknologiaa, hän oli oppinut englannin kieltä kännyköiden ja tietokoneiden avulla. Hänelle älypuhelin oli eräänlainen maihinnoitusilta, jota hän käytti siirtymään entisestä turvattomasta elämästä Irakista välitilan kautta uuteen turvallisempaan elämään Suomessa. Haastattelijan kysymykseen, mistä hän tiesi Suomen olevan turvallinen, informantti vastasi näin:

Informantti: Ehkä jo lapsena. Nokian takia, tiedäthän Nokian? Otin selvää teknologiasta ja huomasin, että Suomessa on Nokia. Tiedäthän. [naurahtaa] Se on paras puhelin. Ja ihmiset kertoivat, että Suomessa on hyvää ja turvallista, joten tulin Suomeen. (Mies, Irak)

Älypuhelimet ja tietotekniikka olivat siis olleet läsnä haastateltavan elämässään jo pitkään. Tiedostamattomasti ja tiedostetusti ne rakensivat elämänpolkua, joka oli johtanut hänet turvapaikanhakijaksi Suomeen. Toisaalta aiemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota teknologian ja älypuhelimien sekä niiden avulla luotujen sosiaalisten verkostojen merkitykseen pakomatkan aikana. Esimerkiksi Alencar, Kondova ja Ribbens (2018, 838) ovat havainneet, että sosiaalisen median verkostojen kautta pakolaiset pystyvät hankkimaan matkalla hyödyllistä tietoa. Myös Göransson, Hultin ja Mähring (2020, 340) osoittavat, että Libanonissa pakolaisleireillä elävien syyrialaisten arjessa kännykän merkitys yhteydenpitovälineenä henkilöihin, joilla on mahdollisuus tuottaa leireillä asuville pakolaisille heidän tarvitsemiaan palveluita, on merkittävä. Älypuhelimien avulla liikkeellä olevat pakolaiset ja turvapaikanhakijat pitävät yllä sosiaalisia suhteitaan niin entiseen kotimaahan kuin muualla asuviin perheen- ja

suvun jäseniin, ystäviin, muihin pakolaisiin ja toisinaan myös pakomatalla avustaviin henkilöihin, kuten salakuljettajiin (esim. Alencar, Kondova ja Ribbens 2018; Göransson, Hultin ja Mähring 2020). Pakolaisten ollessa liikkeessä, välitilassa, pakomatalla älypuhelimien mahdollistama yhteyden muodostaminen muihin ihmisiin vahvistaa Alencarin, Kondovan ja Ribbensin (2018) mukaan muuttoliikeverkostojen toimijuutta liikkuvuusprosessin aikana.

Arki ja transnationaalit sosiaaliset suhteet vastaanottokeskuksessa menneen ja nykyisen välitilassa

Turvapaikanhakijoiden saavuttua Suomeen keskittyy heidän välitilassa elämisensä ajalliseen välitilaan (vrt. Irigaray 1996). Suomeen saavuttuaan he ovat fyysisesti yhdessä paikassa, vastaanottokeskuksessa, mutta kännykkä rakentaa mahdollisuuksia ajallisen välitilan ylittämiseen. Fyysisesti taakse jätetty elämä on läsnä uudessa arjessa Suomessa kännykän toimiessa siltana menneen ja nykyisen elämän välillä.

Älypuhelimien merkitys ajallisen välitilan ylittämisessä näkyy ennen kaikkea sosiaalisten suhteiden ylläpidossa. Haastateltavat kertoivat, kuinka he olivat kännykän välityksellä yhteydessä entiseen kotimaahan jääneisiin perheenjäseniin, sukulaisiin ja ystäviin esimerkiksi Facebookissa. Sitaatissa haastateltava kertoo, kuinka entiseen kotimaahan jääneet perheenjäsenet, sukulaiset ja ystävät olivat läsnä turvapaikanhakijan nykyisessä arjessa Pohjois-Karjalassa matkapuhelimen välityksellä:

Haastattelija: Millä tavalla olet yhteydessä perheeseen siellä Afganistanissa ja minkälaisissa asioissa?

Informantti: Eli puhun heidän kanssa sen takia, että haluan kuunnella heidän kuulumisia ja sitten muutenkin, koska mulla on pelko siitä, että heidän elämä on vaarassa. Mä en haluu, että ne menis pois siltä alueelta, missä ne asuvat. Mä oon aina rajannut, että mihin ne ei voi mennä. Mä aina soitte-len ja kysyn, että, koska mä oon huolissaan heidän puolesta ja haluan tietää, että onks ne käyny siltä alueelta pois vai ovatko he vielä sillä alueella. [Sanon] perheelle, että älkää menkö siitä alueesta pois. Että heidän elämä on vaarassa. (Mies, Afganistan)

Kännykän avulla siis pyritään lievittämään huolta muualla asuvista perheenjäsenistä, mutta toisaalta yhteydenpito voi myös herättää pelkoja. Huoli herää esimerkiksi tilanteissa, joissa perhettä ei yrityksistä huolimatta tavoiteta. Toisinaan yhteydenpitoa entiseen kotimaahan jääneisiin perheenjäseniin varjostavat sähkön saatavuuteen ja internet-yhteyden toimivuuteen liittyvät ongelmat, jotka nostettiin esille useammassa haastattelussa. Irakista kotoisin oleva, yksin Suomeen tullut turvapaikanhakijamies kuvasi yhteydenpitoaan Irakissa asuviin perheenjäseniinsä:

Haastateltava: Miten olet yhteydessä perheeseesi?

Informantti: Puhelimella.

Haastateltava: Ok, käytätkö Skypeä vai normaalia puhelinta vai?

Informantti: Tiedäthän, että käytämme ohjelmia, kuten Imo tai Viber. Mutta aina niiden käyttö ei onnistu. Riippuu siitä, miten verkko toimii Irakissa. Palvelu on todella huono varsinkin siinä kaupungissa, jossa minulla on perhettä.

Haastateltava: Kuinka usein soitat heille tai he sinulle?

Informantti: Silloin tällöin. Kun minulla on internet tai kun heillä on internet, niin he soittavat. (Mies, Irak)

Myös Alencar, Kondova ja Ribbens (2018) ovat havainneet, että heidän tutkimillaan turvapaikanhakijamiehillä vakaan internet-yhteyden puute entisessä kotimaassa vaikeutti heidän säännöllistä yhteydenpitoaan perheeseen ja ystäviin, joiden kanssa viestintä rajoittui yleensä tekstiviesteihin tai valokuvien lähettämiseen. Kyseisessä tutkimuksessa havaittiin myös, että matkalla olevan turvapaikanhakijan mahdollisuus soittaa perheenjäsenille lisäsi heidän turvallisuuden tunnettaan ja lievitti ahdistusta. Samaa kertoivat myös Pohjois-Karjalassa oleskelulupapäätöstä odottavat turvapaikanhakijamiehet. Hekin olivat kohdanneet digitaalisen yhteyden saavutettavuuteen liittyviä hankaluuksia, kuten puhelinliittymän korkeat kustannukset ja rajoitteet sähkön saannissa pakomatkan aikana, jotka vaikeuttivat yhteydenpitoa perheenjäseniin. Pakomatalla turvapaikanhakijat etsivät kuitenkin keinoja ottaa yhteyttä läheisiinsä. He esimerkiksi pyrkivät heti saavuttuaan uuteen maahan ostamaan SIM-kortteja ja etsimään kuuluvuusalueita voidakseen soittaa läheisilleen WiFi-yhteyden avulla (Alencar, Kondova ja Ribbens 2018, 836).

Älypuhelin hoivan välittäjänä

Tutkimusaineistostamme löydämme myös tapauksia, joissa sosiaalisten suhteiden ylläpito ja yhteydenpito matkapuhelimen avulla entiseen kotimaahan laajenee transnationaaliksi hoivaksi. Hoiva on avun ja tuen antamista heille, jotka eivät pärjää omillaan (Tedre 2003). Pohjimmiltaan hoivassa on kyse elämän varjelemisesta kuolemalta, ja joidenkin perheellisten turvapaikanhakijoiden haastatteluissa kyvyttömyys tarjota riittävää hoivaa kaukana oleville läheisille sekä vastata heidän turvallisuudestaan tuli esiin raadollisella ja julmalla tavalla. Lähtökohtaisesti hoiva on ruumiilla ruumiille tehtävää työtä (Tedre 1999), mutta erityisesti transnationaalissa kontekstissa hoivaa toteutetaan myös ilman ruumiillista kontaktia. Myös tunteet ovat voimakkaasti läsnä transnationaalissa hoivassa. Hoivassa voidaan käsitteellisesti erottaa toisistaan hoivan organisointi ja hoivatyö. Hoivatyön keskeinen ulottuvuus on sen ruumiillisuus, joka edellyttää fyysistä läsnäoloa, vaikka emotionaalista ja sosiaalista hoivaa voi antaa etäältäkin. Hoivan organisoinnissa taas organisoija ei välttämättä lainkaan osallistu konkreettiseen hoivatyöhön. (Ks. Tedre 1999.)

Transnationaalissa hoivassa on kyse sekä konkreettisesta hoivatyöstä tai sen organisoinnista että ihmisten välisistä siteistä (Kröger ja Zechner 2009). Transnationaaleissa perhe- ja hoivasuhteissa keskeistä on se, miten perheenjäsenet voivat pitää yhteyttä toisiinsa ja auttaa toisiaan hoivatilanteissa. Transnationaalin hoivan muotoja on monia: kotimaahan jääneitä perheenjäseniä voidaan tukea taloudellisesti kotiin lähetettävillä avustuksilla tai perheenjäsenille voidaan tarjota sosiaalista ja emotionaalista tukea puhelimen tai muun virtuaalisen yhteydenpitovälineen kautta. (Pöllänen 2013; Zechner 2010.) Transnationaali perhehoiva voi olla myös konkreettista asioiden järjestämistä uudesta kotimaasta käsin. Näin on joidenkin haastattemiemme perheellisten turvapaikanhakijoiden kohdalla. Tällaista kännykän kautta tuotettavaa transnationaalista hoivaa kuvataan seuraavassa sitaatissa:

Haastattelija: Onko jotakin, mitä, niitten lasten eteen voisi tehdä, että he eivät olisi niin vaarassa? Onko jotakin, mitä heidän etteensä vois hän tai joku muu voisi tehdä?

Informantti: Eli tällä hetkellä se ainut, mitä mulle, mitä mulla on tullut mieleen, että on se, että mä saisin oleskeluluvan ja sitten mä pyytäisin heitä tulemaan, tai siis [- -] ne pääsee tänne Suomeen asumaan mun kanssa. Tällä hetkellä mä en voi tehdä mitään muuta, ku vaan se, että mä soitan mun kaverille, sukulaiselle, että meidän, mun perhe aina niinku asuu yhdessä asunnossa vaan kymmenen tai viistoista päivä, sitten ne muuttavat paikasta toiseen. Koska se on tosi vaarallista, jos ne asuu samassa

paikassa koko ajan. Ja sitte en mä voi, koska muissakin kaupungissa on sota, tai siis ei ole rauhallista, ne pääsisivät niinku asumaan muissa kaupungissa rauhassa. (Mies, Afganistan)

Transnationaalit hoiva- ja perhesuhteet käsittävät myös ylisukupolvisen hoivan, tuen ja avun antamisen toisessa maassa asuville perheenjäsenille (ks. Pöllänen 2013). Transnationaalista ylisukupolvisesta hoivasta kertoi nuori Irakista lähtöisin oleva nainen, jolle kännykän kautta saatava hoivatuki omalta äidiltä oli keskeinen osa arkea Pohjois-Karjalassa. Nainen oli haastattelun aikaan tuore äiti, hänellä oli vastasyntynyt vauva. Hän kertoi tilanteestaan:

Haastattelija: Onko sinulla täällä naispuolisia ystäviä, joiden kanssa voisit jakaa kokemuksia vauvoista tai –

Informantti: Puhun koko ajan äitini kanssa ja kysyn häneltä vauvasta, mitä voin tehdä. Minulla on myös ystävä Irakissa, joten kysyn häneltä myös. (Nainen, Irak)

Välitilainen arki vastaanottokeskuksessa ei tarjonnut haastateltavalle paljakaan fyysisiä tai sosiaalisia kontakteja, mistä syystä kännykän välityksellä tapahtuva transnationaalinen perhesuhteen ylläpitäminen ja hoivatuen saaminen omalta äidiltä oli hänelle erityisen merkityksellistä. Myös ystävän tuki oli tärkeää, vaikka hän olikin maantieteellisesti kaukana.

Tärkeitä tietoja kotimaan tapahtumista

Ajallisesti kahden fyysisen paikan yhtäaikainen läsnäolo turvapaikanhakijoiden transnationaalissa välitilaisessa arjessa tulee eletyksi myös siinä, kuinka he hankkivat tietoa kotimaan tapahtumista. Kotimaan asioita seurataan yleisesti älypuhelimella (ks. myös Göransson, Hultin ja Mähring 2020). Matkapuhelimen kautta saadaan informaatiota entisestä kotimaasta. Uutisia seurataan kännykän välityksellä sekä virallisilta uutiskanavilta että sosiaalisesta mediasta. Tälläkin tavoin matkapuhelin rakentaa välitilassa Pohjois-Karjalassa arkaan elävien turvapaikanhakijoiden elämässä siltaa ajallisessa nykyhetkessä kahden paikan, entisen ja nykyisen asuinpaikan, välille (vrt. Irigaray 1996). Kännykästä luetaan uutisia ja sosiaalisesta mediasta saadaan tietoa siitä, mitä kotimaassa tapahtui. Tiedontarve entisen kotimaan tapahtumista liittyy voimakkaasti myös siihen epätietoisuuteen, joka koskee siellä asuvia sukulaisia. Seuraava sitaatti osoittaa tämän:

Informantti: Isä ja äiti on molemmat kuolleet, mutta veli, nuorempi veli, joka on naimisissa ja perhe hänellä on. Mä kerran pari viikko, kolme viikko, kerran minä soitan hänelle kuulumiset.

Haastattelija: Onko veli perheineen turvassa siellä Irakissa?

Informantti: Irak, se ei ole turva maa. Ehkä olet menossa jonnekin kauppaan, tässä välillä se joku räjähdys voi tapahtua, kuka siitä tietää. Käsittämätön maa. Koko maa on semmoista. [- -]

Haastattelija: Mitä kautta seuraat Irakin asioita? Käytätkö internetiä, katsotko uutisia?

Informantti: Facebook. Mä seuraan kaikkea, mitä maailmalla tapahtuu, se on Facebookin kautta tai mediassa. Kaikki mitä, ei se vaan Irak, mutta koko maailma. (Mies, Irak)

Tiedon tarve entisen kotimaan tilanteesta on turvapaikanhakijoilla valtava, ja uutisten seuraamisessa kännykkä on korvaamaton työkalu. Älypuhelimien tärkeyteen tiedonhankintavälineenä vaikuttaa sekin, että kännykkä on henkilökohtainen ja itselle kuuluva. Siitä tapahtumia ja uutisia voi seurata itselleen sopivalla aikataululla ja niistä lähteistä, jotka kokee luotettaviksi ja hyödyllisiksi.

Haastattelija: Seuraatko Afganistanin asioita, esimerkiksi uutisia internetin tai sosiaalisen median tai joidenkin tv-kanavien kautta tai lehtien kautta mahdollisesti?

Informantti: Kyllä seuran. Eli kyllä mä joka päivä seuran Afganistanin tilannetta, uutisia joko netin kautta tai sit googlaamalla tai sit Facebookin kautta tai TV:ssä katon. Ja sitten varsinkin tällä hetkellä katon vähän enemmänki, että heti ku mä herään, niin mul on mielessä se, että niinku mitä Afganistanissa on tapahtunut eilen tai mitä Afganistanissa on tapahtunut tänään. Varsinkin tällä hetkellä, kun siinä on, siinä on ollut niinku enemmän niitä itsemurharäjähdyksiä. [- -] on vähän pakko kattoo, mitä on tapahtunu. (Mies, Afganistan)

Kännykkä sekä hyvien että huonojen muistojen arkistona

Muistot ovat olennainen osa ihmisen mennyttä elämää, mutta ne ovat osa myös tässä hetkessä elettyä arkea. Näin on myös turvapaikanhakijoilla, joiden materiaalisesti niukassa ja esineettömässä elämässä kännykkä muodostaa nykyisyydessä keskeisen paikan, jonne muistoja talletetaan. Turvapaikanhakijoiden muistot ovat sekä omaan henkilökohtaiseen elämään liittyviä muistoja, kuten perheenjäsenten valokuvia, että viranomaisten kanssa käytävään vuoropuheluun liittyviä asiakirjoja. Entinen elämä ja todisteet siitä olivat siis usein tallennettuina kännykän muistiin, kuten seuraava sitaatti osoittaa:

Informantti: Mä voin näyttää teille videosta näitä, mitä [naurahtaa] kaikki minun elämä tässä on kuvattu. [- -] [taustalla pyörivän videonauhoituksen ääntä]

Haastattelija: Kuka tämä henkilö on?

Informantti: Mä olen siellä [- -] se tulee kohta. Party siellä on [- -].

Haastattelija: Ja onko tämä siis Beirutista?

Informantti: Beirut, se on tunnettu (katunimi) [- -]

Informantti: Tämä oli kaksi vuotta sitten [- -] eri henkilö olin silloin [- -]. (Mies, Irak)

Matkapuhelimet toimivat haastatelluille turvapaikanhakijoilla arkistoina, jonne on tallennettu valokuvia ja videoita omasta henkilökohtaisesta elämästä sekä esimerkiksi viranomaisilta saatuja asiakirjoja tai sairaskertomuksia. Myös Alencar, Kondova ja Ribbens (2018, 838–839) ovat osoittaneet, että pakolaiset säilyttävät arvokasta omaisuuttaan, henkilökohtaisia ja oikeudellisia asiakirjoja, pakomatkan aikana niin älypuhelimien muistissa kuin erilaisissa pilvipalveluissa. Nämä asiakirjat toimivat todisteina sekä kansalaisuudesta että aikaisemmasta elämästä ennen pakomatkaa, ja niiden pitäminen turvassa on pakolaisen pakomatkan ja uuteen maahan asettumisen kannalta äärimmäisen tärkeää. Jotkut haastateltavat olivat lähettäneet tärkeimmät asiakirjat perheelle ja ystäville, jotka jo asuivat uudessa kotimaassa. Toiset olivat tallentaneet ne älypuhelimien ja mahdollisuuksien mukaan pilvipalveluihin.

Kenttätöiden aikana myös meille tutkijoille esiteltiin kännyköistä kuvia niin entisestä kotimaasta, perheenjäsenistä kuin myös kopioita suomalaisten viranomaisten tekemistä asiakirjoista. Kännykät olivat turvapaikanhakijoiden henkilökohtaisia arkistoja, joiden kautta mennyt, nykyhetki ja mahdollinen tulevaisuus limittyivät. Esimerkiksi eräs irakilainen turvapaikanhakija näytti haastattelun aikana kännykästään tutkijoille kuvaa kadoksissa olevasta lähisukulaisestaan. Puhelimitse hän oli saanut tiedon myös toisen läheisensä joutumisesta sairaalaan.

Maihinnousillat Suomeen: haaveissa työpaikka Suomesta ja muutto pois vastaanottokeskuksesta

Vaikka Irigarayn (1996) välitila-ajattelussa ei olekaan kyse siitä, että välitilasta tulisi välttämättä täysin päästä eroon, turvapaikanhakijan arjessa on lukuisia syitä sille, että välitilan pysyvyys ei ole toivottavaa. Turvapaikanhakijat haluavat eroon oleskeluluvan odottamisesta ja tavoittelevat oleskelulupaa Suomessa (ks. myös Yijälä ja Nyman 2017). Integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan ja arjen elettäväksi tekeminen edellyttää Irigarayn (1996) kuvaamien maihinnoususiltojen rakentamista entisen ja nykyisen välillä. Paikkaa yhteiskunnassa etsitään eri keinoin ja useiden välietappien kautta. Tällaisia siltoja uuteen ovat turvapaikan saamisen ohella työmarkkinoille mukaan pääsy sekä kontaktien luominen muihin Suomessa asuviin. Aineistomme perusteella kännykkä on merkittävä myös esineenä, jonka avulla näitä maihinnoususiltoja suomalaiseen yhteiskuntaan ja tulevaisuuteen Suomessa on mahdollista rakentaa.

Yhteydenpito Suomessa

Turvapaikanhakijat pitävät kännykällä yhteyttä suomenkielisiin niin lähiympäristössään kuin kauempana Suomessa. Sen avulla hoidetaan esimerkiksi turvapaikanhakuun liittyviä asioita suomalaisten viranomaisten kanssa. Haastateltavan mukaan:

Informantti: [- -] sitten myöhemmin se avustaja [- -] se soitti mulle, että hallinto-oikeus kumoo tämän Maahanmuuttoviraston päätös, että minulle annetaan oleskelulupa täällä Suomessa. [- -]. (Mies, Irak)

Matkapuhelimen avulla pidetään yhteyttä myös muihin keskeisiin tulevaisuuden toivoa ylläpitäviin suomalaisiin henkilöihin, kuten lakimieheen ja oikeusavustajaan. Lakimies on ehkä tärkein yksittäinen maihinnoususilta suomalaiseen yhteiskuntaan, koska hänen avullaan turvapaikanhakijat hakevat turvapaikkaa. Lakimiehen toiminnalla on suuri merkitys siinä, tuleeko jäsenyys yhteiskunnassa mahdolliseksi vai suljetaanko oleskeluluvan hakija siitä ulos. Heidän kanssaan käytyjen puhelinkeskustelujen merkitys nostettiin esiin useissa haastatteluissa. Irakista kotoisin oleva haastateltava kertoi:

Haastattelija: Oletko tyytyväinen asianajajaasi?

Informantti: Kyllä. Ohjaaja tuntee hänet ja kertoi hänelle minusta. Tapasin hänet kahdesti [suomalainen kaupunki], mutta kun haluan toimittaa hänelle jotain tietoja, niin puhelimeni on [- -] (Mies, Irak)

Myös Irakista kotoisin oleva pariskunta pohti, kuinka kännykällä ja myös kännykän kautta kulkevalla tiedolla oli ollut keskeinen merkitys oikeudellisten asioiden hoitamisessa:

Haastattelija: Kuka teitä on auttanut sen turvapaikkapäätöksen valitusluvan suhteen? Mistä olette saaneet oikeudellista apua, keltä henkilöltä mahdollisesti, tai siis miltä instituutilta?

Informantti: Tuttujen kautta tuli, jotka aikaisemmin on saanut kielteinen päätös, ja he antanut mulla yksi lakimiehen tai asianajajamiehen nimi ja puhelin, ja olen ottanut yhteyttä puhelin kautta. Sitten minä kävin hänen luona Helsingissä. (Mies, Irak)

Puhelujen merkitys korostui tutkimuksessamme ehkä siksikin, että vastaanottokeskukset, joissa haastattelut tehtiin, sijaittivat kauempana kaupungeista, joissa viranomaiset ja turvapaikka-asioihin perehtyneet asianajajat työskentelivät. Osa haastateltavista kaipasi

viranomais- ja auttajakontakteihin kasvokkaista kanssakäymistä. Nuori Irakista Suomeen puolisonsa kanssa muuttanut nainen kertoi, kuinka neuvola oli hänelle keskeinen hyvinvointivaltion viranomaistaho, jonka kautta hän sai monenlaista apua ja neuvontaa. Myös juridisten asioiden läpikäyminen tapahtui hänen tapauksessaan mieluummin neuvolassa tai muissa kasvokkaisissa kohtaamisissa kuin kännykän välityksellä:

Haastattelija: Kuka auttaa sinua lakiasioissa, auttaako joku hakemusten teossa ja muissa asioissa?

Informantti: Mm, neuvola auttaa minua. Ja ystäväni, joka asuu samassa asunnossa auttaa minua koko ajan, koska tarvitsen jonkun vierelleni. Ei niin, että koko ajan soittelen puhelimesta, vaan että joku auttaa lähellä. (Nainen, Irak)

Kenttätöiden aikana kännykkä toimi myös siltana tutkijoiden ja turvapaikanhakijoiden välisessä kommunikaatiossa. Sen avulla tutkijat ja turvapaikanhakijat pystyivät kommunikoimaan niissä tilanteissa, kun heiltä puuttui yhteinen kieli. Älypuhelin kielen kääntämiseen tarkoitettujen ohjelmien avulla, kun yhteistä kieltä ei ollut. Kännyköiden avulla sovittiin haastatteluista, niiden ajankohdista ja käytiin muita epävirallisia keskusteluja kenttätökohteissa.

Kännykkä auttaa turvapaikanhakijoita myös yhteydenpidossa ja kommunikoinnissa ympäröivän yhteisön suomalaisten jäsenten kanssa. Kännykän käyttötarkoitus sanakirjana tulee esille seuraavassa sitaatissa:

Informantti: Käyn tunneilla viikottain joko viisi tai kolme kertaa. Minulla on puhelimestani sanakirja joka ilta opettelen muutamia sanoja. Pidän sen lukemisesta ja siitä, että voin oppia kieltä sen avulla. (Mies, Irak)

Älypuhelin tulkkauksen välineenä on myös keskeinen osa viranomaisten kanssa toimimista. Esimerkiksi turvapaikka-haastatteluissa käytetään apuna tulkkeja, jotka eivät välttämättä ole tulkkaustilanteessa läsnä, vaan hoitavat tulkkauksen puhelintulkkauksena. Myös osa tutkimushaastatteluistamme toteutettiin puhelintulkkauksen avulla. Erityisesti niissä tapauksissa, että turvapaikanhakija puhuu jotakin Suomessa harvinaisempaa kieltä, kuten daria, tai kielen murretta, toteutetaan tulkkaus myös viranomaisten kanssa asioidessa usein puhelintulkkauksena läsnäolotulkkauksen sijaan. (Vrt. myös Maahanmuuttovirasto, Opas tulkeille 2020.) Aina haastateltavat eivät kuitenkaan olleet tyytyväisiä puhelintulkkaukseen. Aineistossa turvapaikanhakijat kertoivat, kuinka heidän ei videon välityksellä tapahtuvissa keskusteluissa esimerkiksi annettu puhua loppuun saakka, heitä kohtaan oltiin epäkohteliasia, jopa aggressiivisia, ja muutoinkin videon välityksellä tapahtuva kommunikaatio koettiin hankalana. Lisäksi videoyhteyden kautta oli vaikea esittää esimerkiksi dokumentteja tai jotakin muuta aineistoa oman puheen tueksi, mikä olisi ollut mahdollista kasvokkaaisessa tapaamisessa.

Kännykkä mähinnoususiltana suomalaisille työmarkkinoille

Aikaisemmassa tutkimuksessa on osoitettu, kuinka keskeisessä asemassa työ ja työn saaminen uudessa kotimaassa on maahanmuuttajan elämässä (Könönen 2019; Yijälä ja Luoma 2018). Kuten Yijälä ja Luoma (2018, 8–14) toteavat, osallistuminen suomalaisille työmarkkinoille lisää olennaisesti maahanmuuttajien, myös turvapaikanhakijoiden, hyvinvointia, omanarvontuntoa ja mahdollisuuksia asettua ja sopeutua Suomeen. Heidän (emt., 11–12)

tuloksensa osoittavat, että vaikka turvapaikanhakijoiden työmarkkinoille osallistuminen ei lisäisikään heidän taloudellista toimeentuloaan oleellisesti, työnteko vahvistaa turvapaikanhakijoiden hyvinvointia monella muulla tavalla: se antaa elämään sisältöä, luo rutiinia arkeen, lisää turvapaikanhakijoiden sosiaalisia kontakteja ja edesauttaa kielen oppimista. Tutkijat ovat havainneet, että turvapaikanhakijoilla kännykkä on keskeinen väline, joka auttaa tavoittelemaan parempaa materiaalista toimeentuloa sekä pakomatkan aikana että uudessa kotimaassa. Esimerkiksi Syyriasta Libanoniin paenneille pakkomuuttajille kännykän omistaminen on antanut mahdollisuuksia ylläpitää yhteyksiä työnantajiin. Kännykän kautta pakkomuuttajien on mahdollista löytää uusia työtilaisuuksia prekaareilla työmarkkinoilla. (Göransson, Hultin ja Mähring 2020.)

Tässä tutkimuksessa havaitsimme myös muita turvapaikanhakijoiden esineitä, joiden omistaminen voi auttaa työpaikan hankkimisessa Suomessa. Irakista välivaiheiden kautta Suomeen muuttanut turvapaikanhakija kuvasi sitä, kuinka hänen kansainvälinen ajokorttinsa, jonka hän oli tuonut mukanaan Suomeen, voisi hänen mielestään auttaa häntä työllistymään Suomessa.

Informantti: [- -] ylihuomenna tai huomenna minulle tämän uimahallin rakentamista tai sitä, minä olen valmis, jos te pystytte järjestämään. Mä olen valmis, koska mä olen aktiivinen ihminen, mä haluan tehdä työtä, en pysty istumaan. Minulla on myöskin kansainvälinen ajokortti. Kyllä, Libanosta mä olen saanut kansainvälisen ajokortin. (Mies, Irak)

Työn merkitys turvapaikanhakijoille on kahtalainen: työn kautta arkeen tulee sisältöä ja merkitystä, mutta työ myös kohentaa turvapaikanhakijan toimeentuloa ja auttaa parantamaan materiaalisia olosuhteita. Pohjois-Karjalassa kootun tutkimusaineistomme perusteella olemme tehneet samansuuntaisia havaintoja kuin Yijälä ja Luoma (2018, 12), jotka osoittavat, että turvapaikanhakijat pitävät työntekoa hyveenä ja oman elannon hankkimista kunnia-asiana. Heidän informanttiansa keskuudessa työttömyys ja riippuvuus hyvinvointivaltion tulonsiirroista koettiin yleisesti ahdistavana. Myös oman tutkimuksemme informantit toivat esiin, että heille olisi tärkeää itse ansaita oma toimeentulonsa. Kun materiaaliset olosuhteet paranisivat työntöön kautta, palkkarahalla hankittaisiin elämään tarvittavia tavaroita, kuten vaatteita tai uusi, parempi älypuhelin. Kännykkä mahdollistaa työn etsimisen myös omaa asuinpaikkakuntaa kauempana. Sen avulla turvapaikanhakijat kokevat mahdolliseksi irtautua vastaanottokeskuksissa eletävästä välitilaisesta arjesta ja siirtyä lähemmäs itsenäistä arkea suomalaisessa yhteiskunnassa. Työ nähdään keskeisenä mairinnoususiltana matkalla kohti yhteiskunnan jäsenyyttä (vrt. myös Yijälä ja Nyman 2017; Yijälä ja Luoma 2018).

Turvapaikanhakijoiden esinekulttuuri välitilassa

Tässä artikkelissa olemme jäsentäneet turvapaikanhakijoiden suhdetta arjen esineisiin Iri-garayn (1996) välitilan käsitteen kautta. Hänen ajattelulleen pohjautuvassa välitilan tarkastelussa ajallisten ja tilallisten siltojen rakentaminen sekä välitilan hyväksymisen, pysyvyyden ja väliaikaisuuden välinen vuorovaikutus ovat keskeisessä asemassa. Vaikka turvapaikanhakijoiden kokemuksia välitilassa elämisestä on tutkittu aiemminkin (O'Reilly 2018; Yijälä ja Nyman 2017; Pöllänen 2013), väitämme, että esineiden ja välitilan esinekulttuurin tutkimukseen ei ole kiinnitetty kovin paljon huomiota. Niin omamme kuin muiden (Lewis 2015) tekemä tutkimus on havainnut, että turvapaikkaprosessissa elävien ihmisten esinekulttuuri on niukkaa ja esineistö vähäistä. Turvapaikanhakijoiden muutto on tapahtunut pakon

edessä, matka on ollut pitkä ja se on voinut sisältää jaksoja pakolaisleirillä tai muuten hyvin turvattomissa olosuhteissa. Näissä olosuhteissa ei ole ollut mahdollista juurikaan valita, mitä mukanaan kuljettaa. Esineet on pitänyt rajata välttämättömimpään.

Turvapaikanhakijoiden mukanaan tuomia esineitä ovat lähinnä vaatteet, jotka nekin ovat Suomessa usein vaihtuneet lämpimämpiin, sekä matkapuhelin. Tutkimuksemme tulokset osoittavat, että materiaalisessa niukkuudessa elävien turvapaikanhakijoiden elämässä älypuhelin on se esine, jota kautta he kurovat umpeen välitilaisessa arjessaan ajan ja tilan välistä kuilua. Puhelimen merkitystä turvapaikanhakijoiden arjessa on korostettu myös muissa pakolaisten matkapuhelinten käyttöä koskevissa tutkimuksissa, jotka koskevat esimerkiksi kokemuksia pakolaisleireillä, pakomatkan aikana sekä aloilleen asettumisen jälkeen (Alencar, Kondova ja Ribbens 2018; Göransson, Hultin ja Mähring 2020; Koh, Walker, Wollersheim ja Liamputtong 2018). Löysimme monia yhtymäkohtia omien tutkimustulostemme sekä näiden muiden tutkijoiden tekemien havaintojen välillä. Tarkastelussamme kännykkä tulee ymmärretyksi välineenä, joka avaa väyliä erilaisiin toiminnallisiin, tiedollisiin ja emotionaaliin ympäristöihin.

Muuttoliikkeisiin ja transnationaalisuuteen keskittyvässä tutkimuksessa välitila liitetään usein siirtymiin eli transitioihin. Esimerkiksi Anne Alitolppa-Niitamo (2003, 19–20) kuvaa välitilaa *ei sitä, eikä tätä* vaan mahdollisesti myös *sekä sitä että tätä* -tilanteiksi. Irigaraylle (1996) välitila puolestaan avautuu *ei enää, mutta ei vielä* -tilanteena, jossa tilan ja ajan vuorovaikutus on keskeistä. Hänelle tärkeää on erojen ja kuilujen välisten mairinnoususiltojen rakentaminen, mutta myös sen hyväksyminen, ettei välitilasta aina ole mahdollista eikä edes tarkoituksenmukaista irtautua kokonaan. Katsomme, että ajallisuus ja välitilasta irtaantuminen, joka voi olla myös osittaista tai tapahtua niin, että välitila jatkuu läpi elämän (Irigaray 1996), olivat konkreettisina tekoina ja toiveina läsnä turvapaikanhakijoiden arjessa. Johtopäätelmien kannalta on olennaista huomata, että tutkijat ovat myös kritisoineet välitilan ja sille usein synonyymina käytetyn limbon käsitteitä turvapaikanhakijoita koskevassa tutkimuksessa. Australialainen tutkija Ben Hightower (2014) väittää, että limbosta on tullut käsite, joka esittää turvapaikanhakijat olosuhteiden uhreina. Hänen mielestään tutkijoiden tulisi kuitenkin kyseenalaistaa limbo turvapaikanhakijoiden arkea itsestään selvästi kuvaavana käsitteenä ja ymmärtää välitilan syntyvän tiettyjen valtiollisten politiikkojen ja käytäntöjen toteuttamisen tuloksena. Samaan johtopäätökseen on tullut myös Ville-Samuli Haverinen (2018), joka väittää, että Suomessa valtio ohjaa vastaanotto toimintaa liian pienin resurssein ja ristiriitaisin tavoittein.

Nähdäksemme turvapaikanhakijoiden välitilan esinekultuurin ja erityisesti kännykän käytön tarkastelu auttaa kyseenalaistamaan joitakin turvapaikanhakijoihin liitettyjä stereotyyppioita ja ennako-oletuksia. Turvapaikanhakijalle kännykkä on yhteydenpitoväline, jonka merkityksellisuuden avaaminen kertoo siitä, että Suomeen saapuneet pakolaiset eivät vain passiivisina odota turvapaikkaa, vaan he tekevät arkista työtä pitääkseen yllä yhteyksiä entiseen (siinä määrin kuin se on heille turvallista) sekä rakentaakseen mairinnoususiltoja Suomeen. Toisaalta se, mitä turvapaikanhakijat kertovat älypuhelimistaan, ilmentää, miten yhteiskunta turvapaikanhakijoita kohtelee. Kännykälle annettujen merkitysten tarkastelu tuo esiin esimerkiksi vastaanottokeskustoiminnan ja oleskelulupaprosessin epäkohtia. Se kertoo paitsi perhesiteiden tärkeydestä, myös siitä, miten yksinäisiä turvapaikanhakijat voivat vastaanottokeskuksissa olla. Joillekin neuvola on tärkeä arjen tukikohta, kun taas toiset hakevat apua äitiyden alkutaipaleelle tuhansien kilometrien päässä olevalta perheeltä

ja ystäviltä. Tutkimuksemme tuo esiin myös sen, miten riippuvaisia turvapaikanhakijat ovat esimerkiksi heitä auttavista lakimiehistä ja kännykkäyhteyden päässä olevista tulkeista. Suomalaisen yhteiskunnan palvelut, kuten esimerkiksi työvoimapalvelut, ovat pitkälle digitalisoituneita, mikä edellyttää palveluiden käyttäjiltä erityistä osaamista ja palvelujärjestelmien tuntemista (Tanttu 2017; Sotkasiira 2017). Kun kyse on elämän ja kuoleman asioista, kuten oleskelulupaprosessissa on, voi se, että apua on saatavissa vain kasvottomasti, puhelimen välityksellä, tuntua täysin riittämättömältä ja tilanteeseen sopimattomalta tavalta kohdata toinen.

Materiaalisuuden tutkimuksessa (esim. Brien 2020; Gosden ja Marshall 1999) lähdetään usein siitä oletuksesta, että ihmiset omistavat esineitä, joille he antavat merkityksiä. Kenttätyömme aikana meille syntyi kuitenkin uutta ymmärrystä siitä, miten materiaalisesti vaatimatonta ihmisten elämä välitilassa voi olla. Turvapaikanhakijoilla käytössä olevat rahat menevät lähes kokonaan ruokaan ja kännykkäyhteyksiin. Tämä kertoo heidän prekaarista asemastaan vastaanottavassa yhteiskunnassa (Lewis 2015). Tutkimuksemme muistuttaakin aineellisuudesta kiinnostuneita tutkijoita, että suomalaisessa yhteiskunnassa on ryhmiä, jotka omistavat vain mukanaan kulkevat asiat. Jos muistojen oletetaan sitoutuvan omistettaviin esineisiin, voi syntyä ajatus, että ihmisellä, jolla ei ole esineitä, ei myöskään ole muistoja eikä elettyä elämää. Siksi on syytä tarkastella huolellisesti ja jopa harkiten kyseenalaistaa olettamusta, että kaikilla ihmisillä jotenkin itsestään selvästi on heille merkityksellisiä esineitä. Toisaalta tutkimuksemme avaa näkymän myös sellaiseen todellisuuteen, jossa muistot voivat olla sellaisia, ettei niitä halukaan muistaa.

Matkapuhelimen kolmeen suuntaan avautuvat käyttötarkoitukset

Matkapuhelin on keskeinen osa arkea ja arjessa toimimista lähes kaikille Suomessa asuville (SVT 2020). Tutkimuksemme mukaan se on monella tavalla merkittävä osa myös turvapaikanhakijoiden arkea ja arjen esineistöä suomalaisessa yhteiskunnassa. Sen avulla turvapaikanhakijat tekevät arkeaan elettäväksi, mikä ei aina tule ymmärretyksi julkisessa keskustelussa, jossa turvapaikanhakijoiden kännykät kuvataan luksusesineiksi.

Kotilaisen ja Pellanderin (2017) turvapaikanhakijoita ja älypuhelimia koskeva tutkimus turvapaikanhakijoihin liittyvistä mielikuvista osoittaa, että kulttuurissamme ihmisiä asetetaan eriarvoisiin asemiin suhteessa siihen, mitä heidän ajatellaan saavan omistaa. Tanskassa esimerkiksi hyväksyttiin vuonna 2016 laki, joka mahdollisti turvapaikanhakijoiden omaisuuden takavarikoimisen 10 000 kruunun eli noin 1 340 euron ylittävältä osalta. Kotilaisen ja Pellanderin (2017) mukaan Suomessa puolestaan ajatellaan, että turvapaikanhakijan ei kuuluisi omistaa iPhone-puhelinta, koska se ei sovi mielikuvaan turvapaikanhakijoista apua tarvitsevina ja hädänalaisina.

Tutkimuksemme tulokset kuitenkin osoittavat, että matkapuhelimet ovat turvapaikanhakijoille heidän pakolaismatkansa eri vaiheissa äärimmäisen tärkeitä käyttöesineitä. Turvapaikanhakijoille kännyköillä on välineellistä arvoa, ennen kaikkea yhteydenpidon välineenä. Emme tässä tutkimuksessa kiinnittäneet huomiota älypuhelinien tekniisiin ominaisuuksiin tai turvapaikanhakijoiden käyttämiin sovelluksiin. Puhelimen käytettävyyden kannalta olennaista on, että puhelimesta on toimiva nettiyhteys. Vanhemmankin puhelimen avulla voi soittaa ja viestitellä sekä lukea uutisia Suomesta ja ulkomailta.

Matkapuhelimen muuttuviin merkityksiin ja käyttötarkoituksiin huomiota kiinnittävä tarkastelumme tekee näkyväksi, että osa näistä merkityksistä, kuten yhteydenpitoon ja kommunikointiin liittyvät merkitykset, ovat olleet tärkeitä jo entisessä kotimaassa, ennen kuin turvapaikanhakijat ovat lähteneet liikkeelle. Toisaalta jotkut puhelimen käyttötarkoitukset, kuten älypuhelin maatiedon lähteenä, korostuivat tilanteessa, jossa haastateltavat alkoivat suunnitella matkaa Eurooppaan. Pakomatkan aikana sekä Suomessa asuttaessa matkapuhelimelle on jälleen annettu uusia merkityksiä, jotka nähdäksemme avautuvat kolmeen suuntaan. Ensiksikin kännykkä on ollut ohjaamassa ja turvaamassa turvapaikanhakijoiden matkaa kohti Eurooppaa. Sen avulla he ovat esimerkiksi pitäneet yhteyttä muihin pakolaisiin ja saaneet tietoa, mikä on vaikuttanut siihen, että turvapaikkaa on tultu hakemaan juuri Suomesta. Toiseksi kännykkä toimii keskeisenä ajallisena siltana menneen ja nykyisen välillä. Sitä kautta hoidetaan transnationaaleja sosiaalisia suhteita muualla asuviin läheisiin ja saadaan tietoa kotimaan tapahtumista. Siihen myös tallennetaan muistoja ja merkityksellisiä asiakirjoja. Kolmanneksi kännykkä luo konkreettisia mairinnoususiltoja suomalaiseen yhteiskuntaan. Sen avulla pyritään parantamaan työllistymismahdollisuuksia Suomessa, ja kännykän kautta pidetään yhteyttä viranomaisiin Suomessa sekä hoidetaan muita suhteita Suomessa asuviin. Tällä yhteydenpidolla on keskeinen merkitys turvapaikkaprosessissa. Älypuhelin on väline, jonka toivotaan mahdollistavan irtaantumisen vastaanottokeskuksen arjesta, kohti suomalaisen yhteiskunnan jäsenyyttä. Vaihtoehtona on myös se, että mikäli mairinnoususiltojen rakentaminen ei onnistu, kännykän avulla etsitäänkin elämää muualla Euroopassa.

Tutkimusaineisto

Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 1 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 1 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 1 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 1 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 1 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 1 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 1 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijapariskunnan arjesta vuonna 2017. Nainen ja mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Afganistan. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Afganistan. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Nainen, Somalia. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Nainen, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Mies, Afganistan. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.
Haastattelu turvapaikanhakijan arjesta vuonna 2017. Nainen, Irak. Aineisto on kirjoittajan 2 hallussa.

Kirjallisuus

- Ahponen, Pirkkoliisa. 2001. *Kulttuurin pesäpaikka: yhteiskunnallisia lähestymistapoja kulttuuriteoriaan*. Helsinki: WSOY.
- Alencar, Amanda, Katerina Kondova ja Wannes Ribbens. 2018. "The smartphone as a lifeline: an exploration of refugees' use of mobile communication technologies during their flight." *Media, Culture & Society* 41 (6): 828–844. <https://doi.org/10.1177/0163443718813486>
- Alitolppa-Niitamo, Anne. 2003. "Liminaalista jäsenyyteen. Somalinkielisten nuorten siirtymien haasteita." Teoksessa *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*, toimittanut Päivi Harinen, 17–32. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Appadurai Arjun. 1986. "Commodities and politics of value." Teoksessa *The Social Life of Things: Commodities in a Cultural Perspective*, toimittanut Arjun Appadurai, 3–63. New York: Cambridge University Press.
- Bennett, Jane. 2010. *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham, NC: Duke University Press.
- Brien, Donna Lee. 2020. "Object biography and its potential in creative writing." *New Writing* 17 (4): 377–390. <https://doi.org/10.1080/14790726.2019.1659373>
- Dudley, Sandra. 2010. *Materialising exile. Material Culture and Embodied Experience among Karenni Refugees in Thailand*. New York: Berghan Books.
- Gosden, Chris ja Yvonne Marshall. 1999. "The cultural biography of objects." *World Archaeology* 31 (2): 169–178. <https://doi.org/10.1080/00438243.1999.9980439>
- Göransson, Markus Balázs, Lotta Hultin ja Magnus Mähring. 2020. "The phone means everything! Mobile phones, livelihoods and social capital among Syrian refugees in informal tented settlements in Lebanon." *Migration and Development* 9 (3): 331–351. <https://doi.org/10.1080/1632324.2020.1746029>
- Hage, Ghassan. 1997. "At home in the entrails of the west: Multiculturalism, ethnic food and migrant home-building." Teoksessa *Home/World: Space, community and marginality in Sydney's West*, toimittaneet Helen Grace, Ghassan Hage, Lesley Jonhson, Julie Langsworth ja Michael Symonds, 99–153. NSW: Pluto Press Australia.
- Harney, Nicholas. 2013. "Precarity, Affect and Problem Solving with Mobile Phones by Asylum Seekers, Refugees and Migrants in Naples, Italy." *Journal of Refugee Studies* 26 (4): 541–557. <https://doi.org/10.1093/jrs/fet017>
- Haverinen, Ville-Samuli. 2018. "Paketetusta toimeentuloon – turvapaikanhakijoiden kotoutuminen vastaanotto toiminnan osana." *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 26 (4): 309–325. <https://doi.org/10.30668/janus.76386>
- Heidegger, Martin. 2000. *Oleminen ja aika*. Suomentanut Reijo Kupiainen Tampere: Vastapaino.
- Heikkinen, Sari. 2012. "Ikääntyvän maahanmuuttajan arki kolmen sukupolven kuvaamana." *Gerontologia* 26 (1): 29–43.
- Hightower, Ben. 2015. "Refugees, Limbo and the Australian Media." *International Journal for the Semiotics of Law - Revue Internationale de Sémiotique Juridique* 28 (2): 335–358. <https://doi.org/10.1007/s11196-014-9382-9>
- Hiitola, Johanna ja Tiina Sotkasiira. tulossa. "Affektit ja ilmapiiri pakkomuuttajien haastatteluissa." Teoksessa *Kulttuurintutkimus tietämisen tapana*, toimittaneet Taina Kinnunen ja Juhana Venäläinen. Tampere: Vastapaino.
- Husso, Marita. 2003. *Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila*. Tampere: Vastapaino.

- Immonen, Visa. 2016. "Sotkuinen aineellisuus. Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen." *Historiallinen aikakauskirja* 114 (2): 190–200.
- Irigaray, Luce. 1996. *Sukupuolieron etiikka*. Suomentanut Pia Sivenius. Tampere: Gaudeamus.
- Koh, Lee, Rae Walker, Dennis Wollersheim ja Pranee Liamputtong. 2018. "I think someone is walking with me: the use of mobile phone for social capital development among women in four refugee communities." *International Journal of Migration, Health and Social Care* 14 (4): 411–424. <https://doi.org/10.1108/IJMHS-08-2017-0033>
- Kosonen, Ulla. 2003. *Naisia työn reunoilla. Elämäkokemusta ja ikäsyrintää*. Jyväskylä: SoPhi.
- Kopytoff, Igor. 1986. "The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process." Teoksessa *The Social Life of Things: Commodities in a Cultural Perspective*, toimittanut Arjun Appadurai, 64–91. New York: Cambridge University Press.
- Kotilainen, Noora ja Saara Pellander. 2017. "(Not) Looking Like a Refugee: Visual Memories of Refugeeeness and the Figure of 'The iPhone Man'." *Border criminologies, Blog*, 16 Kesäkuu 2017. <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2017/06/not-looking>
- Kröger, Teppo ja Minna Zechner. 2009. "Migration and Care: Giving and Needing Care across National Borders." *Finnish Journal of Ethnicity and Migration* 4 (2): 17–26.
- Kupiainen, Tarja ja Sinikka Vakimo. 2006. "Kulttuurintutkimuksen välimatkoilla." Teoksessa *Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta*, toimittaneet Tarja Kupiainen ja Sinikka Vakimo, 7–22. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Kurki, Tuulikki. 2020. "Materialized narratives of border: articulating the unspeakable through everyday objects." Teoksessa *A Research Agenda for Border Studies*, toimittanut James W. Scott, 127–142. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kuula, Arja. 2011. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Könönen, Jukka. 2019. "Becoming a 'Labour Migrant': Immigration Regulations as a Frame of Reference for Migrant Employment." *Work, Employment and Society* 33 (5): 777–793. <https://doi.org/10.1177/0950017019835133>
- Lewis, Hannah. 2015. "Music, dancing and clothing as belonging and freedom among people seeking asylum in the UK." *Leisure Studies* 34 (1): 42–58. <https://doi.org/10.1080/02614367.2014.966744>
- Maahanmuuttovirasto. 2020. *Opas tulkeille 2020*. Luettu 22.4.2022. <https://migri.fi/documents/5202425/6164491/Opas+tulkeille+%28fi%29.pdf/6a44b5a3-48d8-433e-778f-dd668d1d1f80/Opas+tulkeille+%28fi%29.pdf?version=1.0&t=1598360531351>
- Maahanmuuttovirasto. 2021. *Tilastot. Kansainvälinen suojelu*. Luettu 22.4.2022. <https://tilastot.migri.fi/#decisions/23330>
- Martikainen, Tuomas. 2009. "Eettisiä kysymyksiä maahanmuuttotutkimuksessa." *Elore* 16 (2). <https://doi.org/10.30666/elore.78813>.
- O'Reilly, Zoë. 2018. "'Living Liminality': everyday experiences of asylum seekers in the 'Direct Provision' system in Ireland." *Gender, Place & Culture* 25 (6): 821–842. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1473345>
- Perttula, Juha. 2006. "Kokemus ja kokemuksen tutkimus: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria." Teoksessa *Kokemuksen tutkimus: merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*, toimittaneet Juha Perttula ja Timo Latomaa, 115–162. Helsinki: Dialogia.
- Pöllänen, Pirjo. 2013. *Hoivan rajat – venäläiset maahanmuuttajanaiset ja ylitraajainen perhehoiva*. Helsinki: Väestöliitto.

- Rishbeth, Clare ja Nissa Finney. 2006. Novelty and nostalgia in urban greenspace: Refugee perspectives. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografi* 97 (3): 281–295. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2006.00520.x>
- Sirriyeh, Ala. 2013. *Inhabiting Borders, Routes Home. Youth, Gender, Asylum*. Lontoo: Routledge.
- Smith, Jonathan Alan, Paul Flower ja Michael Larkin. 2009. *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Lontoo: SAGE.
- Smith, Jonathan Alan ja Mike Osborn. 2003. Interpretative phenomenological analysis. Teoksessa *Qualitative research: A practical guide to research methods*, toimittanut Jonathan Alan Smith, 51–80. Lontoo: SAGE.
- Snellman, Olli, Jaakko Seikkula, Jarl Wahlström ja Katja Kurri. 2014. "Aikuisten turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten mielenterveyden ja psyykkisten ongelmien erityispiirteet." *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 51 (3): 203–222. <https://journal.fi/sla/article/view/48322>
- Sotkasiira, Tiina. 2021. "En haluaisi olla yksin tullut nuori mies. Pakkomuuttajien vastaanottamisen ehdot maaseudulla." *Sukupuolentutkimus* 34 (3): 20–32.
- Sotkasiira, Tiina. 2017. "Inklusiota kiihdyttämässä. Havaintoja kotouttamisen kentältä." Teoksessa *Tehostamistalous*, toimittaneet Teppo Eskelinen, Hannele Harjunen, Helena Hirvonen ja Eeva Jokinen, 120–139. Jyväskylä: SoPhi.
- Suoranta, Juha. 2011. *Vastaanottokeskus*. Helsinki: Into
- SVT (Suomen virallinen tilasto). 2020. "Väestön tieto- ja viestintätekniikan käyttö." Helsinki: Tilastokeskus. Luettu 15.5.2021. <http://www.stat.fi/til/sutivi/>.
- Tanttu, Tarja. 2017. "Sitten uskaltaa kertoa omista asioista enemmän" – Maahanmuuttaja-asiakkaiden työvoimaneuvojan käsityksiä luottamuksen rakentamisesta asiointikeskustelussa." Teoksessa *Prologi – puheviestinnän vuosikirja 2017*, toimittaneet Jonna Koponen, Lotta Kokkonen, Emma Kostainen ja Ira A. Virtanen, 24–41. Jyväskylä: Prologos.
- Tedre, Silva. 1999. *Hoivan sanattomat sopimukset. Tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Tedre, Silva. 2003. "Hoiva ja vanhuus." Teoksessa *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*, toimittaneet Marjatta Marin ja Sinikka Hakonen, 57–71. Juva: PS-kustannus.
- Trabert, Sarah. 2020. "Understanding the significance of migrants' material culture." *Journal of Social Archaeology* 20 (1): 95–115. <https://doi.org/10.1177/1469605319879253>
- Tökkäri, Virpi. 2018. "Fenomenologisen, hermeneuttis-fenomenologisen ja narratiivisen kokemuksen tutkimuksen käytäntöjä." Teoksessa *Kokemuksen tutkimus VI. Kokemuksen käsite ja käyttö*, toimittaneet Jarkko Toikkanen ja Ira A. Virtanen, 64–84. Rovaniemi: Lapland University Press.
- Yijälä, Anu ja Tiina Luoma. 2018. "En halua istua veronmaksajan harteilla, haluan olla veronmaksaja itse: Haastattelututkimus maahanmuuttajien työmarkkinapoluista ja työnteon merkityksestä heidän hyvinvoinnilleen." *Tutkimuksia* 2/2018. Helsingin kaupunki. Luettu 14.2.2021. https://www.hel.fi/hel2/tietokeskus/julkaisut/pdf/18_06_20_Tutkimuksia_2_Yijala_Luoma.pdf.
- Yijälä, Anu ja Maria Nyman. 2017. "Living in limbo: Qualitative case study of skilled Iraqi asylum seekers in Finland." *Tutkimuksia* 1/2017. Helsingin kaupunki. Luettu 14.2.2021. https://www.hel.fi/hel2/Tietokeskus/julkaisut/pdf/17_01_27_Tutkimuksia_1_Yijala_Nyman.pdf.
- Waardenburg, Maikel, Margot Visschers, Ineke Deelen ja Ilse van Liempt. 2019. "Sport in liminal spaces: The meaning of sport activities for refugees living in a reception centre." *International Review for the Sociology of Sport* 54 (8): 938–956. <https://doi.org/10.1177/1012690218768200>
- Zechner, Minna. 2010. *Informaali hoiva sosiaalipoliittisessa kontekstissa*. Tampere: Tampere University Press.

YTT Pirjo Pöllänen on Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksen tutkija, jonka tutkimus keskittyy tarkastelemaan maaseutua ja maahanmuuttoa hyvinvointivaltion viitekehyksessä.

YTT Tiina Sotkasiira on yhteiskuntapolitiikan apulaisprofessori Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden laitoksella.

Essee

Take me Home: Dialogisen tilan rakentuminen valokuvanäyttelyssä

Saija Kaskinen

Kuvat Winter Sid Johannesburg

Tunnen ihan joskus jopa häpeää tai syyllisyyttä, sillä en oikeasti tehnyt taidetta, en tietoisesti. Eihän minulla edes ollut omaa kameraa! En lähtenyt valokuvaamaan taiteen takia tai tallentamaan jotain suurta tapahtumaa tai edes hetkeä. Tunsin itseni irralliseksi, vailla päämäärää tai edes suuntaa. Saa-vuin Suomeen jonkinlaisena turistina, negatiiviset uskomukset riippakivinä ja monenlaiset pelot painolastina. Muistan vain, kun otin kameran käteeni, tunsin itseni jotenkin rohkeammaksi.

Näin nuori milanolainen au pair -opiskelija, taiteilijanimeltään Winter Sid Johannesburg, kuvaili suhdettaan valokuvaukseen ja omaan mielenmaisemaansa saapuessaan Suomeen syksyllä 2018. Hän halusi irtautua vaikeasta elämäntilanteestaan, ottaa etäisyyttä entiseen ja päästä kokonaan toisenlaiseen ympäristöön elämään erilaista arkea. Hyppy Milanon kaltaisesta metropolista keskelle Punkaharjun maaseutua oli todellakin se muutos, jota hän oli kaivannut. Mikään ei muistuttanut häntä Italiasta, ei edes pizza, jonka hänen au pair -kotinsa kolme pientä ”sisarusta” olivat hänelle paistaneet hänen tuloiltanaan.

Au pairina työskentelemisen kokemus on rajojen ylittämistä. Tietoisuus siitä, että on ulkomaalainen ja erilainen, tai että ei ole mitään helppoa, yhteistä jaettavaa, nostaa äkisti tietoisuuteen monia sosiaalisia, kulttuurisia, kielellisiä ja symbolisia rajoja. Tietoisuus myös omista rajoista tai omasta rajallisuudesta haastaa sisäisen tasapainon ja muodostaa jatkuvan evoluutiojännityksen henkilön sopeutuessa uuteen ympäristöön. Kuitenkin mikä tahansa koettu ja tunnistettu ero avaa myös yhteyden mahdollisuuden tai pyrkimyksen saada yhteys erojen välille. Mahdollisuus rakentaa yhteyttä tuo esille myös rajojen epämääräisyyden. Rajoja ajatellaankin usein ristiriitaisuuksien ja konfliktien aiheuttajina ja seurauksina. Ne erottavat maat, kulttuurit ja ihmiset toisistaan, mutta rajoilla kohtaamiset luovat myös läheisyyttä, ja läheisyys tuottaa vuorovaikutusta. Juuri vuorovaikutussuhteiden rakentamisen on usein ajateltu luovan perustaa sopeutumiseen tai sopeutumissuuntien löytymiseen erilaisissa rajanylitysprosesseissa. Vuorovaikutussuhteiden rakentaminen voi parhaillaan johtaa toisen itsensä kaltaiseksi tunnistamiseen, oman mielen prosessien syvälliseen ymmärtämiseen ja sitä kautta uusien ajatusmallien syntyminen.

Tämän esseen tarkoituksena on tutkia valokuvaamisen, valokuvan ja kerronnan roolia dialogisen tilan luomisen edistäjänä. Essee keskittyy Winterin valokuvanäyttelyyn *Take Me Home*

[Vie minut kotiin], joka pidettiin Aseman Taidelaiturilla Punkaharjulla (7.9.–10.10.2019). Itse sain toimia kuraattorina tässä näyttelyssä. Näyttely toteutettiin osana Koneen Säätiön rahoittamaa *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hanketta Itä-Suomen yliopistossa. *Take me Home* -näyttelyssä Winter tutki juurettomuutta, kuulumattomuuden ja näkymättömyyden tunnetta sekä näiden tunteiden muuttumisen tuomaa merkitystä oman minuuden kehitymiselle. Kuulumattomuuden ja näkymättömyyden kokemisen monet kerrostumat nousevat nähtäviksi ja ajateltaviksi hänen valokuvissaan, jotka sijoittuvat Suomen luonnon ja Suomen maanviljelyksen eilispäivän esineiden keskelle, ja valokuvia täydentävässä narratiivissa.

Kun kyseessä on dialogisen tilan rakentuminen, essee pohjaa useissa eri sykleissä tapahtuneille reflektioille haastatteluille, jotka kävin Winterin kanssa 2019–2022. Haastattelut tehtiin englanniksi ja tähän tekstiin siteeraukset on suomennettu. Haastatteluissa reflektointi sitä, kuinka Winter käsitteli au pair -vuotensa kokemuksia valokuvanäyttelyssä tai pikemminkin koko näyttelyn rakentumisen prosessissa. Haastattelut olivat hyvin vapaamuotoisia ja keskustelevia. Kysymykset tai pikemminkin eri aiheisiin johdatteleminen, spontaani reflektointi ja kiireetön kuunteleminen toivat näkyville erilaiset dialogiset tilat, jotka Winter itse tunnisti, ja joissa hän itse koki tutustuvansa usean oman minänsä luomiin ristiriitaisuuksiin ja erilaisiin näkökulmiin:

Jokainen valokuva tuo jotain uutta, mikä ei välttämättä näy itse kuvassa. Kuvien parissa työskennellessä, niitä todella katsoessa, alkaa aistia kuvien taustalla olevan syvemmän merkityksen, ja silloin kokonaisuus tai suurempi totuus paljastuu.

Dialoginen tila kuvaa mitä tahansa tilannetta, joka mahdollistaa kohtaamisen ja läsnäolon ja jossa henkilöt ja heidän vuorovaikutuksensa ovat muuttuvassa suhteessa. Se voi olla yhtäaikaisesti fyysinen, henkinen, ajallinen, sosiaalinen tai diskursiivinen tila (Nonaka et al. 2001), joka mahdollistaa ennen kaikkea suhteiden luomisen ja uusien merkitysten löytämisen. Kohtaamisen ei tarvitse olla vain ihmisten välillä eikä kasvokkain tapahtuva keskustelu määritä läsnäoloa, vaan kohtaaminen on kokemus mistä tahansa ilmiöstä, joka haastaa oman ajatusmaailman.

Kohti dialogisuutta

Suhteessa itseeni olin oppinut käyttämään adjektiiveja kuten tyhmä, outo ja hylätty. Olin niin kiinni omassa kielteisessä omakuvassani, etten tajunnut olevani itseni vanki.

Jos ymmärrämme dialogin suhteiden rakentumisen prosessina, niin Winterin prosessi lähti nollapisteestä. Hänen minuutensa merkityksen ylläpitäjinä olivat ainoastaan kielteiset – jopa itsetuhoiset – mielikuvat omasta itsestä. Kaikki häneen ulkopuolelta kohdistettu positiivinen palaute tuntui hänestä kohteliailta pinnallisuuksilta ja keinotekoiselta tavalta peittää puhujan todelliset ajatukset hänestä. Tätä melko toivotonta alkutilannetta kuvaavat näyttelyn neljä ensimmäistä valokuvaa ja yksi oma muotokuva. Valokuvissa on synkkyyttä, mikä ilmenee lohduttomissa, piikkilankojen ympäröimissä epäselvissä kaupunkikuvissa, hylätyissä esineissä, kuten ruosteisissa polkupyörän rattaissa, tai hänen omassa muotokuvassaan, jossa nuori nainen on kuvattu vanhaksi. Valokuvien visuaalista ilmettä on tehostettu erilaisin elementein kuvien näytteillepanossa. Harmaa, käpristynyt hako, käsikäyttöisen puimakoneen kulunut seulasto ja vanha hankautunut puimurin ratti olivat elementtejä, jotka suorastaan huusivat ”olen rikki, merkityksetön, hylätty ja unohdettu.”

Kuva 1. Catena (Kettinki/Kahleissa).

© Winter Sid Johannesburg

Kuva 2. Citta (Kaupunki: "Tarvitsen Ilmaa").

© Winter Sid Johannesburg

Dialogisen tilan rakennuspuina ovat kokemukset ja niiden reflektointi. Dialogisen tilan ymmärtäminen refleksiivisenä prosessina voi parhaimmillaan paljastaa, minkälaiset käsitykset ja niihin liittyvät merkitykset luovat omaa minäkuva ja toimintaa. Kokemukset ja niistä kumpuavat tunteet muodostavat "kokemuspuheen", jolla tarkoitetaan henkilökohtaista keskustelua siitä, mitkä tai minkälaiset kokemukset taustalla vaikuttavat omaan toimintaan, arvomaailmaan, ajattelutapaan tai jopa omaan persoonaan (Alhanen 2017). Luonnollisesti aikuisuuden kynnyksellä tämä kokemuspuhe on katkonaista tai jäsentymätöntä, ja omien kokemusten välisiä yhteyksiä on varmasti vaikea hahmottaa: "Minulta puuttui kartta, se sellainen sisäinen kartta. Luin sen jostakin. Elämä oli osissa, jotka eivät olleet yhteydessä toisiinsa." Dialogisen tilan rakentaminen edellyttää uskallusta piirtää oma "sisäinen kartta", jotta mahdollisuus liikkua oman kokemuspuheen merkitysjärjestelmissä toteutuisi.

Luonto dialogisena tilana

Luonnossa ei ole sellaista asiaa, joka ei olisi tärkeä, jolla ei olisi merkitystä tai joka olisi hyödytön. Kaikki luonnossa on suhteessa toisiinsa. Tämän olin oppinut jo lapsena isoisältäni, mutta olin unoh-
tanut sen. Suomessa sain jälleen yhteyden luontoon ja tämä yhteys itseni ja luonnon välillä kuvastuu nyt valokuvaukseeni. Toinen luonnon suurista asioista yhteyden lisäksi on jatkuvuuden tunne. Luon-
nossa koin itsenikin olevan osa jotain jatkuvaa.

Luonto otti Winterin valtaansa heti hänen saavuttuaan Punkaharjulle. Ensimmäisestä illasta lähtien häntä kiehtoivat erityisesti "*beautiful darkness*" [kaunis pimeys] ja "*holy silence*" [pyhä hiljaisuus], jotka ympäröivät häntä. Suomalaisesta näkökulmasta pimeyden ja hiljaisuuden kokeminen kiehtovaksi saattaa tuntua oudoltakin – Suomessa kun usein puhutaan negatiivisesti syksyn harmaasta ankeudesta, pimeydestä, kylmyydestä ja elottomuudesta. Winte-
rille pimeys loi tietoisien läsnäolon, mikä ei ollut uhkaavaa tai pelottavaa vaan rauhoittavaa ja turvallista. Hän ei kokenut hiljaisuutta kiusallisena tai ahdistavana, tai tarvetta täyttää hil-
jaisuutta puheella tai rikkoa sitä äänillä. Hiljaisuus vapautti ja viritti samanaikaisesti.

Ensiksi en nähnyt tai kuullut mitään. Näin ainoastaan valon talon ikkunoista ja pihalampusta. Kävelin etemmäksi talosta ennen kuin täydellinen pimeys ympäröi minut. Tunsin olevani turvallisesti piilossa. Eihän kukaan voinut nähdä minuakaan. Ja sitten [- -] hiljaisuus alkoi aivan kuin väreillä ympärilläni ja valo alkoi kuulua jostain. Katsoin ylös. Tuntui kuin kehoni sisällä olisi tapahtunut räjähdys, ja sirpaleet olisivat lähteneet nousemaan kohti tähtiä.

Kuva 3. Luna (Kuu). © Winter Sid Johannesburg

Jos pidämme dialogisen tilan rakentumisen yhtenä peruselementtinä turvallisuutta, sisäisen räjähdysten kaltaista kokemusta voisi tuskin pitää hyvänä lähtökohtana. Dialogisen tilan rakentaminen ei ole kuitenkaan helppoa, vaan se voi hyvinkin olla melko väkivaltainen kokemus, johon liittyy usein epävakaisuutta, moninaisuutta ja ristiriitaa (Freire 1990). Hiljaisuuden aistiminen väreilynä ja pimeyden läpi siivilöityvä valo loivat ennenkokemattoman, epäloogisen todellisuuden kokemuksen, joka ikään kuin valmisti Winterin arvaamattomalle, intensiiviselle kohtaamiselle. Tämä hetki on ikuistettu pelkistetysti raamitettuun suurikoiseen valokuvaan, joka oli asetettu Winterin valokuvanäyttelyssä kaikkein korkeimmalle paikalle keskelle näyttelysalia. Majesteettinen täysikuu kumottaa yksin yötaivaalla seuraten näyttelyvieraita salissa. Kuun kohtaaminen syksyn sateiden pieksämällä pellonreunalla oli käänteentekevä kokemus Winterille: ”Tunsin itseni nähdyksi.”

Tämän yksinkertaisen lauseen merkitys avautui viimeisessä haastattelussa, jossa Winter palasi refleктоimaan ensimmäistä kohtaamistaan kuun kanssa:

Olikohan se sattuma [hiljainen naurahdus], että kohtasin kuun ensimmäisenä iltana. Tiesitkö, että täysikuun aikana energiataso on korkeimmillaan. Intuitio voimistuu, ja tänä aikana ihminen voi helpommin päästää irti asioista, jotka hän kokee taakaksi. Tiedostin, että minä olin itselleni jotain velkaa.

Winterin kokemus sykehdytti liikkeelle prosessin, jossa hän alkoi tiedostaa tarvettaan ymmärtää erilaisia uskomuksiaan itsestään.

Jos tarkoituksena on löytää uudenlaisia tapoja ajatella ja toimia, aidon dialogisen tilan muodostuminen vaatii avautumista, mikä itsessään vaatii riskinottoa. "Sisäisen räjähdysen" turvallinen kokeminen kuvaa hyvin dialogisen tilan paradoksaalisuutta: Winter joutui äkillisesti kohtaamaan jotakin, mikä rikkoi hänen sisäisen negatiivisen monologinsa. Hän joutui antautumaan oman sisäisen kokemuksensa vietäväksi: "Tässä hetkessä ymmärsin kohtaanani jotakin itsestäni. Katselin Suomen täysikuuta ja ajattelin thaimaalaista isoisääni. En osaa kuvata sitä tunnetta ... jokin ... kuten eheys. Niin, eheys hetkellisesti." Winterin ensimmäisenä iltana Punkaharjulla kokemat hiljaisuus, pimeys, täysikuu ja muisto isoisästä loivat dialogisen tilan: yhteyden hetken.

Kuva 4. L'estatte (Kesä). © Winter Sid Johannesburg

Valokuvanäyttely dialogisena tilana

Arvaamattomuus ja ristiriitaisuus kuuluvat dialogisen tilan rakentamiseen. Winterin elämässä alkoi ajanjakso, jolloin hän paneutui havainnoimaan uuden ympäristön lisäksi myös omaa ajatusmaailmaansa. Hän alkoi pitää päiväkirjaa, ja kun hän sitten sai kameran, hän alkoi visualisoida emotionaalisia kokemuksiaan: "Tajusin kuinka luonto vaikutti minuun. En ollut enää niin varautunut. Syvällä metsässä minä pysähdyin. En juossut itseäni karkuun." Tämä tutkiskeleva jakso näyttäytyy näyttelyn valokuvissa keskikesän rauhallisina, jopa uneliaina maisemakuvina, joiden päävärit ovat kirkkaita ja lämpimiä. Valokuvat on asetettu tummanvihreälle taustalle tai keskelle erilaisista kasveista koostuvia itserakennettuja telineitä. Lähempi tarkastelu tuo kuitenkin esille melankolisen tunnelman. Näytteillepanossa hyödynnetyt kukat ovat kuivuneet, mutta silti niiden haalistuneet värit muistuttavat katsojaa kesän upeasta väriloistosta. Känkyvät, puun tummanharmaat juuret syleilevät valokuvaa, jossa lämpimän oranssin auringonlasku ikään kuin sulautuu maan tummiin värisävyihin.

Kuvissa aistii ristiriitaisuutta, mutta nyt paljon hellempin ja hillitymmin esitettynä kuin näyttelyn alussa.

Koin joskus ylivoimaiseksi työskennellä kuvieni kanssa. Niissä näkemäni monikerroksellisuus limityi henkilökohtaisiin kokemuksiini. Mitä minä tunnen kuvan ottamisen hetkellä; mitä minä sisällytän kuvaan kertoakseni tarinani. Mitä minä päätänkin jättää pois kuvasta, muuttaa se tarinaani. Mikä vaikuttaa päätöksentekooni?

Isaacin mukaan (1993) dialogi ja sen rakentuminen on pitkä, useita kriisejä sisältävä prosessi. Jokainen kriisi pakottaa ihmisen hahmottamaan todellisuuden uudella tavalla. Vaikka todellisuus muuttuukin, erimielisyydet, kipu tai ristiriidat eivät välttämättä katoa. Harmonia ei ole itsestään selvää tai edes tarkoitus dialogisen tilan rakentamisessa. Mitä enemmän dialogisen tilan rakentamisessa edistytään, sitä enemmän ymmärrys laajenee. Tulemme rohkeammaksi kehittää taitoa oppia uutta tai tuottaa uusia ratkaisuja vanhoihin ongelmiin.

Winterin varautuneisuuden väheneminen hahmotti hänen elämänsä uudelleen. Näyttelyssä kesäinen melankolia muuttuu symbolisemmaksi mielenmaisemaksi. Jäiset sillat, riitteiset vedet ja myrskyisät pilvet kuvaavat suuttumusta, lähes raivoa. Kuvien taustoina on käytetty kohokuviollisia kankaita, jotka aivan kuin väreilevät tai sykkivät energiaa. Toisissa kuvissa voimakkaat värit ja abstraktiset muodot häivyttävät reaalimaailman taustalle. Kuvat on asetettu koholle, hieman irti telineistä, aivan kuin ne olisi aseteltu hyökkäykseen tai rohkeaan puolustusasemaan. Kuvat heijastavat Winterin mielenmaisemaa hänelle tärkeän ihmissuhteen päättymisen jälkeen.

Koin olevani kuin jossain tuulimyllyssä, jossa vanhat ahdistavat tunteet törmäsivät uusiin, juuri heränneisiin vieraisiin tunteisiin. Minun piti saada tämä kaos järjestykseen tai itseasiassa poistua tästä kaaoksesta.

Kuva 5. Ghiaccio (Jää). © Winter Sid Johannesburg

Winterin kokemus kertoo dialogisen tilan rakentamisen moniäänisyyden tai monitulkin-taisuuden ymmärtämisestä. Hän pystyi nyt käymään keskustelua menneen ja nykyhetken välillä ilman, että hän olisi passiivisesti alistunut vanhoihin totuttuihin normeihin tai olisi vastavuoroisesti antanut uusien ajatusmallien vieraannuttaa itsensä ympäristöstään tai omasta itsestään. Hänen varmuutensa omasta toimijuudestaan kasvoi ja rohkaisi häntä tutkimaan oman muutoksen mahdollisuuksia: ”Kyllä, kivun ja hämmennyksen tunne silti seurasi minua, mutta jokin sävähdytti minua, kun työstin valokuviani. Tunne siitä, että kehityn ja pystyn oppimaan uutta.” Dialogisen tilan rakentaminen vaatii toivoa. Toivo on tahdonvapauden elementti, joka mahdollistaa tiedon tuottamisen ja oman itsen kehittymisen. Tiedon tuottaminen ei aina ole yhteydessä kognitioon, vaan usein aavistukseen, tunteeseen tai intuitioon, tietoon tietoisuuden ulkopuolelta.

Minä koin oman henkilökohtaisen ”kevään” talvella ja tiedän, että tämä menee kaikkea ymmärrystä vastaan. Minulle talvi merkitsi heräämistä ja uudistumista. Tämä vuodenaika itsessään on niin voimakas ja kaunis. Talvi antaa mahdollisuuden levätä ja lepo mahdollistaa parantumisen. Minä parani ja pystyin näkemään ihmisen, joka halusin olla [- -].

Winterin näyttely loppuu ankaran kauniisiin talvisiin maisemiin. Kuvista huokuu puhtaus ja kirkkaus. Kuvat on aseteltu vanhoihin lasi-ikkunoihin, joiden valkoiset ja rosoiset raamit kohoavat kuin lumipenkat valokuvien ympärille. Valo kuultaa lasin ja kuvan läpi lisäten kirkkauden ja valon tunnetta. Kuvissa on liikettä. Vesi virtaa lumen alla, kasvit ja puut kohoavat lumen läpi, eläinten jäljet lumessa kertovat talven tarinaa. Tunnelma on rauhallisen odot-tava. Talvi on läsnä.

Winter kutsui haastatteluissa talvea usein metamorfoosiksi. Dialogisen tilan rakentaminen onkin konkreettista muutostyötä erilaisten kokemusten sekä refleksiivisten tulkintojen välillä. Näitä tulkintoja rikastuttivat näyttelyvieraiden kommentit ja kysymykset sekä yhteyden syntyminen näyttelyvieraiden ja näyttelyn välille:

Sain tyydytystä ja nautintoa katsoessani vieraiden tutkivan näyttelyä niin avoimesti ja ystävällisesti. Suorastaan liikutuinkin, kun he tulivat kertomaan minulle, miten he olivat samastuneet minun tarinaani. Oli silmiä avaava kokemus kuulla, kun he sanoivat ‘sinä näytit sen mitä minä olen kokenut ja tuntenut’. Kohtaaminen turkulaisen rouvan kanssa oli ehkä kaikista mieleenpainuvien. Hän sanoi minulle ‘sinun kuvasi ja tarinasi johdattivat minut luoksesi’.

Winterin kokemus voidaan rinnastaa Bohmin ajatukseen ymmärtää dialogi ”merkitysvirtana, joka virtaa keskuudessamme, meidän lävitse ja välillämme” (1990, 1). Merkitysvirrat dialogisen tilan rakentamisessa eivät tunne rajoja. Elämän kokemusten integrointi taiteeseen ja taiteen integrointi elämään rakensivat dialogisen tilan Winterin näyttelyssä. Winterin tiedostamattoman ja tiedostetun sisäisen dialogin kohtaaminen näyttelyvieraiden kokemusten kanssa rakentui ensin valokuvien kautta ja niiden ympärille syntyneistä suhteista, mutta laajeni nopeasti monilähteisen ja moniulotteisen tiedon, tunteiden ja erilaisten kysymysten jakamisen tilaan.

Vaikka dialoginen tila ei ole pysyvä tila, löydetty, rakennettu ja jaetut merkitysvirrat kuitenkin pysyvät.

Näin jälkeensä katsottuna koen kuvani omaelämäkerrallisiksi. Kuvilla on pitkä muisti. Nyt minä rakastan niitä. Olen nyt vähemmän epävarma ja katson niitä ehkä hieman toisella tavalla. Ne vievät minut takaisin aikaan ja paikkaan, jotka minulle merkitsivät kipua, rakkautta, ystävyyttä,

menettämisen tuskaa, voimaantumista ja syvällistä heräämistä minuuteen. Ne merkitsevät minulle alkua oman itseni löytämiseen. Rakastan niitä. Ne tulevat aina olemaan osa matkaani tässä elämässä.

Winter palasi Italiaan ja käy siellä taideyliopistoa. Hän on pitänyt jo useita näyttelyitä ja odottaa innokkaasti kesää, jolloin hän tulee vierailemaan Punkaharjulle. "Ainut huono asia on, että en pääse Suomeen talvella."

Kuva 6. Kuvateksti: Corona (Kruunu). © Winter Sid Johannesburg

Kuva 7. Kuvateksti: L'inverno (Winter).
© Winter Sid Johannesburg

Aineisto

Haastattelut Winter Sid Johannesburgin kanssa (2019–2022)

2.12.2019 (kirjoitetut muistiinpanot)

12.6.2020 (kirjoitetut muistiinpanot)

7.9.2020 (kirjoitetut muistiinpanot)

19.2.2021 (äänitallenne)

19.3.2021 (kirjoitetut muistiinpanot)

27.9.2021 (äänitallenne)

7.2.2022 (kirjoitetut muistiinpanot)

Kirjallisuus

Alhanen, Kai. 2017. *Dialogi demokratiassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Bohm, David. 1990. *On Dialogue*. Ojai: David Bohm Series.

Freire, Paulo. 1990. *Pedagogy of Freedom: Ethics, Democracy, and Civic Courage*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.

Isaacs, W. N. 1993. *Taking flight: Dialogue, collective thinking, and organizational learning*. *Organizational Dynamics* 22(2):24–39.

Nonaka, Ikijiro ja Toshihiro Nishiguchi. 2001. "Emergence of 'Ba': A Conceptual Framework for Continuous and Self-transcending Process of Knowledge Creation." Teoksessa *Knowledge Emergence: Social, Technical, and Evolutionary Dimensions of Knowledge Creation*, toimittaneet Ikijiro Nonaka ja Toshihiro Nishiguchi, 13–27. Oxford: Oxford University Press.

FT Saija Kaskinen työskentelee Itä-Suomen yliopiston kielikeskuksessa erityisalojen englannin kielen yliopistonlehtorina. Hänen tämänhetkiset tutkimuskohteensa ovat trauma ja petturuus instituutioiden näkökulmasta Iranissa. Lisäksi hän tutkii naisten asemaa sosiaalisessa hierarkiassa 1800-luvun englantilaisessa kirjallisuudessa.

Teema – Esittely

Kilpakeruu ”Esemed meie rännakuil” Viron kirjallisuusmuseossa

Tiiu Jaago ja Astrid Tuisk

Tässä katsauksessa esitellään esinemuistojen ja esinekertomusten kilpakeruuta *Esemed meie rännakuil* (suom. *Esineet matkallamme*), jonka Viron kirjallisuusmuseon Viron kansanrunouden arkisto ja Tarton yliopiston folkloristiikan laitos järjestivät yhdessä vuonna 2019. Kilpakeruun organisoivat apulaisprofessori Tiiu Jaago Tarton yliopistosta. Viron kilpakeruu järjestettiin rinnakkain Suomessa toteutetun *Kadonnut kinnas ja muita tarinoita* -hankkeen aineistonkeruun kanssa.

Kilpakeruuseen lähetetyt tarinat nojautuivat keruun teeman pohjalta laadittuun kyselylomakkeeseen. Osallistajat lähettivät keruuvastauksia postitse ja sähköpostitse, ja myös Viron kansanrunouden arkiston sähköinen keruuportaali Kratt oli käytössä (<http://kratt.folklore.ee/avaleht>). Kyselyssä oli kuusi alateemaa: (1) lapsuuteen liittyvät esineet; (2) esineet, jotka ovat kulkeneet sinun tai perheenjäsenesi mukana elämän eri vaiheissa; (3) tiettyihin tapahtumiin liittyvät esineet; (4) esineet, jotka ovat tarpeellisia matkalle lähtiessä; (5) teknologisiin uudistuksiin liittyvät esineet; ja (6) johonkin tiettyyn työhön, statukseen tai harrastukseen liittyvät esineet. Jokaisen alateeman oheen oli lisätty jokin täsmäntävä tai inspiraatiota herättävä kysymys. Kaikki kilpakeruun kysymykset ovat nähtävillä Viron kirjallisuusmuseon verkkosivuilla (<http://kratt.folklore.ee/ctrl/et/Kysitluskavad/andmed/18>). Pelkkiin kysymykseen vastaamisen sijaan kirjoittajilla oli mahdollisuus luoda myös oma vapaamuotoinen teematarinansa. Tätä vaihtoehtoa keruuseen osallistuneet useimmiten pitivätkin parempana.

Kilpakeruuseen osallistui 111 vastaajaa. Keruuseen palautettiin hyvin eripituisia tarinoita: pisimmät vastaukset olivat useita kymmeniä sivuja, lyhyin vastaus sisälsi yhden valokuvan ja kommentin siihen. Vastaajat voidaan jakaa yleispiirteittäin kahteen ryhmään. Ensimmäinen ryhmä ovat vanhemman sukupolven tarinankertajat, joilla on aikaisempaa kokemusta vastaaviin kilpakeruusiin osallistumisesta. Toisen ryhmän muodostavat koululaiset ja opiskelijat, jotka olivat laatineet vastaukset opettajansa opastuksella ja osana koulutehtäviään. Ryhmät eivät kuitenkaan ole sisäisesti yhtenäisiä: vanhemman sukupolven edustajien syntymävuodet ovat välillä 1922–1960, mutta suurin osa heistä on syntynyt 1930- ja 1940-luvuilla. Vastaajista koululaiset ovat syntyneet 2004–2007. Opiskelijat ovat enimmäkseen syntyneet 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla. Vastaajista kolme on syntynyt 1980-luvulla.

Nuoremman ja vanhemman ikäryhmän vastaajien lapsuuden ja nuoruuden elinolosuhteet olivat olleet hyvin erilaiset. Sotienjälkeisenä aikana oli puutetta sekä ruoka- että käyttötavarista, eikä tuon ajan taloudellista niukkuutta voi verratakaan 2000-luvun taitteeseen, jolloin ei ollut puutetta mistään arkielämässä tarpeellisista tavaroista. Neuvostovallan aikana (1940–1941 ja 1944–1991) oli aluksi puutetta joistakin käyttötavaroista, ja esimerkiksi kodinkoneista ja -elektronikasta – kuten jääkaapeista ja väritelevisioista – oli puutetta myöhemminkin.

Vanhemman sukupolven edustajat kirjoittavat keruuseen lähettämässään teksteissä enemmän esineisiin liittyvistä muistoistaan. He esittelevät valitsemansa esineen käyttöä ja arvoa sekä kuvaavat arkielämää ja elämäntyyliä sinä aikana, jolloin esine oli vielä aktiivisessa käytössä. Teksteistä voidaan nähdä, kuinka 1900-luvun alkupuolella ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina arkielämän käytännölliset esineet olivat erityisen tärkeitä: esimerkiksi vaatteet, kaapit, vuode ja peitteet. Tarinoissa kuvataan näiden esineiden valmistamista ja säilyttämistä sekä ihailua omien vanhempien käsityötaitoja.¹ Aiempien sukupolvien arkielämän tavalliset tavarat, kuten esimerkiksi kievarin pitäjältä tai talonpojalta jääneet käyttöesineet, saavat perillisten kodeissa uuden elämän: esine voi saada uuden käyttötavan tai toimia vain muistona menneisyydestä.²

Keruvastauksissa kerrottiin myös esineistä, joiden historia ulottuu tsaarin valtakaudelle. Nämä esineet kertovat myös oman aikansa sosiaalisesta hierarkiasta. Herraskansan palveluksessa olleet suvun jäsenet voivat olla kertojan perheen muistoissa muita arvokkaammalla sijalla, ja palvelijoina toimineiden herrasväeltä saamat, erityisinä pidetyt esineet voivat muistuttaa näistä merkittävistä kontakteista.³

Harrastuksiin liittyvissä kertomuksissa vanhemmat kertojat korostavat huomattavan paljon kirjojen ja lukemisen tärkeyttä: mitä kirjoja lapsuudesta muistetaan, mikä merkitys kirjahyllyillä on ja millaista on lukemisen nautinto.⁴ Koululaisille tärkeitä esineitä ovat johonkin perheenjäsenen liittyvät perintönä saadut tavarat, kuten vaikkapa perheraamattu, isoisoisan puhallinsoitin tai isoisan harmonikka, *garmoshka*. Tärkeänä esineenä voidaan kuvailla jopa esivanhempien kotia kokonaisuudessaan tai kotitalosta tehtyä maalausta⁵. Opiskelijat kertovat jo itse valitsemistaan tavaroista, jotka liittyvät esimerkiksi harrastuksiin: vaellusaappaat, polkupyörä ja termospullo liittyvät retkeilyyn ja kansallispuvut laulu- ja tanssiharrastuksiin.⁶ Moni esine on vain muuttunut rakkaaksi käytössä: esimerkiksi raidalliset kangaskengät, jotka ovat kestäneet vuosia ja ovat rakkaat myös niihin kuluneiden reikiensä vuoksi⁷.

1 EFA I 331 < Järva-Madise kk. – nainen, syntynyt vuonna 1941 (2019); ERA, DK 657 < Kose < Haapsalu – nainen, syntynyt vuonna 1957 (2019); EFA I 329 < Tallinna – nainen, syntynyt vuonna 1943 (2019); ERA, DK 648 < Pärnu – nainen, syntynyt vuonna 1936 (2019); EFA I 330 – nainen, syntynyt vuonna 1948 (2019); EFA I 327 < Valga – nainen, syntynyt vuonna 1944 (2019).

2 EFA I 328 < Pärnu – mies, syntynyt vuonna 1922 (2019); ERA, DK 669 < Tartto – nainen, syntynyt vuonna 1933 (2019).

3 ERA, DK 662 < Haapsalu < Kullamaa, Kullametsa k. – mies, syntynyt vuonna 1941 (2019).

4 EFA I 332 < Tallinna – nainen, syntynyt vuonna 1936 (2019); EFA I 331 < Järva -Madise kk. – nainen, syntynyt vuonna 1941 (2019); ERA, DK 662 < Haapsalu < Kullamaa, Kullametsa k. – mies, syntynyt vuonna 1941 (2019); EFA I 330 – nainen, syntynyt vuonna 1948 (2019); EFA I 335 – nainen, syntynyt vuonna 1941 (2019).

5 ERA, DK 666 < Röpina – nuori mies, luokka VI (2019); nuori mies, luokka VI (2019); nuori mies, luokka VII (2019); tyttö, luokka VII (2019); ERA, DK 667 < Röpina – tyttö, luokka VIII (2019); ERA, DK 668 < Röpina – tyttö, luokka IX (2019).

6 ERA, DK 673 – nainen, syntynyt 2000 (2019); ERA, DK 678 < Tartto – nainen, syntynyt 1988 (2019); ERA, DK 658 < Tartto – nainen (2019); ERA, DK 680 – nainen, syntynyt vuonna 1999 (2019); ERA, DK 677 – nainen (2019); ERA, DK 675 – nainen, syntynyt vuonna 1998 (2019).

7 ERA, DK 693 – mies, syntynyt vuonna 2000 (2019).

Opiskelijoiden kirjoituksissa käsiteltiin eniten nykyelämässä tarpeellisia esineitä (esim. ”kun poistun kotoa, otan mukaani matkapuhelimen, pankkikortin ja kodin avaimet”⁸), mutta koululaisten vastauksista ilmeni, kuinka he pyrkivät luomaan yhteyttä myös oman perheensä tärkeisiin esineisiin. Tällaisia voivat olla esimerkiksi isovanhemmille kuuluneet esineet, joista on tullut muistoesineitä, tai vaikkapa käytöstä poistettu mutta huonekaluna muotiin tullut Singerin ompelukone – tai pikemminkin vanhan koneen metallirunko ja puinen pöytätaaso.⁹

Sekä nuorempien että vanhempien vastaajien tarinoissa toistuukin usein ompelukone.¹⁰ Näyttää siltä, että ompelemisen perinne yhdistää virolaisia naisia läpi vuosisatojen, ja tämä teema näkyykin sekä vanhempien että opiskelijoiden ja koululaisten vastauksissa. Ompelemisen taito saattoi ennen olla sekä tarpeellinen että välttämätön, mutta nykyään ompeleminen on enimmäkseen harrastus. Tätä perinnettä luonnehtii omalla tavallaan myös vanhojen Singerin ompelukoneiden arvostaminen nykyisin sisustuselementtinä.

Sekä vanhemman että nuoremman sukupolven vastauksista käy ilmi vielä yksi yhteinen piirre: leikkikaluilla on ollut tärkeä rooli kertojien elämässä. Leikkikalut kertovat lapsuudesta, ja leikkikalujen kautta tuo merkityksellinen ajanjakso herää uudestaan eloon. Sukupolvien erityispiirteet tulevat esille leikkikalujen määrässä ja alkuperässä. Kaikki leikkikalut eivät kuitenkaan pääse muistoesineeksi, vaan pelkästään omistajalleen jollakin tavalla erityiset leikkikalut saavat tämän kunnian.

Keruuseen osallistuneiden kirjoituksista on nähtävissä myös ajattelutapojen muuttuminen ajan myötä. Esimerkiksi esineiden vähyyden ja vaikeastisaatavuuden synnyttivät taidon tulla toimeen niukkuuden aikana tekemällä tarpeellisia esineitä itse ja säilyttämällä vähäpätöisiäkin esineitä. Esineiden runsauden aikakausi ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, että esineitä ei arvostettaisi. Niukkuuden aikoina jokapäiväisessä elämässä välttämättömien tavaroiden merkitys korostuu, kun taas yltäkyläisyyden aika nostaa tärkeämmäksi yksilöiden omat ja rakkaana pitämät esineet. Samalla nämä arvostukset voivat myös lomittua toisiinsa: pienet ja sinänsä arvottomat esineet voivat myös olla rakkaita ja rakkaat esineet myös tarpeellisia.

Keruvastauksista löytyy myös esineisiin kytkeytyviä ajattelutapoja, jotka voivat yhdistää sukupolvia eri aikoina. Eräs yhdistävä ajattelutapa on säästäväisyys. Vanhemmille sukupolville säästäväinen elämäntapa oli välttämättömyys, koska tavaroita oli vähän. Nykyään, kun tavaraa on paljon, säästäväinen elämäntapa näkyy esimerkiksi kierrätyksen suosiona.

Kilpakeruussa karttuneita aineistoja säilytetään Viron kirjallisuuseumuseon Viron kansanrunouden arkistossa. Aineistoihin voi tutustua myös Viron kirjallisuuseumuseon KIVIKE-tietokannassa (<https://kivike.kirmus.ee>).

Tiiu Jaago toimii virolaisen ja vertailevan kansanrunouden apulaisprofessorina Tarton yliopistossa Virossa. Astrid Tuisk työskentelee tutkijana Viron kirjallisuuseumuseon Viron kansanrunouden arkistossa.

8 ERA, DK 679 – nainen, syntynyt vuonna 2000 (2019).

9 ERA, DK 666 < Rápina – nuori mies, luokka VI (2019); ERA, DK 668 < Rápina – nuori mies, luokka IX (2019).

10 ERA, DK 689 – nainen, syntynyt vuonna 1999 (2019); ERA, DK 649 < Keila – nainen, syntynyt vuonna 1936 (2019); ERA, DK 652 < Põlva < Võnnu, Kiidjärve – nainen, syntynyt vuonna 1960 (2019); EFA I 327 < Valga. – nainen, syntynyt vuonna 1944 (2019).

Kallio kanssalaulajana

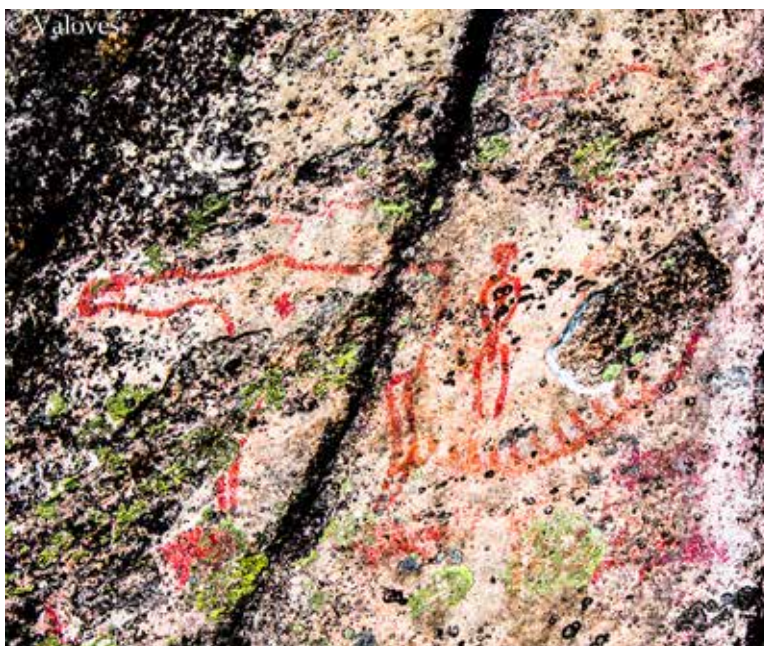
Lammasjärven kalliomaalausten laulumaisema ja sen spektrianalyysi

Ulla Valovesi & Riitta Rainio

Taatsinkirkon alla ovat lappalaiset laulanhet seitarukouksiansa. Se kun kumisi, siksi siellä lauloivat.
(Paulaharju 1932, 50.)

Muusikko Sami Wirkkala löysi syksyllä 2016 Lammasjärvellä suppilautaillessaan Suomen eteläisimmät kalliomaalaukset Raaseporista. Hirviä esittävien, hienojen kalliomaalausten lisäksi maalauskalliolla on poikkeuksellinen äänimaisema: se toistaa herkästi jokaisen sen edessä tuotetun äänen ja vastaa varsinkin lauluun kauniisti kaikumalla. Saamelaisten kerrotaan joi-kanneen seidoilla, koska ne kaikuivat.

Suomesta on tähän mennessä löydetty noin 140 maalauskalliota, joista suurin osa sijaitsee Järvi-Suomen jyrkissä, suoraan veteen putoavissa kallioissa. Maalauksia on tehty sormella, siveltimellä, hieromalla ja painamalla. Maalina on käytetty useimmiten ilmeisesti punamultaa, jonka sidosaineeksi on lisätty esimerkiksi rasvaa, verta ja/tai munaa (Kivikäs 1995, 22–23; Lahelma 2008, 18; mahdollisista orgaanisista aineista ks. Kailamäki 2022, 3–9). Yleisimmät kalliomaalaustemme aiheet ovat ihminen, hirvi ja vene (kuva 1), mutta maalauksista voi

Kuva 1. Suomen kalliomaalausten yleisimmät aiheet ihminen, hirvi ja vene Astuvansalmella.

tunnistaa myös muita eläimiä, teriantropomorfisia hahmoja eli ihmisen ja eläimen yhdistelmiä sekä abstrakteja kuvioita, kämmenpainamia ja hierontajälkiä.

Tutkimme tässä artikkelissa Raaseporissa Pohjassa sijaitsevien Lammasjärven kalliomaalauksen äänimaisemaa sekä erityisesti laulumaisemaa eli laulun kaikumista maalauskaulasta. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, millainen laulumaisema kalliomaalauksen edustalle muodostuu ja poikkeako se lähiympäristön eli ympäröivän lahden muista kalliorannoista. Koska Suomen maalauskaulien lähin vertailukohta ovat saamelaiset seidot, joita ne muistuttavat monin tavoin, vertaamme saamiimme tuloksia kirjallisiin lähteisiin saamelaisista seidoista, niiden äänimaisemasta ja äänen käytöstä seidoilla. Äänimaiseman ja kirjallisten lähteiden vertailun perusteella arvioimme laulumaiseman merkitystä kalliojyrkänteen valikoitumiseen maalauspaikaksi sekä osaksi kalliomaalauksille paikantuvaa, moniaistista toimintaa.

Aikaisemmin tekemämme akustiset testit ja impulssivastemittaukset Etelä-Suomesta Pohjois-Suomeen ulottuvalla alueella ovat johtaneet havaintoon, että lähes kaikilla kalliomaalauspaikoilla on muusta ääniympäristöstä erottuva, poikkeuksellisen hyvä kaiku. Usein varsinkin laulun rikas ja tarkka kaiku vaikuttaa erottavan maalauskaulioita muista, lähetyillä olevista kaulioista. Laulun kaikumista kalliomaalauksilla ei ole aikaisemmin systemaattisesti tutkittu.

Olemme valinneet Lammasjärven kalliomaalaukset tämän tutkimuksen kohteeksi useammasta syystä: 1) Maalaukset sijaitsevat edelleen lähes samalla korkeudella järven pinnasta kuin maalauksen tekoaikana, jolloin myös niiden äänimaisema vastaa maalauksen tekoaikaa. Korvin todistettava kaiku on yksi harvoja objektiivisesti todennettavissa olevia yhtäläisyyksiä maalauksen tekijöiden ja meidän välillämme, ja jo senkin vuoksi tutkimisen arvoista. 2) Lammasjärven maalaukset sijaitsevat Natura-alueella, eikä lahdessa ole sen enempää mökkejä kuin liikenteen melua, joten äänimaisemaa ja akustiikkaa voi tutkia ilman häiriöitä. 3) Maalaukset sijaitsevat Etelä-Suomessa, tiheän tieverkoston alueella, joten paikalle on suhteellisen helppo ja nopea päästä raskaammallakin äänituskalustolla, ja olemme voineet testata äänimaisemaa useampaan kertaan eri olosuhteissa. 4) Lammasjärven kalliomaalauksia ei ole aikaisemmin tutkittu. Lammasjärven maalauskaulio vastaa topografialtaan ja maaston yksityiskohdilta muita Suomen kalliomaalauksia, joten tutkimuksen tuloksilla on merkitystä myös yleisemmin maalauskaulioiden vastaavia piirteitä arvioitaessa.

Tutkimuksemme on poikkitieteellinen, ja siinä yhdistyvät folkloristiikan, etnologian, uskontotieteen, akustiikan ja musiikkitieteen metodit. Tutkimuksen pohjana on kaulioitaiteen havainnointi visuaalisena ja auditiivisena aistikokemuksena: visuaalisten aistihavaintojen tallentamiseen ja välittämiseen olemme käyttäneet valo- ja videokuvausta ja auditiivisten havaintojen tallentamiseen äänitystä. Havaintojen tallentamisen apuna olemme käyttäneet myös kenttäpäiväkirjoja. Olemme tämän jälkeen analysoineet kuvamateriaalia kuvankäsittelyohjelmilla ja tuottaneet äänitallenteista spektrianalyysikuvaajia, jotka tarjoavat korvin havaittaville ääni-ilmiöille vaihtoehdoisen, visuaalisen representaation ja tuovat esiin tarkkaa, mitattavaa ja vertailtavaa tietoa. Tuloksia tukevat vakioitua herätesignaalia käyttäen tehdyt akustiset impulssivastemittaukset. Vertaamme näin saamiimme tuloksia kirjallisiin lähteisiin, ja arvioimme niitä osana pyyntikulttuureille ominaista, paikasta lähtevää tiedonmuodostusta. Metodologisesti yhdistämme tutkimuksessa kulttuurin sisäistä rakenteista ja ajattelutavoista lähtevän lähestymistavan (*emic*) kulttuurin ulkopuolella muodostuneihin

aineistoihin ja akateemisiin, vertaileviin käytäntöihin (*etic*), joita tarkastelemme sekä toisensa että paikkaan kiinnittyneiden havaintojen ja kokemusten ristivalossa.

Äänimaiseman testaus Lammasjärvellä sekä artikkelin viimeinen luku ovat yhdessä tekemämme, ja yhteinen pohdinta ja kommentointiprosessi kantavat läpi artikkelin. Kalliomaalausten tulkintaa, saamelaista folklorea ja etnografiaa, Lammasjärven maalausten kuvastoa ja visuaalista maisemaa sekä laulamista tutkimusmenetelmänä koskevat luvut (Kalliomaalausten tulkintaa, Seidat maalaus kallioiden vertailukohtana, Joikaaminen osana seitaperinnettä, Lammasjärvi kulttuurien rajamaastossa, Kalliomaalaukset osana maisemaa ja Maalaus kallio kanssaulajana) ovat Ulla Valoveden käsialaa. Lammasjärven lauluäänityksiä ja impulssivastemittauksia käsittelevät luvut sekä spektrogrammit (Kenttä-äänitykset ja spektrianalyysit, Lammasjärven laulu ja sen spektrianalyysi ja Lammasjärven kaiun spektrianalyysi ja tulokulma) ovat puolestaan Riitta Rainion käsialaa.

Kalliomaalausten tulkintaa

Suomen kalliomaalausten tulkinta on seurannut pääasiassa yleisiä eurooppalaisia kalliotaitteen tulkintamalleja. Jean Sibeliuksen vuonna 1911 löytämästä ensimmäisestä kalliomaalauksesta lähtien kalliomaalaukset tulkittiin useita vuosikymmeniä ”metsästysmagiaksi” (Europaeus 1922, 61–67; Sarvas 1969, 5–33; Sarvas ja Taavitsainen 1976, 30–48; Taavitsainen 1978, 179–195). Myöhemmin Suomen kalliomaalaukset on liitetty muun muassa totemismiin (Autio 2000, 182, 187–9), elämän uusintamiseen (Kivikäs 1995, 33; Kivikäs 2009, 48, 69–80), sekulaariin metsästyskuvastoon (Mantere 2015) sekä käytetty useita erilaisia tulkintamalleja yhdistettynä (Kivikäs 1995, 33; Kivikäs 2001, 146–160; Miettinen 1990, 38–39; Miettinen 2000, 37–40; tulkintahistoriasta tarkemmin ks. Saavalainen 2001; Lahelma 2008, 45–48).

Kuva 2. Havainnointia Lammasjärvellä. Kuva: Julia Shpinitzkaya

Folkloristi Anna-Leena Siikala (1980; 1981, 89–94; Siikala ja Hoppál 1992, 60–66) ja uskontotieteilijä Juha Pentikäinen (1994) ovat tulkinneet kalliomaalausten liittyvän ”eläinseremonialismiin”. Saamelaisalueilta löytyneiden kalliotaidekeskittymien myötä saamelaisen folkloren ja etnografian merkitys kalliomaalausten tulkinnessa on kasvanut (Autio 2000, 174–201; Luho 1971; Núñez 1994, 55–63, Núñez 1995, 123–133; Pentikäinen 1994; Pentikäinen ja Miettinen 2006), ja arkeologi Antti Lahelma (2008) on väitöskirjassaan perustellut paikallisen shamanismin Suomen kalliotaidetta toistaiseksi parhaiten selittäväksi tulkintamalliksi. Viime vuosina tutkimukseen ovat tulleet mukaan kalliomaalausten sijoittuminen maisemaan (Taskinen 2005; Lahelma 2010; Luukkonen 2021; pohjoismaissa ks. esim. Helskog 1999; Gjerde 2010) ja äänimaiseman tutkimus (kansainvälisesti ks. esim. Díaz-Andreu ja García Benito 2012, 3591–3599; Garfinkel ja Waller 2012, 50; Mattioli ym. 2017, Reznikoff 2006, 79–80; Till ym. 2017, 12–25; Waller 2006, 31–40).

Suomen kalliomaalausten poikkeuksellisen äänimaiseman havaitsi ensimmäisenä ranskalainen arkeoakustisen tutkimuksen pioneeri, professori légor Reznikoff (1995, 541–557) vieraillessaan Mikkelin Astuvansalmen sekä Kirkkonummen Juusjärven ja Vitträskin maalauksilla. Tämä avasi Suomen kalliotaidetutkimukseen uuden näkökulman. Rainio on työryhmänsä kanssa tehnyt akustisia impulssivastemittauksia noin 40 kalliomaalauspaikalla, ja Valovesi on dokumentoinut kalliomaalausten kaikua akustisilla perustesteillä (perkussiosoitimilla ja taputtamalla) sekä laulamalla kalliomaalausten kaiun kanssa noin 120 maalausalliolla (kuva 2). Tutkimustemme tulokset osoittavat, että maalausallioiden eroavat muista kalliojyrkänteistä poikkeuksellisen kaiun sekä erityisen, juuri kalliomaalauskohtaan paikantuvan äänimaiseman osalta (Rainio ym. 2014; 2017a; 2017b; Shpinitskaya ja Rainio 2021; Valovesi 2020).

Seidat maalausallioiden vertailukohtana

Nykyisillä saamelaisalueilla on useita Euroopan suurimpia kalliotaidekeskittymiä esimerkiksi Altassa Norjassa sekä Kuolan niemimaalla Venäjällä. Koska pohjoinen kalliotaide, johon Suomen kalliomaalaukset kuuluvat, on saamelaisalueilla jatkunut paikoin mesoliittiselta ajalta keskiaikaan saakka – jolloin alueilla on asunut vain saamelaisia – voi sen tutkimuksessa käyttää paikallista folklorea ja suoraa historiallista analogiaa (Devlet ja Devlet 2005, 82; Goldhahn, Fuglestedt ja Jones 2010, 7; Lahelma 2012, 18; Mulk ja Bayliss-Smith 2006, 36–37, 50–51; Shumkin 2000, 225; Simonsen 2000, 47–48). Saamelaiset ovat asuneet myös Suomen kalliomaalausalueilla Etelä-Suomessa aina 1500-luvulle ja Savossa 1600-luvulle asti (Carpe- lan 1994; Itkonen 1984a, 91–96; Lehtola 2008; Sarvas ja Väärä 1998, 123, 133; Vahtola 1999, 109–116).

Lähimmän vertailukohtana Suomen kalliomaalauksille muodostavat saamelaiset seidat, joissa on todettu monia yhtäläisyyksiä kalliotaiteen kanssa: 1) Seidat muistuttavat maalausallioiden muun muassa muodoltaan ja sijainniltaan: molemmat ovat muusta maisemasta poikkeavia kalliojyrkänteitä ja siirtolohkareita, joissa on usein havaittavissa antropo- ja zoolomorfisia eli ihmisen ja eläimenkaltaisia muotoja (Fellman 1906, 17, 156, 166–170; Itkonen 1946, 36–38; Lahelma 2008, III 124–130; Paulaharju 1932, 7, 29, 35, 50–53; Rheen 1897, 39; Taskinen 2005). Kaikkein arvostetuimpia ovat olleet ihmisen hahmoiset seidat, joita on kutsuttu nimellä *Gedgge olmush* – ’Kivi-ihminen’ (Fellman 1906, 16–17; 1961, 42–44). 2) Lähes kaikki kalliomaalaukset sijaitsevat vesistöjen varrella samoin kuin saamelaiset kalaseidat. 3) Arkeologiset löydöt, kuten eläinten luut, esineet ja ruuan valmistukseen liittyvät löydöt viittaavat samantyyppisiin uhrauskäytäntöihin ja paikan elollistamiseen kummassakin

perinteessä (Lahelma 2008, III 130–134; Äikäs 2015). 4) Kalliomaalausten kuvastossa on yhtäläisyyksiä saamelaisten noitarumpujen kanssa, ja molemmissa on käytetty punaväriä (Lahelma 2008, 58–59, V 123–125; Luho 1971; Pentikäinen ja Miettinen 2006, 75–82). 5) Seidoille on sekä etnografisen aineiston (ks. alla) että Kittilän Taatsinkirkolla tehtyjen akustisten mittausten perusteella (Rainio ym. 2017a; 2017b) ominaista samanlainen kaikuakustiikka kuin esihistoriallisilla maalaus kallioilla.

Suurin ero seitojen ja maalaus kallioiden välillä on, että maalaus kallioita on maalattu ja hierottu punamullalla, johon on sekoitettu rasvaa, verta ja/tai munaa, kun taas seitoja on hierottu rasvalla ja/tai verellä (Fellman 1961, 49, 51; Holmberg 1915, 36–37; Itkonen 1984b, 311–313; Tuderus 1905, 14–15). Seidoista on harvoin löydetty kalliomaalauksia tai -piirroksia (Mulk ja Bayliss-Smith 2006; Lahelma 2012). Seidoista vain kalaseidat ovat sijainneet vesistöjen varsilla, kun taas peura- ja poroseidat ovat yleensä olleet tuntureilla ja metsissä. Voimallisimpia seitoja, kuten Taatsin seitaa on tosin voitu käyttää useampaankin tarkoitukseen esimerkiksi kala-, poro- ja peuraseitana (Paulaharju 1922, 138–139; 1932, 12). Kiviseitojen lisäksi saamelaisilla on ollut myös puuseitoja.

Vaikka ajallinen ja maantieteellinen ero Suomen kalliomaalausten ja historialliselta ajalta tunnettujen seitojen välillä on suuri, niin laajemmalla pohjoisen kalliotaiteen alueella, johon Suomenkin kalliomaalaukset kuuluvat, seita- ja kalliomaalausperinne ovat olleet osin samanaikaisia. Arkeologisissa kaivauksissa seidoilta on löydetty merkkejä uhraustoiminnasta 700-luvulta tähän päivään asti. Kaivauksia on kuitenkin tehty vähän, eikä aineistosta voi päätellä seitaperinteen alkamisajankohtaa tai variaatiota, mutta ne antavat meille ”ikkunoita” seitaperinteen jatkumisen ja muuttumisen havainnointiin tietyillä paikoilla yli tuhannen vuoden ajanjaksolta (Äikäs 2015; Äikäs ja Salmi 2013; 2015; Äikäs ja Spangen 2015). Pohjoisen kalliotaide on jatkunut mesoliittiselta ajalta paikoin keskiajalle asti. Esimerkiksi Ruotsin Badjelánndassa kalliotaidetta on tehty 1300-luvulle, Norjassa paikoin 700–1000-luvuille ja Kuolan niemimaalla aina 1500–1600-luvuille asti (Lødøen ja Mandt 2010, 33–35; Mulk ja Bayliss-Smith 2006, 10–16, 36–37; Shumkin 1990, 55–66; Shumkin 2000, 219–240; Simonsen 2000, 47–48). Saamelainen seitaperinne on siten osittain samanaikaista saamelaisen keskiaikaisen kalliotaiteen kanssa. Tämä tekee mahdolliseksi näiden kahden perinteen vertailun myös ajallisesti.

Vaikka meillä ei tällä hetkellä ole selkeää kuvaa Fennoskandian varhaisesta kielihistoriasta (ks. esim. Aikio 2012; Piha 2020; Saarikivi 2011), niin arkeologisten löytöjen perusteella Suomessa on ollut asutuksellinen ja jossain määrin myös kulttuurinen jatkuvuus jääkaudelta tähän päivään asti. Vasarakirves-, tekstiilikeraaminen ja pronssikautinen kulttuuri toivat muutoksia varsinkin Etelä- ja Länsi-Suomen rannikkoalueille sekä Itä-Suomeen jo aikaisemmin, mutta vasta rautakaudella Baltiasta ja Skandinaviasta saapunut uusi väestö vakiinnutti pysyvän peltoviljelyn. Kiinteän asutuksen muodostuminen ja siihen liittyvä väestönkasvu syrjäyttivät vähitellen aikaisemmat pyyntikulttuurit. (Haggrén ym. 2015; Huurre 1979; Hällström 1964, 153–155; Halinen 2011.) Rautakausi on vedenjakaja myös kalliomaalauksilla, sillä niiden teko vaikuttaa hiipuneen Suomessa lopullisesti rautakaudella (Lahelma 2008, 44).

Joikaaminen osana seitaperinnettä

Joikua pidetään ehkä varhaisimpana tähän päivään saakka jatkuneena musiikkiperinteenä Euroopassa (Arnberg ym. 1997, 43, 57; Lehtola 2000, 200; Sergejeva 2000a, 174). Perinteen pitkään ikään viittaa samantyyppinen laulutapa muun muassa suomalais-ugrilaisilla manseilla ja hanteilla Siperiassa (Kjellström ym. 1988, 100–102; Saastamoinen 2005, 210).

Joikua käytetään yleisnimityksenä saamelaiselle laulutavalle – jos näin voi sanoa, sillä saamelaiset erottavat laulamisen ja joikaamisen toisistaan: ihminen ”laulaa kirjasta”, mutta ”joikaa metsästä” (Kjellström ym. 1988, 68). Joikaamisen alueelliset erot ovat varsin suuria, ja joikua kutsutaan eri alueilla eri nimillä. Esimerkiksi pohjoissaameksi joikataan *luohtia*, eteläsaameksi *vuelieta*, inarinsaameksi *livdeä*, koltansaameksi *leu’ddia* ja kildinin- sekä turjansaameksi *luvvtia*. Pohjoissaamea puhuvien alueella ovat tyypillisiä lyhyet, vähäsanaiset joiut ja voimakas kurkun ja kurkkuaänteiden käyttö, jolloin ääni on nasaali. Säveltä myös katkotetaan glotttaaliäänillä. Pohjoissaamen itäisemmillä murrealueilla *luohti* muuttuu laulavammaksi ja alkaa lähestyä itäsaamelaisille kielille tyypillisiä pitkiä, kertovia ja vaihtelevan muotoisia joikuja, joissa kurkkuaänteitä käytetään harvoin. (Jouste 2011; Järvelä 1999, 93–94, 173; 2005, 46–49; Kjellström ym. 1988, 89–98; Saastamoinen 2005, 210–211.) Suomessa pohjoissaame on valitseva kieli Länsi- ja Pohjois-Lapissa, mutta Inarissa ja Lapin itäosissa puhutaan itäsaamelaisia kielisiä (Jouste 2011, 43–44; Saarikivi 2011, 79–87; Sergejeva 2000a, 155–6).

Seidat ovat olleet pyhiä paikkoja, joiden luona saamelaiset ovat olleet yhteydessä seidassa oleviin henkiin muun muassa joikaamalla ja rummuttamalla (Holmberg 1915, 39–43; Itkonen 1984b, 334–335; Rheen 1897, 40; Ruong 1969, 66). Joiulla on ollut keskeinen osa seidoilla tapahtuneissa uhrauksissa ja seremonioissa. Vanhimpia joikuja on kutsuttu nimellä *Tolas juoigam*, ja niitä on joikattu muun muassa uhreja ja noitumisia toimitettaessa. Varsinkin varhaisemmat joiut ovat liittyneet loveen lankeamiseen eli toisen tietoisuuden tilan käyttöön seidoilla (Fellman 1961, 54; Järvinen 1999, 113–124; Paulaharju 1932, 53).

Äänimaisemalla on ollut tärkeä osuus seitoja valittaessa. Samuel Rehnin mukaan seidoiksi valittiin paikat, joissa kuultiin henkien läsnäolo:

Nämä kivet he pystyttivät tuntureille, vuorenrotkoihin tai jokien ja järvien rannoille, missä he entisäikoina ovat kuulleet kummituksia¹

(Rheen 1897, 39, käännös Harva 1915, 34–35.)

Samuli Paulaharju (1932, 50) puolestaan mainitsee, että Taatsinkirkolla eli seitapahdalla (kuva 3) laulettiin sen vuoksi, että se kaikui. Kittilän Seitasaarella ihmiset lauloivat kesäöinä yhdessä kahden seidan kanssa:

Yksi meistä laulaa
Jänkjärven seijassa,
toinen meistä laulaa
Särkijärven seijassa,
yhteen meillä laulu kuuluu.

(Paulaharju 1962, 140.)

¹ Alkup.: ”*thesse steenar Vpreesa the I the fiäll eller bergz Refwor, eller wijdh Älfwer och siöar, ther the i forna tijder hafwa hördt någott Spöckerij*”.

Seitojen kuultiin myös puhuvan, huutavan ja laulavan itsekseen ja keskenään (Itkonen 1946, 56, 61; 1984b, 320; Paulaharju 1932, 23, 27, 50; 1962, 138–143). Johannes Schefferuksen (1963, 164) mukaan henget ilmaisivat olemassaolonsa ja mieltymyksensä paikkaan siellä näyttäytymällä ja kuulumalla. Tämä teki paikan pyhäksi.

Saamelaisen folkloren mukaan joiku on alun perin saatu *ulddilta, saiwoneidoilta, Passevaraolmailta, kadnihaheilta* tai maahisilta (Holmberg 1915, 22–23; Laestadius 2000, 105–108; Pentikäinen 1995, 252–3; Turi 1979, 127, 188) – toisin sanoen hengiltä. Tätä kuvaa esimerkiksi lääninrovasti Henric Forbuksen 1700-luvulla ylös merkitsemä muistiinpano: ”Mutta joikaaminen ja vastaus on saatu PassevaraOlmaita, pyhältä Vuorenväeltä”² (Forbus 1910a, 83). Noidan initiaatioon kuului oleellisena osana juuri joiun saaminen hengiltä. Tällä noita oli yhteydessä suojelushenkeensä ja saattoi sen avulla langeta loveen. Ilman suojelushenkeä ja tältä saatua joikua ei voinut tulla noidaksi (Fellman 1906, 62, 118, 129; Järvinen 1999, 124; Karsten 1952, 78, 99).

Vaikka rumpu yhdistetään yleensä arktiseen ja subarktiseen shamanismiin, niin useimmiten saamelainen noita on vajonnut loveen nukkuessaan. Toiseksi yleisin tapa on ollut joikaaminen. Rumpu mainitaan vasta kolmantena. (Manker 1950, 119; Sergejeva 2000b, 225; Solander 1910, 24). Itse asiassa vahvimmat noidat eivät tarvinneet avukseen edes rumpua:

Passevaraolmai - - opettaa Noitia niin, ettei heidän aina tarvitse käyttää rumpua - - vaan he voivat vain joikata Passevaraolmaille³

(Forbus 1910b, 67.)

Kuva 3. Taatsinkirkko.

2 Alkup.: ”Men Joikning är och swar tagit af PassevaraOlmai, helige fiällsmän.”

3 Alkup.: ”Passevaraolmai...underwisa Noiden, så att denna ej altid [skall] hafwa af nöden at betiena sig af Trumman...utan allenast joickningar på Passevaraolmai”.

Monet alkuperäiskansat ovat käyttäneet laulua ja rummutusta toisen tietoisuuden tilaan siirtymisessä. Michael Harner (2013, 40–45) käyttää tästä termiä *sonic* tai *auditory driving* (ks. myös Winkelman 2000, 148–149), mikä viittaa äänen kuten laulun tai rummutuksen vaikutukseen keskushermostossa ja sen aiheuttamaan tietoisuuden tilan muuttumiseen. Koska äänimaisemalla on ollut suuri merkitys seitojen valinnassa ja niillä tapahtuneessa toiminnassa, on maalaus kallioiden äänimaiseman ja akustiikan tutkiminen olennaista, jos haluamme tarkastella kalliomaalauksilla tapahtunutta toimintaa ja sen yhtäläisyyksiä seita-perinteen kanssa. Koska seidoilla joikaaminen on ollut keskeinen osa saamelaisen noidan loveen lankeamista, saattaa tällä olla merkitystä myös maalaus kallioilla tapahtunutta toimintaa arvioitaessa.

Lammasjärvi kulttuurien rajamaastossa

Suomessa kalliomaalauksia on voitu ajoittaa lähinnä rannansiirtymään perustuvien menetelmien avulla. Merkittävä osa varsinkin Saimaan ja Päijänteen suurten vesistöjen varrella olevista kalliomaalauksista on ajoitettu noin 7000–3000 vuotta vanhoiksi ja pääosin kampakeraamiseen kulttuuriin kuuluviksi, vaikka esimerkiksi uhraustoiminta on arkeologisten löytöjen perusteella ilmeisesti jatkunut tai jopa tiivistynyt vielä varhaismetallikaudella (Jussila 1999, 113–133; Lahelma 2008, 33–35; 2012, 17; Seitsonen 2005, 6–7). Rannansiirtymään perustuvat menetelmät voivat kertoa meille maalausten varhaisimman mahdollisen tekoajan: sen, milloin kallio on noussut meren pinnan yläpuolelle. Paikoissa, joissa veden pinnan korkeus on edelleen lähes – tai jälleen – samalla tasolla kuin maalausten tekoaikana, maalaamisen tai maalaus kallion käytön myöhäisintä ajankohtaa ei kuitenkaan voida määrittää yksinomaan rannansiirtymään perustuvilla menetelmillä (Lahelma 2008, 33–35). Koska arkeologisia kaivauksia kalliomaalauksilla on tehty toistaiseksi vähän eikä maalauksia ole voitu ajoittaa niitä tuhoamatta, emme tiedä, milloin kalliomaalausten tekeminen tai käyttö on kokonaan loppunut.

Kaksikielisellä alueella sijaitseva Lammasjärvi, ruotsinkieliseltä nimeltään Fårsjö, on yksi monista Länsi-Uudenmaan metsäalueita kirjovista pienistä järvistä. Se on yli kaksi kilometriä pitkä ja 60–770 metriä leveä ja laskee noin viiden kilometrin päässä olevaan Pohjanpitäjänlahteen. Maalaukset sijaitsevat järven luoteispäässä olevassa kalliossa, jonne pääsee vain vesitse tai jäätä pitkin. Luoteispään lahti kuuluu Natura-alueeseen, joka on rauhoitettu muun muassa kuikan pesinnälle. Järvellä on moottorivenekielto.

Lammasjärven kalliomaalaukset muodostavat yhdessä Raaseporista vuonna 2018 ja 2020 löydettyjen Pikku Kullaanjärven ja Björnkittelnin kalliomaalausten kanssa Suomen eteläisimmän kalliomaalausalueen. Nämä uudet löydöt ovat siirtäneet kalliomaalausten maantieteellistä ja kulttuurista rajaa etelämmäksi, lähemmäksi merta ja keskelle suomenruotsalaista asutusta.

Meren pinta on Karjaa–Tammisaari-alueella kampakeraamisen kulttuurin aikana ollut noin 17–38,5 metriä nykyistä korkeammalla (Hatakka ja Glückert 1995). Lammasjärvi sijaitsee 35,8 mpy, joten sen korkeus vastaa hyvin kampakeraamisen kulttuurin esiintymisaluetta Pohjassa (Hällström 1964, 123–143). Kampakeraamisella ajalla järvi on ollut merenlahti tai topografiasta päätellen todennäköisemmin ensimmäinen tai toinen järvi mereltä tultaessa. Maan nouseminen meren pinnan yläpuolelle antaa varhaisimman ajankohdan sille, milloin

maalaukset on voitu tehdä, mutta koska maalaukset sijaitsevat edelleen lähes samalla korkeudella kuin tekoaikana, ei maalaamisen tai käytön loppumisajankohtaa voi tämän avulla määrittää.

Lammasjärvi sijaitsee lähellä Kiskon rajaa ja siten Kiskon ja Suomensjärven mesoliittisen kulttuurin etelärajalla. Kiskon ja Suomensjärven paikallishistorian mukaan mesoliittinen, ei-ke-raaminen kulttuuri alueella ilmeisesti jatkui samanaikaisesti Pohjan kampakeraamisen kulttuurin kanssa (Sarvas ja Väärä 1998, 27–48), joten Lammasjärven etelä- ja pohjoispuolella vaikuttaa asuneen kaksi pyyntikulttuuria rinnakkain. Pronssikaudella rannikolle saapunut uusi väestö asettui kapeana, mutta tiiviinä vyöhykkeenä Pohjanpitäjänlahden jokisuistoihin. Tämä todennäköisesti katkaisi tai ainakin vaikeutti kulkua Lammasjärveltä merelle. Rautakausi ei – ehkä juuri tiiviistä pronssikautisesta vyöhykkeestä johtuen – levinnyt Pohjaan, jossa pyyntikulttuuri jatkui entiseen tapaan sisämaassa. (Hällström 1964, 124–155.)

Kuva 4. Punertava, isonenäisen ”ukon” profiili Lammasjärven maalausalliota kaakosta lähestyttäessä.

Lammasjärveltä on yhteys noin neljän kilometrin päässä sijaitsevalle Laptaalin nummelle ja suolle Pohjan ja Kiskon rajamailla. Alueen nimi on ruotsiksi Lappdal, ja sen suomalainen nimi Laptaali viittaa siihen, että alueella on asunut saamelaisia vielä suomenruotsalaisena aikana, ja lähellä asunut suomensuomalainen väestö on kääntänyt nimen ruotsista. Paikallishistorian mukaan Kiskon alueella asui saamelaisia 1500-luvulle asti, jolloin Ruotsin kuningas Maunu Eerikinpojan vuonna 1334 antama julistus erämaiden avaamisesta maanviljelylle vei lopulta saamelaisilta oikeudet omiin maihinsa (Sarvas ja Väärä 1998, 123–133). Viimeisinä jäivät nimistöä päätellen jäljelle muille kelpaamattomat suoalueet kahden maanviljelyskulttuurin rajamailla. Asiakirjojen mukaan sekä erämaista että saamelaisista oli viimeistään 1500-luvulla tullut talollisten omaisuutta Etelä-Suomessa (Vahtola 1999, 110).

Raaseporissa, Kiskossa ja Suomusjärvellä on monia Lap-alkuisia paikannimiä, jotka viittaavat saamelaisten asumiseen alueilla. Lähialueen nimistöstä löytyy myös useita saamen kielten substraattinimistöön kuuluvia paikannimiä kuten Siittenperä, Siittonjärvi, Siitinvaha ja Siittonmäki jotka viittaavat seitaan ja siitaan ja siten myös keskeiseen saamelaiseen yhteisölliseen järjestäytymisen muotoon, sekä Elimöträsket Björnkittelnin lähellä. Nimet viittaavat eri kieltä puhuneiden pyyntikulttuurien elämiseen rinnakkain, sanojen lainautumiseen ja väestöjen myöhempään sulautumiseen toisiinsa (Aikio 2004; 2007; 2012; ks. myös Halinen 2011; Lamnidis ym. 2018; Översti ym. 2019).

Kalliomaalaukset osana maisemaa

Ensimmäisenä maalauksen löytäjän, Sami Wirkkalan, huomion kiinnitti lounaasta suppilautaillessa suuri, isonenäinen, punainen ”ukon” profiili kalliossa (kuva 4). Kulman takana olevassa, sileässä kalliossa silmään osuivat kaksi punamullalla maalattua hirveä. Paikallinen isäntä on kalastanut järvellä koko ikänsä kauniisti punertavien kallioiden edessä, mutta maalauksia hän ei ollut havainnut (henkilökohtainen tiedonanto 23.9.2017). Kalliomaalauksista kiinnostunut ja Astuvansalmen kalliomaalauksilla käynyt muusikko sen sijaan huomasi ne heti.

Lammasjärven maalaukset sijaitsevat jyrkässä, suoraan veteen putoavassa kalliossa, sen sileässä ja hieman koverassa osassa, jossa on myös luontaista punaa, valkoista ja mustaa valumaa sekä kellertävää jäkäläkasvustoa. Kallion takana jyrkänne kohoaa yli 30 metrin korkeuteen. Maalaukset sijaitsevat noin 110–300 cm järven pinnasta eli ne ovat todennäköisesti edelleen lähes samalla korkeudella kuin maalausaikana. Maalauksia on kaikkiaan noin 15, ja ne sijaitsevat varsin pienellä 2 m x 2 m alalla.

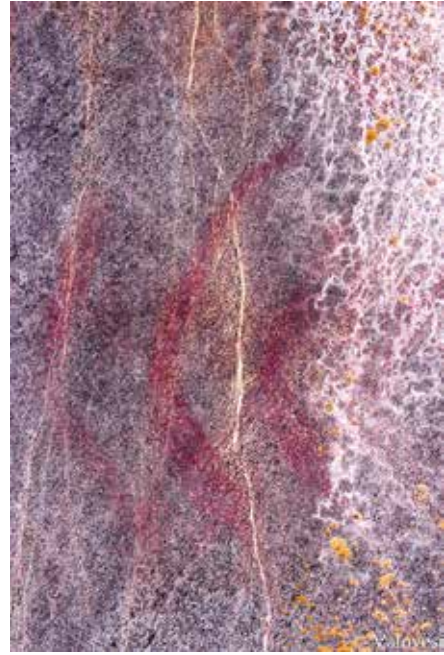
Parhaiten maalauksista erottuu kaksi täyteishirveä maalausalueen yläosassa. Vasemmanpuoleinen, suurempi hirvi seisoo tanakasti maassa, ja oikeanpuoleinen, pienempi hirvi näyttää hyppävään tai ehkä leijuvan ilmassa. Molemmat ovat matkalla vasemmalle eli luoteeseen (kuva 5). Hyppävään hirven alapuolelta erottuu suurempi, hieman vaikeammin hahmotettava hirvi, joka tulee esiin alapuolella olevan kallion halkeamasta ja vaikuttaa ennemminkin esiin hierotulta kuin maalatulta. Se näyttää seuraavan alla olevan kallion pinnan hieman hirvimäistä muotoa. Tähän hirveen painautuu tummemmalla punalla maalattu tai hierottu pyöreämpi eläin, ehkä karhu tai vasa, joka myös seuraa sen alla olevaa pyöreää kallion muotoa.

Kuva 5. Kaksi täyteishirveä, toinen vasemmassa ja toinen oikeassa reunassa, sekä esiin hierottu hirvi oikealla alakulmassa.

Hirvien alla olevat pienemmät punaväriäiskät ovat vaikeammin tulkittavissa, mutta kuvankäsittely antaa mahdollisuuden hahmottaa muun muassa pienemmän eläimen suuren hirven alla, hirvestä vasemmalle, halkeamaa seuraten ihmishahmon, jonka kädet osoittavat alas, vasemman puoleisen hirven alla oikealle suunnatun eläimen ja sen edessä, valkoisen valuman alle jäävän ja siten vaikeasti tulkittavan, mutta ehkä tanssivan, kädet ylös kohottaneen ja polvet koukussa olevan ihmishahmon sivuprofiilin sekä pari pientä, esiin hierottua mahdollisesti hirven päätä. Muista maalauksista erillään, kallionlohkareessa, joka on mahdollista hahmottaa hirven vasan päänä, on kolme himmeää, kaarevaa pystyviivaa kvartsisäiteiden kultaamina (kuva 6). Ismo Luukkonen (2021, 396–8) on ehdottanut, että kaaret saattaisivat liittyä sivuttain kuvattuihin ihmishahmoihin. Ne voisivat kuvata myös lintuparvea.

Kallion halkeamista voi hahmottaa suuret, soikeat, ihmismäiset kasvot, joille kallion halkeamat ja kolot muodostavat silmät, nenän ja suun (kuvat 7a ja 7b).

Kuva 6: Kaarevat viivat kvartsisäiteiden halkomina.

Suun yläpuolella on vahvaa punaruskeaa väriä, joka vaikuttaa hierontajäljeltä: aivan kuin "Kivi-ihmisen" suuta olisi hierottu esimerkiksi punavärillä ja rasvalla. Kaikki muut maalaukset, pystyviivoja lukuun ottamatta, sijoittuvat kallion rajaamien suurten kasvojen sisäpuolelle. Koska sopivaa maalaus pintaa kalliossa on muuallakin, vaikuttaa maalausten sijoittaminen näin rajatulle alueelle tarkoitukselliselta.

Kuva 7a ja päällepiirros 7b. Oikealla Lammasjärven kalliomaalauksen suuret, ihmismäiset kasvot: ylhäällä, maalauksen yläpuolella, kallion halkeama ja kolo silminä, keskellä halkeama ja kolo nenänä ja alla lyhyt kallion halkeama suuna. Halkeaman yläpuolella punaruskeaa hierontajälkeä. Vasemmalla hieman hirven vasan muotoinen pää: 2 korvaa, silmät, pyöreähkö turpa, ehkä sieraimetkin. Kaarevat viivat sijoittuvat oikean silmän kohdalle.

Ylimpänä, maalausalueen vasemmassa reunassa, on karhun tassuja muistuttava maalaus. Maalaukset on ehkä painettu punaväriin kastetuilla karhun tassuilla, jotka kooltaan, 9,5 x 18 cm, ja muodoltaan muistuttavat joko nuoren uroskarhun tai naaraskarhun takatassuja (kuva 8). Maalaus on painettu kalliossa havaittavien varvasmaisten muotojen ja kahden kvartsijuonteen rajaamien tassumaisten kohtien päälle. Maalauskohta sijaitsee pienessä

Kuva 8. Punavärillä kalliioon painetut karhun tassut.

kallionlohkareessa, joka muistuttaa karhun päätä kuonoineen ja silmineen, jopa korvat ovat hahmotettavissa (kuva 9).

Karhun tassuilla painettuja jälkiä tunnetaan myös muilta kalliomaalauksilta (Kivikäs 1999, 42–44; Kivikäs 2009, 64, 156, 197–199; Pentikäinen ja Miettinen 2006, 15; Taavitsainen 1978, 5–6, 179–196; Taavitsainen 1979, 109–117). Siperiassa shamaanien tiedetään pukeutuneen

Kuva 9. Karhun tassut karhun pään muotoisessa lohkareessa: tassut suun ja sieraimen muodostavien, vasemmalla olevien kolojen välissä, silmät kallion koloista keskellä hieman ylhäällä ja kalliosta muodostuvat korvat ylhäällä keskellä.

eläinten nahkoihin ja käyttäneen muun muassa karhun tassuja shamaaniseremonioissa (Hoppál 2003, 112–114).

Lammasjärven maalaus kallio on pinnan muodoiltaan harvinaisen rikas: sen halkeamista, painanteista, kohoumista ja juonteista voi hahmottaa useita ihmisen- ja eläimenkaltaisia muotoja. Suurten kasvojen, karhun tassujen, karhun ja hirven pään lisäksi kalliosta voi hahmottaa muun muassa kaksi muuta karhun päätä, joiden ääriviivat muodostuvat kallion halkeamista: ”Kivi-ihmisen” silmien alla isomman, jyrkemmän kuin uroskarhun pään, ja sen alla hieman pienemmän ja siromman kuin naaraskarhun pään (kuva 10). Sattumaa? Ehkä. Mutta ylemmän karhun silmän muodostaa punavärijälki ja samoin alemman suun. Samanlaista leikkiä kallion muodoilla ja punamullalla näkee muillakin kalliomaalauksillamme.

Kuva 10. Kaksi kallion halkeamista muodostuvaa, vasemmalle katsovaa karhun sivuprofilia. Alaoikealla hierontajälki halkeaman yläpuolella.

Kallion muotojen nivoutuminen osaksi maalauksia haastaakin tapaamme tarkastella kalliomaalauksia maisemasta irrallisina ja katsomaan niitä osana kalliota. Aivan kuten paikallinen kalastaja ei havainnut maalauksia, koska ei odottanut näkevänsä niitä kalliossa, me näemme helposti pelkät maalaukset, koska emme odota kallion olevan osa maalausta. Kallion muotojen (*landscape*) ja pinnan käyttöä (*micro-landscape*) kalliotaiteessa on havainnointu maailmalla jo pidempään (ks. esim. Chippendale ja Nash 2004; Gjerde 2010; Helsing 1999; Wallis 2009), mutta useimmiten katseemme kiinnittyy maalauksiin. Lammasjärvi on yksi esimerkki varhaisesta ympäristötaiteesta, jossa maalauksia ei ole sijoitettu *tabula rasan* tavoin keskelle kallion kanvaasia, vaan maalaukset vaikuttavat osallistuvan kallion omien piirteiden esiin tuomiseen ja leikkiin luonnon muotojen kanssa. Maalaukset yhdistyvät kallion muotoihin tavalla, jossa esivanhemmillamme tuntuu olleen mukana väriaineen lisäksi aimo annos huumoria ja oivallusta.

Maalaus kallio kanssalaulajana

Lammasjärven äänimaisema on jo ensi kuulemalta poikkeuksellinen, sillä maalaus kallio vastaa jopa hiljaiseen puheeseen heijastaen äänen kauniisti lahdelle. Äänimaisema yhdessä punertavan, veteen heijastuvan kallion kanssa muodostaa pienessä lahdessa lähes maagisen tunnelman, jossa muu maailma unohtuu. Koska kalliomaalaukset sijaitsevat edelleen veden rajassa, lähellä maalausten tekokorkeutta, on maalaus kallion äänimaisema säilynyt samanlaisena kuin maalausten tekoaikana.

Laulaminen kalliomaalausten kaiun kanssa ei ollut alun perin tietoinen metodi maalaus kallioiden äänimaiseman dokumentoinnissa, vaan se on tullut mukaan tutkimukseen vähitellen, kun tunnelman esiin houkutteleva hyräily on yllättäen saanut vastakaikua maalaus kallioilta.

Ilmiön toistuminen ja poikkeuksellisen hyvä laulumaisema lähes kaikilla kalliomaalauksilla ovat kuitenkin nostaneet laulamisen kaiun kanssa keskeiseksi metodiksi akustiikan testauksessa (Valovesi 2020, 113–119, 127–130).

Parhaiten laulaminen kaiun kanssa onnistuu tynellä säällä noin 20–40 metrin päästä kalliosta. Kalliomaalauksilla, joilla vedenpinta on laskenut useita metrejä kuten Saimaalla ja Päijänteellä, kaikua joutuu kuitenkin testaamaan huomattavasti kauempaa, sillä äänimaisema ei enää vastaa täysin tekoaikaa. Joillakin paikoilla kalliomaalauksen eteen kasvanut rantapuusto vaikeuttaa kaiun testaamista.

Jokainen maalaukskallio herättää omanlaisensa laulun, joka syntyy paikan tunnelmasta, kalliion kaikumisesta ja omasta mielentilasta. Maalaukskallion omintakeisen laulun voi löytää vain siellä laulamalla: kuuntelemalla, mistä kallio vastaa, missä se soi rikkaimmin ja millainen ääni saa kaiun heläjämään. Lammasjärvellä olemme käyttäneet kaiun testaamiseen juuri siellä yli kymmenen käynnin aikana yhdessä kalliion kanssa syntyynyttä ja kehittyynyttä laulua. Siitä on tullut Lammasjärven laulu, joka toimii tervehdyksenä ja tunnelmaan virittäjänä maalauksilla käydessä. Lammasjärven laulu on suhteellisen yksinkertainen ja helppo toistaa, ja se on toiminut vertailutarkoituksessa testilauluna myös monilla muilla maalaukskallioilla, ennen kuin näiden oma laulu on lähtenyt muotoutumaan.

Lammasjärven maalaukskallio houkuttelee kokeilemaan kaikua, ja sen voi sanoa olevan aktiivinen yhteyden luomisessa. Kalliion raoista ja koloista hahmottuvat ihmismäiset kasvat ja eläimet saavat aikaan kokemuksen kommunikaatiosta niiden kanssa. Usein kalliion muodot ja maalaukset hahmottuvat paremmin juuri laulaessa, ja ne näyttävät ikään kuin heräävän henkiin ja hymyilevän, mikä lisää kokemusta elävästä ja laulajaan myönteisesti suhtautuvasta kalliosta. Reznikoff (2005, 28) kuvaa samantyyppistä kokemusta laulaessaan kirkkokonsertissa Basilica Superioressa Italiassa. Kesken laulun hämmästyttävän resonoinnin Reznikoffin katse kiinnittyy seinällä olevaan freskoon: hänet valtaa voimakas tunne aivan kuin fresko heräisi henkiin ja koko kirkko laulaisi hänen kanssaan. Tunnelma on niin voimakas, että ihmiset tulevat kiittämään häntä konsertin jälkeen kyyneliin asti liikuttuneina.

Lammasjärven kalliomaalauksen laulumaisema erottuu selvästi sen molemmilla puolilla olevien jyrkänteiden laulumaisemasta: vertailupisteissä samalla tavalla toistettu laulu kaikuu myös, mutta ei yhtä hyvin kuin maalaukskalliolla. Näistä jyrkänteistä ei myöskään hahmotu yhtä selkeitä inhimillisiä tai eläimellisiä muotoja, ja laulaminen voi tuntua yllättäen turhautavalta, kun silmä ei löydäkään kanssalaulajaa.

Saamelaisessa kulttuurissa seidat ovat olleet keskeisiä inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden kohtaamisen paikkoina, ja joiulla on ollut tärkeä merkitys yhteyden luomisessa luonnon muihin toimijoihin (*other-than-human agents, persons* tai *people*, ks. esim. Harvey 2005; 2015; Hogan 2015, 17–36; Ingold 2000, 40–60; Wallis 2009). Taarna Valtonen (2020, 47–51) käyttää luonnon muista toimijoista saamelaiselle kulttuurille ominaista termiä kanssaeläjät. Itäsaamen kielissä näitä on kutsuttu muun muassa eläjäksi tai asuviksi kuten veden- tai metsäneläjä (Sergejeva 2000b, 224). Suomalaisessa perinteessä on puhuttu väestä, kuten vuoren tai hiiden väki.

Vaikka laulaminen Lammasjärven kalliion kaiun kanssa ei ole kulttuurisesti tai teknisesti joikaamista, ja olen tutustunut joikuperinteeseen vasta myöhemmin, niin sillä on joitakin

yhtymäkohtia joiun syntyprosessin kanssa, kuten laulun spontaani syntyminen luonnossa, intensiivinen paikan tuoman tunteen ilmaiseminen äänellä ja yhteyden kokeminen paikkaan. Varsinkin apuhengille ja jumalille tarkoitetut joiut ovat usein olleet sanattomia, sillä sanat eivät ole saaneet häiritä ajatusta (Forbus 1910b, 67f; 1910b, 83; Järvinen 1999, 70–73, 115; Kjellström ym.1988, 13, 44, 74). Laulu myös lähtee syvältä sisimmästä ja on omaa ilmaisu paikassa, ei ulkoa opittua tai esitystä (vrt. Järvinen 1999, 92). Yhteneväisyyksistä kertoo myös menetelmän toimivuus: laululla maalausallion kaiun kanssa on ilmeinen vaikutus maalausallion kokemuksen, tietoisuuteen ja ympäristön hahmottamiseen.

Tutkimusten mukaan musiikki aktivoi aivoja eri tavalla, laajemmin ja kokonaisvaltaisemmin kuin esimerkiksi puhe, ja se voi myös nostaa tietoisuuteemme aikaisemmin tiedostamattomia asioita (Groussard ym. 2010; Platel 2020; Reznikoff 2005; Winkelman 2000, 196–97). Aistikokemukset ovat keskeisiä ympäristömme kokemisessa ja tulkitsemisessa. Esimerkiksi ruumiillisessa antropologiassa tutkijan keho muodostaa osan havainnoivaa kenttätöytä ja on erottamaton osa tutkimusprosessia. Tutkijan ruumiillinen aistikokemus on osa tutkijan tiedonmuodostusta ja sen esiin tuominen osa tutkimuksen refleksiivisyyttä ja objektiivisuutta (Pink 2015). Aistikokemuksia kalliotaidepaikoilla ovat tarkastelleet muun muassa Antti Lahelma (2010, 48–59), Hein Bjartman Bjerck (2012) ja Riian F. Rifkin (2009). Aistietnografiaa on Suomessa sovellettu menetelmänä esimerkiksi ympäristön kokemiseen aistikävelyillä (Järviluoma 2016; Aula 2018).

Aistiemme tuoma välitön kokemus onkin yksi harvoja asioita, jotka ovat edelleen samoja meidän ja maalauksia tehneiden ihmisten välillä, ja niiden tutkiminen on jo senkin takia tärkeää: näemme ympäristön muodot, kuulemme äänet, haistamme hajut, tunnemme tuulen ja kosteuden sekä maistamme maut, vaikka tulkitsemme niitä eri tavalla. Bjerck (2012, 56) on kritisoinut pelkkiin mittauksiin perustuvaa kalliotaidetutkimusta siitä, että se tuottaa asioita, joita kalliotaidetta tehneet ihmiset eivät välttämättä ole havainnoineet ja toisaalta sivuuttaa ne asiat, joita ihmiset todellisuudessa ovat kokeneet.

Vaikka suurin osa tutkijoista on havainnoinut maalausallioita pääasiassa katselemalla, mitaamalla ja/tai arkeologisia kaivauksia tehden, niin yllättävän moni tutkija on kommentoinut kalliotaidepaikkoja erityisinä, liminaalisina tai pyhinä paikkoina (ks. esim. Arsenault 2004, 69–84; Lahelma 2010, 48–59; Miettinen ja Willamo 2007, 16–23, 45–69; Mulk and Bayliss-Smith 2007, 95–122; Luukkonen 2021, 15–16; Pentikäinen ja Miettinen 2006, 15–33, 40–45, 94–99). Tämä viittaa aistien meille tuomaan kokemukseen maalausallioista muusta maise- masta erottuvina, poikkeuksellisina luonnon paikkoina. Se vastaa myös etnografisten lähteiden kuvauksia seidoista liminaalisina ja pyhinä paikkoina – monia näistä onkin kutsuttu kirkoiksi kuten Taatsinkirkkoa, Kirkkoporia ja Vuolitsaskirkkoa (Paulaharju 2010, 359–360; 1932, 33–54).

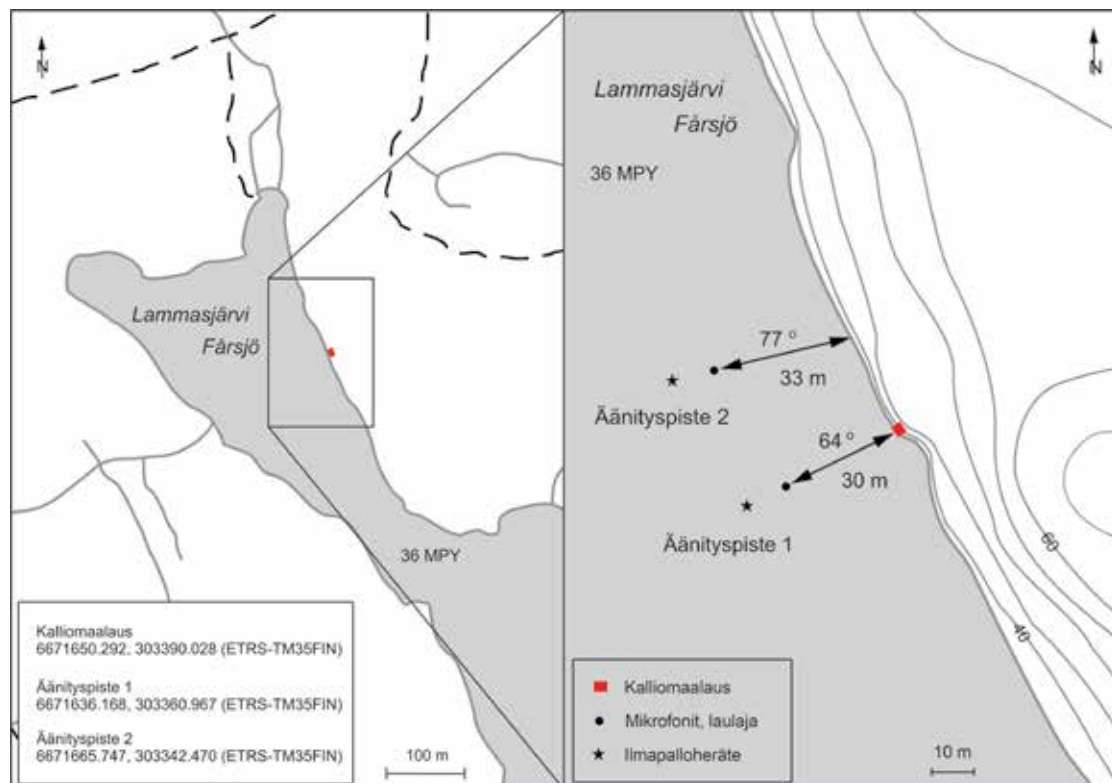
Viime vuosina maalausalliot ovat olleet myös shamanistisen toiminnan kohteena (henkilökohtainen tiedonanto, noin 30-vuotias mieshenkilö, rummutuksen vetäjä Astuvansalmella, 6.7.2012 ja noin 40-vuotias mieshenkilö, vuorikiipeilijä Olhavanvuorella, 24.7.2015). Maalausallion liminaaliset ominaisuudet kuten laulun ja rummutuksen kaikuminen tukevatkin hyvin shamanistista toisen tietoisuuden tilaan siirtymistä. Vaikka laulaminen ja rummuttaminen kaiun kanssa tai loveenlankeaminen ovat subjektiivisia kokemuksia eivätkä välttämättä yleistettävissä, niin ne eivät kuitenkaan ole yksittäisiä, anomaalisia kokemuksia vaan liittyvät maalausallioilla ja seidoilla havaittavissa oleviin liminaalisiin ominaisuuksiin, jotka

tietyssä kulttuurisessa viitekehyksessä hahmottuvat kulttuurille tärkeinä affordansseina eli tarjoumina (Gibson 1979; ks. myös Niiranen 2019). Kulttuureissa, joissa toisen tietoisuuden tilan käyttö muodostaa keskeisen osan tiedon muodostusta ja maailmankuvaa, tähän liittyvät tarjoumat voivat olla merkittävä syy paikkojen valikoitumiseen toiminnan kohteeksi.

Kenttä-äänitykset ja spektrianalyysit

Olemme tehneet äänityksiä Lammasjärven kalliomaalauksilla vuosina 2019–2021, kesällä vesiltä ja talvella järven jäältä käsin. Äänityspaikoiksi olemme valinneet pisteitä kohtisuoraan maalauskaallion edustalta, jossa ääni palautuu heijastuslakien mukaisesti takaisin lähettäjälle. Parhaaksi laulamis- ja kaiun kuunteluetäisyydeksi on osoittautunut noin 30 m kalliosta (kartta 1: äänityspiste 1). Tällä etäisyydellä kaiku on voimakas, sillä sen ilmassa kulkema matka on suhteellisen lyhyt. Samasta syystä kaiun vastausaika on nopea, noin 0,2 sekuntia, mikä mahdollistaa katkeamattoman sävelkulun esittämisen, kun vastausta ei tarvitse pysähtyä kuuntelemaan. Kauempana kalliosta kaiku on vaimeampi ja vastausajaltaan hitaampi. Vertailun vuoksi olemme tehneet äänityksiä myös muualla Lammasjärvellä, maalauskaallion etelä- ja pohjoispuolella, jossa ranta on jyrkkä ja kalliainen, mutta vailla pystysuoria seinämäisiä pintoja. Analyysiluvuissa esittelemme tuloksia pohjoispuolella sijaitsevasta äänityspisteestä (kartta 1: äänityspiste 2). Eteläpuolella tulokset ovat samantapaisia. Vertailtavana ”kaiuttomana” äänityspisteinä on lisäksi toiminut Helsingin yliopiston Musiikintutkimuslaboratorion äänieristetty studio. Maastossa sijaitsevien äänityspisteiden kartoittamiseen ja etäisyyksien mittaamiseen olemme käyttäneet alle metrin tarkkuuteen yltevää Trimble GeoExplorer Geo7 -paikannuslaitetta.

Kartta 1. Lammasjärven luoteispää, maalauskaallion ja äänityspisteiden sijainnit sekä kaiun lasketut vaakatason tulokulmat.

Äänityspisteisiin olemme sijoittaneet äänentallennuslaitteiston keskeisimmät ja herkimvät osat, mikrofonit. Pääasiallisina mikrofoneina Lammasjärven äänityksissä ovat toimineet pallokuvioiset Neumann KM 183 kondensaattorimikrofonit (4 kpl), jotka poimivat ääntä kaikista eri suunnista yhtä voimakkaasti ja soveltuvat näin mittaustarkoituksiin. Tarkoitusta varten rakennettuun tetraedrinmuotoiseen hilaan asetettuna ne mahdollistavat myös äänen tulo-suunnan tarkan laskemisen (ks. seuraava luku). Toissijaisina mikrofoneina ovat toimineet hyperherhettakuvioiset Neumann KM 185 kondensaattorimikrofonit (6 kpl), jotka poimivat ääntä tehokkaasti edestä päin, mutta jättävät takaa tulevat äänet hiljaiseksi. Erikoisvalmistukseen kuusikanavaiseen hilaan asetettuna nämä mikrofonit mahdollistavat akustisen tilan suuntavaikutelman taltioimisen ja demonstroimisen kuulonvaraisesti (5.1-kaiutinjärjestelmässä). Täydentävänä mikrofonina on toiminut DPA 4066 pantamikrofoni, jolla olemme taltioineet laulajan äänen lähietäisyydeltä, vain muutaman senttimetrin päässä suusta. Kesällä, veden varassa äänitettäessä olemme sijoittaneet tetraedri- ja suuntamikrofonihilat erilliselle ankkuroidulle lautalle, jotta äänittäjän ja laulajan käyttämän veneen tai kanootin liikkeet eivät häiritse mikrofonien tasapainoa ja suuntausta. Kahdeksankanavaiset Zoom F8 -äänitallentimet (2 kpl, näytteenottotaajuus 96 kHz) olemme sijoittaneet veneeseen ja kytkeneet vedessä kulkevilla kaapeleilla mikrofoneihin.

Kaikujen "herättämiseen" tarvittavana herätesignaalinä olemme käyttäneet laulamisen lisäksi läpimitaltaan 40 cm:n kokoisia lateksi-ilmapalloja. Vakiokokoisien ilmapallon räjähdys tarjoaa voimakkaan, lyhytkestoisien ja kaikkia äänentaajuuksia sisältävän ääni-impulssin, joka pysyy äänitystilanteesta ja -paikasta toiseen samanlaisena. Tällainen impulssi soveltuu erityisesti mittaustarkoituksiin ja täydentää laulutestin tuloksia antamalla vertailukelpoista tietoa tutkimuskohteen sekä vertailupisteiden akustisista ominaisuuksista. Lauluherätteen olemme antaneet 1 metrin päässä, ilmapalloherätteen puolestaan 5 metrin päässä mikrofonihiloista (ks. kartta 2). Kenttätyön dokumentoinnissa olemme käyttäneet lisäksi valokuvakameraa, Canon Legria HF G26 -videokameraa ja Suunto KB-20 kompassia.

Jälkityövaiheessa olemme analysoineet kentällä tehdyt lauluäänitteet sekä ilmapallolla tuotetut paikan impulssivasteet Helsingin yliopistossa kehitetyllä Spectutils-ohjelmistolla (Lassfolk ja Uimonen 2008; Lassfolk 2013; 2014). Spectutils koostuu joukosta GNU Octave-ohjelmointikielellä kirjoitettuja äänisignaalin analyysityökaluja, joilla äänitteistä voidaan tuottaa tarkkoja spektrianalyysikuvaajia. Spektrianalyysikuvaajat tarjoavat korvin havaittavalle äänisignaalin vaihtoehtoisen, visuaalisen representaation ja tuovat signaalista esiin uutta, mitattavaa ja vertailtavaa tietoa. Tässä tutkimuksessa käyttökelpoisimpia kuvaajia ovat spektrogrammit, joissa pystyakselilla on kuvattuna äänen taajuusrakenne eli spektri ja vaakakselilla aika. Kirjauksen tummuusaste puolestaan kuvaa äänen voimakkuuden vaihtelua. Pallokuvioisilla mikrofoneilla tuotetuista äänitteistä laadittujen spektrogrammien avulla arvioimme kaikujen ja muiden heijastusten äänenlaatua eri äänityspisteissä sekä suhteessa annettuun herätteeseen.

Spectutilsia on viime vuosina laajennettu kaikujen tulokulmalaskentaan tarkoitettuilla ohjelmilla (Lassfolk ja Rainio 2020). Kaikujen tulokulmalaskenta tehdään ilmapallolla tuotetuista impulssivasteista vertailemalla kaiun tuottaman äänenpainetasen kohouman saapumisajakoja tetraedrimikrofonihilan kapselien kesken. Kaiun saapumisajat saadaan mikrofonisignaalin välisen ristikorrelaatiolaskennan kautta. Tämän jälkeen ohjelma laskee kaiun tulokulman kolmiulotteisessa tilassa trigonometrian avulla ja antaa tulokseksi kaiun atsimuutti- ja

elevaatio- eli vaaka- ja pystytason kulmat. Laskennan tulos skaalataan lopuksi maapallon koordinaatistoon ja piirretään kartalle yhdessä kartoitettujen äänityspisteiden kanssa.

Lammasjärven laulu ja sen spektrianalyysi

Tutkimuksemme tulokset koostuvat kentällä tehdyistä äänitteistä, näiden perusteella laadituista spektrogrammikuvaajista ja tulokulmakartoista sekä kuvaajien ja karttojen tulkinasta. Esittelemme ensin laulutestin tuloksia maalauskoliolla ja vertailupisteissä, ja syvennämme sen jälkeen tietoja äänityskohteiden akustisista ominaisuuksista ilmapallotestin tuloksilla.

Ääninäytteessä 1 kuuluu Lammasjärven laulu sellaisenaan, ilman ympäristön aiheuttamia kaikuja tai muita heijastuksia. Näyte on äänitetty Lammasjärven maalauskoliolla edustalla, 30 metrin päässä maalauksista, mutta DPA 4066 pantamikrofonilla, joka taltioi ääntä laulajan suun edessä.

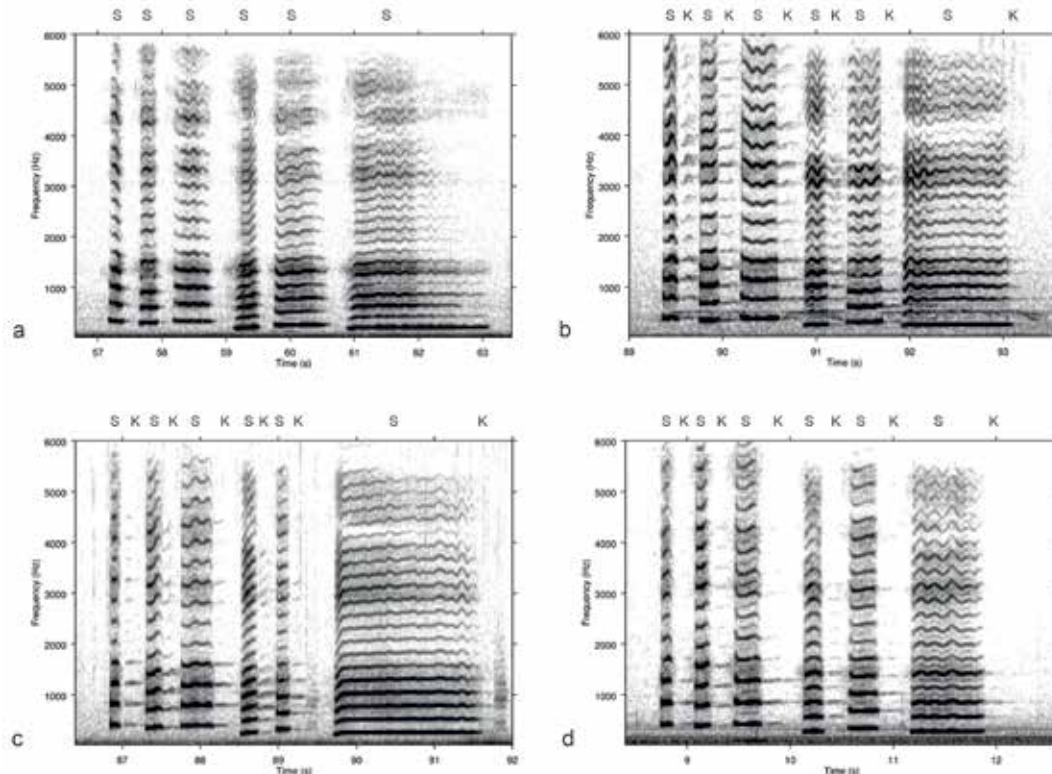
Ääninäyte 1. [Lammasjärven laulu ilman kaikuja](#) (siirryt YouTubeen)

Videoon liittyvässä ääninäytteessä 2 Lammasjärven laulu kuuluu yhdessä ympäristön aiheuttamien kaikuja kanssa. Näyte on äänitetty Lammasjärven maalauskoliolla edustalla, 30 metrin päässä maalauksista, samanaikaisesti ääninäytteen 1 kanssa. Mikrofoneina toimivat Neumann KM 185 mikrofonit on suunnattu niin, että ne tallentavat ääntä tasaisesti kaikista eri suunnista. Näytteessä eri signaalit kuuluvat kaksikanavaisena stereoäänenä.

Video/Ääninäyte 2. [Lammasjärven laulu kaikuja kanssa](#) (siirryt YouTubeen) Rainio, Valovesi ja Shpinitzkaya.

Kuvan 11a spektrogrammi (seuraavalla sivulla) havainnollistaa, miltä tutkimuksessa käytetty Lammasjärven laulu kuulostaa äänieristetyssä studiossa, ilman havaittavaa kaikua tai jälkikaiuntaa. Spektrogrammissa näkyvä laulun ensimmäinen säe käsittää kuusi säveltä, joista kukin piirtyy kuvaajaan pystysuorana pylväänä. Kunkin pylvään alin, lyhyt vaakaviiva edustaa sävelen perustaajuutta eli kuultavaa sävelkorkeutta, kun taas ylemmät, lyhyet vaakaviivat edustavat lauletuille tai soitetuille sävelille tyypillisiä, perustaajuuden kanssa yhtä aikaa soivia yläsäveliä. Perustaajuus ja matalimmat yläsävelet ovat kirjauksen tummuusasteen perusteella voimakkaampia, korkeammat yläsävelet hiljaisempia. Kuultavat kuusi säveltä ovat perustaajuudeltaan 328, 303, 331, 209, 259 ja 214 hertsiä eli sävelnimin ilmaistuna kutakuinkin E4, D#4, E4, A3, C4 ja A3. Aika-akselilla näkyy, että ensimmäinen, toinen ja neljäs sävel ovat kestoltaan lyhyitä ja staccatomaisen teräviä, 0,2–0,3 sekunnin pituisia, kun taas kolmas, viides ja kuudes sävel ovat kestoltaan pidempiä, jopa 2 sekuntia. Sävelten väliin jää 0,2–0,3 sekunnin pituisia tyhjiä alueita eli taukoja.

Kuva 11. Spektrogrammi Lammasjärven laulusta: a) äänieristetyssä studiossa, b) Lammasjärven maalausallion edustalla kesällä, c) Lammasjärven maalausallion edustalla talvella, d) vertailupisteessä 35 m päässä Lammasjärven maalausallion edustalla. S = laulettu sävel, K = kaiku.

Kuvan 11b spektrogrammi havainnollistaa, miltä sama laulu kuulostaa Lammasjärven maalausallion edustalla, yhdessä paikan tuottamien kaikujen kanssa. Äänityspiste (1) sijaitsee avoimen veden päällä, 30 metrin päässä maalauksista. Spektrogrammissa näkyvä laulusäe on yleishahmoltaan studiossa äänitetyn kaltainen, vaikkakin säveltasoltaan hieman korkeampi ja tempoltaan nopeampi. Myös sävelten yksityiskohdissa on pieniä eroja. Huomattavin ero edelliseen spektrogrammiin on näkyvissä sävelten välisissä tauoissa, jotka täyttyvät nyt edellä laulettujen sävelten toistoista, toisin sanoen kaiuista. Nämä kaiut ovat hiljaisempia kuin laulettu sävel, mutta yllättävän voimakkaita ottaen huomioon, että ne saapuvat mikrofoniin moninkertaisesti kauempaa kuin laulettu sävel. Kaiut toistavat viiden ensimmäisen säveln yksityiskohdat ja kutakuinkin kaikki osasävelet tarkasti – kaiut toistavat siis Lammasjärven laulun sävel kerrallaan, laulajan perässä. Vain kuudennen, kestoiltaan pitkän ja voimakkuudeltaan vaimenevan säveln jälkeen kaiku on vaikeammin havaittava – mitä ilmeisimmin siksi, että se jää säveln alle. Ylimääräinen, yhtenäinen vaakaviiva sävelten perustaajuuden yläpuolella, taajuudella 494 hertsiä, on järvellä huhuilevan sepelkyyhkyn aiheuttama.

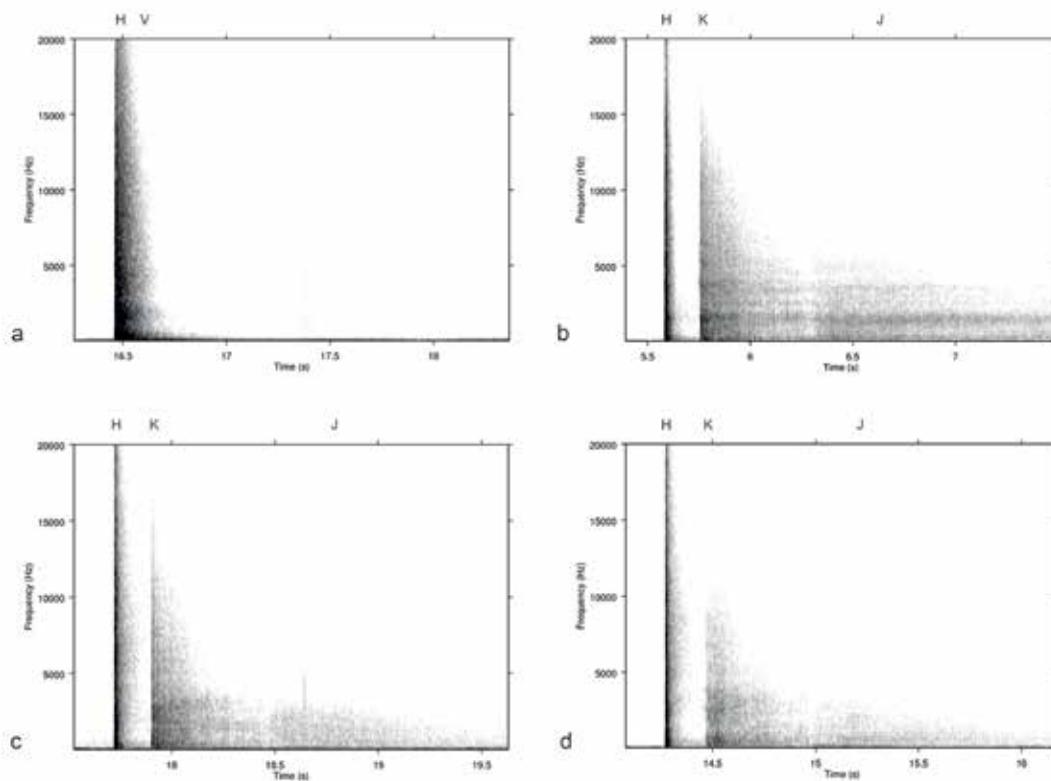
Kuvan 11c spektrogrammi havainnollistaa, miltä sama laulu kuulostaa Lammasjärven maalausallion edustalla talvella. Äänityspiste (1) sijaitsee järven jäällä, 30 metrin päässä maalauksista, täsmälleen samassa kohdassa kuin kesällä. Spektrogrammissa näkyvä laulusäe on yleishahmoltaan edellisten spektrogrammien kaltainen. Sävelten välit täyttyvät kaiuista samaan tapaan kuin kesällä. Vaikka kaiut toistavat sävelet ja niiden yksityiskohdat tarkasti, ne näyttävät kuitenkin vaimeammilta ja aavistuksen lyhytkestoisemmilta kuin kesällä.

Korkeimmat yläsävelet toistuvat vain vaimeasti. Haaleat ja matalat pylväät viidennen ja kuudennen sävelen jäljessä ovat paikalla raakkuvan korpin aiheuttamia.

Kuvan 11d spektrogrammi havainnollistaa, miltä sama laulu kuulostaa muualla Lammasjärvellä, sivussa maalauskaaliosta. Äänityspiste (2) sijaitsee järven jäällä, 35 metriä pohjoiseen maalauksista, 33 metrin päässä jyrkkärinteisestä ja metsäisestä kalliorannasta. Spektrogrammissa näkyvien sävelten väleissä on havaittavissa kaikuja, mutta nämä ovat vaimeampia kuin maalauskaaliosta edustalla. Kaiut toistuvat kustakin sävelestä etupäässä vain kaikkein matalimmat osasävelet. Korkeammat yläsävelet jäävät lähes kokonaan toistumatta.

Lammasjärven kaiun spektrianalyysi ja tulokulma

Kuva 12. Spektrogrammi ilmapalloherätteestä: a) äänieristetyssä studiossa, b) Lammasjärven maalauskaaliosta edustalla kesällä, c) Lammasjärven maalauskaaliosta edustalla talvella, d) vertailupisteessä 35 m päässä Lammasjärven maalauskaaliosta. H = ilmapalloheräte, K = kaiku, V = varhaisia heijastuksia, J = jälkikaiuntaa.

Kuvan 12a spektrogrammi kuvaa äänieristetyssä studiossa tuotettua ilmapalloherätettä. Heräte piirtyy kuvaajaan korkeana, tummana piikkinä, mikä tarkoittaa, että ääni on laaja-taajuuksinen, voimakas ja impulssimainen. Pienen, äänieristetyn tilan ansiosta heräte synnyttää vain vähän heijastuksia. Nämä saapuvat mikrofoneihin välittömästi herätteen jälkeen ja muodostavat piikille sen asteittain haalistuvan oikean reunan. Välittömästi saapuvat, niin kutsutut varhaiset heijastukset kuuluvat yhtä aikaa heräteään kanssa ja saavat sen kuulostamaan voimakkaammalta. Erillisiä herätteen jälkeisiä kaikuja ei ole kuultavissa/nähtävissä.

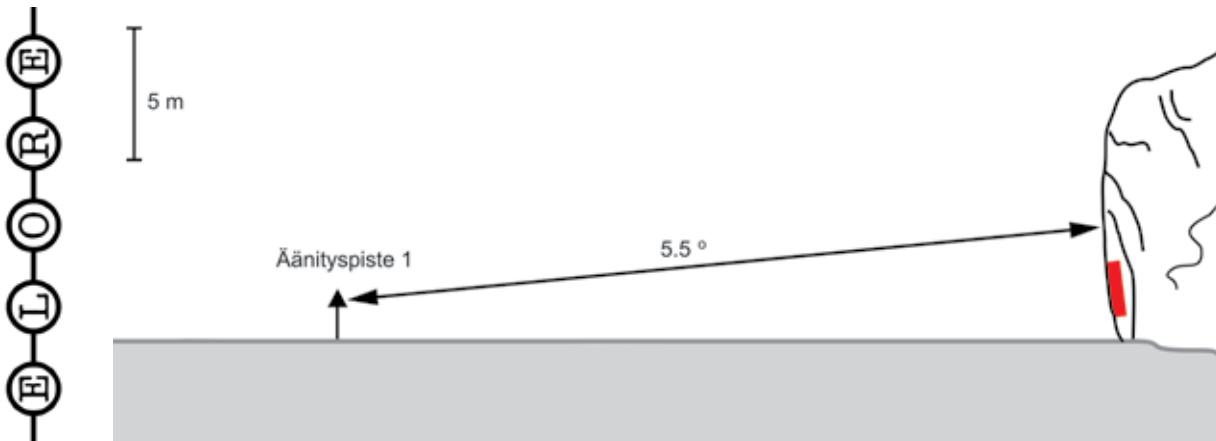

Kuvan 12b spektrogrammi kuvaa Lammasjärven maalausallion edustalla tuotettua ilmapalloherätettä sekä sen synnyttämiä heijastuksia. Äänityspiste (1) sijaitsee avoimen veden päällä, 30 metrin päässä maalauksista, täsmälleen samassa kohdassa kuin kuvien 11b ja 11c spektrogrammeissa. Heräte piirtyy kuvaajaan kapeampana piikkinä kuin äänieristetyssä studiossa, mikä johtuu siitä, että mikrofoniin lähellä ei ole tässä tapauksessa takaisin päin heijastavia, pystysuoria pintoja. Pylväs kuvaa siis ilmapalloherätettä sellaisenaan. 0,174 sekunnin kuluttua herätteestä mikrofoneihin saapuu kaiku, joka piirtyy kuvaajaan teräväreunaisena, korkeana ja tummana piikkinä. Tämä tarkoittaa, että ääni on laajataajuuksinen, voimakas ja impulssimainen, toisin sanoen herätteenkaltainen. Terävän alun jälkeen kaiku vaimenee asteittain ja muodostaa kuvaajaan noin 2 sekuntia pitkän, haalistuvan hännän. Häntäosa sisältää vain matalimpia taajuuksia. Tämän spektrogrammin voimakas, selvästi erottuva kaiku on epäilemättä samasta paikasta heijastuva kuin kuvan 11b spektrogrammissa näkyvä, laulamalla aikaansaatu kaiku. Alkuosassaan se toistaa herätteen suhteellisen tarkasti, mutta muuntuu sitten epämääräiseksi, hiljaiseksi jälkikaiunnaksi. Vastausajan 0,174 sekuntia perusteella heijastava pinta sijaitsee 30 metrin päässä mikrofoneista (vastausaika 0,174 s: $2 \times$ äänennopeus 343 m/s = heijastavan pinnan etäisyys). Tämä viittaa siihen, että heijastava pinta on nimenomaan maalausallio.

Kuvan 12c spektrogrammi kuvaa Lammasjärven maalausallion edustalla tuotettua ilmapalloherätettä talvella. Äänityspiste (1) sijaitsee järven jäällä, 30 metrin päässä maalauksista, täsmälleen samassa paikassa kuin kuvien 11b, 11c ja 12b spektrogrammeissa. Heräte ja sitä 0,177 sekunnin päässä seuraava kaiku piirtyvät kuvaajaan korkeina, tummina piikkeinä eli samalla tavoin kuin kesällä. Tämä on luonnollista, sillä mikrofoniin lähellä ei tässäkään tapauksessa ole takaisin päin heijastavia pystysuoria pintoja, ja kaiun todennäköisesti aiheuttava maalausallio on vapaana lumesta. Kaiun häntäosa on kuitenkin lyhyempi ja vaimeampi kuin kesällä, noin 1 sekunnin pituinen. Syynä tähän on todennäköisesti ympäristön lumipeite, joka absorboi ääntä ja heikentää siten heijastuksia (Huom. kohdassa 18.67 näkyvä ohut piikki on todennäköisesti sulavan jään aiheuttama napsahdus lähellä mikrofoneja). Ympäristön yleinen, heikompi heijastavuus selittää myös, miksi kuvan 11c spektrogrammissa nähtävä, laulamalla aikaansaatu kaiku on talvella vaimeampi.

Kuvan 12d spektrogrammi kuvaa muualla Lammasjärvellä tuotettua ilmapalloherätettä heijastuksineen. Äänityspiste (2) sijaitsee järven jäällä, 33 metrin päässä jyrkkärinteisestä ja metsäisestä kalliorannasta, täsmälleen samassa kohdassa kuin kuvan 11d spektrogrammissa. Heräte piirtyy kuvaajaan korkeana ja tummana pylväänä, samalla tavoin kuin maalausallion edustalla. Sitä 0,201 sekunnin päässä seuraava kaiku on kuitenkin erilainen. Kaikua esittävä pylväs on matalampi, vaaleampi ja reunaltaan epämääräisempi kuin maalausallion edustalla. Tämä tarkoittaa, että ääni on taajuusalueeltaan suppeampi, voimakkuudeltaan heikompi ja rakenteeltaan vähemmän impulssimainen. Vaimea häntäosa on noin 1 sekunnin pituinen. Vaikka kallioranta maalausallion pohjoispuolella synnyttää siis kaiun, tämä kaiku on suhteellisen hiljainen ja epätarkka kopio annetusta herätteestä. Syitä tällaiseen heikompaan heijastavuuteen ovat todennäköisesti rannalla kasvavat pensaat ja puut, rosoiset, epäyhtenäiset kalliopinnat sekä näiden päälle kasautunut lumipeite. Samasta syystä kuvan 11d spektrogrammissa laulun aikaansaama kaiunta on vain vaimeaa ja epätarkkaa.

Tulokulmalaskennan tulokset tukevat kuulonvaraisia ja suuntamikrofoniin välityksellä tehtyjä havaintoja siitä, että voimakas ja tarkka kaiku Lammasjärven kalliomaalauksen edustalla saapuu maalausallion suunnasta. Järven jäällä tuotetusta ilmapalloherätteestä laskettu

Kartta 2. Lammasjärven maalauskallo sivuprofilissa ja kaiun laskettu pystytason tulokulma. Maalausalue on merkitty punaisella.

vaakatason tulokulma 64 astetta tarkoittaa, että kaiku heijastuu äänityspisteeseen 1 täsmälleen maalausten kohdalta (kartta 1). Tulos on hämmästyttävän täsmällinen, kun otetaan huomioon, että maalausalue on vain noin kaksi metriä leveä, ja kallio alueen molemmilla puolilla näyttää äänityspisteen kannalta potentiaalisesti heijastavalta. Samanlaisia tuloksia on saatu muissakin tutkituissa kalliomaalauskohteissa, esimerkiksi Suomussalmen Värikalliolla ja Kuusamon Julmalla-Ölkylällä (Rainio ym. 2017b). Pystytason tulokulma 5,5 astetta puolestaan tarkoittaa, että kaiku heijastuu 30 metrin päässä sijaitsevaan äänityspisteeseen reilun 4 metrin korkeudelta, toisin sanoen jonkin verran maalausten yläpuolelta (kartta 2). Kaiku ei siis heijastu itse maalauksista. Tulokulmalaskennan mukaan vaimea kaiku maalaus-kallion pohjoispuolella, äänityspisteessä 2, saapuu lähimmän rannan suunnasta (kartta 1).

Lammasjärven laulumaisema osana maalauskaalioiden moniaistista ja vuorovaikutteista toimintaa

Aiempien tutkimustemme mukaan Suomen esihistoriallisilla kalliomaalauksilla on poikkeuksellinen kaiku, joka eroaa muusta ympäristöstä, ja tekee näiden paikkojen äänimaisemasta anomaalisen. Lammasjärven kalliomaalauksilla suorittamamme laulutestaus sekä sitä täydentävät akustiset mittaukset osoittavat, että maalauskaaliolla, täsmälleen maalausten edessä, on muuhun ympäristöön verrattuna tarkin ja rikkain laulumaisema. Kallio toistaa herkästi minkä tahansa sen edessä tuotetun äänen, sävelen tai soinnun, ja houkuttelee mukaan leikkimään kaiun kanssa. Samalla se luo spontaanin yhteyden ja käynnistää kommunikaatioprosessin kalliion kanssa.

Kentällä tehtyjen kuulohavaintojen, äänitysten ja äänianalyysien perusteella Lammasjärven maalauskaallio on tehokas äänen heijastaja. Kalliion edustalla tuotettu sävel, ilmapallon räjähdys tai mikä tahansa ääni heijastuu takaisin kaikuna, jonka vastausaika riippuu äänilähteen etäisyydestä kalliioon. Kuulohavaintojen ja tulokulmalaskennan perusteella kaiku heijastuu horisontaalitasolla täsmälleen maalausten kohdalta, ikään kuin suoraan maalauksista. Tämä on huomionarvoista, sillä kalliopinta maalausten molemmilla puolilla näyttää potentiaalisesti heijastavalta. Vertikaalitasoon tulokulma osoittaa kuitenkin hieman maalausten yläpuolelle. Kallioisella ja jyrkkärantaisella Lammasjärvellä kuuluu myös muualla kuin maalauskaallion edustalla, mutta maalauskaallion synnyttämä kaiku on muun ympäristön kaikuja

voimakkaampi ja tarkempi. Tämä johtuu maalaus kallion laajasta ja sileästä seinämäisestä pinnasta, joka toistaa annetun heräteäänän kompaktisti kerran, hajottamatta sitä epämääräiseksi ja hahmottomaksi jälkikaiunnaksi. Seinämäinen, herkkä heijastuspinta toistaa myös heräteäänän kaikkine osataajuuksineen. Tällainen tarkka kaiku kopioi siis annetun äänen, sävelen tai sävelkulun sellaisenaan ja laulaa kirjaimellisesti samaa laulua yhdessä laulajan kanssa, pari sekunnin kymmenesosaa hänen perässään. Heijastukset ympäristön muista kallioista ja rannoista muodostavat tälle tarkalle kaiulle sen vaimenevan häntäosan eli jälkikaiunnan.

Lammasjärven maalaus kallion edustan erikoinen, rikas äänimaisema tulee parhaiten kuuluviin, jos sille antaa tilaa eli äänen käytössä on taukoja. Lauaessa tämä tarkoittaa taukoja säkeiden, säkeen osien tai yksittäisten sävelten välillä, tai esimerkiksi Lammasjärven laulun staccatomaista, terävää artikuloititapaa, joka jättää lyhyehköjen sävelten väliin runsaasti "ilmaa". Mikäli tämäntyyppistä laulua lauletaan parin-, kolmenkymmenen metrin päässä kalliosta, kaiut sijoittuvat näihin ilmaviin väleihin ja kuuluvat hyvin. Kauempana tai lähempänä lauletaessa kaiut tulevat kuuluviin vastaavasti tempoa hidastamalla tai nopeuttamalla. Vaikka erilaisia kaiun esiintuovia laulutapoja on todennäköisesti monia, voidaan ajatella, että Lammasjärven laulu artikulaatiotapoineen on optimaalinen kaiun kuuntelemiseen. Tämä on luonnollista, sillä laulu on syntynyt paikan päällä, spontaanissa vuorovaikutuksessa ja kommunikaatioprosessissa maalaus kallion kanssa. Kyseessä on siis eräänlainen laulajan ja maalaus kallion yhdessä luoma teos. Käytännön toteutukseen ottavat usein osaa myös paikalle sattumoisin tai uteliaisuuttaan pyrkivät linnut, kuten sepelkyyhkyt, korvit, varikset ja tiaiset.

Lammasjärven maalaus kallion poikkeuksellinen laulumaisema viittaa kuuloaistin ja äänen käyttöön kalliomaalauksilla. Lauaessa kuuloaistiin yhdistyvät maalaus kallioista hahmottuvat suuret kasvot sekä hirven ja karhun päät, jotka tekevät kallion pinnasta myös visuaalisesti harvinaisen rikkaan. Suurten kasvojen rajaamalle alueelle sijoittuvat maalaukset, hyvän maalaus pinnan käyttämättä jättäminen muualla samassa kalliossa sekä suurten kasvojen suun yläpuolelle hierottu punaväri viittaavat kasvojen hahmottamiseen kalliossa jo maalaus aikana. Kallion halkeamasta hahmottuvan suun hierominen punamultaan sekoitetulla rasvalla, verellä ja/tai munalla viittaa myös kallion mieltämiseen elävänä ja aktiivisena toimijana sekä uhraamiseen "Kivi-ihmiselle" samaan tapaan kuin *Gedgge olmushille* seidoilla. Kallion pinnan muotojen, halkeamien ja juonteiden käyttäminen osana maalauksia viittaa kallion pintaan rajapintana, ja maalauksiin osana kommunikaatiota tämän ja tuonpuoleisen maailman välissä.

Uumajan ja Luulajan saamelaisista kirjoittanut saamelainen pappi Nicolaus Lundius Lappo (1905, 5–6) kertoo, että henget ilmestyivät ihmisille laulamalla ja niillä oli myös näkyvä, esimerkiksi kalan tai linnun hahmo. Jos kivikautiseen maailmankuvaan on kuulunut ajatus kallioissa asuvista ihmisen- ja eläimenkaltaisista olennoista, kuten saamelaisessa ja suomalaisessa folkloressa on ollut yleistä, niin Lammasjärven maalaus kallio on antanut useita mahdollisuuksia hahmottaa rikas, henkien asuttama kallio, joka vastaa ihmiselle muun muassa laulamalla. Se on tarjonnut myös mahdollisuuden yhteyden kokemiseen ja vuorovaikutukseen ihmisen ja ympäristön muiden kanssaeläjien tai suomalaisittain väen kanssa.

Lammasjärven kalliomaalauksille paikantuva toiminta on luonteeltaan moniaistista. Näköaisti on vahvasti läsnä sekä kallion hahmottamisessa että maalaamisessa. Tuntoaisti on

ollut mukana kalliota koskettaessa hieromalla sekä sormella tai sivelemällä maalaamalla. Mukana on todennäköisesti ollut myös makuasti, sillä suun hierominen viittaa ruuan uhraamiseen elolliselle kalliolle. Seitaperinteeseen on kuulunut sekä uhraaminen että seidan kanssa yhdessä syöminen, ja arkeologiset löydöt viittaavat uhraamiseen ja ruuan valmistukseen myös kalliomaalauksen edessä (esim. Lahelma 2008, II). Maalausmallin poikkeuksellinen laulumaisema puolestaan viittaa äänen ja erityisesti laulun käyttöön Lammasjärven kalliomaalauksilla.

Ruumiillinen kokemus on ollut keskeinen osa myös saamelaista maisemäkäsitystä: tähän kuuluu maisemassa oleminen ja tekeminen sekä maisemassa tapahtuva tiedon ja taidon siirtyminen sukupolvelta toiselle. Ympäristöön sijoittuva, moniaistinen kokemus ja vuorovaikutus ympäristön kanssaeläjien kanssa on ollut perinteisesti keskeistä myös tiedon hankkimisessa. (Ingold ja Kurttila 2000, 185–191; Valtonen 2020, 38.) Eeva Anttila tuo esiin, miten nykyisen filosofisen, kognitio- ja neurotieteellisen käsityksen mukaan juuri ruumiillisuus on tietoisuutemme perusta: ruumiilliset kokemukset ovat välttämättömiä käsitteellisen ja abstraktin ajattelun kehitykselle, sillä käsitteet perustuvat havaintoihimme ja toimintaamme konkreettisessa suhteessamme ympäröivään maailmaan (Anttila ym. 2017; ks. myös Lakoff ja Johnson 1999). Koska aistimme eivät ole merkittävästi muuttuneet maalauksen tekoajasta, on maalausmallioilla havaittava aistikokemus tärkeää aineistoa kalliomaalauspaikkojen käyttöä ja merkitystä arvioitaessa. Se, miltä maalausmalliot ovat näyttäneet, kuulostaneet ja tuntuneet monin eri tavoin, ovat todennäköisesti olleet määrääviä tekijöitä myös niiden valinnassa.

Emme tiedä, millaista laulu on ollut kampakeraamisella ajalla, mutta Lammasjärvellä yhdessä kalliion kanssa muotoutunut laulu synnyttää harvinaisen rikkaan kaiun. Tämä vahvistaa laulun toisen tietoisuuden tilaan vievää sonic driving -vaikutusta, mikä luo otolliset olosuhteet loveen lankeamiselle niin seidoilla kuin kalliomaalauksilla. Pyyntikulttuurin viitekehityksessä antropo- ja zoomorfiset kalliot, joihin paikantuu poikkeuksellinen laulumaisema voivat muodostaa ratkaisevan tarjouman maalausmallin valikoitumiselle toiminnan kohteeksi. Nils-Aslak Valkeapään (1984, 43–47) mukaan joiku on askel toiseen maailmaan. Myös laulu kalliion kaiun kanssa Lammasjärvellä toimii kokemuksemme mukaan näin, ja vaikuttaa laulun tietoisuuden tilaan.

Kuten Riian F. Rifkin (2009) toteaa, niin riippuvuus yksinomaan yhden aistin, näköaistin, käytöstä kalliotaidetutkimuksessa rajoittaa mahdollisuuksiamme hahmottaa kalliotaiteen kulttuurisia merkityksiä. Äänen tuottaminen ja musiikki kuuluvat oleellisesti rituaaleihin kaikkialla maailmassa. Kalliomaalauspaikat ovat olleet moniaistisesti koettavia paikkoja, jotka tarjoavat poikkeuksellisen hyvän mahdollisuuden liminaaliseen kokemukseen sekä sen tuomaan yhteyden kokemiseen ihmisen ja luonnon muiden kanssaeläjien välillä. Seitojen tapaan ne sijoittuvat osaksi vuorovaikutteista, relationaalista epistemologiaa ja ontologiaa sekä paikasta lähtevää, moniaistista tiedonmuodostusta (ks. esim. Helander-Renvall 2010; Kovach 2009).

Kirjallisuus

- Aikio, Ante 2004. "An essay on substrate studies and the origin of Saami." Teoksessa *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen: Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, toimittaneet Hyvärinen, Irma, Petri Kallio ja Jarmo Korhonen, 5–34. Helsinki: Société Néophilologique de Helsinki.
- Aikio, Ante 2007. "The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland." *Onomastica Uralica* 2007(4), 159–197. <https://doi.org/10.33339/fuf.87404>.
- Aikio = Luobbal Sámmol Sámmol Ante (Aikio, Ante) 2012. "An essay on Saami ethnolinguistic prehistory." Teoksessa *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*, toimittaneet Riho Grünthal ja Petri Kallio, 63–117. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Anttila, Eeva, Hanna Pohjola, Teija Löytönen ja Heli Kauppila 2017. *Ihmis- ja oppimiskäsitykset taideopetuksessa*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 58. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. <https://disco.teak.fi/anttila/>
- Arnberg Mats, Ruong Israel ja Unsgaard Håkan 1997. *Om Jojk, en presentation av samisk folkmusik*. Tukholma: Sveriges Radios Förlag.
- Arsenault, Daniel 2004. "Rock art, landscape, sacred places: attitudes in contemporary archaeological theory." Teoksessa *The Figures Landscapes of Rock-Art*, toimittaneet Christopher Chippendale ja George Nash, 69–84. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aula, Inkeri 2018. "Aistikävely kaupunkimaisemaan. Yhteisen tilan kokemus ja joutomaiden polut." *Elore*, 25(1), 74–95. <https://doi.org/10.30666/elore.72816>
- Autio, Eero 2000. "Reindeer, Reindeer Antler, Zig Zag Motive and Other Images in the Saami Shaman Drums and in the Rock Art." Teoksessa *Myanndash. Rock Art in the Ancient Arctic*, toimittanut Antero Kare, 174–201. Rovaniemi: Arctic Centre Foundation.
- Bjerck, Hein Bjartmann 2012. "On the Outer Fringe of the Human World: Phenomenological Perspectives on Anthropomorphic Cave Paintings in Norway." Teoksessa *Caves in Context: The Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe*, toimittaneet Knut Andreas Bergsvik ja Robin Skeate, 48–64. Oxford: Oxbow Books.
- Carpelan, Christian 1994. "Katsaus saamelaistumisen varhaisvaiheisiin." Teoksessa *Johdatus saamentutkimukseen*, toimittaneet Ulla-Maija Kulonen, Juha Pentikäinen ja Irja Seurujärvi-Kari, 13–42. Helsinki: SKS.
- Chippendale, Christopher ja George Nash, toim., 2004. *The Figured Landscapes of Rock-Art. Looking at Pictures in Place*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Devlet, E.G. ja M.A Devlet 2005. *Myths in Stone. World of Rock Art in Russia*. Moscow: Aletheia.
- Díaz-Andreu, Margarita ja Carlos García Benito 2012. "Acoustics and Levantine rock art: auditory perceptions in La Valltorta Gorge (Spain)." *Journal of Archaeological Science* 39: 3591–3599. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.06.034>.
- Europaeus (Äyräpää), Aarne 1922. "Fornfynd från Kyrklätt och Esbo socknar." *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 32(1): 61–67.
- Fellman, Jacob (Jaakko) (1844) 1906. *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken 2*. Helsinki: SKS.
- Fellman, Jaakko (Jacob) (1907) 1961. *Poimintoja muistiinpanoista Lapissa*. Helsinki: WSOY.
- Forbus, Henric (1726–1727) 1910a. "Jämförelser mellan lapparnas och de klassiska folkens gudar samt refutation af lapparnas afgudadyrkan." Teoksessa *Källskrifter till Lapparnas Mytologi*, toimittanut Edgar Reuterskiöld, 76–87. Tukholma: Nordiska Museet.

- Forbus, Henric (1727) 1910b. "Rättelser och tillägg till Forbus' berättelse af år 1727". Teoksessa *Källskrifter till Lapparnas Mytologi*, toimittanut Edgar Reuterskiöld, 64–70. Tukholma: Nordiska Museet.
- Garfinkel, Alan P. ja Steven J. Waller 2012. "Sounds and Symbolism from the Netherworld: Acoustic Archaeology at the Animal Master's Portal". *Pacific Coast Archaeological Society Quarterly* 46(4): 37–60.
- Gjerde, Jan Magne 2010. *Studies of Stone Age rock art from Northern Fennoscandia*. Väitöskirja, Tromssan yliopisto. Tromssa: University of Tromsø. <https://munin.uit.no/handle/10037/2741>
- Gibson, James J. 1979. *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Goldhahn, Joakim, Ingrid Fuglestad ja Andrew Jones, toim., 2010. *Changing Pictures. Rock Art Traditions and Visions in Northern Europe*. Oxford: Oxbow Books.
- Groussard, M., G. Rauchs, B. Landeau, F. Viader, B. Desgranges, F. Eustache ja H. Platel 2010. "The neural substrates of musical memory revealed by fMRI and two semantic tasks." *NeuroImage* 53, 1301–1309. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.07.013>.
- Haggrén, Georg, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen ja Anna Wessman 2015. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus Oy.
- Halinen, Petri 2011. "Arkeologia ja saamentutkimus." Teoksessa *Saamentutkimus tänään*, toimittaneet Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen ja Risto Pulkkinen, 130–176. Helsinki: SKS.
- Harner, Michael 2013. *Cave and Cosmos. Shamanic Encounters with Another Reality*. Berkeley: North Atlantic Books.
- Hatakka, Lassi ja Gunnar Glückert, 1995. *Radiohiili-ikien avulla laaditut Itämeren rannansiirtymystä kuvaavat kalibrointikäyrät Turun – Mynämäen – Laitilan alueille*. Muuttuva miljö – muuttuva yhteisö-projekti. Turku: Turun yliopisto.
- Harvey, Graham 2005. *Animism. Respecting the Living World*. London: Hurst and Company.
- Harvey, Graham, toim., (2013) 2015. *The Handbook of Contemporary Animism*. London and New York: Routledge.
- Helander-Renvall, Elina 2010. "Animism, personhood and the nature of reality: Sami perspectives." *Polar Record* 46(236), 44–56. <https://doi.org/10.1017/S0032247409990040>.
- Helskog, Knut 1999. "The Shore Connection. Cognitive Landscape and Communication with Rock Carvings in Northernmost Europe." *Norwegian Archaeological Review* 32(2), 73–94.
- Holmberg (Harva), Uno 1915. *Suomen suvun uskonnot 2. Lappalaisten uskonto*. Porvoo: WSOY.
- Hogan, Linda (2013) 2015. "We Call It Tradition." Teoksessa *The Handbook of Contemporary Animism*, toimittanut Graham Harvey, 17–26. Lontoo ja New York: Routledge.
- Hoppál, Mihály 2003. *Šamaanien maailma*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Huurre, Matti 1979. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Hällström, Olof af 1964. "Esihistoria". Teoksessa *Pohjan pitäjän historia. Osa I*, 123–158. Pohja: Pohjan kunta.
- Ingold, Tim 2000. *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. Lontoo ja New York: Routledge.
- Ingold, Tim ja Terhi Kurttila 2000. "Perceiving the Environment in Finnish Lapland." *Body & Society* 6(3–4), 183–196. <https://doi.org/10.1177/1357034X00006003010>
- Itkonen, Toivo Immanuel 1946. *Heidnische Religion und spätere Aberglaube bei den finnischen Lappen*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura. <http://fennougrica.kansalliskirjasto.fi/handle/10024/89924>

- Itkonen, Toivo Immanuel (1948) 1984a. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. I osa. Helsinki: WSOY.
- Itkonen, Toivo Immanuel (1948) 1984b. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. II osa. Helsinki: WSOY.
- Jouste, Marko 2011. *Tulläcalmaaš kirdäččij ‘tulisimillä lenteli’ – Inarinsaamelainen 1900-luvun alun musiikkikulttuuri paikallisen perinteen ja ympäröivien kulttuurien vuorovaikutuksessa*. Väitöskirja Tampereen yliopisto. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8551-0>.
- Jussila, Timo 1999. "Saimaan kalliomaalausten ajoitus rannansiirtymäkronologian perusteella." Teoksessa *Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalausten sijainti ja syntyäika. Kalliomaalausraportteja 1/1999*, toimittaneet Pekka Kivikäs, Timo Jussila ja Risto Kupiainen, 16–17, 113–133. Jyväskylä: Kivikäs Ancient Images Center.
- Järviluoma, Helmi 2016. *The Art and Science of Sensory Memory Walking*. Marcel Cobussen, Vincent Järvinen, Minna Riikka 1999. *Maailma äänessä. Tutkimus pohjoissaamelaisesta joikuperinteestä*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. Helsinki: SKS.
- Kailamäki, Uine 2022. "Punamultaa vai paatsamankuorta? Värikallion ja Syrjäsalmen analyysituloksia." *Hiisi* 1.
- Karsten, Rafael 1952. *Samefolkets religion. De nordiska lapparnas hedniska tro och kult i religionshistorisk belysning*. Helsinki: Söderström & Co Förlagsaktiebolag.
- Kivikäs, Pekka 1995. *Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto. Paintings on Rock – An Ancient Picture Archive*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Kivikäs, Pekka 1999. "Suursaimaan, Puulan ja Muinais-Päijänteen alueen kalliomaalausten sijaintipaikat ja korkeudet." Teoksessa *Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalausten sijainti ja syntyäika. Kalliomaalausraportteja 1/1999*, toimittanut Pekka Kivikäs, Timo Jussila ja Risto Kupiainen, 19–111. Jyväskylä: Kivikäs – muinaistaidekeskus.
- Kivikäs, Pekka 2001. "Rock Paintings in Finland." *Folklore* 18–19:137–161.
- Kivikäs, Pekka 2009. *Suomen kalliomaalausten merkit. Kalliot, kuvakentät ja merkitykset*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Kjellström, Rolf, Gunnar Ternhag ja Håkan Rydving 1988. *Om jojk*. Hedemora: Gidlunds Bokförlag.
- Kovach, Margaret 2009. *Indigenous methodologies: characteristics, conversations and contexts*. Toronto: University of Toronto Press.
- Laestadius, Lars Leevi (1840–45) 2000. *Lappalaisen mytologian katkelmia*. Toimittanut Pentikäinen, Juha. Helsinki: SKS.
- Lahelma, Antti 2008. *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings*. Väitöskirja Helsingin yliopisto. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys ry.
- Lahelma, Antti 2010. "Hearing and touching rock art: Finnish rock paintings and the non-visual." Teoksessa *Changing pictures: rock art traditions and visions in northernmost Europe*, toimittaneet J. Goldhahn, I. Fuglestedt ja A. Jones, 48–59. Oxford: Oxbow Books.
- Lahelma, Antti 2012. "Strange swans and odd ducks: interpreting the ambiguous waterfowl imagery of Lake Onega." Teoksessa *Visualising the Neolithic: Abstraction, figuration, performance, representation*, toimittaneet Andrew Cochrane ja Andrew Meirion Jones, 15–33. Oxford: Oxbow Books.
- Lakoff, George ja Mark Johnson 1999. *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

- Lamnidis, Theseas C., Kerttu Majander, Choongwon Jeong, Elina Salmela, Anna Wessman, Vyacheslav Moiseyev, Valery Khartanovich, Oleg Balanovsky, Matthias Ongyerth, Antje Weihmann, Antti Sajantila, Janet Kelso, Svante Pääbo, Päivi Onkamo, Wolfgang Haak, Johannes Krause ja Stephan Schiffels 2018. "Ancient Fennoscandian genomes reveal origin and spread of Siberian ancestry in Europe." *Nature Communications* 9, 5018 (2018). <https://doi.org/10.1038/s41467-018-07483-5>.
- Lassfolk, Kai 2013. "Fourier-muunnos ja spektrianalyysikuvaajien tulkinta musiikintutkimuksessa, osa 1." *Musiikin suunta* 35(1): 57–65. <http://hdl.handle.net/10138/231785>.
- Lassfolk, Kai. 2014. "Fourier-muunnos ja spektrianalyysikuvaajien tulkinta musiikintutkimuksessa, osa 2." *Musiikin suunta* 36(1): 67–72. <http://hdl.handle.net/10138/231786>.
- Lassfolk, Kai ja Jaska Uimonen 2008. "Spectutils: an audio signal analysis and visualization toolkit for GNU Octave." Teoksessa *Proceedings of the 11th International Conference on Digital Audio Effects (DAFx-08)*, September 1–4, 2008, Espoo, Finland, toimittaneet J. Pakarinen, C. Erkut, H. Penttinen ja V. Välimäki, 289–292.
- Lassfolk, Kai ja Riitta Rainio 2020. "Suomen kalliomaalauskohteiden arkeoakustinen tutkimus." *Musiikki* 50(1–2): 17–44. <https://musiikkijournal.fi/article/view/95484>
- Lehtola, Veli-Pekka 2000. "Kansanperinne ja sen jatkaajat." Teoksessa *Siiddastallan. Siidoista kyliin*, toimittaneet Jukka Pennanen ja Klemetti Näkkäläjärvi, 199–217. Oulu: Kustannus Pohjoinen.
- Lehtola, Veli-Pekka 2008. "Eteläisen Suomen muinaiset lappalaiset." *Muinaistutkija* 4. <https://www.veli-pekkalehtola.fi/UserFiles/files/Muinaistutkija.pdf>.
- Lundius Lappo, Nicolaus (1674) 1905. "Descriptio Lapponiæ." Teoksessa *Bidrag till kännedom om svenska landsmålen och svenskt folkliv XVII. 5.*, toimittanut Bernhard Wiklund, 5–41. Uppsala: Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Luhon, Ville 1971. "Suomen kalliomaalaukset ja lappalaiset." *Kalevalaseuran vuosikirja* 51: 5–17.
- Luukkonen, Ismo 2021. *Suomen esihistorialliset kalliomaalaukset*. Helsinki: Otava.
- Lødøen, Trond and Gro Mandt 2010. *The Rock Art of Norway*. Oxford: Windgather Press.
- Manker, Ernst 1950. *Die Lappische Zaubertrommel. Eine Ethnologische Monographie 2. Die Trommel als Urkunde Geistlichen Lebens*. Tukholma: Nordiska Museet.
- Mantere, Ville 2015. "Hirvet kalliossa – ajatuksia kalliotaittemme hirvikuvien käytännönläheisistä merkityksistä." *Muinaistutkija* 3. http://www.sarks.fi/mt/pdf/2015_3.pdf.
- Mattioli, Tommaso ja Angelo Farina, Philippe Hameau ja Margarita Díaz-Andreu 2017. "Echoing landscapes: Echolocation and the placement of rock art in the Central Mediterranean." *Journal of Archaeological Science* 83: 12–25. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2017.04.008>.
- Miettinen, Timo 1990. "Kalliotaitteen tulkintamahdollisuuksia." Teoksessa *Kalliotaidetta – tutkimusta ja tulkintaa. Hällristningar – forskning ock tolkning*, toimittanut Aino Nissinaho, 37–40. Turku: Turun maakuntamuseo.
- Miettinen, Timo 2000. *Kymenlaakson kalliomaalaukset*. Kotka: Kymenlaakson maakuntamuseo.
- Miettinen, Timo, ja Heikki Willamo 2007. *Pyhät kuvat kalliossa*. Helsinki: Octava.
- Mulk, Inga-Maria ja Tim Bayliss-Smith 2006. *Rock Art and Sámi Sacred Geography in Badjelánnda, Laponia, Sweden. Sailing boats, Anthropomorphs and Reindeer*. Umeå: Kungliga Skytteanska Samfundet.
- Mulk, Inga-Maria and Tim Bayliss-Smith 2007. "Liminality, Rock Art and the Sámi Sacred Landscape." *Journal of the Northern Studies* 1–2: 95–122.

- Niiranen, Elina 2019. "Karjalaisuus ja musiikkikäytännöt Uhtualla: Musiikkitoiminta polkuina paikallisiin juuriin." Teoksessa *Joustavat etnisyydet*, toimittaneet Pekka Suutari ja Olga Davydova-Minguet, 251–288. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura ry.
- Núñez, Milton 1994. "Finnish Prehistoric Rock Art and Local Historical Traditions." Teoksessa *Finnish Essays on Arctic Issues*, toimittanut Olli-Pekka Jalonen, 54–63. Tampere: Tampere Peace Research Institute.
- Núñez, Milton 1995. "Reflections on Finnish Rock Art and Ethnohistorical Data." *Fennoscandia archaeologica* 12: 123–135.
- Paulaharju, Samuli (1922) 1962. *Lapin muisteluksia*. Porvoo: WSOY.
- Paulaharju, Samuli (1927) 2010. *Takalappia*. Helsinki: SKS.
- Paulaharju, Samuli 1932. *Seitoja ja seidan palvontaa*. Helsinki: SKS.
- Pentikäinen, Juha, 1994. "Saamelaisten uskomusmaailma." Teoksessa *Johdatus saamentutkimukseen*, toimittaneet Ulla-Maija Kulonen, Juha Pentikäinen ja Irma Seurujärvi-Kari, 130–162. Helsinki: SKS.
- Pentikäinen, Juha 1995. *Saamelaiset – Pohjoisen mytologian kansa*. Helsinki: SKS.
- Pentikäinen, Juha ja Timo Miettinen 2006. *Pyhän merkkejä kivessä*. Helsinki: Etnika Oy.
- Piha, Minerva 2020. "Saamen kielten leviäminen Suomeen ja Skandinaviaan." *Kalmistopiiri*. <https://kalmistopiiri.fi/2020/02/06/saamelaiskielten-leviaminen-suomeen-ja-skandinaviaan/>.
- Pink, Sarah 2013. "Engaging the Senses in Ethnographic Practice." *The Senses and Society*, 8(3). <https://doi.org/10.2752/174589313X13712175020433>.
- Platel, Hervé 2020. *Historia. Musiikin synty. And there was music*. Dokumentin ohjaaja Pascal Goblot, 46,50–48,35 minuuttia. Grand Angle Productions/Arte. <https://areena.yle.fi/1-50646171>; <https://www.gad-distribution.com/en/one-off-documentaries/archeology-history/and-there-was-music>.
- Rainio Riitta, Antti Lahelma, Tiina Äikäs, Kai Lassfolk ja Jari Okkonen 2014. "Acoustic Measurements at the Rock Painting of Värrikallio, Northern Finland." Teoksessa *Archaeoacoustics. The Archaeology of Sound*, toimittanut Linda C. Eneix, 141–152. Publication of Proceedings from the 2014 Conference in Malta. Myakka City: The OTS Foundation. <http://hdl.handle.net/10138/164521>.
- Rainio, Riitta, Tiina Äikäs, Antti Lahelma ja Kai Lassfolk 2017a. "Nauravat kalliot: Pohjois-Suomen pyhien paikkojen kaikututkimus." Teoksessa *Muuttuvat suomalaiset äänimaisemat*, toimittaneet Heikki Uimonen, Meri Kyrö ja Kaisa Ruohonen, 167–200. Tampere: Tampere University Press.
- Rainio Riitta, Antti Lahelma, Tiina Äikäs, Kai Lassfolk ja Jari Okkonen 2017b. "Acoustic Measurements and Digital Image Processing Suggest a Link Between Sound Rituals and Sacred Sites in Northern Finland." *Journal of Archaeological Method and Theory* 25(2): 453–474. <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10816-017-9343-1>
- Reznikoff, Iégor 1995. "On the sound dimension of prehistoric painted caves and rocks". Teoksessa *Musical Signification. Essays in the Semiotic Theory and Analysis of Music*, toimittanut Eero Tarasti, 541–557. Berliini ja New York: Mouton de Gruyter.
- Reznikoff, Iégor 2005. "On Primitive Elements of Musical Meaning." *The Journal of Music and Meaning*, 3 (Fall 2004/2005), section 2. <http://www.musicandmeaning.net/issues/showArticle.php?artID=3.2>
- Reznikoff, Iégor 2006. "The Evidence of the Use of Sound Resonance from Palaeolithic to Medieval Times." Teoksessa *Archaeoacoustics*, toimittaneet Chris Scarre ja Graeme Lawson, 77–84. Cambridge: University of Cambridge.

- Rheen, Samuele (1671) 1897. "En kort Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijdSkiepellsser, samt I många Stycken Grofwe wildfarellsser." Teoksessa *Bidrag till kännedom om de Svenska Landsmålen och svenskt folkliv. XVII. 1.*, toimittanut Karl Bernhard Wiklund, Uppsala: Wretmans boktryckeri.
- Rifkin, Riaan F. 2009. "Engraved art and acoustic resonance: exploring ritual and sound in north-western South Africa." *Antiquity* 83, 585–601. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00098859>.
- Ruong, Israel 1969. *Samerna*. Tukholma: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Saarikivi, Janne 2011. "Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa." Teoksessa *Saamentutkimus tänään*, toimittanut Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen ja Risto Pulkkinen, 77–119. Helsinki: SKS.
- Saastamoinen, Ilpo 2005. "Luvvjyt." Teoksessa *The Saami. A Cultural Encyclopedia*, toimittaneet Ulla-Maija Kulonen, Irja Seurujärvi-Kari ja Risto Pulkkinen, 210–211. Helsinki: SKS. <https://saamelaisensyklopedia.fi/wiki/Luvvjyt>
- Saavalainen, Janne, 2001. *Hirvi on vene on aurinko – kalliomaalaustutkimuksemme monet kasvot*. Lisensiaatin tutkielma. Uskontotieteen laitos. Helsingin yliopisto.
- Sarvas, Anja ja Seija Väärä 1998. *Kiskon ja Suomusjärven historia I*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Sarvas, Pekka 1969. "Die Felsmalerei von Astuvansalmi." *Suomen Museo* 76, 5–33.
- Sarvas, Pekka ja Jussi-Pekka Taavitsainen 1976. "Kalliomaalauksia Lemiltä ja Ristiinasta." *Suomen Museo* 83: 30–52. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Schefferus, Johannes 1963 [1674]. *Lapponia*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy.
- Seitsonen, Oula 2005. "Shoreline displacement chronology of rock paintings at Lake Saimaa, eastern Finland." *Before Farming* 1: 1–21. <https://doi.org/10.3828/bfarm.2005.1.4>.
- Sergejeva (Porsanger), Jelena 2000a. "The Research History of Kola and Skolt Sami Folklore." Teoksessa *Sami Folkloristics*, toimittanut Juha Pentikäinen, 155–188. Turku: Nordic Network of Folklore.
- Sergejeva (Porsanger), Jelena 2000b. "Luonnonläheisyys uskonnon perustana." Teoksessa *Siiddastallan. Siidoista kyliin*, toimittaneet Jukka Pennanen ja Klemetti Näkkäljärvi, 221–227. Oulu: Kustannus Pohjoinen.
- Shpinitzskaya, Julia ja Riitta Rainio 2021. "Talking Rocks, Illusory Sounds, and Projections of Otherworld: Acoustics of Sacred Sites As a Magic Media in Cultures of Shamanism." Teoksessa *Illusion in Cultural Practice: Productive Deceptions*, toimittanut Katharina Rein, 165–188. Abingdon: Routledge.
- Shumkin, Vladimir 1990. "The Rock Art of Russian Lapland." *Fennoscandia Archaeologica* 7: 53–67.
- Shumkin, Vladimir 2000. "The Rock Art, Labyrinths, Seids and Beliefs of Eastern Laplands's Ancient Population." Teoksessa *Myanndash. Rock Art in the Ancient Arctic*, toimittanut Antero Kare, 202–241. Rovaniemi: Arctic Centre Foundation.
- Siikala, Anna-Leena, 1980. "Mitä kalliomaalaukset kertovat Suomen kampakeraamisen väestön uskomusmaailmasta?" *Suomen Antropologi* 4: 177–193.
- Siikala, Anna-Leena, 1981. "Finnish Rock Art, Animal-Ceremonialism and Shamanism." *Temenos* 17: 81–100.
- Siikala, Anna-Leena, and Mihaly Hoppál 1992. *Studies on Shamanism*. Budapest: The Finnish Anthropological Society ja Académiai Kiadó.
- Simonsen, Povl 2000. "North Norwegian Rock art." Teoksessa *Myanndash. Rock Art in the Ancient Arctic*, toimittanut Antero Kare, 8–49. Rovaniemi: Arctic Centre Foundation.

- Solander, Carl (1726) 1910. "Kort Relation, om den danska Missions tilstånd uti Norrige, dels af berörde Missions-Betiänters meddelte Instruction, samt, dels af Missionariens Jöns Kihldals, mundtelige gjorde berättelse, extraherad; som skiedde 1726." Teoksessa *Källskrifter till Lapparnas mytologie*, toimittanut Edgar Reuterskiöld. Tukholma: Nordiska Museet. https://heimskringla.no/wiki/K%C3%A4llskrifter_till_Lapparnas_mytologi_Kap._IV.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1978. "Hällmålningarna – en ny synvinkel på Finlands förhistoria." *Suomen antropologi – Antropologi i Finland* 4, 179–195.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1979. "Suomussalmen Väräkallio. Kalliomaalaus Nämforsenin ja Itä-Karjalan kalliopiirrosten välissä." *Kotiseutu* 1–2, 109–117. Suomen Kotiseutuliitto, Helsinki.
- Taskinen, Helena 2005. *Kalliomaaluskallioidemme antropomorfiset muodot*. Arkeologiapäivät 2005.
- Till, Rupert, Chris Scarre, Raquel Jiménez Pasalodos, Carlos García Benito, Roberto Ontañón, Simon Wyatt, Helen Drinkall, Frederick Foulds ja Manuel Rojo Guerra 2017. "Cave acoustics in prehistory: Exploring the association of Palaeolithic visual motifs and acoustic response." *The Journal of the Acoustical Society of America* 142(3): 1332. <https://doi.org/10.1121/1.4998721>
- Tuderus, Gabriel (1672–1679) 1905. "En kort underrättelse Om The Österbothnische Lappar, som under Kiemi Gebiet lyda." Teoksessa *Bidrag till kännedom om de Svenska Landsmålen och svenskt folkliv*, XVII. 6., toimittanut Karl Bernhard Wiklund. Uppsala: Wretmans boktryckeri.
- Turi, Johan (1910) 1979. *Kertomus saamelaisista*. Helsinki: WSOY.
- Vahtola, Jouko 1999. "Saamelaisten esiintyminen Suomessa varhaishistoriallisten lähteiden ja paikannimien valossa." Teoksessa *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, toimittanut Paul Fogelberg, 109–116. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Valkeapää, Nils-Aslak 1984. "Ett sätt att lugna renar." *Café Existens. Tidskrift för Nordisk litteratur*, 24: 43–47.
- Waller, Steven J. 2006. "Intentionality of Rock-art Placement Deducted from Acoustical Measurements and Echo Myths." Teoksessa *Archaeoacoustics*, toimittaneet Chris Scarre ja Graeme Lawson, 31–40. Cambridge: University of Cambridge.
- Wallis, Robert J. 2009. "Enchanting Rock Art Landscapes: Animic Ontologies, Nonhuman Agency and Rhizomic Personhood." *Time and Mind: The Journal of Archaeology, Consciousness and Culture* 2 (1): 47–70. <https://doi.org/10.2752/175169709X374272>
- Valovesi, Ulla 2020. "Entering Trance, Entering Relationship: Liminality at the Finnish Rock Art Sites." *Arctic Anthropology* 57(1), 100–130. <http://aa.uwpress.org/content/57/1/100>. DOI:10.3368/aa.57.1.100
- Valtonen, Taarna 2020. "Ylä-Tenon saamelaisten maiseman kielellinen ulottuvuus: paikannimet, paikat ja perinne." *Elore* 27(2): 30–61. <https://doi.org/10.30666/elore.97259>.
- Winkelman, Michael 2000. *Shamanism. The Neural Ecology of Consciousness and Healing*. Westport, Connecticut: Bergin and Garvey.
- Äikäs, Tiina 2015. *From Boulders to Fells: Sacred Places in the Sámi Ritual Landscape*. The Archaeological Society of Finland, Helsinki. http://www.sarks.fi/masf/masf_5/MASF5_From_Boulders_to_Fells.pdf
- Äikäs, Tiina ja Anna-Kaisa Salmi 2013. "The sieidi is a better altar/the noaidi drum's a purer church bell': long-term changes and syncretism at Sámi offering sites." *World Archaeology* Vol 45(1): 64–82. <https://doi.org/10.1080/00438243.2012.759510>
- Äikäs, Tiina ja Marte Spangén 2015. "New Users and Changing Traditions – (Re)Defining Sami Offering Sites." *European Journal of Archaeology* 19(1): 1–27. <https://doi.org/10.1179/1461957115Y.0000000009>.

Översti, Sanni, Kerttu Majander, Elina Salmela, Kati Salo, Laura Arppe, Stanislav Belskiy, Heli Etu-Sihvola, Ville Laakso, Esa Mikkola, Saskia Pfrengle, Mikko Putkonen, Jussi-Pekka Taavitsainen, Katja Vuoristo, Anna Wessman, Antti Sajantila, Markku Oinonen, Wolfgang Haak, Verena J. Schuenemann, Johannes Krause, Jukka U. Palo ja Päivi Onkamo 2019. "Human mitochondrial DNA lineages in Iron-Age Fennoscandia suggest incipient admixture and eastern introduction of farming-related maternal ancestry." *Scientific Reports* 9: 16883. <https://www.nature.com/articles/s41598-019-51045-8>.

Ulla Valovesi tekee väitöstutkimusta Suomen kalliomaalauksista kulttuurisena maisemana Turun yliopistossa folkloristiikan oppiaineessa.

Riitta Rainio on ääniarkeologiaan ja arkeoakustiikkaan erikoistunut tutkija Helsingin yliopistossa. Vuosina 2018–2023 hän toimii vastuullisena tutkijana Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa "Akustiikka ja äänellinen kulttuuri esihistoriallisen ja historiallisen ajan pyhillä paikoilla Pohjois-Euroopassa, Siperiassa ja Pohjois-Amerikassa".

Kiitos Suomen Akatemialle (projekti nr. 315164), Nordenskiöld-samfundetille, Samuli Paulaharjun rahastolle ja Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen tohtorihjelmalle artikkeliin liittyvän tutkimuksen tukemisesta sekä Kai Lassfolkille äänityslaitteiston ja käytettyjen spektrianalyysiohjelmien suunnittelusta ja Julia Shpinitzkayalle videon kuvaamisesta ja kenttätöissä avustamisesta!

Zoom-ryhmähaastattelun toimijuuksia rakentamassa

Uusmaterialistisia tulkintoja verkkovälitteisestä vuorovaikutuksesta

Johanna Hokka, Elisa Kurtti & Pia Olsson

Fyysisien kontaktien välttäminen on synnyttänyt COVID-19-pandemian aikana haasteen kenttätöiden toteuttamiselle ihmistieteissä. Monessa tutkimushankkeessa on jouduttu pohtimaan, miten suunniteltu kasvokkainen kenttätyö ja aineiston muodostaminen toteutetaan. Yksi ratkaisu on ollut verkkovälitteisten sovellusten hyödyntäminen. Verkkovälitteiset sovellukset ovat olleet käytössä aineiston muodostamisessa humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä tieteenaloilla jossain määrin jo vuosituhannen vaihteesta lähtien, mutta pandemian aikana niiden käytölle on ollut suoranainen tilaus, sillä ne ovat tarjonneet turvallisen tavan muodostaa aineistoa (Hacker ym. 2020).

Teknologian kehittymisen myötä on myös esitetty skenaarioita, joissa teknologia joko syrjäyttää aiemmin kasvokkain ja fyysisesti tapahtuneita vuorovaikutustilanteita tai ainakin sillä on kouriintuntuvia vaikutuksia ihmisten aiempaan kommunikaatiokäyttäytymiseen (esim. Bell 1973; Dyson ym. 1994; Pantzar 1997, 8). Viimeaikainen kehitys, jossa on hyödynnetty tekoälypohjaisia sovelluksia esimerkiksi asiakas- ja hoivapalveluihin tai opetustilanteisiin, onkin tehnyt teknologisista järjestelmistä kiinnostavilla tavoilla inhimillisten toimijoiden kanssa vuorovaikuttavan osapuolen (Sihvonen 2020). Samalla tavoin on mahdollista visioida, että verkkovälitteinen aineiston muodostaminen korvaa pandemian väistyessä kustannustehokkuudessaan kasvokkaisia kohtaamisia tai vähintäänkin vakiintuu elimelliseksi osaksi aineistonmuodostuksen metodiikkaa. Verkkovälitteisyyden lisääntynyt käyttö ohjaa joka tapauksessa kysymään, miten sille pohjautuva aineiston muodostaminen muovaa tutkimustilannetta. Tässä artikkelissa tarkastelemme, miten ryhmähaastattelu muotoutuu eri toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa, kun se toteutetaan Zoom-välitteisesti. Tutkimus sijoittuu kulttuuritutkimuksen kenttään nojaten tieteen- ja teknologiantutkimuksellisiin keskusteluihin.

Verkkovälitteisiä haastatteluita on aiemmin lähestytty tarkastelemalla lähinnä yksilöhaastatteluihin osallistuneiden kokemuksia. Tutkimuksissa on tuotu esiin, että osallistujat ovat kokeneet verkkovälitteiset haastattelut myönteisinä (Archibald ym. 2019; Gray ym. 2020) niiden ajallisen ja maantieteellisen joustavuuden vuoksi (Gray ym. 2020; Hewson 2008; Horrell ym. 2015). Haastateltavat ovat myös kokeneet verkkovälitteisyyden luoneen välittömän vuorovaikutustilanteen haastattelijan kanssa. Tämä kokemus on ollut sitä myönteisempi,

mitä tutumpaa videovälitteisen teknologian käyttö on ollut haastateltaville (Archibald ym. 2019). Kiinnostavana havaintona on noussut esiin se, että teknologian toimivuusongelmien on jopa todettu syventävän haastattelijan ja haastateltavan välistä vuorovaikutusta, koska yritykset ratkaista tekniikkaongelmaa yhdessä luovat keskinäistä yhteisymmärrystä ja luottamusta osapuolten välille (ks. Archibald ym. 2019). Fyysisen läsnäolon puuttumisen on kuitenkin nähty myös hankaloittavan sujuvaa viestintää sekä yhteistyön ja luottamuksen rakentumista haastattelun aikana. Siten verkkovälitteisyys ei aiemman tutkimuksen valossa myöskään aukottomasti korvaa fyysistä läsnäoloa haastattelutilanteessa. (Hacker ym. 2019.)

Tutkimuskirjallisuudessa on keskitytty myös tutkijan reflektioon ja kokemuksiin videovälitteisistä haastatteluista (Howlett 2021; Wahl-Jorgensen 2021; Hanna 2012) sekä digitaalisen kenttätönn eettisiin haasteisiin (Mwambari ym. 2021). Pandemia-ajan verkkovälitteistä ja kasvokkaista kenttätönn keskenään verrannut Howlett (2021) on todennut, että vaikka verkkovälitteisyys ei sovi kaikkiin kysymyksenasetteluihin ja kaikille kohderyhmille, se voi lisätä haastattelutilanteen tasa-arvoisuutta ja välittömyyttä. Kummallakin osapuolella on mahdollisuus osallistua tilanteeseen itse valitsemassaan tilassa. Siten tilan kautta haastateltavilla on kasvokkaista haastattelutilannetta suurempi mahdollisuus kontrolloida vuorovaikutusta (Howlett 2021).

Analyysissämme tarkastelemme verkkovälitteisten haastatteluiden vuorovaikutusprosesseja haastattelijan, haastateltavan ja teknologian yhteistoimintana. Ojasen (2018, 129; ks. myös Suominen 2016, 103) mukaan videomateriaalia hyödynnettäessä tulisi kiinnittää erityistä huomiota siihen, miten teknologia osallistuu tiedon tuottamiseen ja millä tavoin tutkimuksen aihetta koskevat käsitykset ja ymmärrys rakentuvat kenttätönn aikana tapahtuvassa vuorovaikutuksessa. Kysymme, *miten Zoom-viestintäsovellus muokkaa tutkimushaastattelutilanteita ja mitä se tekee ymmärryksellemme tutkimushaastattelutilanteista*. Empiiristä tarkasteluamme ohjaavat kysymykset: Mitä teknologia tekee vuorovaikutustilanteessa? Millaisia vuorovaikutuksellisia murtumia ja siltoja haastattelutilanteessa voidaan havaita?

Avataksemme teknologian aktiivista toimijuutta vuorovaikutuksen muodostumisessa sovellamme tarkastelussamme uusmaterialistista ajattelua. Uusmaterialistisen lähestymistavan ydinajatuksena on purkaa luonnon ja kulttuurin välistä dualismia korostamalla ei-inhimilliseksi mielletyn, kuten tässä teknologian, toimijuutta. Lähestymistavan mukaan olemisemme ja toimintamme muodostuu suhteessa niin muihin ihmisiin kuin myös muihin eliöihin ja materiaalisuuteen. Myös ihminen ruumiillisuudessaan on osa aktiivisesti muotoutuvaa materiaalista kokonaisuutta. Siten rajanvetoa ruumiillisen ja ei-rumiillisen, ei-inhimillisen ja inhimillisen välille ei ole mielekäästä tai edes mahdollista tehdä. Materiaalinen ja sosiaalinen rakentavat todellisuuttamme yhdessä, yhdenvertaisina toimijoina ja suhteessa toisiinsa. (Dolphijn ja van der Tuin 2012, 85–86; Coole ja Frost 2010, 8; Latour 2005; Lehtonen 2008.) Ihminen ei näyttäydy toiminnan keskipisteenä ja sen ainoana lähteenä, vaan yhtenä suhdeverkostojen vaikuttajana muiden joukossa. Siten uusmaterialistinen lähestymistapa haastaakin moniin teoreettisiin lähtökohtiin sisältyvää ihmiskeskeisyyttä (Leppänen ja Tiainen 2016).

Uusmaterialistisessa ajattelussa materiaalilla ja materiaalisuudella nähdään olevan valtaa ja kykyä tuottaa asiantiloja. Ne muovaavat toimintoja, järjestyksiä ja vuorovaikutusta sekä vaikuttavat asioiden saamiin merkityksiin ja siten myös diskursiivisiin käytäntöihin (Bennett 2010). Bennettin (2010) mukaan huomion siirtäminen ei-inhimilliseen materiaan, objektien

ja erilaisten aineellisuuksien toimijuuteen, tuo näkyviksi sellaisia voimia ja taipumuksia, jotka saattavat sekä estää että myös innoittaa, uudistaa ja tuottaa muutosta inhimilliseen toimintaan.

Teknologiavälitteisyys ja käyttämiemme laitteiden ja ohjelmistojen ominaisuudet vaikuttavat olennaisesti siihen, miten ja millä ehdoin keskinäinen vuorovaikutuksemme muodostuu (ks. esim. Paasonen 2018, 103; Hacker ym. 2020). Tämän vuoksi uusmaterialistisen lähestymistavan omaksuminen on tarpeellista etävuorovaikutuksen tutkimisessa. Teknologian kautta voidaan delegoida toimijuutta, mutta kuten Latour (1992) toteaa, teknologisten artefaktien skripteihin eli käsikirjoituksiin on aina sisällytetty myös käyttäjiin kohdistuvia vaatimuksia ja odotuksia. Näin skriptit kutsuvat käyttäjiä osallistumaan tietynlaiseen toimintaan ja vuorovaikutukseen. Nämä teknologian käyttäytymis- ja toimintaoletukset puolestaan saattavat kantaa mukanaan ja tuottaa poliittisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä.

Teknologia välittää tarjoumia eli affordansseja. Affordanssi viittaa sellaisiin olosuhteisiin ja ominaisuuksiin, jotka tekevät esineiden, ympäristöjen tai medioiden käytön tietynlaisessa tilanteessa mahdolliseksi. (Gibson 1977; Keane 2015, 27–30; ks. myös Paasonen 2018, 103.) Zoom-välitteisten vuorovaikutustilanteiden tarkastelumme lähtökohtana onkin, että soveluksen ominaisuudet, sen tarjoamat toiminnot ja niiden rajoitteet, viestit ja vihjeet, muovavat keskeisesti haastattelun vuorovaikutustilannetta. Lisäksi tarkastelussa korostuu fyysinen ympäristö, kuten osallistujan käyttämä laitteisto ja sen asettelu siihen tilaan, josta käsin vuorovaikutustilanteeseen osallistutaan ja siinä ollaan läsnä.

Kutsumme ihmistoimijoiden ja teknologian yhteisesti muodostamaa vuorovaikutustilannetta *sommitelmaksi*. Sommitelmalla viittaamme Bennettin (2010, 23; Bennett 2020) tapahtuma-tilaa (*event-space*) kuvaavaan käsitteeseen *assemblage*. Tällä Deleuzen ja Guattarin (1987) käsitteellä Bennett (2010) viittaa erilaisten elementtien hetkellisiin yhteentulemiin. Sommitelman käsitteellä olemme halunneet ilmentää teknologian ja ihmistoimijoiden yhteistä vuorovaikutusta, jonka rajoista ja mahdollisuuksista neuvotellaan tilanteisesti. Bennett korostaa sommitelman osien eli *aktanttien* riippuvuutta toisistaan sekä niiden sitoutuneisuutta ympäristöönsä. Aktantti ei koskaan toimi yksin, vaan sen toimijuus perustuu yhteistyölle, eikä yksikään aktantti yksin voi määrittää sommitelman kokonaisvaikutusta. Lisäksi sommitelmalla itsellään on oma toimijuutensa. Ymmärrys toimijuudesta muuttuikin Bennettin mukaan merkittävästi, kun näemme ei-inhimillisessä toimijuutta ja inhimillisessä *vitaalista materiaalisuutta*. (Bennett 2010, 21–24.)

Aineisto ja tutkimusasetelma

Aineistomme on osa Akateemisten affektien etnografia -hanketta¹, jossa tarkastelemme tutkimusstrategioiden tuottamia tunnerakenteita 2020-luvun akateemisissa yhteisöissä. Hankkeemme alkoi vuoden 2020 alussa eli juuri ennen koronapandemian vuoksi käyttöön otettuja kokoontumisrajoituksia. Alun perin kasvotusten toteutettaviksi suunniteltujen haastatteluiden ja ryhmäkeskustelujen siirtäminen verkkoon ei tapahtunut välittömästi, koska toivoimme voivamme toteuttaa ne myöhemmin suunnitellusti. Toiveeseemme vaikutti sosiaalitieteissä ja kulttuurintutkimuksessa vallitseva ajattelu, jossa kasvokkaiset haastattelut on määritetty metodologisesti validimmaksi aineiston muodostamisen tavaksi kuin

1 Akateemisten affektien etnografia on Koneen Säätiön vuosina 2020–2023 rahoittama hanke.

digitaalisesti tuotetut haastatteluaineistot (Deakin ja Wakefield 2014; McCoyd ja Kerson 2006, 390). Etnologian alalla haastattelut ovat usein osa laajempaa kenttätöitä, jossa pyritään pääsemään mahdollisimman lähelle haastateltavan arkea. Tämän vuoksi haastattelu on totuttu toteuttamaan haastateltavalle läheisessä ympäristössä, kuten haastateltavan kotona. (Ks. esim. Fägerborg 2011, 102–104; Ruotsala 2005.) Tutussa ympäristössä tapahtuvien kohtaamisten oheistoiminnoilla, kuten haastattelun yhteydessä tapahtuvalla kahvittelulla, on nähty erityinen arvo yhteyden rakentamisessa haastattelijan ja haastateltavan välillä myös yhteiskuntatieteissä (Lo Iacono ym. 2016). Ruumiillisuus valtasuhteineen on yksi keskeinen haastattelutilanteeseen vaikuttava tekijä, ruumis tärkeä kohtaamisen työväline ja ruumiillinen tietäminen tutkimuksellinen resurssi (Koivunen ja Ylöstalo 2017). Näiden merkitys eittämättä muuttuu kohtaamisten siirtyessä verkkoon.

Hankkeemme tutkimustehtävä sai meidät myös pohtimaan verkkovälitteisyyden soveltumista aineiston muodostamiseen ylipäätään. Epäilimme aluksi verkkovälitteisen aineiston muodostuksen kykyä tavoittaa tutkittavien tunteita ja tunteiden liikettä riittävän monimuotoisesti. Huolestutti sekä vuorovaikutuksen muotoutumiseen että verkkovälitteisellä haastattelulla saavutettavan tiedon luonteeseen. Pandemiatilanteen pitkittyessä hankkeemme kaikki ryhmä- ja yksilöhaastattelut toteutettiin kuitenkin lopulta verkossa.

Keskityimme artikkelissamme kolmeen vuosina 2020–2021 järjestämäämme Affektikahvilaan. Niissä tavoitteena oli tuoda yhteen laajasti eri asemissa olevia tutkijoita (jatkoksa osallistujat) keskustelemaan akateemisen työn arjesta, siihen vaikuttavista tutkimusstrategioista ja työn herättämistä tunteista. Osallistujat olivat tietoisia kahviloiden hyödyntämisestä tutkimuskäyttöön, ja he olivat ilmoittaneet suostumuksensa tutkimukseen ilmoittautumisen yhteydessä. Tapaamiset perustuivat oppimiskahvila- ja World café -malliin (ks. Lorenzetti ym. 2016). Näiden mallien mukaisesti osallistujat jaettiin pienryhmiin, joiden välillä me tutkijat liikuimme oman teemamme kanssa. Tavoitteenamme oli keskusteluttaa kutakin ryhmää muissa ryhmissä syntyneiden ajatusten pohjalta ja näin monipuolistaa keskustelua. Käytännössä tämä merkitsi tutkijoiden virtuaalisia siirtymiä koko ryhmän ja pienryhmien välillä, mikä korosti teknologian merkitystä kokonaisuuden muodostumisessa.

Kaikki Affektikahvilat järjestettiin jonkin suuremman tapahtuman, seminaarin tai konferenssin yhteydessä. Tiedotimme kahviloista sosiaalisissa medioissa ja sähköpostilistoilla sen lisäksi, että ne olivat osa tapahtumien ohjelmavalikoimaa. Hankkeemme on suuntautunut humanististen ja yhteiskuntatieteellisten alojen tutkijoiden ja akateemisten johtajien kokemuksiin, joten myös seminaarit valittiin tätä rajausta silmällä pitäen. Kutsu kahviloihin oli kuitenkin avoin kaikille halukkaille, eikä osallistuminen vaatinut tapahtumien muuhun ohjelmaan osallistumista. Kahviloiden kokoonpano vaihteli sen suhteen, kuinka hyvin osallistujat tunsivat toisensa entuudestaan. Peruseriaatteena kuitenkin oli, että kaikki kahvilat olivat avoimia kaikille aiheesta kiinnostuneille. Näin keskusteluryhmät muodostivat ainutkertaisen kokoonpanon, johon osallistujat tulivat yleensä eri tieteenaloilta ja/tai eri yliopistoista jakamaan kokemuksiaan. Se, kuinka hyvin osallistujat toisensa tunsivat ennen kahvilakeskusteluja, on osin vaikuttanut keskustelujen ilmapiiriin, mutta yhteisesti jaetut kokemukset akateemisesta työympäristöstä näyttäivät toimineen hyvänä pohjana keskusteluille ja yhteiselle pohdinnalle kaikissa pienryhmissä.

Kahvilaan ilmoittautuneille lähetettiin ennakoon myös tervetulo kirje, jossa kerrottiin tarkemmin kahvilan toimintatavasta ja käytännön toteutuksesta. Yhteydenpito kahviloittemme

osallistujiin ennen tapahtumaa voidaan nähdä myös tapana rakentaa luottamusta ja yhteisymmärrystä (Deakin ja Wakefield 2014, 610). Halusimme luoda Zoomiin aidon kahvilakoh- taamisen tunnelmaa siihen kuuluvine artefakteineen: ”Vaikka varsinaisen kahvilan järjestä- minen ei COVID-19-tilanteesta huolimatta onnistukaan, ota ihmeessä kupillinen juotavaa mukaan osallistumisen ajaksi. Myös pullan syöminen on sallittua. 😊” Yhteydenpito oli luonut odottavan tunnelman osallistujiemme keskuuteen: sekä teemamme että menetel- mämme olivat saaneet osallistujamme kiinnostumaan ja lähtemään mukaan. Tämä tuli esiin, kun tapaamisten aluksi pyysimme osallistujia kertomaan, miksi he olivat päättäneet tulla mukaan:

Tää oli musta niin ihana jotenkin jo se sana Affektikahvila, oli heti semmonen kutsuva, et tonne mä ehdottomasti haluan. Ja se että kun tässä nyt on tietysti tutkimustyön aikana ja sen jälkeen kun tässä pohdiskelee vaihtoehtoja niin ne tutkimustyöhön liittyvät tunteet on pinnalla. Et odotan sitä, että kiva tavata ihmisiä vaikka nyt sitten näinkin ja päästä juttelemaan. (AK3)

Olimme kutsuneet osallistujat Affektikahviloihin nimenomaisesti *keskustelemaan* kokemuk- sistaan, emmekä kutsussa käyttäneet käsitettä haastattelu tai tutkimushaastattelu. Koska tarkoituksemme oli kuitenkin informaation tuottaminen ennalta sovittuja teemoja käsitte- lemällä, eikä täysin vapaa assosiativinen keskustelu, oli tilaisuuksissa määritelmällisesti kyse tutkimushaastattelusta (Hirsjärvi ja Hurme 2008, 42) ja erityisesti ryhmämuotoisesta tutki- mushaastattelusta eli ryhmähaastattelusta. Haastatteluiden muodot voivat kuitenkin vaih- della jo lähtökohdiltaan tiukasti kysymysten avulla strukturoidusta vuoropuhelusta vapaam- paan arkikeskusteluun (Ruusuvoori ja Tiittula 2005, 29). Kahviloidemme pienryhmissä nämä molemmat lähestymistavat olivat läsnä painottuen eri tavoin eri ryhmien ja teemojen koh- dalla. Toisinaan keskustelua tuettiin useammalla kysymyksellä, toisinaan yksi aloituskysymys saattoi kantaa koko 15–25 minuuttia kestävän pienryhmäkeskustelun ajan.

Kolmen Affektikahvilamme seitsemään pienryhmään osallistui 22 eri uravaiheissa olevaa ja eri tieteenaloilta tulevaa henkilöä. Suurin osa osallistujista työskenteli määräaikaissa työ- suhteissa tai apurahatutkijoina. Suurimman osallistujaryhmän muodostivatkin henkilöt, joiden akateeminen ura ei ollut vielä vakiintunut esimerkiksi pysyvän työsuhteen myötä. Kenttätyövaiheemme alkaessa syksyllä 2020 valtaosa osallistujista oli jo tottunut etätyös- kentelyyn ja erilaisten verkkovälitteisten ohjelmien käyttöön. Joillekin osallistujistamme Zoom oli kuitenkin uusi väline – ”uus kokemus tää Zoomin käyttökin, joten sinällään jo jän- nitin” (AK1) – emmekä voi olla varmoja, rajasiko tekniikka osan mahdollisista halukkaista osallistujista pois. Niiden osalta, jotka lopulta osallistuivat Affektikahviloihimme, tilanteen verkkovälitteisyys ei tuottanut merkittäviä käytännön ongelmia. Meidän tutkijoiden ja osal- listujien kompetenseissa käyttää verkkosovellusta ei ollut eroa siten, että jompaakumpaa olisi pitänyt ohjeistaa sovelluksen käytössä (vrt. Gray ym. 2020), mikä loi tasavertaisuutta haastattelijoiden ja haastateltavien välille.

Affektikahviloiden ryhmäkeskusteluissa tallennettiin ääni ja kuva.² Analyysissämme hyö- dynnämme Affektikahvila-keskustelujen videomateriaalia sekä niistä laadittuja litteraatioita etnografista menetelmää soveltaen. Olemme ammentaneet videomateriaaleja katsoes- samme visuaalisen etnografian periaatteista ja kiinnittäneet huomiomme eleisiin, kasvojen

2 Hankkeen muun tutkimusaineiston tavoin Affektikahviloiden litteraatiot tallennetaan Tietoarkistoon hankkeen pää- tyttyä, mikäli ne voidaan anonymisoida riittäväällä asteella. Sillä välin aineistoa säilytetään luottamuksellisesti, ja myös Zoomin käytössä on huomioitu tietoturvallisuuskysymykset.

ilmeisiin ja käyttäytymisen tilallisiin ulottuvuuksiin (Banks ja Morphy 1999; Kharel 2015; Pink 2013). Olemme kiinnittäneet erityistä huomiota teknologian toimijuuteen nauhoitteilla: siihen, miten teknologia kuuluu, näkyy ja tuntuu yhtäältä itsenäisenä toimijana ja toisaalta ihmistoimijoiden reaktioiden ja kommenttien välityksellä. Analyyttinen katseemme on kohdistunut siihen, millä tavoin eri toimijat rikkovat, uusintavat tai uudelleen tuottavat haastattelutilanteen vuorovaikutusta. Emme siis artikkelissamme keskity aineiston sisällönanalyyysiin, vaan havainnointimme keskittyy keskustelun eri toimijoiden rooliin vuorovaikutuksen rakentumisessa. Näin havainnoinnilla on tarkastelussamme merkittävämpi asema kuin haastattelupuheen analyysillä. Osallistujiemme kommentteihin viitatessamme olemme viitanneet ainoastaan Affektikahvilan numeroon (AK1–AK3), emme yksittäisiin henkilöihin.

Analyysissämme olemme erotelleet ominaispiirteet, jotka kiteyttävät ja kuvaavat Zoom-välitteisen ryhmähaastattelun vuorovaikutuksen prosesseja. Siirrymme seuraavaksi tarkastelemaan tämän vuorovaikutuksellisen sommitelman eri ulottuvuuksia siihen nivoutuvien mahdollisuuksien ja rajoitusten näkökulmista. Vaikka analyysissämme olemme erottaneet sommitelman eri osat toisistaan, ovat mahdollisuuden ja kontrollin sommitelmat lähtökohteisesti toisiinsa limittyneitä – ja näin erottamattomia.

Vitaalisen materiaalisuuden sommitelma

Bennett (2010) kutsuu erilaisten materiaalisuuksien liikettä vitaaliseksi materiaalisuudeksi. Siinä ei-inhimillisillä ja inhimillisillä, epäorgaanisilla ja orgaanisilla olioilla nähdään olevan taipumus ja kyky tuottaa hienovaraisia tai dramaattisia vaikutuksia ja toiminnan yllätyksellisyyttä. Latourin (2005, 106–109) mukaan toiminnan yllätyksellisyyys on seurausta siitä, että toiminta on riippumaton toimijoiden päämääristä, taipumuksista ja piirteistä.

Teknologia oli Zoom-välitteisissä Affektikahviloissamme vuorovaikutuksessa keskeisesti läsnä oleva toimija, joka mahdollisti muiden toimijoiden jaetun läsnäolon ja kommunikation. Haastattelutilanteessa teknologia näkyi konkreettisesti tietokoneiden toiminnassa ja muussa osallistujien käyttämässä laitteistossa, kuten mikrofoneissa, kaiuttimissa, hiirissä ja web-kameroissa. Teknologian olemuksellisuutta muodostivat tietoverkko sekä Zoom-sovellus ja sen toimintaperiaatteet. Teknologia määritteli ihmistoimijoiden ruumiillista asettumista itse tilanteeseen ja sitä fyysistä ja virtuaalista ympäristöä, joka tämän seurauksena itse kullakin kahvilaan osallistuessa oli.

Katkokset ja teknologian näkyväksi tuleminen

Erityisen näkyväksi teknologia tuli katkoksisia silloin – tosin harvoin – kun jotain odotuksen vastaista tapahtui, kuten ylimääräisen puheenjohtajan ”tupsahtaminen” vahingossa paikalle pienryhmäkeskusteluun (AK1). Tarkoituksenmukaisesti toimiessaan teknologia on huomattamaton (Lehtonen 2008, 118). Siten nämä katkokset, eli teknologian ja ihmisten yhteistoinnassa esiintyneet säröisyydet, voidaan hahmottaa koettelemuksena. Se tekee näkyviksi ne itsestään selvinä pidetyt tekijät ja lainalaisuudet, jotka ovat siihen asti mahdollistaneet katkeamattoman vuorovaikutustilanteen. Teknologia on kuitenkin osallisena myös erilaisen katkoksia ylittävien siltojen rakentamisessa välittäessään viestejä ihmisten välillä. Tällaisia toimintoja ovat Zoomissa esimerkiksi muistutusviestien lähettäminen sekä virtuaalisiin ryhmätiloihin (breakout rooms) jakautuminen ja niistä palaaminen yhteiseen keskusteluun.

Videovälitteisen vuorovaikutuksen mahdollistavan sovelluksen ominaisuudet punoutuvat monin tavoin vuorovaikutustilanteeseen (ks. esim. Bramsen ja Hagemann 2021; Keane 2015, 27–30), mutta myös me tutkijat pyrimme aktiivisesti muovaamaan tilannetta ja ohjaamaan osallistujien toimijuutta sovelluksen välityksellä. Olimme esimerkiksi esittäneet osallistujille toiveen, että he pitäisivät videokuvan kahvilan aikana päällä, jotta tapaaminen “tuntuisi enemmän kasvokkaiselta keskustelulta”. Zoomin sovellustoiminnot myös mahdollistivat tutkijoille osallistujia laajemmat käyttöoikeudet – ja siten myös suuremman määräysvalan suhteessa haastateltaviin. Esimerkiksi nauhoituksen katkaiseminen oli mahdollista vain tutkijoille.

Teknologian ja ihmistoimijan toiminnan yhteentuleminen tuli erityisen näkyväksi tilanteissa, joissa ihmistoimija ei ollut muistanut tehdä jotain teknistä toimenpidettä, kuten laittaa mikrofonia päälle. Näissä tilanteissa teknologia näyttäytyi toimijana, jonka epäkunnossa oleminen, “huonovointisuus” tai väärinymmärtäminen näkyi reaktioina tai epäkohtien silottamisena vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi suljetusta mikrofonista huomautettiin hienovaraisesti, kun muut osallistajat tulkitsivat puhujan olevan äänessä kasvojen liikkeiden perusteella, vaikka ääni ei kuulunut. Nämä kohdat muistuttavat teknologian ja ihmisen keskinäisestä riippuvuudesta eli siitä, että vuorovaikutustilanteen sommitelma edellyttää teknologian ja ihmistoimijan yhteistoimintaa. Teknologian emergentti voima ilmeni etenkin hetkissä, joissa se rajoitti yhden tai useamman osallistujan mahdollisuutta osallistua tilanteeseen samoilla resursseilla ja toimintamahdollisuuksilla kuin muut osallistajat. Esimerkiksi erään osallistujan kohdalla teknologia toimimattomuudessaan rajoitti osallistumista siten, että sovellus ei sallinut hänen osallistua tilanteeseen videokuvalla, vaan pelkästään äänellä. Tilanteista, joissa teknologia tai inhimilliset toimijat yhdessä teknologian kanssa eivät toimineet odotetulla tavalla, luovittiin läpi tuottamalla erilaisia vuorovaikutuksellisia korjauksia (ks. Rintel 2010; Oittinen 2020). Läsnä olevat toimijat ylläpitivät vuorovaikutuksen jatkuvuutta rakentamalla yhteisymmärrystä siitä, mitä muuttuneessa tilanteessa tapahtuu ja miksi.

Ruutunäkymän merkitys ja katseen kohdistuminen

Yksi keskeinen teknisen sovelluksen läsnäoloa ilmentävä piirre Zoom-välitteisessä keskustelussa on tietokoneen ruudun näkymä keskustelutilanteessa. Näkymä voi olla joko galleriä näkymä (kaikki osallistajat näkyvät yhtä aikaa) tai puhujanäkymä (vain puhuja näkyy isona kuvana samalla, kun ainakin osa muista osallistujista näkyy pienempinä ruutuina). Analysoimissamme tallenteissa on sekä kuva että ääni, mutta se, millaisena kuva meille tallenteesta välittyy, on seurausta tallentajan näkymästä. Tämä sama koskee myös kaikkia kahviloihimme osallistuneita. Itse kukin on voinut määrittää ruutunäkymänsä joko galleria- tai puhujanäkymäksi. Tallenteita jälkikäteen analysoidessa oli helppo todeta, että vuorovaikutustilanne näyttäytyy koherentimpana silloin, kun käytössä oli galleriä näkymä, eli näytöllä näkyivät kaikki osallistajat samanaikaisesti. Myös puhuja voi tällöin saada monipuolisempaa kehollista palautetta sanomaansa.

Kuulijan asemassa toisten näkeminen yhtäaikaaisesti ruudulla todennäköisesti helpottaa myös oman puheenvuoron ottoa. Tämä lienee vaikuttanut myös siihen, kuinka spontaanisti ryhmäläiset ovat kokeneet voivansa ottaa osaa keskusteluun. Toisinaan puheenvuoroa pyydettiin tunnustellen (“No mä voin vaikka...”). Kaiken kaikkiaan nämä havainnot tukevat aiemmin tehtyjä huomioita, joiden mukaan toisen näkemisellä on keskeinen rooli

haastattelutilanteen yhteisymmärryksen rakentumisessa (Archibald ym. 2019; Khalil ja Cowie 2020, 103; Mirick ja Wladkowski 2019).

Emme ohjeistaneet osallistujia tiettyyn ruutunäkymään emmekä tiedä, millaisen näkymän osallistajat olivat itselleen määritelleet. Itsellemme tämä vasta analysointivaiheessa tekemämme havainto erilaisten näkymien tuomista eroista on yksi esimerkki siitä, kuinka teknologiavälitteinen haastattelutilanne voi hyvin konkreettisestikin näyttää erilaiselta eri osallistujien näkökulmasta katsottuna. Voimme määrittää teknologiaa toimimaan tietyllä tavalla sen tarjoamien reunaehtojen sisällä, mutta valintamme eivät välttämättä ole ryhmän kesken yhdenmukaisia ja tietyt valinnat saattavat jäädä, joko tiedostaen tai tiedostamatta, teknologian sanelemiksi. Tämä ilmentää Bennettin vitaalista materiaalisuutta. Yhteisen sommitelman sisällä aktantit voivat toimia suhteessa toisiinsa samanaikaisesti hyvinkin eri tavoin. Siten myös teknologia, monesti kuin huomaamatta, kutsuu ja ohjaa, ”skriptaa” ihmistoimijoita tietynlaiseen toimintaan tai käyttäytymiseen (Åkerman 2006, 40).

Katseen kohdistuminen, tai kohdistamattomuus, on yksi videovälitteistä vuorovaikutusta muovaava konkreettinen tekijä (ks. Bohannon ym. 2013; Nehls ym. 2015, 150), jonka merkitys oli havaittavissa myös omassa aineistossamme. Zoomissa osallistujien järjestys näytöllä vaihtelee käyttäjästä ja kunkin käyttäjän asetuksista riippuen. Näkymä jaettuun tilaan on siis kullekin osallistujalle yksilöllinen, mikä vaikuttaa myös siihen, miten osallistujien katseiden kohdistaminen tulee tulkituksi. Myös web-kamera saattoi sijaita kullakin eri paikassa. Näkymien erilaisuus ilmeni tilanteessa siten, ettei kenenkään katse välttämättä kohdistunut suoraan puhujaan (ks. esim. Khalil ja Cowie 2020, 104). Katse harhautui ikään kuin väärään paikkaan, eikä selkeää suoraa katsekontaktia puhujan ja kuulijan välillä vaikuttanut syntyvän.

Suoran katsekontaktin puuttuminen ei tuntunut silti häiritsevän kommunikaatiota. Näyttökehys loi kokemuksen siitä, että puhujaa kuunneltiin ja että puhuja osoitti sanansa kuuntelijoille, jolloin tilanteesta syntyi yhteinen vuorovaikutuskokemus huolimatta katsekontaktin arvoitussellisuudesta. On mahdollista tulkita, että tässä kohtaa sosiaalisten konventioiden tai kulttuurisesti opittujen mallien voimakkuus manifestoituivat, koska teknologian harhauttamasta katsekontaktista huolimatta kokemus vuorovaikutustilanteesta vaikutti muodostuvan ehyeksi. Toisaalta myös vuorovaikutuksen tilanteisuus ja osallistujien orientoituminen tapahtumaan loivat kokemuksen koherentista vuorovaikutuksesta teknologian väliintulosta huolimatta.

Toimijoiden kohtaaminen kerrostuneessa sommitelmassa

Kokemus vuorovaikutuksen koherenssista ilmeni myös kahviloiden lopussa käydyistä palautepuheenvuoroista. Tapahtumaan oli houkutellut nimenomaan mahdollisuus vuorovaikutukseen muiden osallistujien kanssa: ”Kerrankin pääsee puhumaan ja kuuntelemaan ja jakamaan kokemuksia, ni se kyllä innosti osallistumaan” (AK2). Affektikahviloiden osallistujien kommentoissa korostui teknologian tuoma mahdollisuus kokoontua yhteen poikkeusajasta huolimatta. Kohtaamiset, verkkovälitteisinäkin, saivat uudenlaisen merkityksen tilanteessa, jossa omien kollegojen tapaaminen oli harvinaista ja työskentely koettiin ainakin toisinaan yksinäiseksi. Teknologia tarjosi näin ainakin hetkellisen yhteisyyden:

Pitkää ollu täällä yksinäni työskennelly ni aivan ihana oli kohdata tutkijakollegoita. (AK1)

Joo mustakin tää oli kiva, ja kiva nähä ihmisiä ja kuulla ajatuksia. (AK3)

Tämä huomio tukee verkkovälitteisiä haastatteluita pandemia-aikana tutkineen Howlettin (2021) havaintoja siitä, että haastateltavilla oli tarve puhua muiden kuin niiden ihmisten kanssa, joiden kanssa he ovat viettäneet aikaa eristyksissä. Yksinäisyyden kokemusta kehysti myös Affektikahviloissa pandemia-ajan luoma tilanne, jossa ihmiset työskentelivät pääasiallisesti fyysisesti eristyksissä kollegoistaan. Siten pandemia-aika muovasi haastatteluista omanlaisensa sosio-materiaalisen sommitelman.

Oma kerrosteinen visuaalinen sommitelmansa Zoomissa syntyy, kun videokuva näyttää koosteen osallistujia ympäröivistä fyysisistä tiloista vaihtelevine taustoineen. Zoom tarjoaa sen käyttäjille mahdollisuuden myös valita virtuaalisia taustoja tai taustan sumennuksen, jotka häivyttävät Zoom-tapaamisesta sen ympäristön, jossa käyttäjä fyysisesti on. Huomionarvoista on, että osallistujamme eivät käyttäneet näitä ominaisuuksia. Kenties osallistujat halusivat antaa itsestään ja elämästään, tietoisesti tai tiedostamatta, mahdollisimman autenttisen kuvan, sillä sumennukset ja virtuaaliset taustat peittävät toimijan henkilökohtaista tilaa.

Visuaalisten tilojen moninaisuuden rinnalla vuorovaikutukseen vaikuttivat tiloissa läsnä olleet äänet, jotka yhdessä muodostivat sommitelman äänimaiseman. Osallistujat ja teknologia loivat kuitenkin kollektiivin, joka pyrki kontrolloimaan tai silottamaan tätä äänimaisemaa. Osa osallistujista piti mikrofoniaan pyytämättä vaimennettuna silloin, kun puheenvuoro oli muilla osallistujilla. Mikrofonin vaimentamisen voi lukea osaksi pandemia-aikana muodostunutta Zoom-koodistoa, jossa puhujan tilaa ja ääntä halutaan vahvistaa ja kunnioittaa sulkemalla kaikki ylimääräiset äänet pois (Karl ym. 2021). Näin osallistujakohtaisten tilojen kontrolli oli kunkin osallistujan vastuulla. Kuitenkin tilan kontrolloimattomuutta kommentoitiin tallenteissa normalisoivasti esimerkiksi silloin, kun kahvilamme ulkopuolinen henkilö näkyi osallistujan ruudussa: "Kuuluu asiaan että joku aika ajoin siellä viuhahtaa, kuuluu ajankuvaan (AK2)."

Jokaisen videoyhteydellä osallistuvan henkilön osalta visuaaliset tekijät antavat myös vihjeitä toimintaympäristöstä ja sen yksityisyydestä. Osa osallistujista käytti haastattelun aikana kuulokkeita, jotka oletusarvoisesti lisäävät kokemusta yksityisyydestä. Siten kuulokkeet voi nähdä aktanttina, joka rajaa äänen osallistujan ja ryhmän väliseksi ja eliminoi kunkin osallistujan henkilökohtaisessa tilassa olevien muiden toimijoiden vaikutusta tilanteessa. Koska näkyvissä oleva tila on rajattu sen pysyessä staattisesti siinä kohdassa, johon kunkin osallistujan näyttöruutu on sijoitettu, ei ilman visuaalisia vihjeitä välttämättä ole selvää, keille kaikille osallistujien yhteydeltä mahdollisesti erottuvat äänet kuuluvat. Toisaalta pelkällä rajauksellaan näyttöruudun voi nähdä luovan kokemuksen yksityisyydestä, kun se leikkaa näkymästä pois ympäröivän tilan – etenkin, jos muiden ihmisten toiminnasta koituvia ääniä ei kuulu taustalla.

Sen sijaan teknologia toisinaan muistutti itsestään tilanteeseen kuulumattomilla sivuäänillä, kun osallistujien käyttämien muiden sovellusten ilmoitusääniä, kuten esimerkiksi sähköpostiviestin saapumisääni, saattoi soida taustalla. Nämä taustaäänet antavat vihjeitä osallistujien haastattelutilanteen ulkopuolisesta muusta elämästä ja tuovat sen tilanteeseen läsnä olevaksi. Samalla ne tuovat kuuluviin teknologian ylläpitämät, välittämät ja yhtäaikaisina tapahtuvat prosessit.

Koska gallerianäkymässä kaikki osallistajat ovat yhtä aikaa näkyvissä, asetelma mahdollistaa muiden osallistujien kasvoniilmeiden tarkkailun yhden henkilön puhuessa. Tässä kohden teknologian ja ihmistoimijoiden läsnäolo punoutuu tavalla, joka vaikuttaisi laajentavan kasvokkaisen vuorovaikutuksen konventioita. Kasvokkaisessa vuorovaikutustilanteessa huomio suuntautuu rajatummin kohteeseen, eli puhujaan, eivätkä esimerkiksi muiden samassa tilassa olevien ihmisten ilmeet välttämättä tule yhtä tarkasti havainnoituiksi (ks. Bailenson 2021; Bohannon ym. 2013; Dalmaso ym. 2020).

Kuten aiemmissa verkkovälitteistä vuorovaikutusta tarkastelleissa tutkimuksissa on tuotu esiin, kasvojen ilmeillä ja eleillä viestimisellä, kuten nyökyttelyllä, on tärkeä rooli vuorovaikutuksessa (Bailenson 2021). Myös päällekkäin puhumisen välttäminen on yksi vuorovaikutuksen perusominaisuuksista (ks. Stivers ym. 2009). Kun osallistujien vuorovaikutus rajautui pelkästään kasvojen ilmeisiin, muodostui vaikutelma, että vuorovaikutustilanteessa vältettiin samanaikaista puhumista tietoisemmin tai korostuneemmin kuin kasvokkaisissa keskusteluissa. Tämä ilmeni etenkin siinä, että osallistajat nostivat kättä pyytääkseen puheenvuoroa. Kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa ihmisen kehon jännittyneisyydestä, liikehännästä ja valpastumisesta voidaan yleensä tulkita ihmisen halu ottaa puheenvuoro. Tämänkaltainen ruumiin asentojen ja asemoitumisen tulkitseminen ja havaitseminen jäi näyttörüudun ulottumattomiin. Tosin se, millä tavoin ruumiin ja kehon valmistautuminen puheenvuoron ottamiseen tulkitaan tai miten se kehollisesti ilmaistaan, on osin kulttuurisesti opittua ja siten myös kulttuurisidonnaista.

Kaiken kaikkiaan kommunikaatio tietokoneen näytön kautta rajoitti ruumiillista kokemista ja olemista. Kohtaamisesta puuttui toisten ihmisten tuoksut, koko vartalolla ilmaistut elehdinnät, liikehännät sekä kehollinen tilan haltuunotto (ks. Lo Iacono ym. 2016; Howlett 2021). Kokonaisvaltaisen ruumiillisuuden puuttumisen voidaan kuitenkin myös nähdä luovan vuorovaikutustilanteeseen tasa-arvoisen kohtaamisalustan katseen kiinnittyessä tietokoneen näytön tuumaluvuille sovitettuihin kasvoihin. Näin ruumis ja ruumiillisuus eivät muodostu tilannetta dominoiviksi elementeiksi. Ruumiit ovat ikään kuin samankokoisia ja verkkovälitteisyys ohjaa huomion pois esimerkiksi osallistujien mahdollisista ruumiillisista rajoitteista. Se ei myöskään salli erityisiä kehollisia irtiottoja eli tilan haltuunottoa vahvan ruumiillisen ilmaisun tai läsnäolon kautta. Verkkovälitteisen haastattelutilanteen voikin tätä kautta nähdä häivyttävän ruumiiden olemuksen, koon tai ilmaisun vaikutusta ryhmädynamiikkaan.

Bennett (2010, 23) korostaa ajattelussaan eri toimijoiden (bodies) lisäävän tai hyödyn-tävän voimaansa heterogeenisessä sommitelmassa. Tällöin toimijuuden teho jakautuu usean tahon kesken eikä keskity esimerkiksi vain inhimilliseen toimijuuteen. Tämä toimijuuden jakautuminen ja risteytyminen tuli aineistossamme ilmi selvästi: verkkovälitteisten Affektikahviloidemme sommitelman voidaan havaita syntyneen yhtäältä teknologian määrittämänä ja toisaalta meidän inhimillisten toimijoiden pyrkimyksissä neutralisoida teknologiatoimijan aiheuttamiksi kokiamme vaikutuksia. Teknologia skriptasi kohtaa-mistamme esimerkiksi rakentamalla ja vahvistamalla tiettyjä käyttäytymissääntöjä, joiden omaksuminen oli osa teknologian "hallintaa", sen kanssa vuorovaikutuksessa toimimista. Suhde teknologiaan oli kuitenkin erilainen meillä tutkijoilla, joilla oli mahdollisuus, teknolo-gian sallimissa puitteissa, myös hallita sitä määrittämällä esimerkiksi aikatauluja tai Zoomin käyttötapoja. Pyrimme kuitenkin rakentamaan tilanteesta mahdollisimman paljon perin-teistä keskustelutilannetta muistuttavan kohtaamisen. Tätä tavanomaistamista tekivät myös

Affektikahviloiden osallistajat esimerkiksi viestimällä kasvojen ilmeiden avulla fyysisen vuorovaikutuksen puuttuessa.

Mahdollisuuksien sommitelma

Näyttörüutu tarjosi ”kurkistusikkunan” kunkin haastateltavan henkilökohtaiseen ja intiimiin tilaan, sillä suurin osa osallistui Affektikahvilaan kotoaan. Tämä omalta osaltaan muokkasi vuorovaikutusta verrattuna siihen, jos haastattelu olisi järjestetty institutionaalisesti latautuneessa ja ennalta oletettujen valtapositioiden määräämässä tilassa (ks. Foucault 1977), kuten seminaarihuoneessa. Tällaisen tilan voi katsoa tilajärjestelyillään kutsuvan ylläpitämään konventioita, joissa joku johtaa tilannetta huoneen etuosassa, kun taas kuuntelijat ja osallistajat ovat häneen nähden alisteisessa asemassa.

Toimijuus on tällaisessa tilassa ennalta tilajärjestelyin rajattua ja päätettyä. Siten on mahdollista ajatella, että verkkovälitteisyys jaetun fyysisen tilan puuttuessa ainakin osin purkaisi tämänkaltaista johtajan ja osallistujan välistä asetelmaa. Myös aiemmissa tutkimuksissa on tuotu esiin, että yksi verkkovälitteisen haastattelun myönteisistä ominaisuuksista on ollut sen tarjoama mahdollisuus itse valita paikka, jossa puhua henkilökohtaisista kokemuksistaan (Archibald ym. 2019; Gray ym. 2020, 1297). Oma tuttu henkilökohtainen tila ja sen ominaisuudet, kuten äänet, ilmapirrut, tuoksut ja huonekalut, saattavat yhdessä muodostaa kokoonpanon, joka lisää turvallisuuden tunnetta ja vaikuttaa tämän myötä myös keskusteluun (Bennett 2010; Howlett 2021). Osallistujien mahdollisuuden kontrolloida omaa tilaansa sovellusteknologian kautta on myös nähty demokratisoivan haastattelutilannetta vähentämällä haastattelijan valta-asemaa suhteessa haastateltaviin (Howlett 2021).

Kodinomaisuus

Osallistujien kotiin ja intiimiin tilaan pääsy näyttörüudun tarjoaman näköyhteyden kautta toi toisinaan näkyviksi tilanteen ulkopuolisia osapuolia, kuten osallistujien perheenjäseniä. Osa jopa sulki välillä sovelluksen mikrofoniin puhuakseen perheenjäsentensä tai muiden samassa tilassa läsnä olevien henkilöiden kanssa. Tällöin web-kamera toi tilanteeseen osallistujien henkilökohtaista arkea ja arjen intiimiyttä, jotka eivät olisi institutionaalisesti latautuneessa julkisessa tilassa tulleet osaksi keskustelun kokonaisuutta hetkellisinä tilanteina ja virtauksina. Näin kamera toi julkisen alueelle asettuvan työn ja siitä käydyn keskustelun rinnalle pilkahduksia osallistujien yksityiselämästä.

Lisäksi koti omana intiiminä tilana vaikutti ainakin erään Affektikahvilan ryhmän kohdalla siihen, että ryhmän keskustelu muistutti kodinomaista rupattelua. Osa haastateltavista istui tilanteessa rennosti: esimerkiksi yksi ryhmäläisistä vaikutti istuvan sängyllä ja nojaavan seinään. Näin osallistujien ruumiillinen oleminen purki jaettuun julkiseen tilaan sidottua niin sanottua ruumiillista koodistoa, jossa ruumis – virallisessa tilassa, kuten esimerkiksi työhuoneessa – asemoituu osaksi työpöydän ja työtuolin kokoonpanoa. Tunnelmaan vaikutti mahdollisesti myös se, että tässä kohtaamisessa iso osa osallistujista tunsu toisensa entuudestaan (AK2). Ryhmän osallistujien vuorovaikutuksesta välittyi läheisyys, jakaminen ja kuuntelu. Ryhmäläiset muun muassa jakoivat toisilleen omakohtaisia kokemuksiaan rohkaistakseen ja tukeakseen muita tutkimustyön haasteiden edessä.

Kodit yhdessä suljetun verkkoympäristön kanssa vaikuttivat luovan intiimin tilan, jossa kokemusten avoin ja herkkä jakaminen oli mahdollista tavalla, joka kenties ei olisi ollut mahdollista kaikkien osallistujien yhteisesti jakamassa fyysisessä tilassa. Aiemmassa, Zoom-kokemuksia tutkijanäkökulmasta refleктоivassa tutkimuksessa on tuotu esiin, kuinka videohaastattelu sallii haastateltavien osallistumisen esimerkiksi omalta kotisohvaltaan. Tämän tutkija tulkitse tuottavan perinteiseen, haastattelua varten järjestetyssä tilassa tapahtuvaan, kasvokkaiseen haastatteluun nähden rennomman vuorovaikutustilanteen haastattelijan ja haastateltavien välille. Tämänkaltaisen tilanne on myös saanut haastateltavat kertomaan intiimimpiä asioita arkielämästään kuin kasvokkaisissa haastatteluissa. (Howlett 2021, 7.)

Kontrollin ja kohtaamisen mahdollisuudet

Osallistujien ja sovelluksen yhteistoiminta mahdollisti myös vuorovaikutustilanteen kontrolloinnin. Kun mikrofonin- ja kameratoiminnot olivat jokaisen osallistujan hallinnoitavissa, ne loivat osallistujille mahdollisuuden sulkea muut osallistajat ulos henkilökohtaisesta tilastaan tai jättää itsensä hetkeksi vuorovaikutustilanteen ulkopuolelle. Yhdessä kahvilakeskustelussa videotallenteelta välittyä hetki, jossa eräs osallistujista liikuttuu kertoessaan omista kokemuksistaan (AK2). Jossain vaiheessa tämä osallistuja oli sulkenut mikrofonin, mutta avatessaan sen uudelleen hän totesi: ”Mä ajattelin et jos mä jotain täällä nyyhkin, niin ei kuulu.” Siten ihmistoimijan ja sovellustoimijan liittolaisuus tai yhteistyö toimii tunteiden ja tunneilmaisun kontrolloinnin välineenä tavalla, joka ei perinteisessä kasvokkaisessa tilanteessa olisi välttämättä mahdollista. Fyysisesti jaetussa tilassa osallistuja joutuisi esimerkiksi poistumaan paikalta tai peittämään kasvot käsiinsä, mikäli haluaisi estää mielenliikituksen välittymisen toisille. Siten tämä vaatisi osallistujalta suureleisempää toimintaa ja tilan halluunottoa. Samalla toiminta, joka olisi tarkoitettu yksityisen tilan suojelemiseksi, kääntyisi-kin tätä tavoitetta vastaan, kun muiden osallistujien huomio kiinnittyisi enemmän näihin sijaistoimintoihin. Ottamatta kantaa siihen, onko affektiivisia ilmaisuja ylipäättään tarvetta rajoittaa, teknologia joka tapauksessa sallii osallistujalle tämänkaltaisen hienovireisen ilmaisun kontrolloinnin.

Zoomin videokuva toimii myös peilinä, jonka kautta itseään voi tarkkailla ja havainnoida vuorovaikutustilanteen aikana. Tämä näyttöruudun tarjouma tuli näkyväksi esimerkiksi tilanteissa, joissa joku osallistujista korjasi hiuksiaan peilatessaan itseään näyttöruudultaan. On ajateltavissa, että näyttöruutu tarjoaakin siten mahdollisuuden omien kasvoniilmeiden havainnointiin ja niiden tietoiseen kontrollointiin reaaliaikaisesti. Videoaineiston analyysi ei tosin erityisesti tuonut esiin merkkejä siitä, että omien kasvojen näkymistä näyttöruudulta olisi ainakaan näkyvästi hyödynnetty kasvoniilmeiden ja ilmaisun kontrollointiin tai oman olemisen tarkkailuun. Kuitenkin – kuten edellä todettiin – sovelluksen eri näyttövaihtoehtojen luoman katseen kohdentumisesta arvoituksellisuuden vuoksi yksiselitteistä havaintoa kunkin osallistujan katseen kohdistumisesta ei ollut mahdollista tehdä. Joka tapauksessa itsensä näkeminen reaaliaikaisesti haastattelutilanteesta poikkeaa olennaisesti kasvokkain tapahtuvasta haastattelutilanteesta. Oma olemisen ja olemus, oma itse, tulee vuorovaikutustilanteesta näkyviin ikään kuin toisten silmin, mikä olennaisesti purkaa ”perinteisen” haastattelutilanteen konventioita.

Vaikka useassa puheenvuorossa tuotiinkin esiin pandemian aikainen väsyminen etäyhteyksiin ja teknologiaan, tekniikka ei Affektikahviloissa saanut negatiivista palautetta – pikemminkin se näyttötyyi osallistujien puheenvuoroissa mahdollistajana. Myöskään tekniset

ongelmat, kuten ajoittaiset äänen hidastumiset tai lyhytaikaiset katkokset eivät vaikuttaneet herättävän osallistujissa näkyvää turhautumista tai muita kielteisiä tunteita. Yhtäältä teknologisten ongelmien hienovarainen sivuuttaminen voidaan tulkita ihmistoimijoiden tahtona huolehtia teknologiatoimijan "kasvojen ylläpidosta", eli pyrkimyksenä säilyttää yhteinen linja keskustelun sujuvuuden ja yhteisymmärryksen varmistamiseksi (Goffman 1967). On myös mahdollista ajatella, että ihmistoimijat tulkitsevat teknologian olevan ikään kuin "korkeampi voima", jonka oikkuihin ei monesti voi eikä pysty vaikuttamaan. Reflektoidessamme aineistoa tulkitsimmekin teknologian toimivuuden ja toimijuuden olevan ikään kuin uskon asia, jolloin teknologisten katkosten ilmetessä saattoi vain pidättää hengitystään ja odottaa; hiljaa toivoa ja uskoa, että teknologia korjaa itse itsensä. Tällöin teknologia näyttäytyy suveenina: tilaa, tilannetta ja sen sosio-materiaalisia ehtoja sekä ajallista rytmiä hallitsevana toimijana.

Huolimatta siitä, että teknologian aikaansaamat katkokset ohitettiin usein niihin reagoimatta, verkkovälitteisyys ei myöskään näyttäytynyt täysin luonnollistuneena olemisen tapana. Osallistujat saattoivat kommentoida: "Ei ihan kasvokkain olla mutta näen teidät. Tosi kiva" tai "On tää erikoista". Nämä kommentit nostavat esiin tottumuksen, tai mahdollisesti myös kaipuun, fyysisiin kohtaamisiin, vaikka vuorovaikutus olikin teknisesti ja toiminnallisesti toteutettavissa verkon välityksellä.

Teknologia purki ainakin joltain osin haastattelutilanteen valtasuhteita. Samalla se mahdollisti erilaisia läsnäolon tapoja, joita osallistujat saattoivat itse muovata yhteistoiminnassa teknologian kanssa. Teknologian ja osallistujien yhteistoimintana syntynyt mahdollisuus oman tilan ja läsnäolon hallintaan voidaan nähdä välineenä rakentaa turvallisuuden tunnetta vuorovaikutustilanteessa. Vaikka teknologia ei suodatakaan läpi kaikkea fyysiseen kohtaamiseen sisältyvää, eri aistein havaittavaa todellisuutta, tarjoaa se kuitenkin uudenlaisia vaihtoehtoja sille, miten tuomme itsemme vuorovaikutustilanteissa läsnä oleviksi.

Kontrolloitu sommitelma

Tulkinnassamme ihmistoimijoiden ja teknologiatoimijan yhteistoimintana syntyvästä vuorovaikutuksesta tuli esiin, kuinka myös käyttämämme formaatti, Affektikahvila, ja sen rakenne muovasivat olennaisesti tilanteen vuorovaikutusta. Kahvilaformaatti yhdessä teknologian toimijuuden kanssa muodosti sommitelman, jossa aika ja sen hallinta tuntuivat korostuvan – kenties kasvokkaista tilannetta enemmän. Kasvokkain järjestettynä kahvilan siirtymät olisivat tapahtuneet fyysisinä liikkeinä ihmistoimijoiden vaihtaessa paikkaa jättyä materiaalisessa tilassa. Samalla, kun teknologia mahdollisti kohtaamiset ja siirtymät, teki se näistä osin myös joustamattomia, ja siirtymät saattoivat tapahtua osallistujien näkökulmasta äkkinäisesti.

Siirtymät ja ajallisuuden korostuminen

Rakenteellisesti kahvilat etenivät siten, että neljä tutkijaamme siirtyi kahviloissamme kolmen eri pienryhmän teemakeskusteluihin kuljettaen mukanaan omaa teemaansa, joten erilaisia siirtymiä alku- ja loppukeskustelut huomioiden tapahtui kahvilan aikana neljä kertaa. Koska kolmannessa kahvilassa osallistujia oli vähemmän, muodostimme ainoastaan yhden ryhmän ja siirtymät jäivät tämän tapaamisen osalta pois. Siirtymistä yleensä viestitettiin

erikseen, ja toisinaan tutkijat myös tarkistivat, keskeytykö osallistujien keskinäinen keskustelu siirtymän vuoksi.

Vaikka osallistujat suhtautuivat siirtymiin luontevasti ilman hämmennystä tai ihmettelyä, tallenteista on kuitenkin havaittavissa, kuinka osallistujat alkavat siirtymän lähestyessä kontrolloida puhettaan. Kun siirtymästä oli viestitty, keskustelun puheenvuoroja lyhennettiin ja keskustelullisia taukoja täydennettiin puheella eli osallistujien liike ja kommunikaatio tihentyivät näissä siirtymäkohdissa. Tästä viestivät muun muassa ilmaisut, kuten “sanon vielä nopeesti”. Tihentymäkohdista välittyi kiireen tuntu. Kiireen tuntua on saattanut luoda myös se, että tutkijat eivät itse vaihtaneet ryhmää, vaan yksi tutkijoista huolehti kaikista siirtymistä siirtäen Zoomin toimintojen avulla kunkin tutkijan seuraavaan ryhmään. Toisinaan siirtymäkohdan lähestyminen tuntui jähmettävän keskustelun, kun uutta teemaa ei uskallettu aloittaa, jotta se ei olisi jäänyt kesken. Tämä ajallisen kontrollin ilmentyminen on esimerkki tavoista, joilla Affektikahviloiden keskusteluiden järjestäytymistavat eivät olleet ainoastaan teknologian ja siten esine- tai asiakeskeisyyden sanelemaa, vaan ne muodostuivat ennen kaikkea teknologian, tutkijoiden ja osallistujien olemisen ja toiminnan yhteenpunoutumisen kautta (ks. Bennett 2010, 20–21).

Yksi keskeinen osallistujilta tilaisuuden jälkeen tullut palaute liittyikin juuri heidän kokeemaansa ajan vähyyteen: “pitäis olla enemmän aikaa” ja “oli koko aika vähän itellä semmonen kiire”. Vaikka kuhunkin kolmeen ryhmäkeskustelun teemaan oli varattu aikaa vähintään 15 minuuttia, kului tämä osallistujien näkökulmasta usein liian nopeasti. Osallistujien näkökulmasta teemoista olisi voinut puhua pidempään ja syvällisemmin. Kiire ja ajanhallinnan tarve ilmenevät aineistossa myös kommentoissa, joissa puhuja pahoittelee liian pitkäksi kokeemaansa puheenvuoroaan tai kysyessä, “Saanks mä taas alottaa?” Tässä yhteydessä voidaan myös pohtia sitä, suosiiko teknologiavälitteinen haastattelu toisentyypisiä keskustelijoita kuin kasvotusten tapahtuva haastattelu: tarvitaanko verkossa puheenvuoron pyytämiseen tai ottamiseen esimerkiksi eri tavoin rohkeutta vai pikemminkin sensitiivisempää tilanteen luentaa kuin samassa fyysisessä tilassa oltaessa?

Kuten todettua, aikataulutusta ei ollut teknologiasta johtuvaa, vaan olimme suunnitelleet vastaavaa aikataulua myös kasvotusten järjestettäviin Affektikahviloihin. Kahvilaformaatin ohella konferenssiohjelma määritteli kahviloidemme aikatauluja. Pohtiessamme ennalta kahvilan aikataulutusta olimme myös varovaisia varaamaan ja viemään liikaa osallistujiemme aikaa. Havaintojemme perusteella videovälitteisyys vaikuttaa muodostavan vuorovaikutus-tilanteen, jossa päällekkäin puhumista vältellään aktiivisesti. Tämän vuoksi puheenvuoron ottaminen voi myös viedä kasvokkaista kohtaamista enemmän aikaa. Näin teknologia voi hidastaa vuorovaikutuksen rytmiä ja määrittää osaltaan sen luonnetta. Verkkovälitteisen haastattelun kehittämistä arvioitaessa voidaan pohtia, tulisiko etäyhteyksin toteutettaviin haastatteluihin, ja etenkin ryhmähaastatteluihin, ylipäätään varata kasvokkaisia haastatteluja pidempi aika.

Vaikka Affektikahvilat tuntuivat muodostavan luottamuksellisen ilmapiirin osallistujien kesken, saattoi suurin haaste kokonaisuuden hahmottamisessa olla juuri meillä tutkijoilla. Pienryhmät pysyivät koko haastattelun ajan samoina, mutta me tutkijat vaihdoimme ryhmästä toiseen. Vaikka olimme sopineet etenemisen etukäteen, oli itse tilanteessa vaikeaa hahmottaa, mitä kussakin ryhmässä oli käsitelty ennen ja mitä siellä tultaisiin käsittelemään oman aihepiirin jälkeen, koska näköyhteyttä toisiin ryhmiin ei ollut. Tämä ilmenee

kommentteinamme, kuten “[n]o hei, siirryin tuolta toisesta huoneesta ja en nyt muista, mitä te ootte viimeksi keskusteltu...” Tämä ei tuntunut häiritsevän osallistujia, mutta saattoi herättää hämmennystä ja hallitsemattomuuden tunnetta meissä tutkijoissa. Teknologia siis mahdollisti tehokkaat ja nopeat siirtymät ryhmästä toiseen, mutta äkkinäisyydessään siirtymät myös vaikeuttivat orientoitumista uuteen ryhmätilanteeseen.

Läsnäolon hallinnointi

Haastattelutilanteiden videovälitteisyys purki myös kasvokkaisen haastattelutilanteen konventioita sikäli, että toisinaan joku osallistujista saattoi esimerkiksi poistua näyttöruudun luota. Osaltaan poistumisen vapautta selittää se, että moni osallistui tilanteeseen kotoaan käsin. On ajateltavissa, että omaan kotiin kytkeytyy oletuksia ja uskomuksia siitä, että se ei ole sidottu niin tiukasti institutionaalisiin ja sosiaalisiin odotuksiin kuin esimerkiksi työhuone, joka on vahvemmin liitoksissa työnteon normien ja arvojen kanssa. Siten koti fyysisenä tilana tuottaa oletusarvoisesti tunteen vapaudesta määrätä omaa fyysistä läsnäoloa. Videoaineistossa tämä näkyi muun muassa siten, että osallistuja saattoi välillä poistua näytön ääreltä tai esimerkiksi tehdä joitain kodin järjestystä ylläpitäviä toimia (ks. Archibald ym. 2019). Siten teknologian ja osallistujien yhteistoimintana muodostui sommitelma, jossa osallistujien oli mahdollista kontrolloida osallistumisen astettaan (ks. Nehls ym. 2015, 146). Samankaltainen poistumisen ja osallistumisen vapaampi kontrollointi ei olisi tosin välttämättä mahdollista kahdenvälisissä haastattelutilanteissa, joissa vastuu tilanteen jatkuvuudesta jakaantuu yksinomaan haastattelijalle ja haastateltavalle.

Teknologia tuli haastatteluissa näkyväksi myös eräänlaisena kommenttiraitana tai tilannetta avaavana metatekstinä. Tämä ilmeni esimerkiksi meidän tutkijoiden kommentteina, kuten “Mä tästä nyt näpsäytän...”, “Täällä ollaan...” ja “Kaisa on mulla täällä ensimmäisenä...”, mutta myös osallistujien kommentteissa, kuten “Siirrätkö sä meidät” tai “Joko voi klikata?”, joissa teknologia ja sen hallinta nostetaan eksplisiittisesti esille. Teknologiavälitteisyyden mukanaan tuomaa kommentointia oli myös oman toiminnan selittäminen niiltä osin, kun se ei ruudun kautta välittynyt muille. Läsnäolevuuden merkitys on haastattelutilanteissa keskeinen, ja tämän me tutkijat myös tiedostimme. Tästä kertoo muun muassa kommentti “Mä kirjoitan täällä muistiinpanoja samaan aikaan; mä oon kyllä ihan läsnä...”, jolla haluttiin varmistaa, ettei katseen kiinnittyminen ruudulla näkymättömiin muistiinpanovälineisiin välittyisi muille merkinä poissaolevuudesta tai mielenkiinnon puutteesta (ks. Nehls ym. 2015, 150). Teknologia generoi siis eräänlaista metapuhetta, jolla haluttiin varmistaa sekä vuorovaikutuksen tekninen että sosiaalinen toimivuus. Tämä tekniikan näkyväksi puhuminen sisälsi myös arvottamista, kun puheenjohtaja esimerkiksi “joutui” lähtemään ryhmästä. Näin puheen tasolla teknologialle annettiin määräysvalta tutkijan liikkeistä, vaikka siirtymien taustalla oli aina yksi järjestäjästä ja yhdessä sovittu aikataulu.

Kokonaisuudessaan vuorovaikutus osallistujien kesken näyttäytyi kuitenkin varsin soljuvana. Usein osallistujat myös jakoivat arkisen keskustelun tavoin toinen toisillensa vuoroja ilman tutkijan ohjausta. Tutkijan rooliksi jäikin monessa kohdin kuunnella, kun keskustelu osallistujien välillä eteni spontaanisti ja keskeytyksettä. Neuvottelua haastattelutilanteen roolituksesta syntyi kohdissa, joissa osallistujien taholta arvuuteltiin: “Keskustellaanko vapaasti vai...?” tai “Mennäänkö tälle vapaasti”. Nämä kysymykset osoittivat, että haastatteleasetelma konventioineen oli neuvoteltavana. Videotallenteelta välittyi myös kohtia, joissa osallistuja asettui tilannetta ohjaavan asemaan kysymällä “kuka haluaa aloittaa?”, jolloin

tilanteessa murrettiin haastattelutilanteen perinteistä roolitusta. Useimmiten tutkija oli kuitenkin se, joka jakoi puheenvuoroja osallistujille, jolloin tilanne noudatti ryhmähaastattelutilanteen perinteistä roolitusta vetäjineen. On toki huomionarvoista, että vuorovaikutuksessa oli osallisina nimenomaan tutkijoita, joista kenties suurimmalle osalle haastattelun konventiot ovat tuttuja. Siten haastattelutilanteen roolitusta voidaan tulkita myös näitä kontekstuaalisia tekijöitä vasten. Tällöin kyse ei ole ainoastaan erilaisten toimijuuksien (teknologia-ihminen) välisestä liikkeestä, vaan myös erilaisten ihmistoimijoiden mukanaan tuomien ominaisuuksien ja piirteiden sommitelmasta (Bennett 2010, 20–38).

Toimijuuksien yhteentuleminen

Analyysissämme tarkastelimme, miten teknologia yhdessä ihmistoimijoiden kanssa tuottaa sommitelman, jossa teknologia mahdollistaa, osallistuu aktiivisesti ja muovaa yhdessä ihmistoimijoiden kanssa verkkovälitteisiä ryhmähaastattelutilanteita. Yhdymme aiempien verkko- ja videovälitteisyyttä koskevien tutkimusten argumentteihin siitä, että teknologian fasilitoiavuuden vuoksi videovälitteiset vuorovaikutustilanteet ovat lähtökohtaisesti aina myös vuorovaikutusta teknologian kanssa (ks. esim. Keane 2015, 27–30; Paasonen 2018, 103; Hacker ym. 2020).

Etnografisen havainnointimme tuloksena hahmotimme ulottuvuuksia, jotka määrittelevät teknologian ja ihmistoimijoiden yhteistyönä syntyvää sommitelmaa. Sommitelmassa oli teknologian ja ihmistoimijoiden ohella useimmiten läsnä myös teknologian välittämä ääni ja kuva siitä fyysisestä ympäristöstä, josta käsin kukin osallistui Affektikahviloihin. Sommitelmaa luonnehtii vitaali materiaalisuus (Bennett 2010), jossa inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijat yhdessä tuottivat yllätyksellisen toiminnallisen kokonaisuuden. Tästä sommitelmasta yllätyksellisen tekivät erityisesti katkokset sekä verkkovälitteisen keskustelutilanteen eroavaisuudet ja uutuus kasvokkain vuorovaikutustilanteisiin nähden. Sommitelmaa muovasivat vahvasti myös erilaiset ruutunäkymät ja kasvokkaisuudesta poikkeavat katsekontaktin muodot.

Haastattelutilanteet tuottivat myös mahdollisuuksien sommitelmaa tarjoamalla henkilökohtaisempaa näkymää useimpien osallistujien arkeen kuin tilanteessa, jossa haastattelu olisi järjestetty esimerkiksi koulutusinstituutioon assosioituissa tiloissa. Näiden erottamiemme ominaisuuksien voi nähdä sekä murtavan kasvokkain järjestettävän haastattelutilanteen konventioita että luovan siltoja verkkovälitteisten ja kasvokkaisten haastattelutilanteiden välille. Teknologia muovaa aina jollain tavalla videovälitteistä haastattelutilannetta, ja sen roolia tutkimuksessa on hyödyllistä reflektoida tapauskohtaisesti suhteessa tutkimusasetelmaan.

Havaintojemme perusteella Zoom-välitteisyys tuottaa kontrolloitua sommitelmaa, jossa osallistujat voivat hallita oman läsnäolonsa tapoja kasvokkaisista kohtaamisista poikkeavilla tavoilla. Tässä sommitelmassa vaikuttaa korostuvan myös käytettävissä olevan ajan merkitys. Tämän valossa Zoom-välitteisille ryhmäkeskusteluille voisikin olla syytä pyrkiä varaamaan tavallista enemmän aikaa kiireen tunnun välttämiseksi, erityisesti jos keskustelutilaisuuteen sisältyy pienryhmäkeskusteluja ja siirtymiä näiden pienryhmien välillä. Kaikki osallistujat samanaikaisesti näytävä gallerianäkymä on lisäksi havaintojemme mukaan vuorovaikutusta paremmin tukeva kuin puhujanäkymän käyttö.

Analyysimme tuo yhtäältä esiin, kuinka aiheellista on kiinnittää huomiota niihin tapoihin, joilla teknologia ja ihmistoimijat tulevat haastattelutilanteessa yhteen. Toisaalta analyysimme herättää pohtimaan sitä, millä tavoin myös ihmistoimijoiden tavat vuorovaikuttaa ovat aineistojen muodostamisessa tilannekohtaisia ja uniikkeja, mikäli asiaa tarkastellaan kenttätöutilanteita koskevan yleistettävyyden kannalta (ks. Barad 2003). Kuten Ojanen (2018, 137) toteaa, materian ja videokuvan toimijuus on aina yhteenkietoutunutta diskursiivisen kanssa: ne muokkaavat toinen toisiaan. Huomionarvoista kuitenkin on se, että jälkepäin tarkasteltava tallenne on käytännössä teknologian tulkintaa; representaatio todellisuudesta (Pink 2013). Teknologia muokkaa ihmisten toimintaa ja vaikuttaa siihen, millaista tietoa he tutkimusaiheesta tuottavat (mt., 98). Tämän lisäksi se toimii tilanteissa jatkuvasti aktiivisesti, mutta tavoilla, joissa sen roolina on toimia mahdollisimman huomaamattomasti ihmisten määrittelemillä tavoilla. Toki tulkinnat osallistujien kokemuksista eivät ole yksistään teknologian tuottamia, vaan ne ovat muodostuneet myös meidän, aineistoa analysoineiden tutkijoiden, uskomusten, ennako-oletusten ja arvojen kautta.

Latourin (1992) mukaan teknologioilla on moraalisia skriptejä, jotka kantavat mukanaan poliittisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä. Käyttämässään ovensulkijaesimerkissä Latour tuo esiin, kuinka eri mekanismeimin toimivat ovet sulkevat osan toimijoista ulkopuolelle, kun ne edellyttävät tietynlaista käytöstä (nopeutta) tai kehon ominaisuuksia (voimaa). Tässäkin tapauksessa voidaan pohtia sitä, millaisia toimijoita Zoom kutsuu mukaan ja millaisia se sulkee ulos. Zoomin käyttö edellyttää vähintään internet-yhteyttä ja melko sujuvia sovellusten käyttötaitoja, mutta se ei esimerkiksi vaadi fyysistä voimaa, manuaalista käsittelyä tai käden-taitoja toimiakseen. Näin ollen voitaisiin ajatella, että sen käsikirjoitukseen on skriptattu käyttäjäideaali videosovellusten käyttöön tottuneesta ja tietoyhteiskunnan kriteerit täyttävästä yksilöstä, jolla on vähintäänkin jonkinasteista tuntemusta erilaisten sovellusten toiminnasta ja varaa, tai esimerkiksi työnsä puolesta pääsy, toimiviin tietoteknisiin välineisiin.

Verkkovälitteisyyden käyttöä aineiston tuottamisessa on syytä pohtia tarkoin eri sosio-demografisiin ryhmiin kuuluvien tutkittavien osalta, jotta aineiston muodostamisesta ei tule ulossulkevaa (ks. Gray ym. 2020; Nehls ym. 2015, 147). Viime vuosien pandemiatilanne on aikaansaanut ennennäkemättömän siirtymän videovälitteisen vuorovaikutusteknologian käyttöön, minkä myötä verkkovälitteinen vuorovaikutus on tullut tutuksi aiempaa laajemmille ihmisryhmille (Hacker ym. 2020). Verkkovälitteisyys ei tässä suhteessa näyttäydy yhtä suurena haasteena aineiston muodostamiselle kuin ennen koronapandemian alkua.

Voi olla hankalaa arvioida, kenelle verkkovälitteinen aineiston tuottaminen on luontevaa. Digitaalisen eriarvoisuuden käsitteellä onkin haluttu nostaa esiin yksilöiden mahdollisuuksiin, taitoihin ja itseymmärrykseen liittyviä moninaisia syitä, jotka vaikuttavat yksilöiden arkeen digitalisoituvissa yhteiskunnissa (Robinson ym. 2015). Näiden tekijöiden arvioiminen on haasteellisuudestaan huolimatta välttämätöntä eri haastattelumenetelmien toimivuutta harkittaessa.

On myös syytä pohtia, missä määrin verkkovälitteinen haastattelutilanne, jossa esimerkiksi ajan mittaaminen ja aika ovat koko ajan läsnä digitaalisina merkintöinä näyttöruudulla, tuottaa ilmaisun säännöstelyä ja tyypistämistä. Jotta haastattelu mahtuisi ennalta määritettyihin aikaraameihin, osallistujat saattavat puhua korostuneen tehokkaasti ilmaisun määrää ja puheen monopolisuutta rajoittaen. Siksi on hyvä pohtia, köyhdyttääkö verkkovälitteisyys

ilmaisuja ja mitä aineiston sisällöissä voidaan menettää, mikäli verkkovälitteisyys valtaa aineiston tuottamisessa enemmän tilaa perinteisiltä menetelmiltä.

Kiireen tuntu kiinnittyi vahvasti nimenomaan käyttämäämme Affektikahvila-metodiin ja sen siirtymiin, jotka aikatauluttivat keskusteluja perinteistä haastattelutilannetta tiiviimmiksi. Kommentoidusta kiireen tunnusta huolimatta kahviloidemme osallistujat tuottivat meidän tutkijoiden näkökulmasta ilmaisuvoimaista ja moniäänistä kerrontaa. Emme myöskään kokeneet, että etäyhteys olisi vaikeuttanut hankkeemme tutkimustehtävän toteuttamista eli tunteiden tarkastelua, sillä avoin kokemusten ja vertaistuen jakaminen oli vahvasti läsnä keskusteluissa. Tämänkin osalta on kuitenkin huomioitava, että etäyhteys itsessään on saat-
tanut poissulkea aiheesta kiinnostuneita osallistujia.

Zoomin käyttö muodosti tutkimushaastattelutilanteen, joka osaltaan mursi tutkijoiden ja osallistujien välistä valta-asemaa ja tarjosi osallistujille joltain osin jopa laajemman toiminnan repertuaarin kuin yhteisesti jaetussa fyysisessä tilassa olisi ollut mahdollista. Lisäksi tutkijat olivat riippuvaisia Zoomista ja sen toimintakyvystä, joten heidän toiminnan mahdollisuutensa tilanteessa olivat sidoksissa Zoomiin teknologisenä toimijana. Kuitenkin, vaikka Zoom tuotti toimintakulttuurisia muutoksia keskustelutilanteeseen, se ei muuttanut ymmärrystämme tutkimushaastattelun merkityksestä. Tutkimushaastattelun tarkoitus on edelleen tuottaa kohteesta sellaista tietoa, mikä ilman haastattelua jäisi tutkijan tavoittamattomiin (Hirsjärvi ja Hurme 2008, 102).

Keskityimme analyysissämme niihin toiminnallisuuksiin, jotka olivat välittömästi läsnä verkkovälitteisessä tilanteessa. Toisin sanoen rajasimme tarkastelun ulkopuolelle suuren aktanttien joukon, jotka tosiasiaa mahdollistivat tämän vuorovaikutustilanteen syntymisen: sähkövirran ja sen perustana toimivan sähkövarauksellisten hiukkasten liikkeen, sähköverkon johtoineen ja jännitelinjoineen, tietokoneet ja niiden prosessoinnin, joka ylläpitää tietokoneiden toimintoja, tietoverkon kaapeleineen ja puhelinverkkosopimuksineen ja Zoom Video Communicationsin organisaatorakenteineen. Oma tutkimustehtävänsä olisikin ulottaa tutkimuksellinen katse vielä pidemmälle vitaalisten materiaalisuuksien maailmaan (ks. esim. Bennett 2010, 24–36). Esimerkiksi sen purkaminen, mitä yksityisen, voittoa tavoittelevan yrityksen palvelun hyödyntäminen tutkimuksen aineiston tuottamisen välineenä tarkoittaa tutkimusprosessille, purkaisi laajemmin tutkimuksenteon eri materiaalisuuksien poliittisia merkityksiä.

Artikkelimme on ”oman aikansa tuote”, sillä teknologiakehitystä retrospektiivisesti tarkastellen on mahdollista ennakoida, että verkkopohjaiset sovellukset joko vakiintuvat ja kotoutuvat osaksi tutkimusaineiston muodostamisen repertuaaria tai korvautuvat aikanaan joillain toisilla välineillä. Tämä kehitys on myös alueellista, eivätkä toimivat tai nopeat internetyhteydetkään, ainakaan toistaiseksi, ole itsestäänselvyys kaikkialla. Kuitenkin laajemmassa kokonaisuudessa teknologiakehitys on tämän artikkelin kirjoittamisajankohtana tilanteessa, jossa videovälitteisyyttä on mielekästä verrata siihen, miten digitaaliset aineiston tuottamisen käytännöt ovat aiemmin arkipäiväistyneet osaksi tutkimuksen arkea.

Kun aikanaan tutkimusmenetelmäkirjallisuudessa pohdittiin nauhurin käytön vaikutusta haastattelutilanteessa tai neuvottiin, kuinka nauhuri ylimääräisenä teknologiana asettuu huomaamattomasti, tilannetta häiritsemättä osaksi haastattelun vuorovaikutustilannetta (esim. Ruusuvoori ja Tiittula 2005), niin nykyisin tutkimusmenetelmäkuvauksissa näkee

harvoin tämänkaltaista pohdintaa. Sen sijaan nauhuri on kotoutunut elimelliseksi osaksi haastattelutilannetta, eikä sen läsnäoloa juuri pohdita (ks. Suominen 2016, 103). Teknologialla on kuitenkin keskeinen merkitys empiirisen tutkimuksen saamille muodoille. Ruusuvoori ja Tiittula (2005, 75) huomauttavatkin, että tekniikasta kirjoitetaan lähinnä silloin, kun siinä tapahtuu muutoksia. Siten on mahdollista ajatella, että tulevaisuudessa myöskään artikkelimme ydinteemaa ei nähdä enää asiana, jota olisi syytä erikseen problematisoida.

Tieteen- ja teknologiatutkimuksen teoreetikoiden ajatuksia seuraten ihmisen ja teknologian kohtaamispiste muokkaa aina niiden kummankin toimijuutta tietynlaiseksi (esim. Latour 2005). Siten Zoom-sovelluksen arkipäiväistyminen käyttäjien tietojen ja taitojen karttumisen sekä niin Zoomin omaehtoisen toiminnan kuin sovelluksen inhimillisen merkityksellistämisenkin myötä muovaavat Zoomin käyttörepertuaaria. McLuhanin (1984) mukaan uuden teknologian myötä rakentuu vaiheittain uutta inhimillistä toimintaympäristöä. Samalla siihen kytkeytyy uudenlaisia inhimillisen kanssakäymisen muotoja. Kuitenkin teknologisoitumisskenaarioista, joissa teknologiat syrjäyttävät kaiken ei-teknologisvälitteisen vuorovaikutuksen, voidaan tämän tutkimuksen perusteella todeta, että Zoom yksittäisenä sovelluksena ei vielä yksinään riitä tavoittamaan kaikkia inhimillisen vuorovaikutuksen ulottuvuuksia. Ihmiskäyttäjinä saatamme toivoa, että teknologia, kuten robotit, olisi mahdollisimman paljon itsemme kaltaista (Sihvonen 2020). Teknologiavälitteisyydestä huolimatta myös Affektikahviloissa pyrittiin monilta osin jäljittelemään fyysistä kohtaamista.

Analyysissämme olemme keskittyneet vuorovaikutuksen lukemiseen tallenteista, ja tulokintaamme ovat sävyttäneet omat kokemuksemme Affektikahviloiden vetäjinä. Teknologian toimijuuden vaikutusten kokonaisvaltaista ymmärtämistä tukisi edelleen osallistujien perusteellisempi kuuleminen heidän vuorovaikutuskokemuksistaan. Se, miten tilaisuuksista muodostui toimivia, useimpia osallistujia palkitsevia kokemuksia, oli monen tekijän summa. Näiden joukossa olivat muun muassa yhteisesti jaettu tavoite yhteisymmärryksen rakentamiseksi ja lähtökohtaisesti positiivinen suhtautuminen tapaamisten teemaan. Osallistujillemme ei ollut Zoomin tarjoamalle etäyhteydelle vaihtoehtoista mahdollisuutta osallistua tähän yhteisen ymmärryksen tuottamiseen, mikä selkeästi heijastui osallistujien kommentista. Tilanteisuus on siis monin tavoin läsnä miettiessämme vuorovaikutuksen muototumista eri toimijoiden yhteentulemisena.

Uusmaterialistisen näkökulman mukaan asioiden olemuksellinen rakentuminen on relationaalista eli vuorovaikutussuhteissa tapahtuvaa (esim. Barad 2003). Uusmaterialistinen näkökulma tarjoaa lähtökohtaisesti mahdollisuuden haastaa toimijuuden ihmiskeskeisyyttä. Teknologian toimijuuden huomioiminen osana vuorovaikutustilannetta voi tehdä näkyviksi paitsi sen mukanaan tuomaa joustamattomuutta, myös sen avaamia uudenlaisia ihmistoimijuuden muotoja (ks. Heikkilä ja Mankki 2021). Koska toimijuus ja oleminen rakentuvat vuorovaikutteisesti, ovat ne samalla tilannesidonnaisia. Affektikahviloiden kontekstissa odottamaton ja alkuaan ei-toivottu siirtyminen verkkovälitteiseen haastatteluun pakotti meidät pohtimaan teknologian toimijuutta suhteessa ihmistoimijoihin. Muutos suunniteltuun oli silmiinpistävä ja kulttuuritutkimuksellisen haastattelututkimuksen perusteita haastava.

Aina teknologian rooli vuorovaikutuksessa ei kuitenkaan ole näin selkeä ja helposti havaittava. Affektikahviloiden tarkastelu uusmaterialistisesta näkökulmasta tarjoaakin esimerkin siitä, miten teknologian toimijuudessa ja sen näkyväksi tekemisessä nivoutuvat toisiinsa sen tarjoamat uudet mahdollisuudet ja vuorovaikutuksen kontrolloidut rajat. Tarve teknologiaan

kytkeytyvään menetelmälliseen reflektioon tutkimuksen eri vaiheissa tuleekin tapaustutkimuksemme valossa ilmeiseksi. Toivomme havaintojemme kannustavan pohtimaan teknologian toimijuutta myös konstruktionistisissa tutkimuksissa ja luomaan omalta osaltaan siltaa uusmaterialististen ja konstruktionististen tarkasteluiden välillä.

Tutkimusaineistot

Affektikahvila-ryhmähaastattelut vuosina 2020 ja 2021. Kolme nauhoitettua keskustelutyöpajaa. Haastattelijat: Johanna Hokka, Elisa Kurtti, Pia Olsson ja Tiina Suopajarvi. Aineisto on Akateemisten affektien etnografia -tutkimusryhmän hallussa.

Kirjallisuus

- Archibald, Mandy M., Rachel C. Ambagtsheer, Mavourneen G. Casey ja Michael Lawless. 2019. "Using zoom videoconferencing for qualitative data collection: perceptions and experiences of researchers and participants." *International Journal of Qualitative Methods* 18: 1–8. <https://doi.org/10.1177/1609406919874596>.
- Bailenson, Jeremy N. 2021. "Nonverbal Overload: A Theoretical Argument for the Causes of Zoom Fatigue." *Technology, Mind, and Behavior* 2(1). <https://doi.org/10.1037/tmb0000030>.
- Banks, Marcus ja Howard Morphy (toim.). 1999. *Rethinking Visual Anthropology*. New Haven: Yale University Press.
- Barad, Karen. 2003. "Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter comes to Matter." *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 28(3): 801–831. <https://doi.org/10.1086/345321>.
- Bell, Daniel. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Bennett, Jane. 2010. *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press.
- Bennett, Jane. 2020. *Materian väre*, käänttänyt Tapani Kilpeläinen. Tampere: niin & näin.
- Bohannon, Leanne S., Andrew M. Herbert, Jeff B. Pelz ja Esa M. Rantanen. 2013. "Eye contact and video-mediated communication: A review." *Displays* 34(2): 177–185. <https://doi.org/10.1016/j.displa.2012.10.009>.
- Bramsen, Isabel ja Anine Hagemann. 2021. "The Missing Sense of Peace: Diplomatic Approachment and Virtualization during the COVID-19 Lockdown." *International Affairs* 97(2): 539–560. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa229>.
- Coole, Diana ja Samantha Frost. 2010. "Introducing the New Materialisms." Teoksessa *Introducing the New Materialisms*, toimittaneet Diana Coole ja Samantha Frost, 1–43. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822392996-001>.
- Dalmaso, Mario, Luigi Castelli ja Giovanni Galfano. 2020. "Social modulators of gaze-mediated orienting of attention: A review." *Psychonomic Bulletin & Review* 27, 833–855. <https://doi.org/10.3758/s13423-020-01730-x>.
- Deakin, Hannah ja Kelly Wakefield. 2014. "Skype interviewing: Reflections of two PhD researchers." *Qualitative Research* 14(5), 603–616. <https://doi.org/10.1177/1468794113488126>.
- Deleuze, Gilles ja Félix Guattar. 1987. *A Thousand Plateaus*, käänttänyt Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Dolphijn, Rick ja Iris van der Tuin (toim.). 2012. *New Materialism. Interviews & Cartographies*. Michigan: Open Humanities Press. <http://hdl.handle.net/2027/spo.11515701.0001.001>.
- Dyson, Esther, George Gilder, Geroge Keyworth ja Alvin Toffler. 1996. "Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age." *The information society* 12(3), 295–308.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, kääntänyt Alan Sheridan. New York: Vintage.
- Fägerborg, Eva. 2011. "Intervjuer." Teoksessa *Etnologiskt fältarbete*, toimittaneet Lars Kajser ja Magnus Öhlander, 85–112. Lund: Studentlitteratur.
- Gibson, James L. 1977. "A theory of affordances." Teoksessa *Perceiving, Acting and Knowing. Toward an Ecological Psychology*, toimittaneet Robert Shaw ja John Bransford, 67–82. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Goffman, Erving. 1967. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Interaction*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Gray, Lisa M., Gina Wong-Wylie, Gwen R. Rempel ja Karen Cook. 2020. "Expanding Qualitative Research Interviewing Strategies: Zoom Video Communications." *The Qualitative Report* 25(5): 1292–1301. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4212>.
- Hacker, Janine V., Michael Johnson, Carol Saunders ja Amanda L. Thayer. 2019. "Trust in Virtual Teams: A Multidisciplinary Review and Integration." *Australasian Journal of Information Systems* 23. <https://doi.org/10.3127/ajis.v23i0.1757>.
- Hacker, Janine, Jan vom Brocke, Joshua Handali, Markus Otto ja Johannes Schneider. 2020. "Virtually in this together – how web-conferencing systems enabled a new virtual togetherness during the COVID-19 crisis." *European Journal of Information Systems* 29(5): 563–584. <https://doi.org/10.1080/0960085X.2020.1814680>.
- Hanna, Paul. 2012. "Using internet technologies (such as Skype) as a research medium: A research note." *Qualitative Research* 12(2): 239–242. <https://doi.org/10.1177/1468794111426607>.
- Heikkilä, Mirva ja Ville Mankki. 2021. "Teachers' agency during the Covid-19 lockdown: A new materialist perspective." *Pedagogy, Culture & Society*: 1–16. <https://doi.org/10.1080/14681366.2021.1984285>.
- Hewson, Claire M. 2008. "Internet-mediated research as an emergent method and its potential role in facilitating mixed methods research." *Handbook of Emergent Methods*, toimittaneet Sharlene N. Hesse-Biber ja Patricia Leavy, 543–570. New York: Guildford Press.
- Hirsjärvi, Sirkka ja Helena Hurme. 2008. *Tutkimushaastattelu. teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Horrell, Barbara, Christine Stephens ja Mary Breheny. 2015. "Online research with informal caregivers: Opportunities and challenges." *Qualitative Research in Psychology* 12(3): 258–271. <https://doi.org/10.1080/14780887.2015.1040318>.
- Howlett, Marnie. 2021. "Looking at the 'field' through a Zoom lens: Methodological reflections on conducting online research during a global pandemic." *Qualitative Research* 22(3): 387–402. <https://doi.org/10.1177/1468794120985691>.
- Karl, Katherine A., Joy V. Peluchette ja Navid Aghakhani. 2021. "Virtual Work Meetings During the COVID-19 Pandemic: The Good, Bad, and Ugly." *Small Group Research* 53(3): 343–365. <https://doi.org/10.1177/10464964211015286>.
- Keane, Webb. 2015. *Ethical Life. Its Natural and Social Histories*. Princeton ja Oxford: Princeton University Press. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691167732.001.0001>.

- Khalil, Atif ja Bronwen Cowie. 2020. "A research note: Video conferencing interviews." *Waikato Journal of Education* 25(1): 101–107. <https://doi.org/10.15663/wje.v25i0.778>.
- Kharel, Dipesh. 2015. "Visual Ethnography, Thick Description and Cultural Representation." *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology* 9: 147–160. <https://doi.org/10.3126/dsaj.v9i0.14026>.
- Koivunen, Tuija ja Hanna Ylöstalo. 2017. "Tutkimushaastattelu ruumiillisena kohtaamisena." *Janus* 25(3): 240–247. <https://journal.fi/janus/article/view/63092>.
- Latour, Bruno. 1992. "Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts." Teoksessa *Shaping Technology / Building Society. Studies in Sociotechnical Change*, toimittaneet Wiebe E. Bijker ja John Law, 225–258. Cambridge: MIT Press.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lehtonen, Turo-Kimmo. 2008. *Aineellinen yhteisö*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Leppänen, Taru ja Milla Tiainen. 2016. "Feministisiä uusmaterialismeja paikantamassa: Materiaalitoimijuus etnografisessa taiteen- ja kulttuurintutkimuksessa." *Sukupuolentutkimus* 29(3): 27–44. <https://elektra.helsinki.fi/se/s/2342-0634/29/3/femilepp.pdf>.
- Lo Iacono, Valeria, Paul Symonds ja David H. K. Brown. 2016. "Skype as a Tool for Qualitative Research Interviews." *Sociological Research Online* 21(2): 103–117. <https://doi.org/10.5153/sro.3952>.
- Lorenzetti, Liza A., Anna Azulai ja Christine A. Walsh. "Addressing Power in Conversation: Enhancing the Transformative Learning Capacities of the World Café." *Journal of transformative education* 14(3): 200–219. <https://doi.org/10.1177/1541344616634889>.
- McCoyd, Judith L. M. ja Toba S. Kerson. 2006. "Conducting Intensive Interviews Using Email: A Serendipitous Comparative Opportunity." *Qualitative Social Work* 5(3): 389–406. <https://doi.org/10.1177/1473325006067367>.
- McLuhan, Marshall. 1984. *Ihmisen uudet ulottuvuudet*, kääntänyt Antero Tiusanen, Kirsi Kunnas ja Panu Pekkanen. Helsinki: WSOY.
- Mirick, Rebecca G. ja Stephanie P. Wladkowski. 2019. "Skype in Qualitative Interviews: Participant and Researcher Perspectives." *The Qualitative Report* 24(12): 3061–3072. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2019.3632>.
- Mwambari, David, Andrea Purdeková ja Aymar N. Bisoka. 2021. "Covid-19 and research in conflict-affected contexts: distanced methods and the digitalisation of suffering." *Qualitative Research*: 1–10. <https://doi.org/10.1177/1468794121999014>.
- Nehls, Kimberly, Brandy Smith ja Holly Schneider. 2015. "Video-Conferencing Interviews in Qualitative Research." Teoksessa *Enhancing Qualitative and Mixed Methods Research with Technology*, toimittanut Shalin Hai-Jew, 140–157. Hershey: IGI Global.
- Oittinen, Tuire. 2020. "Noticing-prefaced recoveries of the interactional space in a video-mediated business meeting." *Social Interaction. Video-Based Studies of Human Sociality* 3(3). <https://doi.org/10.7146/si.v3i3.122781>.
- Ojanen, Karoliina. 2018. "Pysähdyttävät paikat: Videoitu kävelyhaastattelu etnografisena menetelmänä." *Elore* 25(2): 128–140. <https://doi.org/10.30666/elore.76610>
- Paasonen, Susanna. 2018. "The Infrastructures of Intimacy." Teoksessa *Mediated Intimacies*, toimittaneet Rikke Andreassen, Michael Nebeling Petersen, Katherine Harrison ja Tobias Raun, 103–116. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315208589>.
- Pantzar, Mika. 1997. *Digitaalisen mediatekniikan kuluttajavaikutuksista*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

- Pink, Sarah. 2013. *Doing Visual Ethnography*. Lontoo: Sage.
- Rintel, E. Sean. 2010. "Conversational management of network trouble distortions in personal videoconferencing." Teoksessa *Proceedings of the 22nd Conference of the Computer-Human Interaction Special Interest Group of Australia on Computer-Human Interaction (OZCHI '10)*, 304–311. New York: Association for Computing Machinery. <http://dx.doi.org/10.1145/1952222.1952288>.
- Robinson, Laura, Shelia R. Cotten, Hiroshi Ono, Anabel Quan-Haase, Gustavo Mesch, Wenhong Chen, Jeremy Schulz, Timothy M. Hale ja Michael J. Stern. 2015. "Digital inequalities and why they matter." *Information, Communication & Society* 18(5): 569–582. <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2015.1012532>.
- Ruotsala, Helena. 2005. "Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä." Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*, toimittaneet Pirjo Korhokangas, Pia Olsson ja Helena Ruotsala, 45–76. Helsinki: Ethnos ry.
- Ruusuvuori, Johanna ja Tiittula Liisa. 2005. "Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus." Teoksessa *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, toimittaneet Johanna Ruusuvuori ja Liisa Tiittula, 22–56. Tampere: Vastapaino.
- Sihvonen, Tanja. 2020. "Teknologinen näkökulma (viestinnän) tutkimukseen. Tieteellinen kirjoittaminen tiedeyhteisössä." Teoksessa *Tieteellinen kirjoittaminen tiedeyhteisössä*, toimittanut Heli Katajamäki, 175–189. Vaasa: VAKKI.
- Stivers, Tanya, N. J. Enfield, Penelope Brown, Christina Englert, Makoto Hayashi, Trine Heinemann, Gertie Hoymann, Federico Rossano, Jan Peter de Ruiter, Kyung-Eun Yoon ja Stephen C. Levinson. 2009. "Universals and cultural variation in turn-taking in conversation." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106(26): 10587–10592. <https://doi.org/10.1073/pnas.0903616106>.
- Suominen, Jaakko. 2016. "Helposti ja halvalla? Nettikyselyt tutkimusaineiston kokoamisessa." Teoksessa *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*, toimittaneet Pirjo Korhokangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala ja Anna-Maria Åström. Helsinki: Ethnos ry.
- Wahl-Jorgensen, Karin. 2021. "The Affordances of Interview Research on Zoom: New Intimacies and Active Listening." *Communication, Culture & Critique* 14(2): 373–376. <https://doi.org/10.1093/ccc/tcab015>.
- Åkerman, Maria. 2006. *Tiedon tuotannon käytännöt ja ympäristöpoliittinen toimijuus. Rajaamisen ja yhdistämisen politiikkaa*. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:isbn:951-44-6576-8>.

Johanna Hokka (YTT) on sosiologi, joka työskentelee Tampereen yliopiston, Tiedon, tieteen, teknologian ja innovaatioiden tutkimuskeskuksessa (TaSTI). Akateemisten affektien etnografia -hankkeessa Hokka tutkii vallan ja tunteiden yhteenkietoutumista etenkin akateemisten johtajien puheissa.

Elisa Kurtti (YTM) on sosiaalipsykologian alan väitöskirjatutkija Tiedon, tieteen, teknologian ja innovaatioiden tutkimuskeskuksessa (TaSTI) Tampereen yliopistossa. Suomen kulttuurirahaston rahoittamassa väitöskirjahankkeessaan hän tutkii tutkimusrahoitushakuja ja niihin liittyviä käytänteitä tunteiden näkökulmasta.

Pia Olsson (FT) on kansatieteen dosentti Helsingin yliopistossa. Akateemisten affektien etnografia -hankkeessa hän tarkastelee sosiaalisessa mediassa ilmeneviä akateemiseen työhön liittyviä affektiivisiä käytänteitä.

Framtidsoro

En undersökning av reflektioner om barnfrihet

Tove Ingebjørg Fjell

Översättning från norska: Ingrid Ingemark

I den här empiriska studien, baserad på ett norskt forskningsmaterial, undersöker jag hur tankar om oro för framtiden kommer till uttryck när det gäller det livsval som rör reproduktion. Tankar om framtiden uppträder i många vardagliga funderingar. I detta sammanhang menas helt enkelt en ökad medvetenhet om olika framtidsscenarioer, initierade av frågorna om barn, varvid egna handlingars inverkan på framtiden belyses.¹ I studien undersöks narrativ, eller kortare och längre reflektioner, om att få barn. När det gäller att *vilja ha barn* förväntas det att detta i ringa grad är kopplat till framtidsoro, snarare tvärtom, och när det gäller att *inte vilja ha barn*, förväntas ett bredare spektrum av motivationer, inklusive framtidsoro. Jag är särskilt intresserad av att undersöka tankar om barnfrihet, eller frivillig barnlöshet, och se på vilka sätt detta är kopplat till tankar om framtidsoro. När det gäller framtidsoro, förväntas denna antingen handla om för det första oro för den egna personliga framtiden (jfr Fjell 2008), eller för det andra oro för jordklotets och världens framtid, eller eventuella överlappningar mellan dessa två. När det gäller framtidsoro, kommer frågan vara i vilken grad detta återspeglas i det undersökta materialet. Framtidsoro för jordklotet och världen som motiv till att leva barnfritt hänger naturligtvis samman med att klimatkrisen har förts upp på den politiska dagordningen.²

Kopplingen mellan barn och framtidsoro knutet till klimatkrisen måste ses i en både nationell och internationell kontext när det gäller debatter kring temat.³ Rörelser som bland annat Voluntary Human Extinction Movement (VHEM), lätt tillgänglig på det transnationella

1 För en litteraturgenomgång av olika framtidsbegrepp se t.ex. Ahvenharju, Minkinen & Lalot 2018.

2 Nyord som "flygskam" och "köttskam" är betecknande för situationen från slutet av 2010-talet då Greta Thunbergs skolstrejker, Fridays for future (2020), på kort tid blev en global rörelse. Klimatrörelsen är dock delad i synen på sambandet mellan klimatfrågan och inställningen till barnafödande: Medan Fridays for future i likhet med flera andra klimatorganisationer är orienterade mot en konventionell reproduktiv tolkning av framtiden, där "våra barn", "våra efterkommande" och "de som ska ärva jorden" befinner sig i fokus (Kverndokk 2020), utgör andra klimatrörelser en motröst. Oro om världens framtid kan emellertid också motiveras av andra förhållanden än klimatkrisen, som t.ex. stor politisk oro, potentiellt kärnvapenkrig, pandemi osv.

3 I Sverige har det på senare år tillkommit beteckningar som "barnskam", "flerbarnsskam" och "politiskt barnfri" som pekar på att ju färre individer som föds, desto större chans är det att vi ska kunna hantera klimatkrisen (Lindh 2019; Bengtsson 2019).

internet, arbetar för en frivillig utrotning av mänskligheten med målet att rädda djur och växter som riskerar att dö ut (2020). Detta är ett radikalt förslag om att dämpa eller snarare avlägsna människans ekologiska fotavtryck under antropocen. En något mindre extrem rörelse, Birthstrike, satte födslostrejk på den internationella dagordningen. Initiativet kommer från aktivister som brittiska Blythe Pepino, inspirerad av klimataktivisterna i Extinction Rebellion. Pepino, som egentligen skulle vilja ha barn, har givit sig själv fem år för att vända den negativa utvecklingen, och rörelsens vapen mot "business as usual" är att vägra föda barn (Woodward 2019; Hunt 2019; Timsit 2019; Birthstrike 2019).⁴

Jag antar att tankegodis från denna typ av rörelse, samt den faktiskt pågående klimatkrisen kan påverka synen på barnfrihet: Frågan är i vilken grad det spelar in. I artikeln ställer jag följande överordnade fråga: På vilket sätt bidrar oro för framtiden till tanken på att välja bort barn? Till det konkreta forskningsmaterialet ställs följande frågor: Hur återspeglas oron för framtiden i medieinslag som handlar om att skaffa barn? Och hur reflekterar en grupp unga vuxna kring framtidsoro och barn? Det förekommer inte många studier som diskuterar tematiken framtidsoro för jordklotets eller världens framtid och reproduktion. Jag hoppas därför att min studie, tillsammans med ett fåtal andra studier samt framtida studier inom fältet, ska kunna bidra till att försöka belysa dessa problemställningar inom etnologin och angränsande ämnen.

Jag tänker först presentera det medie- och frågelistmaterial som kommer att analyseras, samt metod och forskningsetiska reflektioner. Jag vill sedan presentera aktuell litteratur som berör forskningsfrågorna och visa att denna har ganska olika fokus, innan jag tar itu med en analys av först det utvalda mediematerialet, och därefter frågelistmaterialet.

Material, metod och forskningsetiska reflektioner

Mediematerial och frågelistsvar används för att besvara frågeställningarna. De olika materialtyperna är tänkta att belysa varandra och ge temat en bredare kontext. Som metod har jag använt mig av tematisk analys (Braun & Clarke 2006), varvid jag har identifierat och kategoriserat omnämningen av en önskan om att skaffa barn eller avsaknaden av en önskan om att skaffa barn. Jag har på så sätt funnit centrala språkliga framställningar som går igen i materialet och har utifrån dessa gjort en temagruppering. I det större mediematerialet har jag sökt efter och identifierat kopplingen mellan barnafödande och framtidsoro, medan jag i frågelistmaterialet har sökt efter och identifierat både olika skäl till att vilja skaffa barn och till att inte vilja göra det. För att få en bredare uppfattning om hur samtalet kring barnlöshet och barnfrihet har förts under en längre tid, har jag sökt i det norska mediearkivet Atekst på valda ord och ordsammansättningar, som skulle leda mig till aktuella artiklar. Sökorden var "barnfri" (28 träffar); "frivillig barnlös" (353 träffar); "barnlös" (4900 träffar); "barnlösa, fäder" (371 träffar); "barnfria fäder" (5 träffar); "barnlös, far" (1080 träffar); "barnlös kvinna" (1277 träffar); "barnfri kvinna" (16 träffar); "barnlös, klimat" (32 träffar); "barnfri, klimat" (0 träffar); "barnlös, miljö" (160 träffar); "barnfri, miljö" (0 träffar); "barnskam" (0 träffar); "Birthstrike" (29 träffar); "födslostrejk" (10 träffar).

4 Rörelsen stängde sina offentliga nätsidor hösten 2020, och existerar nu endast som privat grupp. Detta skedde efter att de upplevde att i för stor grad blivit utnyttjade för anti-natalism och befolkningskontroll retorik (jfr Mo 2021, 2).

Jag har gjort en bred sökning i Atekst utan att skriva in det tidigaste sökåret, vilket innebär att sök-perioden sträcker sig från och med 1904, vilket är det tidigaste sökåret, och fram till och med 2021. Det betyder inte att jag förväntar mig att få träff på mitt studieobjekt i början av 1900-talet, men jag ville se vad som eventuellt fanns om barnlöshet, och i vilken kontext temat skulle dyka upp. Detta visade sig ofta handla om skatte- och socialförsäkringsfrågor. Inte förrän i slutet av 1980-talet fick jag träff på "frivilligt barnlös", och jag har valt bort artiklar om t.ex. barnlösa kungar, testamenten, arv och skatteförhållanden. Från sporadiska träffar under sent 1980-tal och i stigande grad fram emot 2021 skriver en rad olika medier, såväl riksmidier, landsortstidningar som lokaltidningar⁵, om frivillig barnlöshet. De flesta medietexterna är nyhetsartiklar, kommentarer och debattinlägg. Jag har koncentrerat mig på inslag om barnlöshet som inte omnämns som något frivilligt förrän på 1980-talet, och jag har tittat på hur man motiverar detta livsval, samt studerat artiklar flera år senare, då begreppet barnfri används för första gången. Mellan 2005 och 2022 förekommer det avgjort flest artiklar om ämnet, medan kopplingen mellan barnfrihet och klimatförändringar förekommer oftast i artiklar från de allra senaste åren.

Jag har också velat undersöka hur unga vuxna resonerar i fråga om temat barn, och hur de kopplar barnfrihet till olika former av oro för framtiden. År 2020 delade jag ut en digital, kvalitativ frågelista till tre studentgrupper för att komma närmare ett svar på min problemställning. I källtypen kvalitativ frågelista "ber man den som svarar att skriva utförligt" i motsats till ett frågeschema med färdiga svarsalternativ (Kjus 2013, 42, översättning). Frågelistor är en effektiv metod för att samla in information kring olika samhällsfrågor och teman, och materialet presenteras som reflektioner kring vardagsliv (se t.ex. Hagström & Marander-Eklund 2005; Fjell 2009). Unga personer har i regel inga barn själva, men uttalar sig om hur de föreställer sig framtiden. Alla kan ändra ståndpunkt under ett liv, vilket även gäller synen på barn. Många står fast vid sin ursprungliga ståndpunkt om att leva barnfritt, medan en del ändrar sig av olika skäl. Vad som händer när de unga vuxna har passerat barnafödande ålder återstår att se. Att det här materialet består av föreställningar om framtiden kan å ena sidan betraktas som en begränsning, men å andra sidan kan de unga vuxnas uttalanden peka på eventuella nya motiv till barnfrihet och ge ökade kunskaper om hur olika typer av framtidsoro kan påverka personers livsval.

Kvalitativa frågeundersökningar har använts i Norden sedan 1800-talet, och i Norge sedan 1940-talet i regi av Norsk etnologisk granskning (NEG) (Kjus 2013, 41–42). Frågelistan i den här undersökningen distribuerades inte i NEG:s regi utan via en läroplattform till studenter inom tre ämnen på kandidatnivå.⁶ Frågelistan presenterades som en uppföljare till en tidigare studie om barnfrihet (Fjell 2008), och att det som skulle undersökas var "om det under det senaste decenniet skett några förändringar i fråga om sättet att nämna barnfrihet eller frivillig barnlöshet". Det kom in 51 svar, där de flesta svaren kom från personer som definierar sig som kvinnor, och jag valde därför att fokusera på dem.⁷ Förutom att de ombads uppge ålder och kön fick de besvara frågorna: "Har du barn?" "Om inte, vill du ha barn?"; "Om du vill ha barn, så berätta lite om varför"; och "Om du inte har barn eller kanske inte

5 Det här gäller norska riksmidier som NRK, VG, *Dagbladet* och *Klassekampen*, landsortstidningar som *Aftenposten*, *Bergens Tidende*, *Fædrelandsvennen* och *Adresseavisen* och lokala produktioner som *Bergensavisen*, *Jærbladet* och *Ås Avis*.

6 Den digitala frågelistan fanns tillgänglig för tre studentgrupper på kandidatnivå inom humanistiska fakulteten, varav en studentgrupp med 108 anmälda studenter under perioden 23 mars–1 april 2020 (28 svar) och två studentgrupper med 75 respektive 33 anmälda studenter under perioden 3 september–1 oktober 2020 (23 svar).

7 Av de 51 identifierade sig 44 sig som kvinna, 5 som man, och 2 som annat.

vill ha barn, så berätta lite om varför". För att inte ställa några ledande frågor användes inte ord som "framtidssoro" eller "klimat" i frågelistan. Jag har hållit mig till forskningsetiska riktlinjer (De nasjonale forskningsetiske komiteene 2021) som rör hänsynen till deltagare i forskningsprojekt: Jag informerade dem i förväg om projektet och att det var frivilligt att delta, fick deras fria, informerade och uttryckliga samtycke, och erbjöd dem möjligheten att dra sig ur utan att det skulle få konsekvenser för deras förhållande till föreläsare eller institutioner. Informanterna upplystes också om att de kunde få insyn i de personuppgifter som registrerats, och att de hade möjlighet att rätta eller ta bort dessa eller få en kopia av dem. Kontaktinformation till klagoinstanser bifogades samt information om att svaren på frågelistan skulle sparas fram till 31.12.2020 och sedan makuleras. Informanterna och berörda parter, det vill säga personer som nämns i frågelistorna, men som inte har gett sitt samtycke, är avidentifierade såtillvida att namn och bostadsort är borttagna. Projektet är godkänt av Norsk Senter for Forskningsdata (NSD).

Litteratur om motivationer till barn och barnfrihet

Det är ganska olika perspektiv i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning om reproduktion. Flera kvantitativa studier om temat har sin utgångspunkt i reducerade födelsetal under de senaste decennierna, och vill försöka hitta svar på vad som ligger bakom detta. I likhet med övriga Europa har födelsetalen i Norge sjunkit (Hart & Kravdal 2020; se även Kristensen 2020; Miettinen et al 2015; Bahtiyar-Saygan & Sakalli-Ugurlu 2019, 2500; Albertini & Brini 2020, 2; Douglass 2005, 3 ff.)⁸, och låga födelsetal kopplas till osäker ekonomi, en önskan om förbättrade ekonomiska stödåtgärder för barnfamiljer med mera (jfr Cools & Strøm 2020). I Folkehelseinstituttets forskningsrapport *Fallende fruktbarhet i Norge* (Hart & Kravdal 2020) påpekas att en nedgång i fruktbarheten kan iakttas parallellt i de nordiska länderna.⁹ Rapporten visar att flera förutsättningar skulle kunna öka födelsetalet, bland annat kortare arbetstid med full lön, flexibla arbetstider, gratis barnomsorg och skolfritids, en extra semestervecka, samt lägre kostnader för assisterad befruktning (ibid., 8). Enligt rapporten skulle födelsetalet kunna öka om de ekonomiska hindren undanröjdes. Man har också frågat respondenter ifall framtidssoro kopplat till tankar om miljö och överbefolkning betyder att man inte vill skaffa barn, men detta ser inte ut att spela någon roll för respondenterna i den här studien (Hart & Kravdal 2020, 32, 45).

8 Den är fortfarande hög jämfört med övriga europeiska länder, och en "implicit pronatalism", en familjepolitik som bland annat omfattar betald föräldraledighet, gratis barnavård och en väl utbyggd barnomsorg, kan ses som en förklaring till detta (jfr Ellingsæter 2012, 362). Föräldrarna förväntas dessutom återgå till arbetet efter avslutad föräldraledighet, och kan med andra ord kombinera arbete och barn utan att behöva välja bort någotdera. Men trots dessa goda ekonomiska förutsättningar går födelsetalen ned. Reproduktionsnivån, eller det "genomsnittliga antal barn kvinnor måste få för att upprätthålla en konstant folkmängd, om det inte förekommer in- eller utvandring, och om det råder en jämn åldersfördelning i befolkningen" (Tønnessen 2021), är 2,1 vilket betyder att det krävs ett fruktbarhetstal på 2,1 för att folkmängden ska upprätthållas över tid. Samlat fruktbarhetstal (SFT) definieras som "ett mått på hur många barn kvinnor i en befolkning i snitt ska föda för att det rådande fruktbarhetsmönstret ska fortsätta" (Tønnessen & Solerød 2021). I 1970 var fruktbarhetstalet 2,5 men sjönk till 1,7 i mitten av 1980-talet; på 1990-talet höll det sig mellan 1,8 och 1,9; 2009 steg talet till 1,98 men har sedan åter minskat; 2018 sjönk det till 1,56; 2019 till 1,53; och 2020 till 1,48. I pandemiåret 2021 steg talet till 1,55 (SSB 2022).

9 Man kunde föreställa sig att nedgången huvudsakligen var relaterad till de enskilda ländernas ekonomiska utveckling. Men de nordiska länderna har utvecklats olika ekonomiskt sett, och detta innebär att nedgången i fruktbarhet inte enbart kan skyllas på ändrade ekonomiska villkor, utan att det måste finnas andra förklaringar, bland annat den stigande åldern bland förstagsångsföderskor, att fler barn medför högre kostnader samt en förändrad syn på barn och familj (ibid., 5, 7).

I rapporten *Ønsker om barn – en spørreundersøkelse om fertilitet, arbeidsliv og familiepolitikk* (Cools & Strøm 2020)¹⁰ handlar ett av kapitlen om orsaker till att inte skaffa (flera) barn. Här väger man också in oron för framtiden och miljön i uttalanden som: "Jag är orolig för framtiden" och "Jag ville inte ha fler barn med tanke på miljön" (Cools & Strøm 2020, 70). Framtidsoro ser inte ut att vara särskilt avgörande för respondenter *med barn* i den här studien, men männen är mer bekymrade än kvinnorna (2020, 74). Intressant i sammanhanget är att för de respondenter som vill ha barn men som lever *utan barn* uppges oro för framtiden vara en viktig anledning till att man inte har skaffat några barn (2020, 82–83).

Litteratur om barnfrihet anlägger ett annorlunda perspektiv än den som handlar om eventuella förklaringar till låga födelsetal. Här söker man inte efter förklaringar till att födelsetalen är så låga, utan efter motiv till att en del vill leva ett barnfritt liv. I den första kvalitativa studien om barnfrihet i Norge, intervjuas kvinnor ur två generationer – kvinnor som var unga vuxna på 1960- och 1970-talet och kvinnor som var unga vuxna på 1990- och 2000-talet (Fjell 2008). En skillnad mellan de båda grupperna är att den äldsta generationen endast antydningvis uppgav framtidsoro gällande till exempel överbefolkning och kärnvapenkrig som en av flera orsaker till att man valt bort barn. I den här studien iaktogs inte samma sak hos den yngre generationen, som motiverade sina val med bland annat en önskan om frihet att arbeta och resa när man vill och att disponera sin tid så som man själv önskar. Oro för jordklotets och världens framtid som således endast antydningvis nämndes som motiv till att välja bort barn i den äldsta generationen i studien från 2008 (Fjell 2008), ser alltså ut att ha större betydelse för personer som lever utan barn i studien från 2020 (Cools & Strøm 2020).

Antologin *Frivillig barnlöshet. Barnfrihet i en nordisk kontext* presenterar motiv för barnfrihet från informanter i Sverige, Finland och Norge (Engwall & Peterson 2010). Det betonas att det kan finnas en mängd olika motiv som har påverkat livsvalet, och att dessa i huvudsak handlar om allt ifrån ekonomiska villkor, egna potentiellt ärftliga sjukdomar, en önskan att slippa betungande omsorger, till karriär och en svår uppväxt, men även en oro för både födseln och framtiden. När det gäller det sistnämnda, oron för framtiden, ses denna endast glimtvis i det empiriska materialet från Norden (se. t.ex. Hemnell 2010).

Oro för jordens framtid och inställningen till barnfrihet framträder något tydligare i en kvantitativ studie publicerad något år senare, varvid reproduktion och icke-reproduktion diskuteras som sociala och kulturella fenomen, speciellt vilka föreställningar som hänger samman med positiva, negativa och neutrala hållningar och hur hållningens struktur ser ut (Nettelbladt 2019). Det här är ett av få arbeten som nämner klimatförändringarna genom att antyda att dessa ger upphov till föreställningen om barnfrihet som ett altruistiskt val (2019, 89). En nyare studie om reproduktion diskuterar också klimatkrisen, och här identifieras denna som ett av tre teman i det offentliga samtalet om reproduktion som kommer till uttryck både i den politiska debatten och i enskilda individers livsval (Kristensen 2020, 11 ff.).¹¹ En studie

10 Närmare 7800 respondenter besvarade enkäten, och en sak som visade sig i den kvantitativa studien var att tvåbarns normen står sig stark, och att man mera sällan skaffar ett tredje barn. Bland de viktigaste förslagen på åtgärder för att man skulle kunna tänka sig att skaffa ett tredje barn var gratis barnomsorg och bättre möjligheter att arbeta hemifrån samt kortare arbetsvecka med full lön (2020, 54). När det gäller frågan om vad som är viktigast innan man skaffar sitt första barn var svaret: ett fast förhållande, en trygg ekonomi och ett fast jobb – i den ordningen (2020, 47).

11 I och med att litteraturen på området barnfrihet inte är så omfattande har jag också valt att nämna studentuppgifter på temat. Framtidsoro förekommer antydningvis i t. ex Annika Einarsson och Isabel Hestergårds kvalitativa studie av barnfrihet där det framgår hur barnfria kvinnor och män motiverar sina livsval, bland annat en önskan om frihet samt

som huvudsakligen handlar om hur oro för klimat och miljö påverkar önskan om att skaffa barn, är en intervjustudie om att vara "environmentally childfree", som nämns som "a relatively unexplored topic" (Nakkestad 2021, 202). Studien framställer det att vara "environmentally childfree" som ett processuellt val, där oron ofta hade börjat i unga år genom att man hade uppmärksammats på befolkningsfrågor eller djurs livsvillkor, eller att man hade en föreställning om att världen, såsom vi känner den skulle falla samman, och vidare att det inte råder någon klar skillnad mellan motiveringar förknippade med klimat och miljö å ena sidan, och andra motiveringar å den andra sidan (Nakkestad 2021, 206).

Förutom forskning på temat har det under det senaste decenniet publicerats litteratur skriven av de barnfria själva, där ett fåtal bidrag problematiserar oron för framtiden.¹² 2015 kom antologin *Evig barnefri. Historier om frivillig barnlöshet* (Sveen 2015) där de flesta kapitlen tar sin utgångspunkt i den sortens kommentarer som barnfria är vana vid att få, nämligen att de är egoister och barnhatare, att de inte bidrar till samhället och att de kommer att bli olyckliga när de blir äldre. Men i ett par av kapitlen tas överbefolkningen och klimatkrisen upp. Kathleen Rani Hagen jämför mänskligheten med en bakteriekoloni som bara växer och växer tills den slutligen kollapsar på grund av att det inte finns tillräckligt med näring till alla cellerna:

Hur kan man vilja sätta nya barn till en värld som håller på att gå under? Som förändras i en hastighet vi aldrig tidigare skådat, och med arter som dör ut i en sådan takt att vi ser ut att befinna oss i den sjätte massutrotningen? (2015, 37; översättning.)

Frågor om barnfrihet och oro för jordklotets och världens framtid förekommer tydligast i de senare års studier, och den som allra mest fokuserar på detta är Nakkestad (2021). Tematiken ingår i vid bemärkelse i analyserna i några studier (Nettelblatt 2019; Kristensen 2020), och återfinns något oftare i de kvantitativa undersökningarna, men utan att det verkar ha någon avgörande betydelse (Hart & Kravdal 2020; Cools & Strøm 2020). Endast undantagsvis och sporadiskt uppträder tematiken i de tidigaste studierna om barnfrihet (Fjell 2008; Engwall & Peterson 2010; Sveen 2015) och de självbiografiska presentationerna (Hagen 2015; Sveen 2015).

Barn och barnfrihet i medierna

Framställningen av barnfrihet har det senaste decenniet uppvisat en mycket större öppenhet och även blivit mera nyanserad. Medierna har själva bidragit till detta. Före 1990-talet har omnämningarna dock ett något annorlunda innehåll än senare, och är betydligt färre: Några enstaka artiklar på sökordet "barnlös" i slutet av 1940- och i början av 1950-talet handlar om allt ifrån historiska referenser till män som blivit halshuggna så tidigt i livet att de ännu inte hunnit skaffa barn, kungar som dött barnlösa, människor utan barn som velat hyra bostad, till frågor om skattelättnader för hemmafruar utan barn. Först på 1980-talet uppträder artiklar som problematiserar det frivilliga i barnlösheten, och på 1990-talet ökar publiceringen kring temat. Nu intervjuas kändisar och andra som har valt bort barn, och som gärna

bekymmer för överbefolkning (Einarsson & Hestergård 2013). Masteruppsatsen "Childfreedom as Climate Action" baserar sig på intervjuer med medlemmar i Birthstrike-rörelsen (Mo 2021). Intressant i detta sammanhang är att de intervjuades motivationer för barnfrihet är kopplade till både klimatkrisen, och ytterligare en rad med andra förhållanden, så som egen hälsosituation, önskan om personlig frihet osv.

12 Även i andra länder, bland annat i Sverige (Adolfsson 2013) och i USA (Daum 2015) har det under den här perioden publicerats antologier skrivna av barnfria om barnfrihet. Några av bidragen tar upp oro för framtiden.

motiverar sitt val: De framhåller alltifrån karriären och att det skulle ha varit svårt med barn rent praktiskt med tanke på allt resande, till bekymmer för ett tiotal år långt försörjningsansvar. Detta är kopplat till framtidsoro knutet till ens egen person.

Några mediebidrag skiljer emellertid ut sig: Här är fokus inte på den personliga framtiden. Under det första decenniet efter millennieskiftet förekommer ett fåtal inlägg som kopplar det sjunkande födelsetalet i Europa till frivillig barnlöshet. I en kommentar målas en dystert bild upp av situationen i Norge den dagen då oljeinkomsterna sjunker. Under rubriken "Födsllostrejk" står det följande:

Bakgrunden är ett europeiskt drama. För första gången i historien, bortsett från i tider av krig, missväxt och epidemier, vägrar ungdomar att sätta tillräckligt med barn till världen för att i längden upprätthålla folkmängden. Värst är det i Sydeuropa. Konsekvenserna för de europeiska välfärdsstaterna är enorma. (Storeng 2003; översättning.)

Det här tyder på en oro för vad som skulle kunna hända i Norge om utvecklingen får lov att fortsätta (jfr Kristensen 2020, 156). Från och med 2015–2016 tar man på allvar upp nedgången i födelsetalen och vad detta kan handla om: Är man för självupptagen, karriärmedveten och jäktad i världens rikaste land, med världens bästa mödravård och sjukvårdssystem, eller handlar de låga födelsetalen om oro för sämre tider, arbetslöshet eller högre bostadspriser? Eller är förklaringen självpåtagna krav om att allt måste vara perfekt innan man skaffar barn? (Tiller 2018). Något senare samma år berättar forskare att födelsetalen påverkas av att man väntar för länge med att bli gravid, att miljögifter försämrar fertiliteten, att det skett en större acceptans för att leva utan barn samt en ökande trend att vilja förverkliga sig själv (Oppedal 2018).

I medierna framträder alltså en oro för att barn i ökande grad väljs bort och vilka inverningar detta kommer att få t.ex. på välfärdsstaten. Parallellt prövar man att förstå motivationen bakom. De flesta medieinslagen kring temat tar upp individuella motiv till det barnfria livsvallet, som t.ex. önskan om personlig frihet. På 1990-talet tar man någon enstaka gång upp oron för världens framtid, t.ex. en kvinna som i en nyhetsartikel ger uttryck för det när hon säger att hon inte känner att "det är rätt att föda barn in i en värld som ser ut som den gör" (Heian 1998). Sådana funderingar dyker upp då och då. 2001 frågar någon i en insändare om världen är i ett sådant skick att man vill utsätta barn för den (*Aftenposten* 2001). Uttrycken "en värld som ser ut som den gör" och "en värld i ett sådant skick" är generella och kan peka på olika förhållanden såsom klimatkrisen och politisk oro, med den gemensamma nämnaren att framtiden ser mörk ut (jfr Kristensen 2020, 162). Många år senare blir detta mera konkret. I en nyhetsartikel 2015 citeras en av bidragsgivarna i antologin *Evig barnefri* (Sveen 2015), biologistudenten Kathleen Rani Hagen, som ifrågasätter om sjunkande födelsetal är något negativt:

När jag läser om sjunkande födelsetal i medierna framställs det som något oerhört negativt. Vi människor tar upp mycket plats och förbrukar mycket energi. Fler arter än någonsin dör ut, och den främsta orsaken till det är markanvändningen. Är det verkligen så illa om vi inte blir ännu fler? (Løvdal 2015; översättning.)

Här görs en tydlig koppling mellan att skaffa barn och bli fler och en negativ inverkan på annat liv runt omkring oss. Ett par veckor senare publicerades en recension av *Evig barnefri*-antologin (Sveen 2015) som pekar på just Kathleen Rani Hagens kapitel, där det betonas

att allt och alla, det må handla om djur, växter eller människor, får bättre livsvillkor när födelsetalen inte ökar. I hittills ovanligt tydliga ordalag pekas det på utmaningar kopplade till befolkningsexplosionen, miljöfrågorna och jordklotets framtid (Bræin 2015). 2018 spetsas kritiken till ytterligare i ett debattinlägg och barnet pekas nu ut som en miljöbov:

Vi bidrar till landets fortlevnad och till framtida skatteintäkter, säger småbarnsföräldrarna. Det är gott och väl, säger jag, men ni bidrar också på ett fullkomligt exempellöst vis till världens undergång, och då har jag ändå inte räknat med den extra bilen som ni påstår att ni måste ha för att köra mellan dagis, simning och andra aktiviteter. Det finns inget mera miljöfientligt än att skaffa barn i en tid då överbefolkning är en av klotets största utmaningar. (Brenna 2018; översättning.)

Man har nu rört sig från försiktiga uttryck som "en värld som ser ut som den gör" till de mer precisa "världens undergång", apokalyps (Parmentier 2019) och klimatångest (*Agderposten* 2019). Hösten 2019 går man ännu längre i en recension av Verena Brunschweigers bok *Kinderfrei statt kinderlos? Ein manifest* (2019), där det hävdas att i en tid av klimatkris är det inte rätt att fortplanta sig. Ett barn i västvärlden orsakar en koldioxidökning på 58,6 ton per år, och det mest klimätvänliga är att låta bli att skaffa barn, påpekar författaren. Det hänvisas till att Braunschweiger föreslår att personer utan barn vid fyllda 50 borde få en summa på motsvarande en halv miljon norska kronor som tack för sin insats för klimatet (Sørheim 2019). Betydligt mer deprimerande är ett brev riktat till ett ofött barnbarn, publicerat 2018 i ett debattinlägg. Barnet kommer att leva i en helt annan värld än man gör idag: Det kommer att "födä in i ett krig", kriget mot naturen med skogsbränder, extrema temperaturer, katastrofal issmältning och "med en atmosfär som är fullpumpad med rekordhög mängd koldioxid" (Jensen 2018). Tidigare generationers livsform "var endast en parentes i historien, en dag i paradiset, följd av hundra år i helvetet. Vetenskapen har påtalat konsekvenserna för oss, och du lever mitt i dem. Det tragiska är att ditt vittnesbörd inte kan nå oss"(ibid.). Det frågas om vår generations bristande handlingskraft får till följd att man inte längre vill föda barn – att man går i födslostrejk:

Jag frågar mig om du också kommer att skaffa barn. Blir det några barnbarn och barnbarnsbarn i en värld där temperaturen kanske har stigit med upp emot fem – sex grader? Eller kommer det slutgiltiga svaret på vår ansvarslöshet vara att människorna i framtiden kommer att strejka och vägra föda barn? (Jensen 2018; översättning.)

Något svar på denna fråga kom i förbindelse med Stortingsvalet 2021, som hölls kort efter att FN:s klimatpanel lanserade en ny rapport om en allvarlig klimatkris. Valet omtalades som ett klimatval, och i flera artiklar runt valtidpunkten blev unga kvinnor intervjuade: De sade sig vara djupt oroliga för framtiden. Oron för klimatet och världen har på få år blivit mer akut, och det kopplas nu tydligare till det att välja bort barn, något som dessa mediebidrag är ett uttryck för. Ett gäng väninnor på 20 år berättar att klimatkrisen är den viktigaste frågan i valet, men de är provocerade av äldre som inte tar krisen på allvar: "Det är nästan så en inte önskar att få barn, att det blir för egoistisk", säger en av tjejerna (Kvile 2021; översättning). Sanna, 24 år, har bestämt sig. Hon har ansökt om sterilisering, eftersom hon anser att klimatförändringarna är läskiga, att tanken på att få barn i denna värld är skrämmande, och att ingen tar ansvar för klimatkrisen, och då är det heller ingen vits med att få barn: "Jag upplever att någon tycker det är ett drastiskt val (att låta sig steriliseras). Men för mig är det ett drastiskt val att välja att inte ta vara på klimatet", säger hon (Hauge & Ali 2021; översättning).

Mediematerialet i Norge präglades till för ett par decennier sedan av ett fåtal inslag om barnlöshet och ännu färre om barnfrihet. Men de senaste decennierna handlar mediebidragen, huvudsakligen bestående av nyhetsartiklar och debattinlägg, både om en oro för låga födelsetal, och samtidigt ett fokus på motiv till ett barnfritt val, så som karriär, resande och personlig frihet. Oro för den personliga framtiden är alltså central i många mediebidrag om detta tema. Tonen är vänlig vid omnämningen av det barnfria valet, medan det i kommentarsfältet både kan förekomma en likgiltighet, med frågor om varför medierna över huvud taget intresserar sig för temat, och en aggressivitet som främst kommer till uttryck när det gäller unga personer som vill låta sterilisera sig. De allra senaste åren har i allt högre grad också framtidsoro kopplad till klimatkrisen, miljöproblemen och överbefolkningen börjat dyka upp som motiv till att man inte borde skaffa barn eller att man har låtit bli. Mediernas bekymmer för låga födelsetal är ständigt närvarande, medan det har skett en förändring, där kopplingen mellan barnfrihet och framtidsoro knutet till klimat och världen de senare åren har fått en större plats i medieverkligheten.

Unga vuxna om barn och barnfrihet

Hur återspeglas tankegodset kopplat till barn och framtidsoro i en mindre grupp studenter? De ser framför sig vad som kommer att hända längre fram i livet, och både de som säger att de vill skaffa barn och de som säger att de inte vill skaffa barn kan komma att ändra uppfattning. De som vill skaffa barn konfronteras sällan av omgivningen med frågor om detta är något de tillräckligt noga har tänkt igenom. Medan många som inte vill skaffa barn kan bli bemötta med kommentarer från omgivningen att de nog kommer att ändra uppfattning om de bara förstår att det att skaffa barn är det mest normala och naturliga som finns, något som leder till att många inte orkar vara öppna med sitt levnadsväl (jfr Fjell 2008; Kristensen 2020; Sveen 2015). En del frågelistsvar formulerade av personer som inte vill skaffa barn präglas av att man väljer bort ett liv med barn, och att detta är ett val man har gjort oavsett nuvarande partner, utbildning och så vidare, medan andras svar präglas av att man skjuter upp ett liv med barn.¹³ Det är i detta sammanhang inte intressant om någon i gruppen senare ändrar uppfattning, men gruppen unga vuxna är intressant eftersom den kan peka på en del nya motiv till barnfrihet som skulle kunna växa fram under åren framöver och som inte har varit lika framträdande i tidigare studier.

På enkäten som delades ut till tre studentgrupper inkom flest svar från kvinnor, där merparten var i 20-årsåldern.¹⁴ Fyra i gruppen hade barn och 47 inte. Av de 47 som inte hade barn var det 19 som gärna ville skaffa barn någon gång. 12 ville inte ha barn i framtiden och 16 svarade "vet ej". Av de fem männen som svarade hade en av dem barn, en visste inte om han ville ha barn, medan tre gärna ville ha barn och betonade att det hängde på om de skulle hitta en partner som ville samma sak. De båda personer som definierade sig som något annat än man eller kvinna ville inte ha barn i framtiden.

Några av dem som gärna ville ha barn uttrycker att barn ger livet mening och innehåll, och att man känner ett behov av och en plikt att föra namnet och släkten vidare. Men flera i den gruppen betonar att först måste de rätta förutsättningarna finnas: Innan de kunde tänka

13 Sociologen Jean Veevers skiljer mellan kategorierna "förnekarna", som oberoende samlevnadsform, utbildning och så vidare bestämmer sig för att leva barnfritt, och "de som gör uppskov" som gradvis uppskjuter graviditeter och där det för många resulterar i att de blir utan barn (Veevers 1980, 157 f.; Fjell 2008, 22; Nakkestad 2021, 207).

14 36 stycken var i 20-årsåldern, 11 i 30-årsåldern, 3 i 40-årsåldern och 1 besvarade inte frågan.

på barn måste de först ha ett stabilt förhållande, fast jobb och egen bostad, vara klara med studierna och "ha fått kontroll på mig själv och livet"¹⁵, inte olikt det som framgår i Cools & Strøms undersökning (2020).

De som inte hade barn eller inte ville skaffa barn i framtiden förklarade detta på flera sätt och svarade ofta mer utförligt. De här svaren hade stora likheter med fynd från en studie om barnfrihet publicerad 2008, där oro för den egna personliga framtiden var centralt (Fjell 2008). En kvinna i 20-årsåldern känner sig inte särskilt entusiastisk inför att skaffa barn, hon är osäker på om barnet kommer att älska henne eller om hon kommer att kunna älska barnet. Hennes partner vill gärna ha barn och har sagt till henne att längtan efter barn säkert kommer senare. Hon uttrycker det på följande vis: "Jag vet fortfarande inte riktigt hur jag ska förhålla mig till hans inställning till detta eftersom jag tror att han kan ha rätt, fast jag nog egentligen inte vill att han ska ha det."

Andras önskan om att leva barnfritt var kopplad till en egen kronisk sjukdom och att man inte vill att ett barn "ska få växa upp med en mamma som [...] måste jobba med sig själv och fixa till sitt deformerade psyke". Ytterligare andra reflekterade över att livet i sig är svårt och frågar sig om man gör ett barn en tjänst genom att föda det eller genom att låta bli.

Att kunna se fram emot ett meningsfullt liv och personlig frihet, och också att få bevara sin egen kropp anses viktig. En kvinna i 30-årsåldern preciserar: "Jag avskyr tanken på att bli berövad både kropp, fritid och möjligheten att vara spontan i fråga om resor, flytt, träning, hobbies, byte av yrkesbana osv." Hon tillägger att hon inte är intresserad av "ett livslångt försörjningsansvar" och tillägger i en parentes, "(som rent juridiskt upphör när de(t) fyller 18 år, men som med stor sannolikhet kommer att fortsätta så länge vederbörande har låg inkomst)", och att hon inte heller vill utsätta sig för de onödiga extrabekymmer som ett barn med utvecklingsstörning skulle kunna medföra. Åter andra har funderingar kring de fysiska förändringarna, som denna kvinnan i 20-års åldern:

Den fysiska "ofrivilliga" processen är något som gör att jag inte är så frestad att skaffa barn. För mig och andra som sysslar med att ta hand om sig själv, se bra ut för sin egen skull så att man är nöjd och kan vara den man vill till 100 procent, är det inget jag känner att jag vill offra. Det är så mycket kvinnekroppen måste genomgå; det är så mycket som kan bli förstört, och till vilket pris?

Motiv knutna till oro för den egna personliga framtiden, konkretiserat i tankar om t.ex. begränsade möjligheter för att resa, avsaknad av spontanitet när det gäller fritid, eller oro runt hur sjukdom kan påverka relationen till ett barn, är känt från tidigare studier (t.ex. Fjell 2008). Men i detta frågelistmaterial berättas också om andra former av framtidsoro, i likhet med vad som finns i vissa delar av mediematerialet. Denna presenterades i vändningar kopplade till världens utveckling, masskonsumtion och överbefolkning. En kvinna i 20-årsåldern formulerar det så här: "Jag vill inte vara med om den osäkerhet som det innebär att sätta ett barn till världen så som den ser ut". Uttalandet är generellt och kan peka i olika riktningar, precis som uttalandet i den tidigare nämnda över 20 år gamla tidningsartikeln, där en kvinna reflekterar över om det är rätt att föda barn "i en värld som ser ut som den gör" (Heian 1998). En annan ung kvinna refererar till den "döende världen": "Ingen vet vad man har att vänta av framtiden, men det ser inte ut som om världen kommer att vara något idylliskt ställe att växa upp i. Det är inget lätt beslut att sätta ett barn till världen när man

15 Alla citat från informanterna är översatta till svenska.

är medveten om den förstörelse och den osäkerhet som sannolikt kommer att fortsätta att präglade tillvaron.”

Det är intressant att det inte alltid är klara skillnader mellan en oro för den personliga framtiden, och en oro för jordklotets eller världens framtid, men att dessa former för framtidsoro uppträder samtidigt. Ett exempel är en kvinna som är osäker på om hon önskar barn: ”Orsaken till att jag är osäker är många. Klimatsaken – vill jag bidra med flera människor till ett jordklot i kuslig förändring? Vill jag släppa på den friheten det är att inte ha barn och någon som är avhängig av mig?” En annan, jämnårig kvinna är inte främmande för tanken på att skaffa barn, men säger vidare att hon inte vet vad framtiden har i sitt sköte, och att mycket hänger på hur samhället, miljön och hennes eget liv utvecklas: ”Klimatkrisen, stabiliteten i samhället, den egna ekonomin, karriären och mannen i mitt fall är nog sådant som skulle spela in vid beslutet.” I en och samma mening räknar hon upp det som kommer att vara bestämmande för henne, och det är förhållanden knutna till allt från den personliga framtiden till världens och jordklotets framtid.¹⁶

De flesta som inte ville ha barn reflekterade en framtidsoro kring den egna personliga friheten, en frihet från det som skulle begränsa deras liv och egna utveckling (jfr Fjell 2008). Betydligt färre¹⁷ pekade däremot på en oro förbunden med jordklotets och världens framtid när det gäller frågan om barn. De hänvisade till klimatkrisen, masskonsumtionen, överbefolkningen, miljöförstörelsen och en otrygg och döende värld. Sådana reflektioner måste ses i ljuset av en medvetenhet om att människan efterlämnar alltför stora ekologiska fotavtryck under antropocen, det vill säga den tidsålder vi lever i nu, då människan på grund av sina aktiviteter förorsakar skador på jordens djur- och växtliv (jfr Ekström & Svensen 2014; Eriksen 2016, 17–18). Att de här motiven till att välja bort barn förekommer, betonas även inom kvantitativ forskning, men har ingen avgörande betydelse i dessa studier (Cools & Strøm 2020). I min studie syns en antydning till oro förknippad med jordklotets och världens framtid i frågan om barn, men det krävs ytterligare kvalitativa studier för att följa upp huruvida detta kommer att fortsätta i samma grad eller öka under de kommande åren.

Sammanfattande kommentarer

Jag har i den här artikeln diskuterat olika former av framtidsoro – oro för personlig framtid och oro för jordklotets och världens framtid – och på vilka olika sätt detta kan spela in när det gäller tankar om att sätta barn till världen eller ej. I forskningen på fältet diskuteras oro för egen personlig framtid i hög grad, både i den kvantitativa och den kvalitativa forskningen. Endast under senare år diskuteras i någon grad frågor som angår oro för jordklotets eller världens framtid när det gäller barnfrihet. Det sistnämnda temat är klart underforskat (jfr Nakkestad 2021, 202). I mediematerialet är det en stor förekomst av bidrag om oro knutet till personlig framtid, och det kommer till uttryck i artiklar om hur bland annat karriär, önskan om resor, personlig frihet och spontanitet spelar in när det gäller frågor om barnfrihet. I enstaka bidrag runt 1990–2000-talet förekommer uttalade reflektioner om reproduktion och framtidsoro knutet till världens eller jordklotets framtid, men detta ökar särskilt under de senaste åren. I frågelistmaterialet är det i frågor om barnfrihet – i likhet med mediematerialet – ett framträdande fokus på framtidsoro knutet till egen person, bland

16 Det samma förhållandet finns i masteruppsatsen, där medlemmar i Birthstrike är intervjuade (Mo 2021).

17 Sju av 49 informanter.

annat möjligheter för resor, karriär, och reflektioner rund den egna kroppen. Framtidsoro knuten till världen eller jordklotet, uttryckt i uttalanden om överbefolkning, klimatkrisen och en otrygg värld, är mindre framträdande. Här kommer det emellertid till uttryck att det inte är tal om ett antingen – eller, i förståelsen *antingen* en oro för personlig framtid, *eller* oro för jordklotets och världens framtid – men att bägge typer framtidsoro uppträder tillsammans (jf. Nakkestad 2021; Mo 2021).

Hittills har barnfrihet oftast setts i samband med framtidsoro för den egna friheten och avfärdats som egoism. Men genomgången av forskning på temat och analysen av ett medie- och frågelistmaterial visar att framtidsoro knutet till jordklotet och världen har blivit viktigare och tydligare, om än inte i väldigt hög grad. Om oro för jordklotets och världens framtid visar sig bli en pådrivande faktor för många ungas motiv att välja bort barn, återstår att se under åren framöver. Om det händer kan detta även öka handlingsutrymmet, särskilt för kvinnor, som sanktioneras starkast när de bryter mot normen att skaffa familj. Framöver kan valet att inte föda barn i någon mån även betraktas som osjälviskhet och omsorg om jorden ifall tendensen med oro för jordklotets och världens framtid håller i sig (jfr Nettelbladt 2019).

Källor

- Aftenposten* 2001: Frivillig barnløse – trosser de naturen? 20.05.2001.
- Agderposten* 2019: Hva har klimaangst med barnefødsler å gjøre? Kanskje mer enn vi tror. 16.01.2019.
- Bengtsson, Julius 2019: 'Barnskam' omstritt begrepp i klimatdebatten. *Sydsvenskan*. 16.03.2019
<https://www.sydsvenskan.se/2019-03-16/barnskam-omstritt-begrepp-i-klimatdebatten>
- Bræin, Ingvild 2015: Tror dere oss nå, da? *Klassekampen*. 15.08.2015.
- BirthStrike 2019: <https://www.birthstrikeforfuture.com>
- Brenna, Jonas 2018: Grådige og bortskjemte småbarnsforeldre. *Aftenposten*. 10.11.2018.
- Brunschweiler, Verena 2019: *Kinderfrei statt kinderlos. Ein Manifest*. Marburg, Büchner-Verlag eG.
- Fridays for future 2020: <https://fridaysforfuture.org/>
- Heian, Hilde 1998: Frivillig barnløs. *Bergens Tidende*. 03.10.1998.
- Jensen, Carsten 2018: Kjære ufødte barnebarn. *Dagbladet*. 27.12.2018. <https://www.dagbladet.no/kultur/kjaere-ufodte-barnebarn/70543378>
- Hauge, Johanna & Ali, Intisaar 2021: Sanna (24) vil sterilisere seg for klimaet: – Skremmende å få barn. NRK. 08.09.2021.
<https://www.nrk.no/osloogviken/sanna-24-vil-sterilisere-seg-for-klimaet-1.15584859>
- Hunt, Elle 2019: BirthStrikers: meet the women who refuse to have children until climate change ends. *Guardian*. 12.03.2019. <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/mar/12/birthstrikers-meet-the-women-who-refuse-to-have-children-until-climate-change-ends>
- Kvile, Geir 2021: Bekymrer seg sterkt for klimaendringene: -Nesten så en ikke har lyst på barn. *Bergensavisen*. 27.08.2021.
<https://www.ba.no/bekymrer-seg-sterkt-for-klimaendringene-nesten-sa-en-ikke-har-lyst-pa-barn/s/5-8-1684798>
- Lindh, Kristina 2019: Efter flygskam – nu är barnskam modeordet i klimatdebatten. *Vi*. 10.06.2019.
<https://vi.se/artikel/sNMvmPPo-aNoxqgnd-c04d7>

- Løvdal, Åsmund 2015: Er det så ille hvis vi ikke blir flere? *Ås Avis*.06.08.2015.
- Oppedal, Linn Iren Nilsen 2018: Hun er frivillig barnløs. *Jærbladet*. 28.12.2018.
- Parmentier, Jan-Frans 2019: Apokalypse nå? *Klassekampen*. 08.03.2019.
- SSB 2022: Fødte. <https://www.ssb.no/befolkning/fodte-og-dode/statistikk/fodte>
- Storeng, Ola 2003: Kommentar. Lotto-pensjonistene kan stanse reformen. *Aftenposten*.28.07.2003.
- Sørheim, Erle Marie 2019: Barnefri for klimaets skyld? *Aftenposten*. 12.10.2019.
- Tiller, Harry 2018: Dropp kondomet, for konge og fedreland. *Adresseavisen*. 17.03.2018.
- Timsit, Annabelle 2019: These millenials are going on 'birth strike' because of climate change. *Strike Out*. 14.04.2019.
- <https://qz.com/1590642/these-millennials-are-going-on-birth-strike-due-to-climate-change/>
- Universitetet i Bergen 2020. Fråglismaterial.
- The Voluntary Human Extinction Movement (VHEM) 2020: <http://www.vhemt.org/>
- Woodward, Aylin 2019: Alexandria Ocasio-Cortez wonders whether people should have kids in a climate-ravaged world. So does this movement of 'BirthStrikers'. *Business Insider*. 23.03.2019.
- <https://www.businessinsider.com/climate-change-birthstrikers-refuse-children-2019-3?r=US&IR=T>

Litteratur

- Adolfsson, Josefine 2013: *Ingens mamma. Tolv kvinner om barnfrihet*. Stockholm: Atlas.
- Ahvenharju, Sanna; Minkinen, Matti & Lalot, Fanny 2018. The five dimensions of Futures Consciousness. *Futures*, 104, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2018.06.010>
- Albertini, Marco & Brini, Elisa 2020: I've changed my mind. The intentions to be childless, their stability and realisation. *European Societies*, 23, 1, 119–160. DOI: [10.1080/14616696.2020.1764997](https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1764997)
- Bahtiyar-Saygan, Bahar & Sakalli-Ugurlu, Nuray 2019: Development of Attitudes Toward Voluntary Childlessness Scale and Its Associations With Ambivalent Sexism in Turkey. *Journal of Family Issues*, 40, 17, 2499–2527. DOI: [10.1177/0192513X19860168](https://doi.org/10.1177/0192513X19860168)
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2006: Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101.
- Cools, Sara & Strøm, Marte 2020: *Ønsker om barn – en spørreundersøkelse om fertilitet, arbeidsliv og familiepolitikk*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Daum, Meghan (red.) 2015: *Selfish, shallow, and self-absorbed. Sixteen writers on the decision not to have kids*. New York: Picador.
- Douglass, Carrie B. (red.) 2005: *Barren States. The Population «Implosion» in Europe*. Oxford, New York: Berg Publishers.
- Einarsson, Annika & Hestergård, Isabel 2013: 'Hur kan man inte vilja ha barn?' En kvalitativ studie av kvinnor och män som väljer att inte ha barn. Kandidatuppsats. Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola.
- Ekström, Anders & Svensen, Henrik H. 2014: Naturkatastrofer i menneskets tidsalder. Mot en tværfaglig forståelse av antropocen-begrepet. *Tidsskrift for kulturforskning*, 13, 3, 6–21.
- Ellingsæter, Anne Lise 2012: Barn i politikens sentrum. Pronatalisme på norsk. *Nytt norsk tidsskrift*, 4, 361–371.
- Engwall, Kristina & Peterson, Helen 2010: *Frivillig barnlöshet. Barnfrihet i en nordisk kontekst*. Stockholm: Dialogos.

- Eriksen, Thomas Hylland 2016: *Overheating. An Anthropology of Accelerated Change*. London: Pluto Press.
- Fjell, Tove Ingebjørg 2008: *Å si nei til meningen med livet? En kulturvitenskapelig analyse av barnfrihet*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Fjell, Tove Ingebjørg 2009: Skrevne emosjoner. En analyse av spørrelistesvar om barnfrihet. *Tidsskrift for kulturforskning*, 8, 4, 52–62.
- Hagen, Kathleen Rani 2015: Vi ligner litt på en bakteriekoloni. I Heidi Helene Sveen (red.): *Evig barnefri. Historie om frivillig barnløshet* (s. 31–43). Oslo: Humanist forlag.
- Hagström, Charlotte & Marander-Eklund, Lena (red.) 2005: *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Hart, Rannveig K. & Kravdal, Øystein 2020: *Fallende fruktbarhet i Norge*. Oslo, Folkehelseinstituttet, Senter for fruktbarhet og helse.
https://www.fhi.no/contentassets/5e954d6441b045bc9b53a8e2d702b529/fallende-fruktbarhet-i-norge_rapport.pdf
- Hemnell, Matilda 2010: Frivilligt barnlösa kvinnor i Finland. I Kristina Engwall & Helen Peterson (red.). *Frivillig barnlöshet. Barnfrihet i en nordisk kontext*, 165–212. Stockholm: Dialogos.
- Kjus, Audun 2013: Hvorfor spørre? Norsk etnologisk gransking og spørrelistas framtid. *Tidsskrift for kulturforskning*, 12, 1, 41–56.
- Kristensen, Guro Korsnes 2020: Offentlige samtaler om fruktbarhet i dagens Norge. Mellom nasjonal velferdsstatskrise og global klimakrise. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 2, 152–165. DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2020-02-05>
- Kverndokk, Kyrre 2020: Talking About Your Generation. 'Our Children' as a Trope in Climate Discourse. *Ethnologia Europaea* 50, 1, 145–158. DOI: <https://doi.org/10.16995/ee.974>
- Miettinen, Anna; Rotkirch, Anna; Szalma, Ivett; Donno, Annalisa & Tanturri, Maria-Letizia 2015: Increasing childlessness in Europe: time trends and country differences. *Family and Societies* 33, 1–66.
- Mo, Silje Mari 2021: Childfreedom as Climate Action. Experiences of Pronatalist Pressures and Gendered Expectations Among Members of the BirthStrike Movemnet. Masteroppgave. Universitetet i Bergen.
- Nakkestad, Erik 2021: "There Are Many People Like Me, Who Feel They Want to Do Something Bigger": An Exploratory Study of Choosing Not to Have Children Based on Environmental Concerns. *Ecopsychology*, 13, 3, 200–209. <https://doi.org/10.1089/eco.2020.0057>
- De Nasjonale Forskningsetiske Komiteene 2021: Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi.
<https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-humaniora-juss-og-teologi/>.
- Nettelbladt, Ylva 2019: *Attityder till barnfrihet. (Icke-)reproduktionens betydelse*. PhD. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Sveen, Heidi Helene (red.) 2015: *Evig barnefri. Historie om frivillig barnløshet*. Oslo: Humanist forlag.
- Tønnessen, Marianne 2021: Reproduksjonsnivå. <https://snl.no/reproduksjonsniv%C3%A5>
- Tønnessen, Marianne & Solerød, Hans 2021: Samlet fruktbarhetstall. http://snl.no/samlet_fruktbarhetstall
- Veevers, Jean 1980: *Childless by choice*. Toronto: Butterworths.

Tove Ingebjørg Fjell är professor i kulturvetenskap vid Universitetet i Bergen.

Katsaus

Kenttämuistiinpanot postmodernissa etnografiassa

Eino Heikkilä

Käsittelen katsausartikkelissani etnografisten kenttämuistiinpanojen ja -päiväkirjojen kirjoittamista 2010-luvun suomenkielisessä etnografiassa. Kirjoituksessani pyrin erittelemään kirjoittamiseen liittyviä erilaisia näkökulmia etnografiin kenttämuistiinpanoihin pohjautuen ja tarjoamaan sitä kautta välineitä etnografisen kirjoittamisen tarkempaan käsitteellistämiseen. Tämä on olennaista postmodernin etnografian epistemologisten rajojen ja toisaalta tutkijan aseman hahmottamiseksi.

Artikkelin teema tarjoaa yhden näkökulman työn alla olevaan väitöskirjaani, jonka aiheena on tutkijan subjektin tiedontuotantoon kytkeytyvä merkitys etnografisessa tutkimustekstissä. Aineistoni käsittää 17 suomenkielistä etnografista väitöskirjaa, jotka on julkaistu suomalaisissa yliopistoissa 2010-luvulla, minkä lisäksi olen haastatellut etänä osaa niistä tutkijoista, joiden väitöskirjaa olen lukenut.¹ Tutkimus- ja analyysimenetelminä käytän lähilukua ja refleksiivistä kirjoittamista.

Teoreettisesti tutkimukseni ammentaa narratiivisesta kulttuurintutkimuksesta ja narratologiasta: tarkastelen muun muassa etnografisen tekstin narratiivista rakentumista, juonellisuutta, ajallisuutta ja kertojan asemaa. Niin kutsutussa kognitiivisessa narratologiassa on korostettu kertomusten olevan ihmiselle tyypillinen keino hallita ajan, tapahtumisen ja muutoksen ilmiöitä. Kertomisella ja narratiiveilla on siten ajateltu olevan *tiedollinen funktio*, joka ei liity vain siihen, että kertomukset välittävät tietoa, vaan kertominen itsessään on tiedon jäsentämistä. (Steinby 2009, 238–240.) Tutkimuksessani analysoin etnografisia tekstejä tieteellisinä narratiiveina, joilla on tiedollinen ja ymmärrystä konstituiva merkitys, sekä tutkijan rakentumista osana näitä narratiiveja. Työni liittyy keskusteluihin tutkijan roolista kulttuuritieteissä, tiedon paikantuneisuudesta ja narratiivisuuden yhteyksistä epistemologisiin kysymyksiin.

Tutkimukseni aikana olen havainnut, että etnografista kenttätöitä kuvataan tutkimusteksteissä ansiokkaasti kiinnittäen huomiota aineiston tuottamiseen liittyviin kysymyksiin,

1 Haettuani hakusanoilla "etnografia" ja "etnografinen" väitöskirjoja suomalaisten yliopistojen tietokannoista sain noin 130 hakutulosta vuosilta 2010–2020. Tutkimustani varten rajasin aineistoa keskittymällä kulttuurintutkimuksen alalla (kansatiede/etnologia, folkloristiikka, kulttuuriantropologia, uskontotiede) tehtyihin väitöskirjoihin. Tällä perusteella rajasin aineistosta pois esimerkiksi kasvatustieteelliset tutkimukset.

eettisyyteen, tutkijan rooleihin kenttätöön aikana, vuorovaikutukseen ja luottamuksen rakentumiseen tutkittavien kanssa. Analyysia kuvataan vaihtelevalla tarkkuudella korostaen, että aineiston tuotanto, analyysi ja kirjoittaminen nivoutuvat tutkimusprosessissa yhteen. Tiedontuotanto, se miten tieto on muodostunut kenttätöössä ja analyysissä, kuvataan dialogisena prosessina tutkijan ja tutkittavien välillä. Sen sijaan väitöskirjoissa on vähemmän avattu kirjoittamiseen liittyviä tietoteoreettisia ja tyyllisiä valintoja, eli sitä miten tekstin narratiivi on rakennettu ja mihin tehdyt valinnat ovat pohjautuneet. Antropologi Brigitte Bönisch-Brednich (2018, 9) on viitannut samaan sanoen, että kenttätöön jälkeen seuraava työskentelyvaihe, jossa hajanaisesta aineistosta rakennetaan yhtenäinen narratiivi, jää etnografisessa kirjallisuudessa usein kuvaamatta.

Etnografia tarkoittaa paitsi kenttätöötä ja siihen nivoutuvaa tutkimusotetta myös refleksiivistä kirjoittamista, jossa tutkija tuottaa kuvauksen kokemuksistaan tietyssä ympäristössä ja kulttuurissa. Etnografit antavat kulttuurille, joka voidaan Clifford Geertzin (1973) tapaan ymmärtää symbolien ja kielen välityksellä toimivaksi vuorovaikutusjärjestelmäksi, tekstuaalisen muodon. Toisaalta kulttuurin ja tekstin rinnastaminen ei ole ongelmatonta, ja asetelma onkin herättänyt antropologian ja muiden kulttuuritieteiden keskuudessa laajaa keskustelua etnografisen kirjoittamisen eettisistä ja metodologisista ehdoista (Clifford ja Marcus 1986; Behar 1993; James, Hockey ja Dawson 1997). Etnografeja on kritisoitu muun muassa kulttuuristen järjestelmien yksinkertaistamisesta, tutkittavien näkökulman hukkaamisesta ja kirjoittajan autoritäärisestä äänestä. (Salo 2017, 227.) Tähän kritiikkiin on vastattu eri tavoin esimerkiksi refleksiivisyyden ja tutkimuksellisten valintojen aukikirjoittamisen kautta (ks. Fingerroos 2003). Sosiaalisen maailman rekonstruointi kirjalliseen formaattiin ei ole yksinkertainen tehtävä, ja tutkijat joutuvat pakostakin rajaamaan ja tekemään valintoja sen suhteen, mikä tulee kirjatuksi tutkimustekstiin. Samalla kirjoittamiseen liittyy aina lukuisia tyyliä, muotoa ja sisältöä koskevia valintoja.

Kuvailen seuraavaksi kirjallisuuden kautta postmoderniin etnografiaan yleensä liitettyjä piirteitä, minkä jälkeen taustoitatan ja esittelen ajatuksen kirjoittamisesta tutkimusmenetelmänä, joka on nähdäkseni keskeinen etnografian refleksiivisyyden kannalta. Luvuissa *Kenttämuis-tiinpanot ja -päiväkirjat* sekä *Kirjoittamisen rajat ja reflektio* käsittelen oman tutkimusaineiston pohjalta sitä, miten kenttämuisiinpanojen kirjoittaminen nivoutuu postmodernissa etnografiassa osaksi tiedon tuottamista. Lopuksi tiivistän katsauksen keskeisen annin ja sen tuottamat johtopäätökset.

Postmoderni etnografia

Yhteiskuntatieteiden representaation kriisin ja siihen liittyneen refleksiivisen käänteen myötä etnografiassa on alettua kiinnittää enenevässä määrin huomiota tutkijan vastuuseen muista ihmisistä kirjoittaessa. Tieteen kieltä ei tässä yhteydessä enää ajateltu neutraalina ja puolueettomana ilmaisuvälineenä, vaan sen nähtiin voimakkaasti kytkettyvän vallankäyttöön ja ihmisten välisiin hierarkioihin. Foucault'n historiakritiikki asetti tiedon ja vallan yhteenkietoutumat uuden paradigman keskiöön. Etnografiassa tutkijan näkyväksi tekeminen ja hänen roolinsa reflektointi tutkimustekstissä vakiintuivat uudeksi käytännöksi *Writing Culture* -liikkeen ja sitä seuranneiden kirjallisten kokeilujen vaikutuksesta (Clifford 1986; Gould 2016, 16). Keskustelua refleksiivisen kirjoittamisen keinoista, rajoista ja tavoitteista käydään kuitenkin edelleen jatkuvasti (Hämeenaho ja Koskinen-Koivisto 2014, 9; Fingerroos 2003).

Tutkimukseni keskittyy ensisijassa tarkastelemaan 2000-luvun kulttuuritieteissä tehtyä *postmodernia* etnografiaa. Postmodernin etnografian määräävinä piirteinä voidaan pitää moniäänisyyteen pyrkimistä, tietokäsityksen relatiivisuutta, refleksiivisyyttä ja teksti- ja kirjoituskeskeisyyttä etnografiaa tuottaessa. Sen kritiikki kohdistui antropologian kolonialistiseen ja vähemmistöjä toiseuttavaan menneisyyteen ja ylhäältä alaspäin tehtyihin representaatioihin toisista ihmisryhmistä. Moniäänisyys tarkoitti uudenlaista, tutkittavia osallistavaa etnografian tuottamista, jossa oli tilaa myös vaihtoehtoisille kirjoittamisen tavoille. Norman Denzin sanoo postmodernin ajan etnografeista, että he horjuttivat realistisen kirjoittamisen perintöä, koska tekstin ulkopuolista referenttiä, niin sanottua ”todellista maailmaa”, ei nähty enää olevan. Tämä tarkoitti, että tietokäsitys koskien sitä, mikä on totta ja mikä ei, muuttui aiempaa joustavammaksi – mikä puolestaan edellytti uudenlaista, moniäänistä etnografiaa, jossa myös tutkittavat saavat äänensä täysipainoisesti kuuluviin. Samalla etnografinen teksti alettiin realistisen kuvauksen sijasta nähdä enemmän allegorisena, moraalisenä kertomuksena. (Denzin 1996, xii–xvi; ks. myös Atkinson 1992, 41; Pool 1991.)

Postmodernin etnografian asettama refleksiivisyyden vaade sijoittaa kirjoittamisen etnografisen tutkimuksen keskiöön, sillä kirjoittaessaan tutkija tekee näkyväksi ajattelu- ja tulkin- taprosessiaan (ks. Lappalainen 2007, 114; Atkinson 1992, 5). Samalla on huomattava, että etnografisen tutkimuksen tieteellisyysarvo ei voi perustua sille, että toinen tutkija voisi suorittaa samat havainnot ja tulla niiden pohjalta samoihin johtopäätöksiin. Tutkimusprosessin avaaminen tarkoittaa sen sijaan, että lukija voi ymmärtää ne tutkimukselliset ja epistemologiset reunaehdot, joiden puitteissa analyysi on tehty ja tulokset saatu. (Gould 2016, 36.) Tutkijan roolin reflektointi tekstissä osoittaa, että tutkija tiedostaa oman persoonansa, elämänhistoriansa, sosiaalisen asemansa, menetelmiensä ja teoreettisen näkökulmansa vaikutuksen siihen, minkälaista tietoa tutkimus tuottaa. Esimerkiksi kenttätyössä tutkijan mukanaan kantamat tavat hahmottaa maailmaa vaikuttavat olennaisesti tutkijan herkistymiseen, eli siihen, mitä ja miten hän havainnoi ja miten hän havaintonsa tulkitsee (Alava 2016, 125). Myös kirjoittamiseen liittyy erilaisia tunteita, ajatuksia ja uskomuksia, jotka ohjaavat tutkijaa hänen työssään.

Postmoderni etnografinen kerronta ei ole selvärajaista suhteessa muihin tieteellisiin tai kaunokirjallisiin teksteihin. Kokeilevassa tai vaihtoehtoisessa etnografiassa, josta on julkaistu monia antologioita, etnografinen kirjoittaminen ja ilmaisu tuntuvat jatkuvasti etsivän ja toisaalta uhmaavan omia rajojaan. (Ks. Lähdesmäki ym. 2021; Elliot ja Culhane 2017; Ellis ja Bochner 2001.) Konventionaalisen, tieteellisen ”raportin” sijasta etnografinen teksti voi hyödyntää esimerkiksi runouden, satiirin tai fiktiivisen kirjoittamisen keinoja pyrkiessään herättämään lukijoissa vastakaikua. Moniaistisen kenttätyön jalanjäljissä kirjoittaminen pyrkii yhä enemmän välittämään tutkijan sensorisia kokemuksia ja toisaalta kentän moniäänistä, usein ristiriitaista todellisuutta. Toisaalta etnografiseen kenttätyöhön voi sisältyä myös taiteellisia ja performatiivisia ulottuvuuksia, ja kirjoittamisen voi haluta ilmentävän esimerkiksi hetkellisyyttä ja monitulkintaisuutta tyyliltään ja muodoltaan. Myöskään kirjoittamista ei voi sinällään enää pitää etnografian edellytyksenä, vaan kenttätyön tuloksena voi syntyä esimerkiksi taidenäyttely, osallistava performanssi tai elokuva. (Esim. Kazubowski-Houston 2017; Denzin 2003.) Postmodernissa etnografiassa rajat muihin teksteihin ja sisältömuotoihin ovat liudentuneet, mikä tekee siitä kirjallisuuden lajina joustavan. Samalla etnografisen tiedon muodostuminen nojaa yhä selkeämmin narratiivisiin konventioihin ja tutkijan henkilökohtaisiin valintoihin ja luovuuteen kirjoittaessa, mikä edellyttää tutkijalta tarkempaa

reflektointia myös kenttämuistiinpanojen osalta. (Ks. Emerson, Fretz ja Shaw 2011, 46; Salo 2007; Atkinson 1990, 1–3.)

Kirjoittaminen tutkimusmenetelmänä

Kirjoittaminen on välttämätön osa tutkimusprosessia, mutta siihen suhtaudutaan eri tavoin tieteenalasta, epistemologisista ja tutkijan henkilökohtaisista lähtökohdista riippuen. Ääripäissään kirjoittamisen voi ajatella olevan tapahtumien jokseenkin suoraa raportointia (esim. uutistekstin kirjoittaminen), jossa asia kerrotaan niin kuin se kirjoittajan näkökulmasta on tapahtunut. Toisaalta kirjoittamisen voi myös ajatella toimintana, joka muokkaa koettua ja kuviteltua omanlaisekseen tekstuaaliseksi todellisuudeksi. (Ks. Davies 2008, 255–257; Atkinson 1990, 1–2.) Tässä karkeassa jaottelussa esimerkiksi oma tutkimukseni on lähempänä jälkimmäistä. Kirjoittamisen käyttäminen tutkimusmenetelmänä tarkoittaa, että kirjoittaminen nähdään tietoa ja todellisuutta merkityksellistävänä toimintana: se muokkaa, jäsentää ja värittää kirjoittajan kokemuksia saattaessaan niitä sanalliseen, luettavaan ilmiasuun. Tämä on osin tietoista ja osin tiedostamatonta. Myös lähteen pohjalta kirjoitessani tiedostan, että valintani, tulkintani ja kirjoitustyylini vaikuttavan siihen, mitä, miten ja mistä näkökulmasta kirjoitan. On myös huomioitava, että tieteellinen kirjoittaminen on mitä suurimmassa määrin toisteista, kertautuvaa toimintaa – kirjoitan tutkimukseni eri osioita useita kertoja hieman sanamuotoja ja ilmaisuja muunnellen samoista asioista, joten yhteys siihen, mitä olen alun perin tarkoittanut ja ajatellut muodostuu entistä hämärämmäksi kirjoituskertojen kasvaessa.

Kulttuurintutkija Tuija Saresma käytti kirjoittamista *metodologisena välineenä* tutkiessaan omaelämäkertojen rajapintoja kirjoittamisen ja kuoleman näkökulmista. Kirjoittaminen oli Saresman tutkimuksessa tiedon tuottamisen ja representoimisen tapa sekä konkreettinen väline, joka teki hänen eettiset valintansa näkyviksi. Lisäksi kirjoitus toimi teoreettisena käsitteenä, jonka kautta tutkija tarkasteli omaelämäkertojen subjektikäsitteitä sekä kokemusten tarinallistamista. Saresman mukaan kirjoittamista voi pitää feministisenä poliittisena tekona, jonka kautta naispuoliset kirjoittajat voivat päästä kiinni diskursiiviseen valtaan tiedemaailmassa ja yhteiskunnassa. Tutkimukseni kannalta on tärkeää huomioida kirjoittamiseen liittyvät erilaiset valta-asetelmat: tieteellinen kirjoittaminen kytkeytyy osaltaan yhteiskunnan valtahierarkioihin ja kysymykseen siitä, kenen ääntä kuullaan päätöksenteossa. Saresman tapaan ajattelen, ettei kirjoitusta voi pitää läpinäkyvänä raportointina, jossa vain kirjataan ylös nähty ja tehty. Tutkimuksessa kirjoittaminen ei useinkaan ole viimeinen vaihe, jossa kootaan yhteen tutkimustulokset, vaan monet tutkijat kirjoittavat kenttähavaintoja, tutkimuspäiväkirjaa ja alustavia versioita tutkimuksesta koko tutkimusprosessin ajan. *Kirjoittamalla tutkiminen* kuvastaa sitä, että kirjoittamisen voi ajatella olevan tutkimusväline, joka kuuluu olennaisesti laadulliseen tutkimukseen. (Saresma 2007, 13, 52–53.)

Kirjoittamalla tutkiminen on liitetty paitsi tutkimuksen kommunikatiiviseen sisältöön, myös tutkijan identiteettityöhön: tutkija etsii itseään kirjoittamalla. Tämä näkemys on sikäli ongelmallinen, että se viittaa essentialistiseen ja muuttumattomaan minuuskäsitykseen, jota monikaan ei enää allekirjoita. Sen sijaan kirjoittamalla voimme *etsiä sitä mitä tiedämme ja emme tiedä*, kuten feministinen filosofi Hélène Cixous (1993, 38) on muotoillut. Cixous'n mielestä kirjoittaminen voi johtaa uusiin löydöksiin, mikä luo tilaa *toisin tietämiselle*. Toisin tietäminen tai näkeminen on yhdistetty myös feministiseen etnografiaan. Etnografia toisin tietämisenä vertautuu siihen, miten antropologi Harry Wolcott (2008, 69–75) on määritellyt

etnografian tavaksi nähdä (a way of seeing). Wolcottin ajatus on se, että etnografinen tutkimus ei ole vain tietty kenttätöyömetodi, vaan paremminkin tapa katsoa kulttuuria tulkitsevasti, ja tähän liittyy paitsi käytännön kenttätöitä myös ”pöytätyötä” (deskwork), jolla hän viittaa tutkijan analyttiseen työhön kentältä poistumisen jälkeen. Feministinen tutkimus on kuitenkin painottanut, että tieteellistä tutkimusta on tehty pitkään tavalla, joka on unohtanut tai sivuuttanut naisten ja vähemmistöjen näkemykset ja kokemukset. Tieteen mittapuuna on ollut länsimaalainen valkoinen mies, johon nähden muut ovat edustaneet toiseutta. Feministien etnografia pyrkii siten näkemään kulttuurin toisin kuin miten se on perinteisesti nähty nostaten tietoisesti esiin hiljaisempia, vaihtoehtoisia ääniä. Tähän kuuluvat olennaisesti myös uudet kokeelliset kirjoitustavat, jotka haastavat patriarkaalisen tieteen kielen. (Davis ja Craven 2016, 9–11.)

Feministinen tutkimus on vaikuttanut paljon paitsi siihen, miten (postmoderni) etnografia 2000-luvulla ymmärretään myös siihen, minkälainen painoarvo kirjoittamiselle siinä annetaan. Feministinen tietoteoria ammentaa vahvasti sosiaalisesta konstruktionismista, jossa tiedon ajatellaan syntyvän sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja kielen käytännöissä. Tieto ei ole tässä mielessä koskaan objektiivista tai neutraalia, vaan se on aina näkökulma- ja kontekstisidonnaista – puhutaan myös *paikantuneesta tiedosta*. Feministiteoreetikko Donna Haraway onkin todennut, että tieteen niin kutsuttu objektiivisuus edellyttää tuotetun tiedon tarkkaa paikantamista (Haraway 1991, 190). Tiedon paikantaminen toteutuu etnografisessa tutkimustekstissä refleksiivisyytenä, jonka kautta tutkija tuo esiin tutkimuksensa subjektiivisuuden (Fingerroos 2003). Samalla on huomattava, että etnografian epistemologinen perusta ei ole mitenkään selvärajainen johtuen muun muassa siitä, että etnografista tutkimustapaa on sovellettu jo pidempään eri tieteenaloilla, kuten antropologiassa, sosiologiassa, folkloristikassa ja kansatieteessä, ja niiden kautta siihen on suodattunut erilaisia tietoteoreettisia näkemyksiä. Tutkimusaineistoni väitöskirjoista voidaan kuitenkin huomata, että suomalaiset nykyetnografiat ammentavat nimenomaan sosiaalisesta konstruktionismista ja feministisestä tiedekritiikistä, mutta myös fenomenologiasta.

Kenttämuistiinpanot ja -päiväkirjat

Kenttätöitä tehdessään etnografi kirjoittaa yleensä säännöllisesti muistiinpanoja eri tilanteissa. Näitä *kenttämuistiinpanoja* kutsutaan eri nimillä ja ne käsittelevät lukuisia aiheita liittyen kentällä olemiseen: tutkijan havaintoja, kuvauksia tilanteista ja tapahtumista ja ihmisistä sekä reflektointia ja tutkijan omakohtaista pohdintaa. Jotkut tutkijat saattavat pitää kahta päiväkirjaa, joista toinen keskittyy kentän tapahtumien kuvailuun ja toisessa on enemmän henkilökohtaista kerrontaa kenttätöiden herättämistä ajatuksista ja tunteista. Etnografiassa ei ole kuitenkaan yksimielisyyttä siitä, mikä lasketaan kenttämuistiinpanoksi, ja tämä näkyy käytäntöjen moninaisuudessa: jotkut kirjoittavat tunnollisesti kunkin päivän päätteeksi, toiset kuvailevat vihkoonsa tai irtolapuulle sen mitä on hetki sitten tapahtunut. Myös kirjoittajan persoonalliset taipumukset näkyvät kirjoittamisen tavoissa ja siinä, millä tarkkuudella asioista kirjoitetaan. Kenttämuistiinpanot ovat tyypillisesti *henkilökohtaisia* siinä missä tutkimusteksti on viimeiseen asti harkittu ja jäsennelty. Henkilökohtaisuus tarkoittaa, että tutkija saattaa esimerkiksi arastella kirjoitustensa näyttämistä ulkopuolisille tai vähätellä niiden tutkimuksellista arvoa; niitä halutaan suojella kritiikiltä. Amanda Coffey on kutsunut muistiinpanoja jopa pyhiksi siinä mielessä, että ne näyttävät sensuroimattoman puolen kenttätöiden haasteista ja iloista (Coffey 1999, 119–121).

Kenttämuistiinpanoja ja -päiväkirjoja ei yleensä julkaista tai arkistoida sellaisenaan, vaan editoituna ja puhtaaksi kirjoitettuna, ja myös anonymisoituina niissä esiintyvien henkilöiden osalta. Valmiissa tutkimustekstissä voi esiintyä *edustavia*, aineistoa laajemmin kuvaavia katkelmia muistiinpanoista tai niihin voidaan viitata esimerkiksi koodilla. Joka tapauksessa muistiinpanoilla on merkittävä rooli etnografisessa analyysissä: niiden avulla tutkija voi palauttaa mieleensä kentän tapahtumia ja niitä oivalluksia, joita kentällä on syntynyt, ja toisaalta havaita muutoksia omassa ajattelussaan. (Mills ja Morton 2013, 78.) Kenttämuistiinpanot luetaan yleensä tutkimusaineistoksi, mikä tarkoittaa, että niiden analyysi kietoutuu osaksi etnografista tiedontuotantoa (Lappalainen 2007, 114–115).

Aineistoni väitöskirjoista käy ilmi, että kentällä kirjoitetaan paljon. Esimerkiksi Pietilä-Litendahl kertoo kenttähavainnoistaan kertyneen kolme kenttäpäiväkirjaa, (minä)päiväkirja sekä noin 500 valokuvaa (Pietilä-Litendahl 2014, 42). Ala-Pöllänen kenttämuistiinpanot kolmelta eri rahtilaivalta käsittivät 238 tiheästi kirjoitettua liuskaa (Ala-Pöllänen 2017, 36). Kirjoituksen määrä ei kuitenkaan tarkoita etnografiassa kaikenkattavuutta. Päinvastoin, kirjoittaja on usein hyvin tietoinen siitä, että muistiinpanoihin tallentunut kerronta edustaa vain pientä osaa, pintaraapaisua niistä havainnoista, tuntemuksista ja kokemuksista, joita kenttätyö oikeasti on pitänyt sisällään. Etnografiassa puhutaan tiedon *osittaisuudesta*, mikä viittaa juuri ymmärrykseen siitä, että sosiaalista maailmaa ei ole mahdollista kuvata tyhjentävästi ja toisaalta, että kirjoittaminen on aina luonteeltaan tulkitsevaa ja merkityksiä luovaa toimintaa (Clifford 1986).

Työssä esiintyvät sisennetyt otteet on kirjoitettu muistiinpanojen pohjalta. Impressionistinen kerronta tarkoittaa tässä työssä paitsi refleksiivisyyttä myös sitä, etteivät kenttätyöotteet edusta näennäisobjektiivista viranomaiskieltä. Kuvailen tilanteita ja toimintaa niin kuin olen ne havainnut ja kokenut. Toiminnan kohteena olevat ihmiset ovat nais- ja mieshenkilöiden sijaan asiakkaita ominaispiirteineen ja edesottamuksineen. Koska merivartioston toimintaa ei ole aiemmin esitetty julkisesti, ajattelen analyttisen kuvailun olevan itsessäänkin arvokasta ja kansalaisten näkökulmasta kiinnostavaa. Lisäksi kuvailu on fenomenologisesti virittyneen argumentoinnin ja tulkintojen edellytys. Käsittely ei pyri olemaan tyhjentävää siinä mielessä, että voisin tarkastella systemaattisesti kaikkia merivartioston tehtäviä, tilanteita, tiloja ja työntekijöitä; tällainen aukottomuus olisi jo ajatuksena etnografisen tutkimuksen tavoitteille ja todellisuudelle vieras. (Tiili 2016, 47.)

Impressionistisuus ei tarkoita tässä hätäisyyttä, vaan se on tietoinen strategia, jonka avulla kirjoittaja kertoo halunneensa välttää ”näennäisobjektiivisen viranomaiskielen”. Viranomaiskieli voi tarkoittaa monia asioita, mutta tässä se viittaa lähinnä persoonattomaan ja tekijänsä piilottavaan retoriikkaan, jota käytetään usein viranomaisinstituutioiden viestinnässä asiakkailleen. Sen vastakohtaksi asettautuva impressionistinen kerronta on siten henkilökohtaisuutensa ja paikantuneisuutensa tunnustavaa, elävää kieltä. Kertojan asemoituminen näin vahvasti näennäisobjektiivisuutta vastaan voi tuntua oudolta, mutta sen taustalla on pidempään käyty keskustelu siitä, minkälaista tietoa etnografian positivismista irtautunut, refleksiivinen tutkimustapa tuottaa ja mikä sen tieteellinen arvo on. Kaikuja tästä keskustelusta kuuluu edelleen tutkimuskirjallisuudessa. (Ks. Gould 2016; Davies 2008, 7–20; Clifford 1986.)

John Van Maanen luonnehtii etnografiassa esiintyvää impressionistista kerrontaa ”dramatiseksi mieleenpalauttamiseksi”, jossa tapahtumat yksityiskohtineen kuvaillaan vapaasti siinä järjestyksessä kuin niiden muistetaan tapahtuneen. Rönsyilevän kerronnan tarkoitus on houkutella lukija astumaan sisään kertomuksen maailmaan, jossa hän voi kuulla, nähdä ja tuntea saman minkä tutkijakin. (Van Maanen 1988, 103.) Tärkeää tässä tyyli-ilajissa on siten

välittää vaikutelmia ja tunnelmia *paikan päältä*, antaa lukijalle tunne siitä, että hän on tutkijan seurassa kentällä. Toinen keskeinen ominaisuus kerronnassa on henkilöiden *karakterisointi*, joka tarkoittaa, että ihmisiä luonnehditaan inhimillisine piirteineen tai että heistä dialogin välityksellä tuotetaan jonkinlainen vaikutelma (ks. Emerson ym. 2011, 69).

Katsomme televisiota, kun "hälykänny" soi. Kaikki hiljenevät ja kääntyvät katsomaan puhelimeen vastannutta Jannea. Mika nousee seisomaan valppaan näköisenä. Matias, joka makasi sohvalla, on noussut istumaan. Kun Janne alkaa kaivaa kynää, tarttuu Mika tuolilla olevaan varustevyöhön ja alkaa pukea sitä päälleen. Janne kääntyi meihin päin ja sanoi puhelun sivusta "Lähetään, ei o kiire". (Tiili 2016, 120.)

Kenttäpäiväkirjaote kuvaa merivartioston virkamiestien hälytystilannetta ja ilmentää sen kautta, miten työntekijät toimivat yhtenäisesti "kokonaisruumiina". Tilanteen draamallinen kaari on hyvin rakennettu. Puhelu aiheuttaa välittömästi liikehdintää työntekijöissä: yksi nousee seisomaan, toinen alkaa pukea varustevyötä. Tunnelman tiivistyminen kuvataan vähäeleisesti mutta tehokkaasti, keskittyen siihen mitä tapahtuu. Lopussa puheluun vastanneen sanat ikään kuin laukaisevat jännityksen: kyseessä on hälytystilanne, mutta ei ilmeisen kriittinen. Kertoja on tilanteessa tarkkanäköinen havainnoija, joka sattui olemaan paikalla hälytyksen sattuessa. Kyseessä on todennäköisesti melko tavanomainen tilanne virkamiehillä, mutta etnografiseksi muistiinpanoksi kirjattuna se saa erityisen painoarvon. James Wood sanoo kaunokirjallisuudesta, että se ohjaa kiinnittämään huomiota tärkeisiin yksityiskohtiin. Toisin kuin elämä, joka on rajaton ja hallitsematon yksityiskohdissaan, kirja keskittää lukijan huomion tiettyihin asioihin ja tapahtumiin, ja luo tapahtumien välille merkittäviä yhteyksiä eli *juonellista* kerrottua. (Wood 2009, 52–53.)

Samalla tavalla etnografia ohjaa lukijaa huomaamaan tiettyjä, tutkimuskysymysten kannalta olennaisia asioita ja jättää ulkopuolelle lukemattoman määrän vähemmän olennaisia yksityiskohtia. Esimerkiksi edellisessä katkelmassa luodaan muutamalla lauseella tiivis kuvaus siitä, mitä hälytystilanne saa aikaan virkamiehissä. Lukijalle ei tarjota kaikkea informaatiota, vaan ainoastaan sen verran kuin tilanteen ymmärtäminen edellyttää. Etnografisessa kirjoittamisessa on siten olennaista osata rajata ja keskittää kerrontaa käsiteltävän aiheen osalta.

Kirjoittamisen rajat ja reflektio

Etnografi saattaa kokea monenlaisia tunteita, kuten innostusta, hämmennystä ja turhautumista kirjoittaessaan muistiinpanoja. Alun innostus voi vaihtua turhautumiseen, jos kirjoittamiselle ei tunnu löytyvän aikaa tai jos päivän jälkeen on liian väsynyt keskittyäkseen. Toisaalta jos aluksi tutkija kokee tarvetta kirjoittaa kaikesta mahdollisesta, kenttätöön edetessä on tyypillistä, että muistiinpanoissa keskitytään vain päivän keskeisiin tapahtumiin ja uusiin oivalluksiin. (Emerson ym. 2011, 51.) Tutkijan katse kouliintuu huomaamaan sen, mikä on tutkimuksen kannalta tärkeää. Ja myöhemmin, tutkimustekstiä kirjoittaessaan, tutkija yleensä käy kriittisellä silmällä läpi muistiinpanonsa ja tekee valintoja niiden käyttämisestä tutkimuksen osana. Kenttämuistiinpanot suodattuvat etnografiseen tekstiin monivaiheisen luenta- ja analyysiprosessin kautta. (Palmu 2007, 144–146.)

Tarkastellessani omia kenttäpäiväkirjojani suorita viittauksia aisteihin ei juuri löydy: laivayhteisö vaikuttaa hajuttomalta ja mauttomalta. Kuten usein on todettu, aistit eivät helposti käänny tekstiksi ja tietoa on usein vaikea artikuloida. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö kenttätöni sisältäisi

aistinvaraisia elämyksiä ja etteikö kokemukseni merenkulusta perustuisi merkittävässä määrin aistitaviin tuntemuksiin, empaattiseen vuorovaikutukseen sekä ruumiilliseen tietoon. (Ala-Pöllänen 2017, 37.)

Aistitiedon artikulointi on etnografisen kirjoittamisen keskeisiä haasteita (Aromaa ja Tiili 2014; Uotinen 2010; Pink 2009). Kentän moniaistisuus ei välttämättä välity lukijalle, ja kirjoittaja saattaa itsekkin huomata muistiinpanojensa "latteuden" verrattuna niihin muistijälkiin, joita kenttätö on jättänyt. Kaikki tärkeä ei tule kirjoitetuksi. Toisaalta kenttämuistiinpanojen osittaisuus ja summittaisuus vain alleviivaa sitä, että tutkija on kentällä sidottu inhimillisiin ja käytännöllisiin reunaehtoihin, kuten aikaan ja mahdollisuuteen kirjoittaa. Myös kielellisillä kyvyillä on merkitystä: jotkut ovat esimerkiksi kirjoittajataustansa ansiosta taitavampia sanallistamaan kokemuksiaan kuin toiset. Edellisen katkelman tekee mielenkiintoiseksi se, että kertoja reflektoi siinä muistiinpanojaan kriittiseen sävyyn ja tiedostaa, että kirjoitus muuttaa havaintoainesta välttämättä. Muistiinpanojen kirjoittaminen on muistista kirjoittamista, mutta myös luovaa toimintaa, jossa kirjoittaja rekonstruoi tapahtumia, tilanteita ja ihmisiä – ja myös itseään kertojan hahmossa. (Ks. Emerson ym. 2011, 46; Rapport 2000, 76; Palmu 2007, 148; Hakala ja Hynninen 2007, 211.) Tästä näkökulmasta muistiinpanoihin talentuu ainakin osittain se, miten tutkija prosessoi havaintojaan tiedoksi ja kirjoitukseksi.

Kokemuksen aikana ei muistiinpanoja voi yleensä tehdä, joten ne ovat muuttuneet muistoiksi ennen tuloaan paperille. Näin muistitietotutkimukseni aineistona on haastattelujen tuottamia ja omia kokemuksellisia muistoja. Tulkinta tapahtui monesti kirjoittaessa. Siinä oma ruumiillinen, hiljainenkin tieto sai kirjallisen muodon. Se alkoi vähitellen haparoivasta muistiinpanosta ja ikään kuin täydentyi tullessaan osaksi tieteellistä päättelyketjua, merkitysverkon kutomista. (Kouri 2017, 289.)

Hiljaiseen tietoon liittyen on sanottu, että ihminen tietää aina enemmän kuin pystyy sanoittamaan ja että tiedon hiljainen ulottuvuus muodostaa perustan kielelliselle tiedolle. Hiljainen ja kielellinen tieto eivät kuitenkaan ole erillään, vaan toimivat yhteistyössä. (Polanyi 1966, 4–7.) Esimerkiksi kirjoittaessa molemmat tiedon alueet ovat käytössä, vaikka kirjoittaja ei olisikaan siitä tietoinen. Usein kirjoittaessa ei tiedä ennakkoon mitä tulee kirjoittamaan, vaan kirjoitus etenee assosiaatioiden kautta aiheesta toiseen. Vaikka tieteellinen kirjoittaminen eroaa luovasta kirjoittamisesta intentioiden ja tavoitteiden osalta, myös siinä voi kokea luovaa irtautumista ja flow'n kaltaista työn iloa. Kenttämuistiinpanoja tehdessään tutkijan ei tarvitse välittää johdonmukaisuudesta, vaan hän voi siirtyä vapaasti teemasta ja tyylilajista toiseen. (Emerson ym. 2011, 50.) Editointivaihe seuraa vasta myöhemmin. Tämä kirjoittamisen vapaus voi synnyttää oivalluksia ja viedä ajattelua ennakoimattomiin suuntiin. Kourin väitöskirjan katkelmassa sanotaankin tulokinnan tapahtuneen usein kirjoittaessa.

Kirjoittaminen ja refleksiivisyys ovat tiukasti sidoksissa toisiinsa. Tutkija kirjoittaa muistiinpanoja ymmärtääkseen – tai tarkemmin sanottuna rakentaakseen – tutkimuskohdettaan ja kenttäänsä, mutta myös ymmärtääkseen itseään, "tärkeintä työvälinettään" ja omaa tapaansa tutkia. (Lappalainen 2007, 114–115; Palmu 2007, 147–149.) Tämä tasapainottelu sosiaalisen kentän kuvaamisen sekä toisaalta ajattelun ja kehollisen tietämisen välillä ilmenee erityisen selkeästi kenttämuistiinpanojen ja -päiväkirjojen kohdalla, sillä varsinkaan alkuvaiheen merkintöjä ei sellaisenaan, editoimatta, ole tarkoitettu ulkopuolisen luettavaksi. Toisaalta kirjoittajalla voi olla mielessään kuvitteellinen yleisö esimerkiksi jotain tärkeää tilannetta kuvatesaan. Kirjoittajan intentio voi myös vaihdella: jotkut osiot on tarkoitettu vain itselle, kun taas toiset on selkeämmin rakennettu vastaanottaja(t) mielessä. Kirjoittajan tarkoituksiperät säätelevät myös sitä, millä tarkkuudella ja missä tyylilajissa teksti tulee kirjoitetuksi. (Emerson ym.

2011, 93; Palmu 2007, 149.) Edellinen katkelma, jossa kertoja peilaa muistiinpanojaan ja hiljaisen tiedon sanoittamista, edustaa refleksiivisen kirjoittamisen loppuvaihetta, jossa “katsotaan taaksepäin” aiempiin kirjoituksiin. Kertojalla on tässä kohdassa kokonaisnäkyvä tutkimusprosessiin, mikä näkyy myös etäännettyissä ilmauksissa (kuten *siinä oma ruumiillinen, hiljainenkin tieto sai muodon*). Tämä vertautuu siihen mitä Ilona Raunola sanoo väitöskirjassaan muistiinpanojen lukemisesta: niitä hyödyntäessään (analyysin osana) tutkija tulkitsee itseään ja muistiinpanojaan kentän ulkopuolisella toiseuden katseella (Raunola 2018, 49).

Viimeinen aamu. Kello on 5:20. Talosta kuuluu heräilemisen ääniä: alhaalta kolinaa, ylhäältä suihkun ääniä. Lähdemme ajamaan kohti Roomaa kuudelta. On siis aika nousta, pukeutua, ahtaa viimeiset tavarat laukkuun, -- ja lähteä. On ollut -- hieno viikko. Minulla alun kolme päivää (su-ke) olivat aina vain intesiivisempiä, kunnes keskiviikkona kaikki huipentui, tiivistyi osaltani yhteiseen valorukoukseen kotona, tultuamme Maria di Angelin kirkosta. Osallistumisasteeni oli (yli) 100%. Siinä kohtaa minulle tuli stoppi. (Raunola 2018, 294.)

Kuvailevissa muistiinpanoissa kirjoittaja joutuu päättämään, kuvaillako tapahtumia ikään kuin ne tapahtuisivat reaaliajassa (jolloin kertoja ei tiedä mitä tulee tapahtumaan), vai katsoako tapahtumia lopusta käsin, jo tietoisena siitä mitä tilanteessa tapahtui ja miten se päättyi (Emerson ym. 2011, 105). Aina kerronta ei ole kuitenkaan yksiselitteistä tässä suhteessa. Esimerkiksi edellä kertoja kuvailee aluksi tapahtumia preesensissä, mutta sitten hän siirtyy menneeseen aikamuotoon ja muistelee sitä mitä aiemmin viikolla on tapahtunut. Tämä vaihtelu aikamuotojen ja näkökulmien välillä on tyypillistä päiväkirjoissa, mutta sitä esiintyy myös kenttämuistiinpanoissa. Ero on toisaalta siinä, että kenttämuistiinpanot eivät esiinny tutkimustekstissä irrallaan tai ilman kontekstia, vaan nimenomaan osana muuta kerrontaa. Katkelmat pyrkivät yleensä havainnollistamaan konkreettisesti jotain tutkimuksen kannalta olennaista asiaa, kuten edellä tutkija-kertojan osallisuutta ja läsnäoloa Valorukous-toiminnassa. Vasta tutkimuskonteksti tekee yksittäisestä katkelmasta mielekkään. (Ks. Emerson ym. 2011, 92–93.)

Clifford Geertzin mukaan etnografian keskeisiä haasteita on kyetä esittämään tutkimusprosessi kirjallisessa muodossa. Se tarkoittaa, että kirjoitus onnistuu välittämään tutkijan kulttuuriset tulkinnat suhteessa kyseisen kulttuurin jäsenten elämään. Se tarkoittaa kirjoitusta, jossa tutkijan silminnäkyisyys yhdistyy toisista kertovaan tarinaan. (Geertz 1988, 84.) Etnografian haasteena on myös tasapainotella tutkimusprosessiin kuuluvien harha- ja sivupolkujen kuvaamisen ja toisaalta valmiiseen tutkimukseen kohdistuvien eheyden ja johdonmukaisuuden vaateiden välillä. Omien kenttämuistiinpanojen kautta tutkija voi osaltaan avata tutkimusprosessin ja -kirjoittamisen monihaaraaisuutta. Ne edustavat prosessoituinkin “ensikäden tietoa” siitä, miltä tuntui olla kentällä, mitä siellä tapahtui ja mitä kokemuksista jäi käteen. Samalla on huomattava, että muistiinpanot eivät ole objektiivisia kuvauksia, vaan päinvastoin näkökulmaan ja kirjoittamisen ajankohtaan sidottuja rekonstruktioita tapahtumista, ihmisistä ja vuorovaikutussuhteista. Ja siinä mielessä ne kertovat eniten tutkijasta itsestään.

Lopuksi

Tutkijan kirjoittamiin kenttämuistiinpanoihin ja -päiväkirjoihin tallentuu ainakin osittain se, miten tutkija prosessoi havaintojaan tiedoksi ja kirjoitukseksi. Kirjoittaja joutuu väistämättä tekemään valintoja sen suhteen, mitä hän kirjoittaa, mistä näkökulmasta ja mitä tyylikeinoja käyttäen. Tässä artikkelissa olen havainnollistanut, miten refleksiivisyys on tiukasti sidoksissa

muistiinpanojen kirjoittamiseen: kirjoittamalla tutkija pyrkii ymmärtämään tutkimuskohdettaan ja kenttäänsä, mutta myös itseään tutkijana. Kirjoittaminen tutkimustapana viittaa siten refleksiiviseen prosessiin, joka kulkee läpi etnografisen tutkimuksen. Samalla tutkijat ovat usein tietoisia siitä, että kirjalliset kuvaukset tavoittavat vain osittaisen, aikaan ja paikkaan sidotun näkökulman tutkimusaiheeseen samoin kuin itseän. Etnografian epistemologiset rajat tulevatkin näkyviin juuri kirjoittamisen kautta.

Etnografiset kenttämuistiinpanot toimivat tutkijan muistin tukena ja samalla niissä rakennetaan alustavaa tulkintaa tapahtumien merkityksestä. Postmodernit ajatukset moniäänisyydestä, erilaisista ilmaisukeinoista ja refleksiivisyydestä ovat esillä aineistossani, vaikkakaan tarkoitukseni ei ollut tehdä yleistyksiä suomalaisen etnografian nykytilasta. Sen sijaan pyrin osoittamaan, että postmodernin etnografian kirjallisen keinovalikoiman laajuus peräänkuuluttaa tutkijalta entistä suurempaa refleksiivisyyttä ja tarkkuutta. Esimerkiksi narratiivisuus ja juonellisten tilannekuvien luominen edellyttää, että tutkija on tietoinen näiden keinojen mahdollisista epistemologisista vaikutuksista. Kenttämuistiinpanoja kirjoittaessaan tutkija voi kokeilla erilaisia kerrontateknisiä ratkaisuja, antaa ajatuksen virrata ja kirjoituksen viedä mukanaan, mutta toisaalta tutkimustekstin osana kaikki kirjoittamista koskevat valinnat tulisi osata perustella lukijoille ja tieteelliselle yhteisölle. Etnografisen kirjoittamisen keinoista ja rajoista tulisikin mielestäni keskustella enemmän siltä kannalta, miten kirjoittaminen yhtäältä representoi ja toisaalta muokkaa kuvaamme tutkimuskohteesta. Tämä toisi läpinäkyvyyttä etnografiseen analyysiin ja tiedon tuottamiseen.

Etnografeja on arvosteltu muiden tutkijoiden taholta etnografisen tutkimustavan mystifioinnista ja siitä, ettei analyysiprosessia avata riittävästi (Jouhki ja Steel 2016, 14–15). Kenttämuistiinpanot muodostavat tässä suhteessa tärkeän sillan kentältä työpöydän äärelle. Ne avaavat näkymän siihen, miten tutkija rakentaa ymmärrystään tutkittavasta aiheesta, minäkalaisia tulkintoja ja valintoja hän tekee kentällä, mitä tunteita hän käy läpi ja mitä hän oppii tutkimuksen kuluessa. Samalla on muistettava, että tutkija voi itse päättää miten hän hyödyntää muistiinpanoja tutkimustekstissään – kaikki eivät nosta niitä esiin merkittävänä tutkimusaineistona, kun taas toisille ne muodostavat koko etnografisen tulkinnan selkärangan. Toisaalta mielestäni voidaan väittää, että nimenomaan kenttämuistiinpanojen ja -päiväkirjojen käyttäminen tekstissä, ja tutkijan ajattelun avaaminen niiden kautta, tuo etnografiaan tarvittavaa arvioitavuutta. Se korostaa sitä, että tulkinta on aina prosessi, joka muotoutuu vähitellen, ja johon tutkimuksen lukijakin osallistuu. Toisin sanoen kenttämuistiinpanoja tarkastelemalla lukija voi hahmottaa ainakin osittain, mitä tapahtuu kun moniaistinen kenttä ja kokemustieto rekonstruoidaan tekstimuotoon.

Tutkimusaineisto

Ala-Pöllänen, Anne. 2017. *Happy ship? Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla*. Helsingin yliopisto.

Kouri, Jaana. 2017. *Vesikuljettaa ääntä: Autoetnografinen tutkimus Lypyrin kylän historiantuottamisesta*. Turun yliopisto.

Raunola, Ilona. 2018. *Tulkintoja valosta ja henkisyydestä: etnografinen tutkimus uususkonnollisesta Valorukous-toiminnasta*. Itä-Suomen yliopisto.

Tiili, Miia-Leena. 2016. *Ammattilaisuuden ankkuripaikat: kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomen merivartiostossa*. Helsingin yliopisto.

Kirjallisuus

Alava, Henni. 2016. "Hiljaisuuden ja hämmennyksen etnografiaa Pohjois-Ugandassa." Teoksessa *Tutkija peilin edessä. Refleksiivisyys ja etnografinen tieto*, toimittaneet Jeremy Gould ja Katja Uusihakala, 113–143. Helsinki: Gaudeamus.

Aromaa, Johanna ja Miia-Leena Tiili. 2014. "Empatia ja ruumiillinen tieto etnografisessa tutkimuksessa." Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*, toimittaneet Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto, 258–285. Helsinki: Ethnos ry.

Atkinson, Paul. 1990. *The Ethnographic Imagination. Textual constructions of reality*. London and New York: Routledge.

Atkinson, Paul. 1992. *Understanding Ethnographic Texts*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.

Behar, Ruth. 1993. "Introduction: Women Writing Culture: Another Telling of the Story of American Anthropology." *Critique of Anthropology*, 13(4): 307–25.

Bönisch-Brednich, Brigitte. 2018. "Writing the Ethnographic Story: Constructing Narrative out of Narratives." *Fabula*, 59(1–2): 8–26.

Cixous, Hélène. 1993. *Three steps on the ladder of writing*. New York: Columbia University Press.

Clifford, James. 1986. "Introduction: Partial Truths." Teoksessa *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, toimittaneet James Clifford ja George E. Marcus, 1–26. Berkeley: California University Press.

Coffey, Amanda. 1999. *The Ethnographic Self. Fieldwork and the representation of identity*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.

Davies, Charlotte Aull. 2008. *Reflexive Ethnography. A guide to researching selves and others*. 2nd Edition. London & New York: Routledge.

Davis, Dána-Ain ja Christa Craven. 2016. *Feminist Ethnography. Thinking Through Methodologies, Challenges, and Possibilities*. Rowman & Littlefield Publishers.

Denzin, Norman K. 1996. *Interpretive Ethnography: Ethnographic Practices for the 21st Century*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.

Denzin, Norman K. 2003. *Performance ethnography: Critical pedagogy and the politics of culture*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.

Elliot, Danielle ja Dara Culhane (toim.). 2017. *A Different Kind of Ethnography: Imaginative Practices and Creative Methodologies*. Toronto: University of Toronto Press.

Ellis, Carolyn ja Arthur P. Bochner (toim.). 2001. *Ethnographically Speaking: Autoethnography, Literature, and Aesthetics*. AltaMira Press.

Emerson, Robert M., Rachel I. Fretz ja Linda L. Shaw 2011. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Second edition. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Fingerroos, Outi. 2003. *Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa*. Elore 2/2003. <https://doi.org/10.30666/elore.78407>

Geertz Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. Basic books.

- Geertz, Clifford. 1988. *Works and Lives. The Anthropologist as Author*. Stanford University Press.
- Gould, Jeremy. 2016. "Refleksiivisyyden poluilla. Epistemologisesti radikaalin yhteiskuntatieteen puolustus." Teoksessa *Tutkija peilin edessä. Refleksiivisyys ja etnografinen tieto*, toimittaneet Jeremy Gould ja Katja Uusihakala, 9–37. Helsinki: Gaudeamus.
- Hakala, Katariina ja Pirkko Hynninen. 2007. "Etnografisesta tietämisestä." Teoksessa *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*, toimittaneet Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma ja Tarja Tolonen, 209–226. Tampere: Vastapaino.
- Haraway, Donna. 1991. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies*, 14(3): 575–599.
- Hämeenaho, Pilvi ja Eerika Koskinen-Koivisto. 2014. "Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet." Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*, toimittaneet Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto, 7–31. Helsinki: Ethnos ry.
- Jouhki, Jukka ja Tytti Steel. 2016. "Analyysin ja tulkinnan ulottuvuuksia etnologiassa." Teoksessa *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*, toimittaneet Jukka Jouhki ja Tytti Steel, 13–42. Helsinki: Ethnos ry.
- Kazubowski-Houston, Magdalena. 2017. "Performing." Teoksessa *A Different Kind of Ethnography: Imaginative Practices and Creative Methodologies*, toimittaneet Danielle Elliot ja Dara Culhane, 113–132. Toronto: University of Toronto Press.
- Lappalainen, Sirpa. 2007. "Havainnoinnista kirjoitukseksi." Teoksessa *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*, toimittaneet Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma ja Tarja Tolonen, 113–134. Tampere: Vastapaino.
- Lähdesmäki, Tuuli, Eerika Koskinen-Koivisto, Viktorija L. A. Čeginskas ja Aino-Kaisa Koistinen (toim.). 2021. *Challenges and Solutions in Ethnographic Research: Ethnography with a Twist*. London & New York: Routledge.
- Malinowski, Bronislaw. 1922. *Argonauts of the Western Pacific: An account of native enterprise and adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Mills, David ja Missy Morton. 2013. *Ethnography in education*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.
- Palmu, Tarja. 2007. "Kenttä, kirjoittaminen, analyysi – yhteenkietoutumia." Teoksessa *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*, toimittaneet Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma ja Tarja Tolonen, 137–150. Tampere: Vastapaino.
- Pink, Sarah. 2009. *Doing Sensory Ethnography*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.
- Pool, Robert. 1991. "Postmodern Ethnography?" *Critique of Anthropology*, 11(4): 309–331.
- Polanyi, Michael. 1966. *The Tacit Dimension*. London: Routledge and Kegan.
- Rapport, Nigel. 2000. "The narrative as fieldwork technique: processual ethnography for a world in motion." Teoksessa *Constructing the Field. Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*, toimittanut Vered Amit, 71–95. London and New York: Routledge.
- Salo, Ulla-Maija. 2007. "Etnografinen kirjoittaminen." Teoksessa *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*, toimittaneet Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma ja Tarja Tolonen, 227–246. Tampere: Vastapaino.
- Steinby, Liisa. 2009. "Kertomuksen tiedollinen ulottuvuus." Teoksessa *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*, toimittaneet Samuli Hägg, Markku Lehtimäki ja Liisa Steinby, 238–281. Helsinki: SKS.

Uotinen, Johanna. 2010. "Aistimuksellisuus, etnografia ja ruumiillinen tietäminen." *Elore*, 17(1): 86–95.

<https://doi.org/10.30666/elore.78851>

Van Maanen, John. 1988. *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. The University of Chicago Press.

Wolcott, Harry F. 2008. *Ethnography: a way of seeing*. 2 ed. Lanham: Altamira Press.

Wood, James. 2009. *How Fiction Works*. London: Vintage Books.

FM Eino Heikkilä on kansatieteilijä ja väitöskirjatutkija Helsingin yliopistosta. Heikkilän väitöskirja käsittelee tutkijasubjektin merkitystä ja narratiivista tiedontuotantoa etnografisessa tutkimustekstissä.

Ajankohtaiset

The "tietäjät" and Their Instruments

Registers in Viena Karelian Communicative Incantations
Lectio praecursoria at the University of Helsinki 12.2.2022

Tuukka Karlsson

Language not only reflects the world we live and act in – it also shapes it. While this statement is true with our everyday experience and social life, it similarly describes special and culturally defined ways of communicating. I have examined one type of culture specific and heightened interaction: Kalevala-metric communicative incantations: instruments for affecting empirical reality (e.g. Siikala 1992; 2002a). This has led me through voices that now echo in archives, but still carry with them a variation of meanings and ways of being.

I have explored corpora of Kalevala-metric poetry: an oral-poetic system that is anachronistically named after Elias Lönnrot's epic Kalevala (1835; 1849). It was shared by multiple linguistically related ethnic groups: Finns, Karelians, Ingrians, Estonians, Setos, Votes, and Ingrian-Finns (Frog 2019; Kallio et al. 2017, 140–143; Kuusi et al. 1977, 62). The meter was used in multiple purposes: in ritual purposes, to express personal emotions, and to comment current events, to name a few (Tarkka 2016). One of the prominent genres of the poetic system were incantations: one way in a pre-modern society to cope with hardships of life.

Geographically and temporally, my research locates itself into 19th and early 20th century Viena Karelia – an area located approximately in modern day North-Western Russia, between the western coast of the White Sea and the eastern border of Finland. To the 19th century inhabitants of the area, life was not often secure. Sustenance depended mainly on fishing, hunting, and itinerant cross-border trading (Pöllä 1995, 218; 2004; Tarkka 2013, 30–33). While threat of illnesses and injuries was present in everyday life, healthcare was not. It was in Viena that many Finnish collectors of Kalevala-metric poetry, such as Elias Lönnrot, directed their travels starting at the first half of the 19th century. They saw the area as a periphery that would still contain memories of glorious past with its mythic heroes (Siikala 2002b). Eventually, the efforts for building a history for an aspiring nation state would result in 89,000 texts of Kalevala-metric poetry that were published in the anthology *Suomen Kansan Vanhat Runot (SKVR)*, or Ancient Poems of the Finnish People, published during fifty decades in the 20th century. From this collection of verses comes also my research material, approximately 1000 incantation texts.

Incantations and ritual specialists

The subject of the dissertation, Kalevala-metric incantations, were to a degree used in society among non-specialists, for example relating to protecting cattle from predators. When more drastic measures were needed, to help with an illness or solving out cases of theft, ritual specialists for whom one of the names was *tietäjät*, could be contacted. In Viena Karelia, the *tietäjät* were specialists focusing on healing, restoring and maintaining physical, economic, and social wellbeing of people and households. *Tietäjät* also engaged in magical protection of cattle and worked as *patvaska*, the person responsible for ritual protection of bride and groom in weddings. *Tietäjät* were often also feared for their reputation of being capable of causing magical harm. The *tietäjät* were historically enduring phenomena of specialists acting in Finno-Karelian and Ingrian area – only with the advent of modernization, their significance began to diminish. In Viena, the *tietäjät* preserved their social status until the second decade of the 20th century. (Siikala 2002a, 79–80; Stark 2006.) Despite the variation in local forms, the activities of the *tietäjät* shared a common ground in ecstatic rite-techniques, ritual behavior, mastery of incantations, and dependence on personal power required to successfully complete the ritual activities. These shared qualities have led scholars to adopt the concept of *tietäjälaitos*, or *tietäjä* institution. (Frog 2019, 232; Haavio [1967] 2019, 314.)

For a *tietäjä* to be competent, possession of mythic knowledge on the agents and locations of the otherworld was required. The knowledge actualized in heightened state of *luonto*, or a kind of dynamic inner force that allowed affecting things in the world and in turn resistance from being affected by them. In a heightened state of *luonto* that researchers have described as motoric trance, the *tietäjä* could interact with unseen agents in ritual using incantations – both instruments and verbalizations of the events under way. As folklorist Anna-Leena Siikala has stated: incantations were the tools of a *tietäjä*, but his or hers own strength added to their power (Siikala 2002a, 84).

Incantations re-evaluated

The assumption of early collectors of Kalevala-metric poetry and researchers for quite some time was that incantations of the *tietäjät* were secret knowledge that could not be given away as such without risking the loss of power of the incantation. Indeed, many of the informants interviewed by *runo* collectors refused to give away complete incantations and left some of the verses out. Some even fled the eager collectors when they saw them approaching. Lately, the assumption of secret tradition has been re-evaluated. Folklorist Frog (2019) has proposed that incantations as instruments of *tietäjät* were more likely perceived as objects that could be in possession of one person at a time only, and I have sided with Frog's evaluation.

Incantations were for a quite long time perceived as word formulae, which needed to be recited correctly in order to be effective (Hautala 1960). Furthermore, they were categorized in various classes based on their text-internal features: for example, praying incantations, where a Christian actor was invoked, or banishment incantations, where a disease demon was exorcised. Additionally, incantations of origin of a given phenomenon were recognized as a category. (Hästesko 1918.) Roughly put, these kind of incantations have become known as non-communicative, referring to the fact that no communication with the otherworld

was required, or mechanical, as the effect of them was seen to derive from the mechanical recitation.

I have directed my interest in the concept of communicative incantations – a more recent category than the former non-communicative and mechanical. As the name suggests, communicative incantations describe incantations that aim for direct communication with non-human actors. This means that the performer addresses mythic unseen agents, such as Virgin Mary or Ukko. The performer of an incantation can then issue for example commands and requests in order to reach the desired goal. Due to their principles, these kind of incantations require comprehensive mythic knowledge: knowledge on the topography and denizens of the otherworld. They were thus instruments of specialists. (Siikala 2002a.)

Communicative incantations: Instruments of the *tietäjät*?

In my thesis, I have investigated the said assumption of connection of communicative incantations and *tietäjät*, and the instruments of the *tietäjät*, the communicative incantations (Karlsson 2022). I studied an appendix of the *Suomen Kansan Vanhat Runot* that contains a list of the *tietäjät* and *runo* singers of Viena Karelia. I examined, if individuals mentioned as *tietäjät* were in possession of communicative and origin incantations – two types regularly connected with specialists. The first steps were achieved by categorizing the individuals mentioned in the appendix to those who were socially recognized as a specialist, and those who were not mentioned as a *tietäjä* or worker of magic. Possession of communicative or origin incantations was then examined. In brief, it seems that communicative incantations were not particularly strongly connected with them, whereas with origin incantations, which reveal the mythic origins of various phenomena, the connection was notably stronger. The result indicates that the former assumption of communicative incantations is not wrong, but requires some re-evaluation: based on the data, communicative incantations were known in rather high degree among non-specialists, too. These findings further show the difficulties with categorizations made in research and implied on vernacular conceptions. The social category of *tietäjät* in Viena was likely not as clearly cut as approached in research, and factors affecting deductions are plenty. However, the methodology combining quantitative analysis with close reading offers potential for applications with other type of materials and areal coverages.

Registers in communicative incantations

The other part of my research has focused on the incantations themselves (Karlsson 2021a; 2021b). My data consisted of approximately 1000 communicative incantations from Viena. Here, my hypothesis was following: the communicative aspect of some of the incantations is well known. However, is there differences in the way a *tietäjä* communicates with the non-human actors? In other words, does the performer address a positive agent differently than negative? My hypotheses was that this could be the case, and I focused first on examining directives – modal verbs e.g. requesting or commanding, and suffixes attached to them that index some form of moderation in standard language. It seemed that also incantations contained so-called moderative suffixes: particles that indicate moderation in standard language. When the research progressed, it became evident that the use of these suffixes did not solely index moderation towards positively evaluated agents, but for example, the meter affected the employment of them with greater likelihood. However, a phenomenon

called justification seemed to work as moderative device. Justification describes the way a performer issues a reason for their request or command. When studying larger datasets, the role of justification got more support. To explore the phenomenon, I performed a categorization of discursive units for approximately 500 communicative incantations found in the dataset. After this, further limiting of the data resulted in approximately 150 incantations with justificative segments in them. An analysis of the corpus revealed that justification worked differently with different addressees and situations. A negatively aligned opponent of the *tietäjä* received different justification with the performer's directives than a positively aligned, non-human helper of the *tietäjä*. Additionally ambivalently aligned agents whose status was clearly neither positive nor negative received a type of justification of their own. I have proposed that the different forms of justification and situations of use therefore index different registers. I have used the concept of register to describe patterned forms of speech, which can connect utterances to social groups and attributes. I therefore argue that the *tietäjät* treated different addresses of unseen agents as different social situations, which in turn required different registers.

Conclusion

In conclusion, it has been my aim to re-evaluate and test some earlier assumptions made in research on Kalevala-metric incantations, and simultaneously to take first steps into some new directions. I hope the work I have conducted adds on its behalf fragments of understanding to the ever-ongoing process of increasing the knowledge on aspects of human culture.

Karlsson, Tuukka. 2022. *"Come Here, You Are Needed": Registers in Viena Karelian Communicative Incantations*. Helsinki: University of Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7801-5>.

Bibliography

- Frog. 2019a. "Approaching Ideologies of Things Made of Language: A Case Study of a Finno-Karelian Incantation Technology". *Фолклористика: часопис Удружења фолклориста Србије* 4 (1).
- Haavio, Martti. [1967] 2019. *Suomalainen mytologia*. Helsinki: SKS.
- Hautala, Jouko. 1960. "Sanan mahti". Teoksessa: Hautala, Jouko (toim.), *Jumin keko: Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta*, 7–42. Tietolipas 17. Helsinki: SKS.
- Hästesko, Frans Akseli. 1918. *Länsisuomalainen loitsurunous*. Helsinki: SKS.
- Kallio, Kati, Frog, Sarv, Mari. 2017. "What to call the poetic form – Kalevalameter or Kalevalaic verse, regivärss, runosong, the finnic tetrameter, finnic alliterative verse or something else?" *RMN Newsletter* 12–13, 139–161.
- Karlsson, Tuukka. 2021a. "Register features in Kalevala-metric incantations". *Language & Communication* 78, 40–53, <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2021.02.005>.
- Karlsson, Tuukka. 2021b. "Discursive Registers in Finno-Karelian Communicative Incantations". *Signs and Society* 9 (3), 324–342, <https://doi.org/10.1086/715780>.

- Karlsson, Tuukka. 2022. "Connection of Viena Karelian Ritual Specialists to Communicative and Origin Incantations". *Folklore* 133 (4), in press.
- Kuusi, Matti, Bosley, Keith, Branch, Michael. (toim.). 1977. *Finnish Folk Poetry: Epic: An Anthology in Finnish and English*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Lönnrot, Elias. [1835] 1999. *Kalevala: taikka vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. Helsinki: SKS.
- Lönnrot, Elias. [1849] 2005. *Kalevala*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 14. Helsinki: SKS.
- Pöllä, Matti. 1995. *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600– 1800 -luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 635. Helsinki: SKS.
- Pöllä, Matti. 2004. "Characteristics of the Family System in a Nineteenth-Century Northern-Russian Peasant Community". *Continuity and Change* 19 (2), 215–239.
- Siikala, Anna-Leena. 1992. *Suomalainen šamanismi: mielikuvien historiaa*. Helsinki: SKS.
- Siikala, Anna-Leena. 2000. "Body, Performance, and Agency in Kalevala Rune-Singing". *Oral Tradition* 15 (2), 255–278.
- Siikala, Anna-Leena. 2002a. *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry*. FFC 280. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Siikala, Anna-Leena. 2002b. "The singer ideal and the enrichment of the poetic culture: Why did the ingredients for the Kalevala come from Viena Karelia?" Teoksessa: Honko, Lauri (toim.), *The Kalevala and the World's Traditional Epics*, 26–43. *Studia Fennica Folkloristica* 12. Helsinki: Finnish Literature Society.
- SKVR 1908–1948, 1997. *Suomen Kansan Vanhat Runot I–XIV, XV*, Helsinki.
- Stark, Laura. 2006. *The Magical Self: Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland*. FF Communications 290. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Tarkka, Lotte. 2013. *Songs of the Border People: Genre, Reflexivity, and Performance in Karelian Oral Poetry*. FFC 305. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Tarkka, Lotte. 2016. "The Poetics of Quotation: Proverbial Speech, Entextualization and the Emergence of Oral Poems". Teoksessa: Koski, Kaarina, Frog, and Ulla Savolainen. (toim.), *Genre - Text - Interpretation: Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*, 175–202. Helsinki: Finnish Literature Society, <https://doi.org/10.21435/sff.22>.

Ajankohtaiset

Kuria ja järjestystä vai vapautta ja kaveruutta?

Ranskalainen koulu aineettoman kulttuuriperinnön kenttänä

Lectio praecursoria Turun yliopistossa 19.11.2021

Eeva Salo-Tammivuori

Ranskalaisen demokratian yksi olennainen perusta on valtion järjestämä ilmainen ja tunnustukseton koulu. Peruskouluun pääsevät kaikki Ranskassa asuvat lapset kansallisuuteen, sukupuoleen tai etniseen taustaan katsomatta. (Combes 2013, 12.) Nykyinen koululaitos perustuu osittain Ranskan suuren vallankumouksen vuonna 1789 luomiin ajatuksiin sekä myöhempien, 1800-luvun koululakien periaatteisiin. Ranskassa oppivelvollisuus alkaa vuonna 2019 voimaan tulleen lain mukaan 3-vuotiaana. Tätä ennen oppivelvollisuus alkoi 6-vuotiaana, vaikka suurin osa lapsista menikin kouluun jo aiemmin. Lapset haluttiin saada työskentelemään mahdollisimman varhain, jopa alle 3-vuotiaana, oppimisen ja älykkyyden kanssa. Kouluopetusta annetaan joko valtion julkisessa oppilaitoksessa tai yksityisessä koulussa. (Auduc 2016, 281; *Les grands principes du système éducatif*; *La liberté de l'enseignement*.)

Ranskalainen koulujärjestelmä voi tuntua kovalta ja vaativalta. Oppilailta vaaditaan jo pienenä paljon, eivätkä opettajat kuuntele lapsen selityksiä. Lapsia opetetaan ponnistelemaan ja tulosten eteen on tehtävä työtä. Aloitettu työ on tehtävä loppuun eikä asiasta neuvotella. Koululaiset oppivat pitkäjänteistä työskentelyä ja heidän on myös tehtävä harjoituksia, joista he eivät pidä. Lapset oppivat sietämään pettymyksiä, vaikka opettajien mielestä kaikki vanhemmat eivät tätä enää nykyään kotona opeta. Opettajat sen sijaan ovat periksi antamattomia, eivätkä he yritäkään olla lasten "kavereita". Oppilaille kehittyy hyvä keskittymiskyky ja he ovat työskentelyssään sinnikkäitä.

Ranskalainen äiti kuvailee haastattelussa ranskalaista koulujärjestelmää ja sen eroa suomalaiseen:

Sellainen on meidän systeemimme, me emme ole koulussa pitääksemme hauskaa. Kun lapsemme menevät aamuisin kouluun pienten luokalle, en sano heille: "Hyvää koulupäivää." Sanot heille:

”Työskentele hyvin.” Koska meille koulu on paikka, jossa opitaan. Siellä ei tehdä savitöitä tai muuta sellaista... (Ä12, 2013.)¹

Nämä sanat toistuvat usein ranskalaisen koulun toimintakulttuurista puhuttaessa. Koulussa on tehtävä kovasti töitä. Tämän äidit ovat oppineet jo omilta äideiltään. (Ä11, 2013; Ä12, 2013.) Vanhempien ja opettajien kovat vaatimukset eivät kuitenkaan näytä ranskalaisia lapsia traumatisoivan. Ranskassa on pitkä ja vahva kurin ja rangaistuksen perinne. Kova kuri tuntuu olevan ranskalaisille kollektiivinen kokemus, jonka kaikki ovat kokeneet ja jonka lähes kaikki kestävät. Se opitaan pienenä eikä muuta vaihtoehtoa ole.

Koulun kulttuuriperintöyhteisö

Tutkimukseni keskeisiä käsitteitä ovat kulttuuriperintöyhteisö ja kulttuuriperintöprosessi. Euroopan neuvoston puiteyleissopimus kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä, niin sanottu Faron sopimus vuodelta 2005 ratifioitiin Suomessa vuonna 2017. Sopimuksessa määritellään ensimmäisen kerran *kulttuuriperintöyhteisön* käsite. Se tarkoittaa *niitä ihmisiä, jotka arvostavat tiettyjä kulttuuriperinnön piirteitä, joita he haluavat julkisen toiminnan puitteissa ylläpitää ja välittää tuleville sukupolville.* (Hallituksen esitys HE 87/2017 vp.) Väitöskirjassani tarkoitan kulttuuriperintöyhteisöllä kouluyhteisöä, johon kuuluvat oppilaat, opettajat, avustajat, vanhemmat ja koulutarkastajat. Kun kirjoitan koulusta, kirjoitan nimenomaan koulun kulttuuriperintöyhteisöstä. Laajemmin nähtynä kulttuuriperintöyhteisöön kuuluvat koulun tapauksessa myös valtion kouluviranomaiset. He antavat kouluille muun muassa opetussuunnitelman, jota on noudatettava, vaikka koulun toimijat haluaisivat joskus menetellä toisin. Kouluyhteisö ei siis itse voi kokonaan valita, minkälaista kulttuuriperintöä se haluaa ylläpitää ja välittää. Kouluviranomaisten asettamat vaatimukset on täytettävä. Koulu voi kuitenkin säädellä toimintaansa tietyiltä osin esimerkiksi käytöstapoihin tai kurinpitoon liittyvissä asioissa.

Kulttuuriperintöä ei ole olemassa sellaisenaan valmiina. Tutkimukseni toiseksi keskeiseksi käsitteeksi nouseekin *kulttuuriperintöprosessi*. Kun yksilö tai yhteisö haluaa säilyttää jonkin itselleen tärkeän menneisyyden jäljen, syntyy siitä määrittelyn ja rajanvedon tuloksena kulttuuriperintöä. Tutkijana olen kiinnostunut niistä prosesseista, joiden tuloksena jokin kulttuurin osa tai perinneaines määritellään tärkeäksi ja säilyttämisen arvoiseksi ja vastaavasti joku toinen aines unohtuu tai hävitetään jopa tietoisesti. Yksilöt ja ryhmät tekevät valintoja kulttuuriperinnön säilyttämiseksi oman aikansa lähtökohdista käsin ja sen hetkisiä tarpeitaan ajatellen. (Tuomi-Nikula et al. 2013b, 20.) Kulttuuriperintöprosessia ohjaakin ajatus siitä, miten ja mitä ihmiset arvottavat heitä ympäröivässä aineettomassa ja aineellisessa maailmassa. Kulttuuriperintöprosessissa valitaan representaatiomuoto, jota korostetaan ja painotetaan. Samanaikaisesti häivytetään tai rajataan pois muuta. (Lillbroända-Annala 2014, 27–28, 30.)

Ranskalaisessa koulussa sen toimintakulttuuri on opittua ranskalaista aineetonta perintöä, johon koulun kulttuuriperintöyhteisö samastuu. Se on muun muassa tietoja ja taitoja, koulun juhlia sekä koululaisena ja opettajana olemista. Kouluyhteisö tukee tätä kulttuuriperintöä ja on siirtänyt sitä tietyiltä osin tähän päivään saakka. Jotkut elementit, kuten esimerkiksi

¹ *C'est notre système, nous, on n'est pas à l'école pour s'amuser. Nous... nos enfants vont à l'école en maternelle le matin, je ne leur dis pas : « Bonne école. » Tu leur dis : « Travaille bien. » Parce que pour nous, l'école, c'est un lieu d'apprentissage. C'est n'est pas un lieu pour faire de la poterie ou des machins ...*

käsityön opetus, ovat jääneet pois ja hävinneet. Toiset taas, kuten hyvät käytöstavat, kova kuri ja sinnikäs työskentely, on koettu tärkeiksi ja säilyttämisen arvoisiksi. Syitä tiettyjen elementtien säilymiseen tai niiden häviämiseen voi etsiä muun muassa ranskalaisesta kommunikaatiosta. Siinä lapset omaksuvat kotikasvatuksen kautta hyvän käytöksen perusteet, jota koulu tukee toimintakulttuurillaan. Lähestyn ranskalaisen koulun kommunikaatiota sosiaalipsykologi Geert Hofsteden neljän kulttuurin ulottuvuuden kautta. Tarkastelun kohteena ovat koulukontekstissa muun muassa vallankäyttöön, auktoriteetteihin ja epävarmoihin tilanteisiin suhtautuminen. Pohdin kriittisesti, miten Hofsteden määrittämät kulttuuridimensiot (esim. Hofstede et al. 2010) sopivat ranskalaisen koulun toimintakulttuuriin.

Ranskasta Raumalle

Ranskalainen koulu perustettiin Raumalle vuonna 2005 takaamaan vanhempien työn takia Suomeen tulleiden lasten ranskalaisen koulutuksen jatkuminen tilapäisen ulkomailla asumisen aikana. Raumalle työn takia muuttaneet ranskalaiset muodostivat tiiviin yhteisön, jossa koulu toimi lapsiperheitä yhdistävänä tekijänä. Sen ranskalaiseen traditioon pohjautuva toimintakulttuuri vahvasti ja suojaasi ranskalaisvähemmistön identiteettiä suomalaisessa valtakulttuurissa. Arjen turvana vieraan keskellä oli oma ranskalainen koti, koulu ja kulttuuri. Perheet olivat tulleet Suomeen vapaaehtoisesti työn takia. Oleskelu Suomessa oli alun perin suunniteltu määräaikaiseksi, joten väliaikaisuus ei vaatinut suomen kielen taitoa tai sopeutumista suomalaiseen elämänmenoon.

Kulttuurin muutos alkaa yksilöiden toiminnan muutoksesta. Näin tapahtui myös Raumalla, kun ensimmäinen perhe siirsi vuonna 2009 lapsensa ranskalaisesta koulusta suomalaiseen peruskouluun. Aloitteen tekijänä koulun vaihtoon oli ranskalainen opettaja. Hän toimi ensimmäisenä koulun kulttuuriperintöyhteisön rikkojana. Opettaja ajatteli lapsen etua, koska näki tämän pitkästävän yhdysluokassa. Hän uskalsi kyseenalaistaa ranskalaisen koulun toimintakulttuuria ja suhtautua avoimesti suomalaiseen koulujärjestelmään. Kun muut ranskalaiset kuuluivat lapsen ja vanhempien hyvistä kokemuksista suomalaisessa peruskoulussa, heräsi kiinnostus laajemminkin oppilaiden siirtymiseen pois raskaaksi koetusta ranskalaisesta koulujärjestelmästä. Tämän prosessin seurauksena siirtyi vuosien 2009 ja 2012 välillä ranskalaisesta koulusta 15 oppilasta suomalaiseen peruskouluun.

Suomalaisesta koulusta saadut positiiviset kokemukset synnyttivät vastakkainasettelua, jossa vanhemmat vertasivat suomalaista koulua ranskalaiseen. Kritiikkiä saivat ranskalaisen koulun raskas opetussuunnitelma ja vähäinen yhteistyö lasten opettajien sekä suomalaisen koulun kanssa. Opettajien epäoikeudenmukaisuus, rangaistusten antaminen ja oppilaiden nöyryyttäminen luokan edessä olivat nyt kritiikin kohteina.

Kansainvälistä lapsen oikeuksien päivää vietetään huomenna 20. marraskuuta. Tämän vuoden teemana on lapsen oikeus hyvään kohteluun. Lapsen oikeuksien viikon tavoitteena kouluissa on lisätä *Lapsen oikeuksien sopimuksen* tuntemista ja sen soveltamista koulun arjessa ja kasvatuskäytännöissä. Jokaisella lapsella on oikeus suojeluun ruumiillista ja henkistä väkivaltaa sekä epäinhimillistä kohtelua vastaan (Lapsen oikeudet). Kriittisessä kulttuuriperintökeskustelussa on pohdittu kulttuuriperinnön yhteensopivuutta perusarvojen kanssa. Tärkeäksi kysymykseksi nousevat ihmisoikeudet, joihin kuuluvat myös lapsen oikeudet. Oikeuttaako se, että kova kasvatusperinne on kulttuuriperintöä, aikuisia toimimaan vastoin lapsen oikeuksia?

Kulttuuriperintödiskurssin keskeiseksi teemaksi tutkimuksessani nousee tutustuminen uuteen koulukulttuuriin, joka murtaa omaa, perinteistä toimijuutta ja ajattelutapaa. Kulttuuriperintöprosessissa joko valitaan, hyväksytään ja jatketaan ranskalaista kouluperintöä tai se hylätään tai sitä rikotaan. Vanhempien alkaessa siirtää lapsiaan suomalaiseen peruskouluun heistä tuli siirtoa ehdottaneen opettajan tapaan kulttuuriperintöyhteisön rikkojia. Kulttuuriperintötoimijuuden näkökulmasta prosessissa oli kyse ranskalaisen kouluperinnön hylkäämisestä. Omaa ranskalaista identiteettiä turvaava koulukulttuuri ei ollut enää tärkeää ja sitä uskallettiin nyt vastustaa.

Täydellisen koulun ystävälliset opettajat?

Ranskalaisten oppilaiden ja heidän vanhempiansa ensimmäiset kokemukset suomalaisesta koulusta olivat positiivisia. Lapsia ja vanhempia kuunneltiin ja suhde suomalaisen koulun opettajiin ja rehtoreihin oli avoin. Vanhemmat kokivat itsensä tasavertaisiksi ja tärkeiksi keskustelukumppaneiksi opettajien kanssa. Jopa meille suomalaisille tuttu tapa saada todistus opettajan ojentamana, oli ranskalaisille uutta ja ihmeellistä. Se osoitti perheiden mielestä, että opettaja arvostaa oppilasta. Yhteydenpito kodin ja koulun välillä oli suomalaisessa koulussa helppoa ja muun muassa mahdollisuus mennä kuuntelemaan oppituntia oli vanhemmille uutta. Ranskassa opettajat eivät voisi kuvitellakaan, että joku vanhemmista istuisi luokan perällä seuraamassa opetusta.

Ranskalaiset oppilaat ovat voineet puhua suomalaisten opettajien kanssa kaikesta mieltä painavasta ja opettajat ovat olleet kannustavia eivätkä pilkkaa oppilaita tai nöyryytä näitä koko luokan edessä. Myös rehtorit ovat saaneet kiitosta niin äideiltä kuin lapsiltakin. Yksi oppilas kuvailee suomalaisia rehtoreita ”laatuihmisiksi” (TPK 2020).

Kasvatustieteen tohtori, professori Aino Pohjanoksa, jonka nimeä kantavassa salissa olemme tänään, kirjoittaa opettajan kyvystä luoda turvallinen suhde lapsiin seuraavaa:

Opettajan ote ei saa olla pakko-ote, vaan turvallinen, sopimuksista kiinnipitävä ja ymmärtävä. Lapsen tulee tietää, mitä hän saa tehdä ja mitä ei. Yhteiset pelisäännöt selvitetään niin, että jokainen ne ymmärtää. (Pohjanoksa 1980, 46.)

Muun muassa näitä asioita ranskalaiset löysivät suomalaisesta koulusta, joka näyttäytyi heille täydellisenä maailmana. Siellä oppilaiden oli hyvä olla ja opiskella kannustavien opettajien kanssa. Kahdeksan vuoden jälkeen sekä koululaiset että äidit kiittelevät edelleen suomalaisia opettajia ja rehtoreita. Ajan mittaan on kuitenkin ilmennyt myös kritiikkiä koulua kohtaan. Vaikka perheet ovat hylänneet kulttuuriperintöprosessissa perinteisen koulukulttuurinsa, asenteiden tasolla on kuitenkin havaittavissa ranskalaisen, tutun toimintakulttuurin kaipuuta. Suomalaisten opettajien toivottaisiin olevan joissakin tilanteissa tiukempia ja vaativan enemmän. Opettajat ovat rauhoitelleet vanhempien huolta yläkouluikäisen nuoren opiskelumotivaation puuttumisesta ja sanoneet sen kuuluvan tiettyyn ikään. Tämänkaltaisissa tapauksissa oppilaan perustiedot voivat jäädä niin puutteellisiksi, että niitä on myöhemmin vaikea enää paikata. Vaikka vanhemmat kokevat yhdeksi suomalaisen koulun vahvuuksista luottamuksen, oppilaisiin luotetaan toisaalta liikaa ja myös heidän selityksiään uskotaan liian helposti. Oppilaiden hyvinvoinnin sekä kannustamisen pitää olla koulun toiminnan keskiössä. Tämä ei saa kuitenkaan sulkea pois uskallusta vaatia oppilailta tavoitteellista opiskelua ja hyviä käytöstapoja.

Väitöskirjassani en etsi enkä yritä esitellä ehdotonta totuutta ranskalaisesta koulusta, koska ei ole olemassa yhtä totuutta ja yhtä ainoaa oikeaa ranskalaista koulua. Laajan, itse keräämäni aineiston avulla tuon esiin näkökulmia, jotka nousevat esiin koulun arkipäivässä sekä merkityksiä, joita haastateltavani ovat koululle ja sen toiminnalle antaneet. Kun toisen kulttuurin ominaispiirteitä katsoo ulkopuolisena, omista eettisistä lähtökohdista käsin, niitä on usein helppo tuomita. Tutkijana tehtäväni ei ole kuitenkaan arvostella eikä tuomita, vaan pyrkiä mahdollisimman monipuoliseen analyysiin, jonka pohjana on kerätty aineisto. Siitä esiin tulevat näkökohdat on esitettävä rehellisesti, vaikka ne olisivat negatiivisia ranskalaista tai suomalaista koulujärjestelmää kohtaan. Vaikka ranskalaisen koulun opetustilanteet ovat poikenneet suuresti suomalaisesta luokkatyöskentelystä ja tuntuneet kovilta ja jopa liian vaativilta, on ranskalaisen koulun toimintakulttuurissa paljon hyviä elementtejä. Niitä toivoisi suomalaisenkin koulun omaksuvan.

Etnografista tutkimusta tekevä antropologi pyrkii yleensä tekemään vieraasta tuttua. Kouluetnografi vastaavasti yrittää nähdä tutun asian uusin silmin. Koulu on meille entuudestaan tuttu paikka, olemmehan kaikki olleet aiemmin oppilaita. Koulussa tutkijan täytyykin lähestyä sen toimintakulttuuria kriittisesti ja pyrkiä tunnistamaan ja kyseenalaistamaan itsestään selviä, omia olettamuksiaan koulusta. (Gordon et al. 2007, 43–44; ks. myös: Delamont et al. 1995.) Ranskalaisessa koulussa asemani on kaksijakoinen: olen toisaalta koulun työntekijä ja kuulun sisäpiiriin. Tutkimuksessani on näin ollen myös autoetnografinen ulottuvuus. Samalla olen kuitenkin myös ulkopuolinen tutkija. Tutkijana olen halunnut olla utelias ja oppia sekä kokea uutta. Kuten ranskalainen etnologgi Patrick Boumard toteaa, *tutkimus on seikkailu, joka vie tutkijan mukanaan* (Boumard 2011, 19, 223).²

Salo-Tammivuori, Eeva 2021. Kuria ja järjestystä. Ranskalainen koulu aineettoman kulttuuriperinnön kenttänä. Annales Universitatis Turkuensis B561. Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8647-7>

Tutkimusaineisto

Ranskalaisten äitien haastattelut vuonna 2013 (Ä11; Ä12). Haastattelija Eeva Salo-Tammivuori.
TPK, tutkimuspäiväkirja.

Aineistot ovat kirjoittajan hallussa.

² *La recherche est une aventure qui embarque le chercheur.*

Kirjallisuus

- Auduc, Jean-Louis 2016. *Le système éducatif français aujourd'hui. De la maternelle à la terminale*. Hachette éducation.
- Boumard, Patrick 2011. *Des ethnologues à l'école*. Téraèdre.
- Combes, Jean 2013. *Histoire de l'école primaire en France*. De Borée.
- Gordon, Tuula, Pirkko Hynninen, Elina Lahelma, Tuija Metso, Tarja Palmu ja Tarja Tolonen 2007. "Koulun arkea tutkimassa. Kokemuksia kollektiivisesta etnografiasta." Teoksessa *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Toimittaneet Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma ja Tarja Tolonen, 41–64. Tampere: Vastapaino.
- Hallituksen esitys HE 87/2017 vp <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_87+2017.aspx> luettu 12.12.2019.
- Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede ja Michael Minkov 2010. *Cultures et organisations. Comprendre nos programmations mentales*. 3e édition. Paris: Pearson Education France.
- La liberté de l'enseignement <<https://www.education.gouv.fr/les-grands-principes-du-systeme-educatif-9842>> luettu 18.9.2020.
- Lapsen oikeudet <<https://www.lapsenoikeudet.fi/lapsen-oikeuksien-paiva-ja-viikko/>>; <<https://www.lapsenoikeudet.fi/kampanja/lapsenoikeuksienviikko/kouluille/>>; <<https://www.lapsenoikeudet.fi/kampanja/lapsenoikeuksienviikko/yleista/teemat/>>, luettu 11.11.2021.
- Les grands principes du système éducatif <<http://www.education.gouv.fr/cid162/les-grands-principes.html>> luettu 9.2.2018.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2014. "Kulttuuriperintö prosessina ja arvottamisen välineenä." Teoksessa *Muuttuva kulttuuriperintö*. Toimittaneet Tytti Steel, Arja Turunen, Sanna Lillbroända-Annala ja Maija Santikko, 19–40. Ethnos-toimite 16.
- Pohjanoksa, Aino 1980. *Luovuus varhaiskasvatuksessa*. Rauman opettajankoulutuslaitoksen julkaisuja: Sarja A 4.
- Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura 2013b. "Kulttuuriperintökysymysten jäljillä." Teoksessa *Mitä on kulttuuriperintö?* Toimittaneet Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää ja Aura Kivilaakso, 12–27. Tietolipas 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Filosofian tohtori Eeva Salo-Tammivuori työskentelee yksityisessä ranskalaisessa koulussa Raumalla.

Ajankohtaiset

Affektiivisiä kohtaamisia arkistoaineiston välityksellä

Aunuksenkarjalaiset itkuvirret tekstin, musiikin ja tunteen kokonaisuutena

Lectio praecursoria Helsingin yliopistossa 22.1.2022

Viliina Silvonen

Haluan esitellä teille erään henkilön. Hän on Jeudokia Fedorovna Sofronova, alkujaan Riipuskalasta kotoisin oleva vuonna 1908 syntynyt karjalaisnainen ja itkijä. Vaikka emme ole koskaan vaihtaneet sanaakaan tai edes tavanneet, koen, että olen kohdannut hänet. Hän tuli ensimmäisen kerran vastaan noin kymmenen vuotta sitten *Ahavatuulien armoilla* -itkuvirsikokoelman (Koponen & Torikka 1999) sivuilla ja sittemmin Suomen kielen nauhoitearkiston äänitteillä. Ikimuistoisin kohtaamiseni hänen kanssaan oli kuitenkin Petroskoissa syksyllä 2018. Olin tuolloin arkistomatalla itselleni entuudestaan vieraassa kaupungissa, ja kun arkistolla kuulokkeissani tuttu ääni tokaisi napakkaan sävyyn haastattelijoille jotakin, lämmin hymy täytti minut – teki mieli tervehtiä vanhaa tuttavaa.

Jeudokia Fedorovna Sofronova (s. 15.8.1908) tyttärensä ja tämän pojan kanssa kotonaan Aunuksessa 27.7.1968. Kuva: Pertti Virtaranta. SKS KRA VRTAM 1968:266.

Väitöstutkimukseni aikana olen oppinut tunnistamaan Jeudokia Fedorovnan äänen, tavan esittää itkuvirsiä ja jopa joitakin luonteenpiirteitä, jotka paljastuvat arkistoäänitteille tallennetuista keskusteluista. Myös apeus arkistoäänitteillä on tehnyt hänestä minulle tutun – olemme tavallaan jakaneet tunteellisesti virittyneen hetken vaikkakin eri tilanteissa.

Apeus, karjalaksi *apevus/abevus, apie/abie*, on itkuvirsien ominainen tunne, joka pitää sisällään surua, haikeutta, kurjuutta ja läheisyyden lämpöä. Apeutuminen on puolestaan itkijän tähän tunteeseen vaipumista, apeuden yltymistä hänen äänellä itkiessään. Karjalaisten itkijöiden yhteisössä hyvänä itkijänä on pidetty sellaista, joka äänellä itkiesään apeutuu ja saa itkuvirrellään myös muut

paikalla olivat kyyneliin. Väitöstutkimuksessani olen tarkastellut tätä tunteen välittymistä ja itkijän apeutumista – itkuvirsien affektiivista tehoa – sekä sitä, miten affektiivinen teho voi tavoittaa myös minut ja muut arkistoäänitteiden kuulijat.

Itkuvirsiperinne

Kiinnostuin itkuvirsistä eli itkuista jo folkloristiikan opintojeni ensimmäisenä syksynä. Itkussa yhdistyi musiikki, melankolisuus, vaikeaselkoisuudellaan viehättävät metaforiset tekstit ja naisten näkökulmasta kuvastuva elämä menneisyyden karjalaisessa yhteisössä.

Hyvin yleisesti määriteltynä itkuvirret ovat tunteita, etenkin surua ilmaisevaa, useimmiten rituaaleissa esitettyä suullisesti välittyvää, muistinvaraista perinnettä. Ilmaisun suunnasta itkuvirret voisi määritellä tekstin, sävelmän ja tunteen esitystilanteessa syntyväksi kokonaisuudeksi.

Itkuvirsiperinne tunnetaan ympäri maailmaa, mutta eri kulttuureissa käytännöt poikkeavat toisistaan. Karjalaisesta itkuperinteestä on tutkimuksessa tunnistettu neljä ilmaisu- ja esitystavoiltaan hieman toisistaan eroavaa aluetta: Viena, Seesjärvi, Aunus sekä Moskovan liepeillä sijaitseva Tver. Tutkimuksessani olen keskittynyt Aunuksen Karjalan alueen itkupe-rinteeseen, johon luetaan kuuluvaksi myös Raja- ja Laatokan Karjalan itkut. Tutkimukseni itkuvirsiaineistoon kuuluu noin 460 vuosina 1905–2001 äänitteille tallennettua itkuvirttä.

Alueellisten erojen lisäksi perinne on muuttunut sitä ympäröivän maailman muutosten mukana. Tällainen muuttuminen on ehto perinteen elämiselle ja säilymiselle – niin sanotusti museoon säilöttyinä perinteestä tulee menneisyyden objekti, johon jähmetetään määritelmillä jokin tietty muoto, ja samalla se erotetaan kaikesta siitä elävästä perinteestä, jota on sovitettu kulloisenkin tilanteen tarpeisiin. Tutkimuksen pätevyys ja luotettavuuden vuoksi tästä perinteen jatkumosta on kuitenkin rajattava tarkasteltavaksi jokin tietty muoto, sillä liian moninainen, eri kulttuuristen kontekstien perinne, voi vinouttaa tutkimustuloksia, kun kyseessä ei ole vertaileva tutkimus.

Tutkimukseni kohdistuu menneisyydessä vallinneeseen itkuperinteen muotoon. Sellaiseen perinteeseen, joka oli yhteisön yleisesti tuntema ja käyttämä, joka omaksuttiin ja opittiin osana omaa elinpiiriä, jolla oli tiettyjä kulttuurisia merkityksiä ja joka heijasti tiettyjä käsityksiä maailmasta. Esimerkiksi perinteisten myyttisten käsitysten mukaan itkuvirret olivat puhetta *tuonilmaisiin* edesmenneille läheisille, *syntysille* ja *spuassusille*. Tällaisena karjalaista itkuperinnettä ei tiettävästi enää tunneta. Vaikka olen keskittynyt tutkimaan yhtä sosiokulttuurisesti ja tietysin esityspiirtein rajattua perinteen muotoa, en arvota sitä oikeammaksi, paremmaksi tai aidommaksi kuin muut itkuperinteen muodot.

Olen analysoinut karjalaista itkuvirsiperinnettä luonteeltaan rituaalisena, tiettyjä myyttisiä käsityksiä kantavana suullisena, muistinvaraisena perinteenä. Karjalassa hautajais- ja häirituaalit ovat olleet keskeinen – ja mahdollisesti alkuperäinen – äänellä itkemisen konteksti, mutta itkijät ovat äänellä itkeneet myös muulloin kuin rituaaleissa, siksi kuvailen perinnettä luonteeltaan rituaaliseksi. Perinteen luonnetta voisi kuvailla myös myyttiseksi. Myyttisellä luonteella tarkoitan sitä, miten itkuvirret ilmentävät, välittävät, ylläpitävät ja tuottavat käsityksiä maailmasta ja sen järjestyksestä. Myyttisyys liittyy myös perinteen vaikuttavuuteen,

äänellä itkemisen affektiiviseen tehoon ja siihen, että performansseissa rituaaliset funktiot todentuvat.

Itkuvirret eivät ole ulkomuistista toistettavia valmiita tuotoksia vaan esitystilanteessa perinteen mallien rajoissa improvisatorisesti laadittuja kokonaisuuksia. Vaikka itkuvirsien esittämistä voi kuvailla laulamiseksi, aineistoni itkijöille itkuvirret eivät hahmottuneet laulamisenä, vaan itkuvirret olivat oma erillinen kulttuurinen käytäntönsä. Itkijät eivät laulaneet itkuvirsiä, he äänellä itkivät.

Kuunnellaan kaksi katkelmaa Juedokia Fedorovna Sofronovan vuonna 1968 esittämästä itkusta (SKNA 7592.3).

katšos tullaa vualijažen kandomuad nämmil päiväzil ga kai n_ol_i n_ossooboit priglašeniad luajittu kai n_ol_i kuldažii sruunažii myä sanažed soitettu petšalnoit telegruammažed annettu a vai – –

– – k_ei tule kalliš hyväžen’i senilmažil tuamidorogažil vastah g_ei rubie kyvelmäšty n_akkua kyzymäh vie viärehtynnyäz vereksed i viestižed konzu – –

Yleisesti karjalaisten itkuvirsien ominaispiirteisiin kuuluvat hyvin metaforinen, puhekielestä poikkeava itkukieli, säännöllisen runomitan puuttuminen, tekstin ja muun ilmaisun toisteisuus, yleisilmeeltään laskevalinjainen sävelmä, tunteen ilmentäminen ja ilmeneminen sekä esityksen affektiivisuus. Tästä muodostuu omalaatuinen kokonaisuus, jota on tutkimushistoriassa pidetty yhtäältä vaikeaselkoisena ja outona, mutta toisaalta myös ihailtu samoista syistä. Outouden ja ihailun sekoittuminen – länsimaisesta sivistyneistön kulttuurista katsova, eksotisoivakin sävy – leimaa etenkin vanhimpia itkuvirsitutkimuksia. Uudemmassa tutkimuksessa on pyritty tarkastelemaan itkuvirsiä itkijöiden kulttuuripiirin käsitysten kautta. Tällainen ymmärtävä lähestymistapa on myös omien tulkintojeni taustana.

Kuva: Pertti Virtaranta, *Ahavatuulien armoilla* (Koponen & Torikka 1999, 16).

Itkuvirsien tunteikkaus on läsnä läpi karjalaisten ja muiden itämerensuomalaisten itkuperinteiden tutkimushistorian, mutta tutkimus on painottunut tekstuaalisiin näkökulmiin sekä perinteen ja rituaalien etnografiseen kuvailuun. Tutkimukseni täydentääkin aiempaa itkuvirsitutkimusta etenkin tunteiden ja affektiivisuuden näkökulmin, jolloin folkloristinen, kontekstualisoiva, poeettisesti rakentuvia merkityksiä erittelevä analyysitapa täydentyy ruumiillisuudella ja kokemuksellisuudella. Tutkimukseni tuo uutta tietoa myös musiikin ja tekstin rakenteiden keskinäisestä suhteesta sekä itkuvirren kompositiosta.

Arkistoäänitteille tallentuneiden itkuesitysten kirjo

Jo tutkimukseni alkuvaiheessa törmäsin itkuvirsien ja äänellä itkemisen määrittelemisen ongelmaan. Äänitteille tallennettu itkuvirsien kirjo ulottuu sanelluista ja ikään kuin läpi laulettuun oloisiin esityksistä aina riipivän apeisiin äänellä itkettyihin esityksiin. Moninaisen aineiston äärellä varsinaisen tutkimusaineiston rajaamisesta tuli hyvin analyttistä toimintaa. Aiemman tutkimuksen ja aineistoni valossa tulkitsen, että ensisijaisena, rituaalisesti tehokkaana äänellä itkemisenä on pidetty esityksiä, joissa yhdistyvät perinteitä noudattava tekstuaalinen, musiikillinen ja tunteellinen ilmaisu. Koko aineistosta rajasin varsinaiseen itkuvirsianalyyysiin sävelmälliset itkuvirsiesitykset. Tunteen osalta en tehnyt erityistä rajausta, vaan tunteiden ilmenemisen moninaisuus on yksi tutkimuskohteestani.

Moninainen aineisto sai minut pohtimaan, mitkä tekijät vaikuttavat vaihtelevaan tunteikuuteen ja mitä tällainen vaihtelevuus tarkoittaa. Lisäksi vaihtelevat esitystavat ovat saaneet minut pohtimaan sitä, onko itkuvirren esittämisellä ja äänellä itkemisellä eroa. Kysymys jää lopulta avoimeksi, mutta sen pohtiminen on auttanut ymmärtämään aineiston moninaisuutta. Itkijät ovat käyttäneet äänellä itkemisen taitoaan joustavasti erilaisissa tilanteissa niin tutkimushaastattelussa kuin rituaaleissakin ja laatinet kulloinkin sopivaksi katsomansa esityksen.

Vaihtelevan aineiston äärellä tutkimushistorian käytäntöjen ja aiempien tutkimusten määritelmien kriittinen tarkastelu nousivat keskeiseksi osaksi tutkimustani. Kaikkiaan tutkimuseettiset näkökulmat ovat olleet tärkeitä tutkimusprosessissani, ne liittyvät niin metodologiaan, aineistoon ja arkistointikäytäntöihin kuin omaan paikantumiseeni aineiston tulkitsijana.

Tutkimukseni yhtenä tavoitteena ja metodologisena ihanteena olen pitänyt ymmärtävää tieteidenvälisyyttä, sellaista monialaisuutta, jossa eri näkökulmat eivät automaattisesti sulje toisiaan pois, vaan erilaisia selitysmalleja pyritään tarkastelemaan myös toisiaan täydentävinä.

Tulkintojen lähtökohdat

Tutkimukseni ymmärtämiseksi on olennaista hahmottaa kaksi yleistä lähtökohtaa. Ensinnäkin: Tarkastelen itkuvirsiä ja äänellä itkemistä performanssina ja affektiivisena käytäntönä. Performanssi viittaa pelkkää esitystä tai esittämistä laajempaan kokonaisuuteen. Performanssi on esittämisen ja ilmaisutapojen, osallistujien eli esittäjän ja vastaanottajien sekä sosiaalisten ja kulttuuristen merkitysten kokonaisuus, joka muodostuu kussakin esitystilanteessa. Perinteiset ilmaisu- ja esitystavat luovat performanssille tulkintoja ohjaavan kehyksen. Itkuvirsiperformanssiin liittyy myös formulaisuus. Formulaisuus on kiteytynyttä ilmaisua ja esityskerrasta toiseen toistuvia sisältöjä. Se liittyy sekä itkuvirren tuottamiseen esitystilanteessa että perinteen viittauksellisuuteen, performanssiin kiinnittyviin jaettuihin konnotatiivisiin merkityksiin, arvoihin ja tunteisiin. Käytäntöteoria laajentaa näkökulmaa ja tuo tarkasteltavaksi performanssia vahvemmin myös toiminnan ruumiillisuuden ja psykologiset aspektit. Affektiivisen käytännön käsite kokoaa yhteen sosiaalisia, kulttuurisia ja neuropsykologisia tulkintoja ja näkökulmia tunteesta. Tutkimuksessani itkuvirsien tunne hahmottuu näiden kaikkien näkökulmien kautta.

Toisena lähtökohtana, on tärkeää hahmottaa se, mihin tutkimukseni kohdistuu. Tutkimuksessani on tavallaan kaksi eri tasoa. Yhtäältä tutkin menneisyyden karjalaisten itkijöiden yhteisön performansseja, käsityksiä ja merkityksiä – äänellä itkemisen käytäntöä. Toisaalta tutkimukseni on arkistoaineiston analyysia nykyhetkessä, ja siten läsnä ovat tutkimushistoria, tallennukseen ja arkistointiin liittyneet prosessit sekä osallisuuteni tulkintoja tekevänä kuuntelijana – kysymykset siitä, mitä ja miten voin tällaisen aineiston kautta saada selville menneestä.

Formulaisesta kompositiosta affektiiviseen tehoon

Tutkimuksen alussa kiinnostukseni painottui itkuvirren laatimiseen esitystilanteessa, erityisesti tekstin ja musiikin suhteeseen sekä formulaisuuteen. Tutkimukseni mukaan itkuvirren teksti- ja musiikkisäkeet vastaavat pituudeltaan useimmiten toisiaan, mutta suoraa kiinteää yhteyttä teksti- ja sävelmäsäkeiden välillä ei ole. Itkijän apeutuminen vaikuttaa yleisen ilmaisan lisäksi myös tekstin ja musiikin rakenteisiin.

Aineiston äärellä kiinnostukseni hivuttui painokkaammin tunteisiin ja itkuvirsien affektiiviseen tehoon. Tästä alkoi tunne- ja affektiteorioihin ja -tutkimuksiin tutustuminen, niiden pohtiminen sekä sovittaminen yhteen aineistossa havaitsemiä ilmiöiden kanssa. Laajaksi tutkimuskysymykseksi muotoutuikin: mitä ja minkälaisia ilmiöitä tunteet ovat itkuvirsissä sekä miten tunteet ilmenevät ja välittyvät itkuvirsiperformansseissa?

Ymmärrän tunteet moninaisina ilmiöinä – en siis yksittäisenä nimettävissä olevana tunnekokemuksena kuten suru tai ilo. Ajattelen tunteen kokonaisuutena, jossa vaikuttavat sosiaaliset, kulttuuriset, psykologiset, biologiset ja fysiologiset tekijät. Käytän tunnetta yleisenä käsitteenä viittaamaan tähän ilmiökokonaisuuteen. Sen rinnalla käytän täsmällisemmin rajattuja käsitteitä kuten tunnekokemus ja tunneilmaisuus. Tunteen lisäksi tärkeä käsite on affektiivisuus. Määrittelen affektiivisuuden tunteelliseksi vaikuttumiseksi, välittymiseksi, intensiteetiksi ja liikuttumiseksi. Affektiivisuus ei ole tunteesta erillistä, mutta se kääntää huomion tunteita kokevasta subjektista kokemuksen synnyttäviin tekijöihin. Tällainen affektiivisuus on jotakin kokijan ja häntä ympäröivän sosiaalisen ja aineellisen todellisuuden välillä tapahtuvaa, mutta ei kuitenkaan kokijasta irrallista.

Tutkimukseni osoittaa, että itkuvirsissä tunne on koettua, esitettyä ja välittyvää, ja että nämä kietoutuvat yhteen performanssissa. Tunne ilmenee monella esityksen tasolla. Tekstin, kielen ja musiikin lisäksi tunnetta ilmennetään erilaisin itkemiseen liittyvin äänin kuten nyhkytyksin ja muin äänenpiirtein, joita olen nimittänyt tunteen tunnuksiksi. Myös liikkeet liittyvät tunteisiin, mutta niihin en ääniteaineistosta pääse käsiksi.

Itkuvirressä samat tekijät, jotka ilmentävät tunnetta, myös tuottavat ja luovat sitä. Äänitteillä itkijä ei välttämättä ole itkuvirttä alkaessaan kovin apea, vaikka monet itkijät ovat todenneet, että täytyy olla oikealla mielellä, jotta voi äänellä itkeä. Äänellä itkettäessä itkijän tunnetila kuitenkin useimmiten yltyy. Itkijän apeutuminen on monisyinen kokonaisuus, jossa vaikuttavat muun muassa konteksti ja myyttiset käsitykset, odotukset ja perinteen tuntemus sekä tunteen esittäminen.

Analysoidessani itkuvirsiä, olen erotellut toisistaan jäljitellyn ja koetusta kumpuavan tunteen ilmenemisen. Nämä ovat molemmat itkuvirsigenreen kuuluvia, sosiokulttuurisesti

omaksuttuja ominaisuuksia. Jäljitely ja koettu ei siis viittaa siihen, että toinen olisi itsestään selvästi toista oikeampi. Äänellä itkettäessä nämä limittyvät ja sekoittuvat itkijän tunnetilan kohotessa. Lisäksi tunteen jäljittelyllä voi olla itkijän tunnekokemusta yllyttävä performatiivinen vaikutus.

Tunteen välittymistä ja itkijän apeutumista olen jäsentänyt affektiivisen kehän käsitteellä. Viittaan affektiivisellä kehällä itkuvirsiperformanssissa muodostuviin eri tavoin affektiivisiin ilmiöihin ja suhteisiin. Äänellä itkettäessä affektiivisia kehiä muodostuu itkijä, yleisön, itkuvirren ja perinteisten myyttisten käsitysten mukaisen tuonpuoleisen välille. Näiden risteävien, yhtäaikaisten kehien kokonaisuus hahmottuu affektiivisena sommitelmana, jonka eri osat vaikuttavat toisiinsa ja vaikuttavat toisistaan ja näin syntyy tunnekokemuksia.

Kuuntelukokemus analyysivälineenä

Yksi tutkimukseni kokonaisuuden kannalta keskeinen kysymys on ollut se, miten tutkia ja analysoida itkijän apeutumista, jonka voi selvästi havaita arkistoäänitteillä, mutta joka ei ole helposti jäljitettävissä, ei välttämättä havaittavissa minään tietynä yksittäisenä elementtinä esityksessä. Arkistoäänitteellä itkijän apeutuminen voi kuulua selkeänä tunteen ryöpsähtämisenä, mutta yhtä hyvin se voi hiipiä hiljaa ja vallata alaa huomaamatta. Jäljitely ja koetusta kumpuava tunteen ilmeneminen perustuvat samoihin tunteen tunnuksiin. Pelkän kuuloaistin varassa niitä on vaikea erottaa toisistaan. Koska olen kiinnostunut nimenomaan siitä, miten itkujen affektiivinen teho välittyy ihmiseltä toiselle, en ole etsinyt vastausta tietokoneavusteisin menetelmin. Kuulonvaraisen äänen analyysin pariin olen hyödyntänyt empaattista kuuntelua, eli kuunnellessani itkuvirttä, olen kääntänyt huomion itkuvirrestä ja kuulemastani äänestä itseeni, kokevaan ruumiiseeni, ja havainnoinut, mitä kuuntelu saa minussa aikaan. Itkuvirsi ei ole oikeastaan herättänyt minussa selviä tunteita, vaan välittyvä affektiivinen teho on vetänyt minua tiiviimmin kuuntelemaan ja olemaan läsnä.

Tunne- ja affektinäkökulman ja erityisesti tämän osallistuvan kuuntelumenetelmän kautta tutkimukseeni tuli jo mainitsemani toinen tutkimuskohteen taso, eli miten minä arkistoäänitteen kuuntelijana olen osallinen tutkimassani kokonaisuudessa.

Kuunnellessani itkuvirttä arkistoäänitteeltä syntyy yhdenlainen affektiivinen kehä minun ja esitetyn itkuvirren välille: itkuvirsiesityksen affektiivinen teho voi tavoittaa minut ja minulla on ennakkotietoihini perustuvia odotuksia itkuvirrestä ja perinteestä. Lisäksi arkistoäänitteiden itkuvirsien välityksellä pääsen tekemään tulkintoja menneisyyden käytännöistä. Teke mieni tulkintojen taustalla on vahva tutkimuksen kasvattama kulttuurinen kompetenssi – ymmärrys siitä, mistä voi olla kyse.

Lopuksi

Olen tutkimuksessani syventynyt siihen, mitä itkuvirsiperinne on ollut jokseenkin esimodernissa karjalaisten itkijöiden yhteisössä. Väitöskirjani kolme tutkimusartikkelia katsovat aineistoni itkuvirsistä erilaisin näkökulmin. Kun näiden osatutkimusten näkökulmat tuo yhteen ja tarkastelee tuloksia ristikkäin ja toistensa valossa, syntyy rikas kokonaiskuva itkuvirsien tunteista ja äänellä itkemisen affektiivisuudesta.

Itkuvirsiperformanssi on esittämiskäytäntöjen ja osallistujien sekä sosiokulttuuristen merkitysten kokonaisuus, joka muodostaa tilan itkijän apeutumiselle ja kuulijoiden liikuttamiselle. Performanssi toimii kontekstina itkuvirren tunteille ja affektiivisuudelle. Samalla se on tunteiden ja affektiivisuuden väline. Kompositio taas on se ilmaisullinen kehys, jossa tunteen ilmenevät, ja formulaisuus kantaa muiden perinteen konnotatiivisten merkitysten mukana tunteita. Kokonaisuutena performanssi on tunteet ja affektiivisuuden mahdollistava tapahtuma.

Tunteet ja affektiivisuus kehkeytyvät performanssin eri osatekijöiden välisissä vaikuttamisen ja vaikuttumisen suhteissa ja nousevat perinteeseen kiinnittyneistä merkityksistä ja odotuksista. Kaikkiaan äänellä itkeminen on affektiivinen käytäntö, jossa sosiaaliset, kulttuuriset ja psykofysiologiset sekä henkilökohtaiset ja yhteisölliset tekijät yhdistyvät synnyttäen merkityksiä ja tunteita.

Väitöstutkimuksessani olen päässyt arkistoäänitteiden välityksellä mukaan menneisyyden itkuvirsiperformansseihin hiljaisena vastaanottajana. Kuunnellessani olen kokenut, kohdannut ja oppinut.

Viliina, Silvonen. 2022. *Apeus arkistoäänitteellä. Äänellä itkeminen performanssina ja affektiivisena käytäntönä Aunuksen Karjalassa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7818-3>

Lähteet

- Koponen, Raija & Marja Torikka (toim.). 1999. Ahavatuulien armoilla. Itkuvirsiä Aunukselta. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- SKNA 75912.3. Jeudokia Fedorovna Sofronova. Riipuskala, 1968. Nauhoittaja: Pertti Virtaranta ja tutkimusryhmä. Suomen kielen nauhoitearkisto, Kotimaisten kielten keskus.
- SKS KRA VRTAM 1968:266. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma.

Filosofian tohtori Viliina Silvonen työskentelee tutkijatohtorina Itä-Suomen yliopistossa Koneen Säätiön rahoittamassa Kyynelkanavat-hankkeessa, joka tarkastelee itkuvirsiperinnettä nyky-Suomessa tieteen ja taiteen keinoin.

Seksiä metsänhaltijan kanssa?

Harjunen, Catarina. 2020. *Att dansa med de(t) skeva: Erotiska möten mellan människa och väsen i finlandssvenska folksägner*. Åbo: Åbo Akademi University Press. 230 sivua. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-968-0>

Pasi Enges

Catarina Harjusen folkloristiikan alaan kuuluvan väitöskäytännön tutkimuksen aineisto koostuu vanhoista uskomustarinamuistiinpanoista, mutta sen näkökulma ja metodologia ovat vahvasti kiinni nykypäivässä. Lähtökohtina ovat humanistisessa tutkimuksessa tällä hetkellä ajankohtaiset queer-teoria ja posthumanismi, joiden kautta Harjunen analysoi uskomustarinoissa rakentuvaa – mutta toisaalta myös murtuvaa – kuvaa ”normaalista” seksuaalisuudesta ja parisuhteesta. Ruotsin kielen adjektiivi *skev* (vino) ja siitä johdettu substantiivi on tässä työssä valittu korvaamaan kansainvälisen tutkimuksen suosimaa, mutta toisinaan myös ongelmallisena pidettyä *queer*-käsitettä. Tutkimuksen otsikon monikkomuoto *de skeva* viittaa tarinoiden toimijoihin, eroottisina näyttäytyviin uskomusolentoihin ja ihmisiin, jotka kertomuksissa päätyvät sukupuoliseen kanssakäymiseen niiden kanssa. Yksikkömuoto *det skeva* taas viittaa itse ilmiöön, normeja vahvistaviin ja kyseenalaistaviin sukupuoli-, seksuaalisuus- ja parisuhdekäsityksiin, joita tarinoista voi jäljittää ja tulkita. Työtä läpäisee pyrkimys tarinoiden suhteuttamiseen keruuajankohtansa maaseutuyhteisöihin ja niissä vallinneisiin arvo- ja normijärjestelmiin. Historiallisen kontekstin tuntemus antaa avaimia tarinoiden viestin ymmärtämiseen, ja taustoittavaa tutkimuskirjallisuutta onkin hyödynnetty varsin laajasti.

Vanha tutkimuskohde, uusi näkökulma

Erialaisten uskomusolentojen ja niitä koskevan kertomusperinteen tutkimus on ollut keskeisellä sijalla folkloristikassa kautta tieteenalan oppihistorian, ja tutkimusnäkökulmat ovat luonnollisesti vaihdelleet aikojen myötä. Enimmäkseen olentoja ja niitä koskevia kertomuksia on tarkasteltu kansanuskon näkökulmasta, kansanomaisten ontologisten käsitysten ilmauksina. Catarina Harjusen tutkimuksessa uskomisen ja kertomusten todesta ottamisen kysymykset eivät ole keskeisiä. Hän päinvastoin puhuu suoraan tarinoista mielikuvituksen

tuotteina ja kohdistaa huomionsa niiden välittämiin merkityksiin, ei niiden totuusarvoon. Tutkimuksen päätaivoitteet ovat näkyvyyden antaminen tähän asti vähäiselle huomiolle jääneelle suomenruotsalaiselle eroottiselle folklorelle ja ennen kaikkea siitä löytyvän heteronormatiivisuutta kyseenalaistavan aineksen todentaminen. Jälkimmäisen aspektin tekijä toivoo avaavan uusia tapoja tarkastella suomenruotsalaisessa kulttuuriperinnössä välittyviä käsityksiä normaaliudesta. Nimenomaan uskomustarinoiden valitseminen tutkimuskohteeksi on perusteltu hyvin, ja tarinagenre, suomenruotsalaisten tarinoiden keruuhistoria ja niiden tulkintamahdollisuuksiin vaikuttavat reunaehdot on käsitelty riittävän laajasti.

Koska kysymyksessä on korkein akateeminen opinnäyte, siihen kohdistuu tieteellisen sisällön lisäksi myös rakenteeseen ja esitystapaan liittyviä odotuksia. Näihin Harjunen vastaa mielestäni onnistuneesti. Tutkimus koostuu viidestä pääluvusta, joista ensimmäisessä eli johdannossa esitellään tiiviisti työn tavoitteet. Toinen pääluke keskittyy tutkimuksen teoreettiseen viitekehukseen, kolmas puolestaan tutkimusaineiston esittelyyn ja sen lähdekritiikkiin. Analyysi ja sen tulokset sisältyvät neljänteen päälukeeseen, ja viidennessä vedetään yhteen tutkimuksen keskeiset tulokset. Rakenteeltaan työ on siis johdonmukainen, ja tekijä on onnistunut välttämään etupainotteisuuden, joka toisinaan voi seurata turhankin laajasta aiemman tutkimuksen ja teoreettisten lähtökohtien esittelystä. Nyt viiteen temaattiseen alalukuun jaettu analyysi kattaa yli puolet tutkimustekstin kokonaismäärästä, eli tutkimuksen ”pihvi” on kiitettävän mehevä.

On tunnettua, että moniin pohjoismaisiin uskomusolentoihin liittyy eroottinen aspekti, mutta toisaalta yksikään olento ei ole luonteeltaan yksinomaan eroottinen. Myös Harjunen korostaa, että hänen tarkastelun kohteeksi ottamansa olennot ovat ennen kaikkea fyysisiä paikkoja omistavia ja vartioivia haltijoita, joihin yhdistyy monenlaisia kertomusmotiiveja ja jotka vain toisinaan esiintyvät eroottisina toimijoina. Tutkimusaineisto on pääosin koottu Svenska litteratursällskapetin ja Åbo Akademin Cultura-arkiston kokoelmista, ja sitä on täydennetty muutamalla julkaistulla tekstillä. Valintakriteerinä on sisällön eroottisen motiivin lisäksi ollut olennon ja sen kohtaamisen sijoittuminen luonnonympäristöön. Tällä rajauksella ovat analyysin kohteiksi päätyneet eroottisessa roolissa toimivaa vedenhaltijaa, näkkiä, metsänhaltijaa ja peikkaa koskevat tarinat. Rajauksen seurauksena ja myös tutkimusasetelman lähtökohtana on, että olento on useimmissa tapauksissa naispuolinen ja ihmisosapuoli mies.

Tutkimuksen keskeinen käsite on *erotiikka*, jonka tekijä määrittelee laajasti. Hän käyttää nimityksiä ’erotiikan spektri’ ja ’syveneminen’ (*fördjupning*) jatkumosta, joka voi jäädä olennon kohtaamiseen, mutta myös edetä viettelyn ja yhdynnän kautta aina pitkäkestoiseen parisuhteeseen ja jälkeläisten syntymiseen. Tarkastelun lähtökohtana on kulttuuriantropologi Gayle Rubinin esittelemä malli, jossa seksuaalisen toiminnan eri muodot järjestyvät hierarkkisiksi, normaalin ja poikkeavan, hyväksytyyn ja kielletyn väliseksi vastakohtapareiksi. Mallin mukaisesti tarkasteltuna muun muassa luonto tapahtumapaikkana, vakiintuneen parisuhteen puuttuminen osapuolten väliltä, olennon seksuaalinen aktiivisuus sekä ihmisen ja ei-ihmisen intiimi kohtaaminen edustavat kaikki poikkeamia odotuksenmukaisesta, heteronormatiivisesta käyttäytymisestä. Tätä mallia soveltamalla Harjunen pyrkii osoittamaan, miten tarinat rikkovat normaalin ja toivottavana pidettyä tapaamisen, seurustelun, avioitumisen ja perheen perustamisen kaavaa. Hänelle tärkeitä tutkimuksellisia tienviittoja ovat muun muassa Sara Ahmedin kirjoitukset suuntautumisesta (*orientation*) ja Donna Harawayn näkemykset lajienvälisyydestä.

Erotiikan spektri

Tutkimuksen aineistokorpuksen muodostaa yhteensä 116 Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella muistiin pantua tarinaa. Nämä jakautuvat jokseenkin tasan vesi- ja maaolentojen kesken, ja valtaosa tarinoista koskee naispuolista veden- tai metsänhaltijaa. Noin puolessa koko aineistosta kontakti olentoon jää havainnosta tai kommunikaatiosta syntyvän tunnelman tasolle, muissa se etenee viettelyn ja seksin kautta aina pitkäkestoiseen parisuhteeseen ja jälkeläisiin saakka. Aineisto voi vaikuttaa kokonaismäärältään vähäiseltä, etenkin, kun se on analyysiluvuissa näkyvissä ainoastaan valikoituina esimerkkeinä muun jäädessä tekijän ymmärrystä lisänneeksi tausta-aineistoksi. Suppeahkolla aineistolla on kuitenkin myös etunsa, sillä se mahdollistaa yksittäisten tarinoiden syvällisemmän analyysin ja keskusteluttamisen tutkimuskysymysten ja -näkökulmien kanssa. Laajemmalla aineistolla – jos sellainen edes olisi ollut mahdollista koota – olisi tuskin ollut tässä tutkimusasetelmassa merkittävää lisäarvoa.

Analyysiluvun ensimmäiset neljä alalukua on rakennettu erotiikan spektrin eri tasojen mukaisesti ja viidennessä tehdään tuloksista synteesi sekä reflektoidaan edelleen sitä, miltä tarinat ja niiden heteronormatiiviset rakenteet näyttävät posthumanismin ja queer-teorian näkökulmista. Analyysimenetelmänä on käytetty teoreettisen näkökulman viitoittamaa lähilukua ja sen tulosten historiallista ja yhteiskunnallista kontekstualisointia. Läpi analyysin käsittelytapa on jokseenkin sama: ensin esitetään käsiteltävää aihetta kuvaava esimerkkiteksti, joka sitten pilkotaan ja pureskellaan analyttisesti, usein vähäisiltäkin näyttäviin mutta merkitykselliseksi osoittautuviin yksityiskohtiin (sanamuotoihin, ilmauksiin ja motiiveihin) tarttuen.

Ensimmäisessä alaluvussa käsitellään olennon vaikutuspiiriin joutumista ja sen seurauksia kuvaavia tarinoita. Eroottinen suhde alkaa eri aisteihin perustuvista havainnoista ja niihin kytkeytyvistä tunteista. Tarinoissa vaikkapa alastomana hiuksiaan kampaavan, suuret rintansa olkapäidensä yli heittävän vedenhaltijan näkeminen ei herätä kokijassa ainakaan ensisijaisesti seksuaalista mielenkiintoa, vaan pikemminkin levottomuutta ja pelkoa, joskus suorastaan pakokauhua. Eroottiset olennot ovat säännönmukaisesti ihmismäisiä ja voisivat käydä ihmisestä, ellei jokin piirre paljastaisi niiden todellista olemusta. Säädyllisen naisen käytösnormeista poikkeava näyttäytyminen ilki alastomana, silmiinpistävä kauneus, loiste-las, mutta kontekstiin sopimaton pukeutuminen sekä tapauksen sijoittuminen epätavalliseen paikkaan tai ajankohtaan ovat merkkejä siitä, että ei olla tekemisissä oikean ihmisen kanssa. Kauneimmankin naisen helman alta voi pilkistaa metsänhaltijan häntä!

Jo pelkkä näyttäytyminen tai ihmisen lähestyminen ja puhuttelemine ovat osoituksia olentojen aktiivisesta roolista, mutta suorasukainen pyrkimys seksuaaliseen kanssakäymiseen nostaa kontaktin uudelle tasolle. Toisessa alaluvussa analysoidaan tarinoita, joissa ihmisen vastapelurina on reaali maailman sukupuoliroolien ja -odotusten vastaisesti käytäytyvä olento. Osassa tarinoita olennon seksuaalinen aggressio torjutaan, toisissa taas sen viettelykseen langetaan. Myös viettelyä koskevissa tarinoissa ihmisosapuolen reaktiota värittää ensisijaisesti pelko tai vastenmielisyys, ja usein tilanne ratkeaa, kun ihminen pakenee, onnistuu huijaamaan olentoa tai karkottaa sen väkivaltaisesti. Lähentelyn torjuminen on merkki miehen oikeanlaisesta mieheydestä, mutta siihen lankeamisesta voi seurata sekä sosiaalisen että fysiologisen miehuuden menetys. Kiintoisaa on, että tutkimuksen aineistossa ei ole yhtään kuvausta ihmismiehen ja miespuolisen olennon kohtaamisesta, naisen ja naisolennon välisestä sen sijaan on. Näissäkään ei kuvata homoeroottista suhdetta, vaan

pikemminkin feminiinistä solidaarisuutta, mikä tekijän mukaan kuitenkin on tulkittavissa suuntautumiseksi pois patriarkaalista normeista.

Avioliitto tai sen mahdollisuus ovat aiheena yhteensä vain 15 muistiinpanossa, ja Harjunen toteaaakin, että näin suppean ja sisällöllisesti varsin hajanaisen aineiston pohjalta on vaikeata sanoa mitään yleistävää. Kun edellisissä luvuissa yleiskuva on, että ihminen karkottaa ylläluonnollisen seksuaalisen ahdistelijansa, avioliittoa tai sen kaltaista yhteiseloa kuvaavissa tarinoissa olento voi suorastaan pakottaa ihmisen puolisoon. Liiton solmimisen myötä ihminen voi joutua toiseen, usein erilaista aikaa elävään todellisuuteen ja muuttua näkymättömäksi kanssaihmisilleen. Skandinaavisessa ja myös suomenruotsalaisessa perinteessä tunnetaan *vuoreen vienti* (*bergtagning*), jota suunnilleen vastaa suomen *metsänpeitto*. Vuoreen viety voi elää pitkään toisessa maailmassa ja saada olentopuolisonsa kanssa jälkikasvua. Parisuhteessa eläminen voi kuitenkin tapahtua myös ihmisten maailmassa. Harjusen mukaan avioliitto voidaan tulkita olennon kannalta mahdollisuutena esiintyä ihmisen kaltaisena ja tulla hyväksytyksi ihmisenä; tässä suhteessa tarinoissa tavoitellaan reaali maailmassa hyväksytyä ja normaalina pidettyä tapahtumien kulkua. Avioliittoaiheisissa tarinoissa loppu on kuitenkin vain harvoin onnellinen.

Sekasuhteesta syntyneistä jälkeläisistä kerrotaan vain seitsemässä muistiinpanossa, niissäkin enimmäkseen niukasti. Luonnonolentojen aktiivinen pyrkimys saada lapsia ihmisten kanssa rinnastuu Harjusen tulkinnassa niin ikään pyrkimykseen toteuttaa normaaliuden vaatimukset: vasta lasten myötä parisuhteesta tulee perhe. Entisaikojen yhteisöissä esimerkiksi esiaviollisista suhteista tai aviorikoksista syntyneet lapset eivät mahtuneet ainakaan helposti tähän raamiin.

Analyysi osoittaa, että ihmisen ja uskomusolennon eroottista kohtaamista kuvaavat tarina hyvin harvoin vastaavat tosielämässä sosiaalisesti hyväksytyä kaavaa. Toisaalta tuo kaava näyttää myös historiallisessa kontekstissaan olleen enemmän tavoite ja ihanne kuin välttämättä vallitseva asiantila; ”normaali” on aina ollut suhteellinen ja muuttuva käsite. Miksi näitä tarinoita siis on aikanaan kerrottu, ja mikä niiden tehtävä on ollut? Tarinoiden aikalais-kerrontaan ja niiden kertojien näkemyksiin tai ymmärrykseen kertomastaan tekijä ei suoraan ota kantaa. Tarinoiden voi tulkita olleen menneisyyden yhteisöissä tapa käsitellä ”normaalia” ja siitä poikkeavaa käytöstä, mutta eri asia on, kuinka tietoisia ihmiset ovat itse olleet siitä. Ilmiselvästi suuri osa kertomuksista on varoitustarinoita, joilla on osoitettu kiellettyihin suhteisiin ryhtymisen vaarat ja niiden todennäköisesti kohtalokkaat seuraukset. Normatiivisen ideaalin rikkovien kertomusten voi kuitenkin tulkita myös kertovan yhteisönsä normeista poikkeavien ja marginaaliin kuuluvien yksilöiden pyrkimyksistä ja mahdollisuuksista löytää paikkansa ”normaalissa”. Yhden tulkintamahdollisuuden mukaan normista poikkeavia pari- ja perhesuhteita koskevien tarinoiden vähäisyys kertoo siitä, että erilaisuutta ei välttämättä ole pidetty suurena ongelmana, eikä sosiaalisen järjestyksen ylläpitämiseen ole tarvittu sen puolesta propagoivaa kertomusperinnettä.

Harjunen näkee historialliseen aineistoon kohdistuvan tutkimuksensa merkityksen nimenomaan nykyajan perspektiivistä. 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa vallinneilla sukupuoli-, parisuhde- ja perhekäsityksillä on vastineensa omassa ajassamme. ”Normaali” heteroseksuaalinen ydinperhe on vallitseva ideaali, jota kuitenkin haastetaan erilaisin vaihtoehtoin. Osansa tässä on edelleen myös uskomusperinteellä, joka on siirtynyt suullisista tarinoista populaarikulttuurin eri muotoihin. Aikaisemmin tarinoissa, nykyään esimerkiksi

kirjoissa ja elokuvissa esiintyvät olennot ovat ihmisen tapa luoda kuvaa itsestään ja ympäristöstään, ja normeihin alistumisen sijasta sekä vanhoissa että uusissa kertomuksissa puhutaan vapaudesta ja mahdollisuudesta oman elämänsuunnan valintaan.

”Normaalin” normaalius?

Luettuani väitöskirjan jouduin tarkistamaan ennako-odotuksiani. Otsikossa mainitusta erotiikasta puhutaan – ainakin sen kapeassa merkityksessä – suhteellisen vähän ja seksistä vielä vähemmän. Tutkimuksen keskiössä on lopulta erilaisuus, normeista poikkeaminen ja yritykset sopeutua tilanteeseen. Heteronormatiivisuutta kyseenlaistavan aineksen olemassaolo suomenruotsalaisessa folkloressa on todistettu, samoin ”normaalin” käsitteen kytketyminen historialliseen kontekstiin.

Koska tutkimusaineiston tarinoita epätavallisista eroottisista suhteista taustoitetaan ja tulkitaan sekä lainsäädännön, kristillisyyden että kansanomaisen tapakulttuurin kannalta, jään kaipaamaan tutkimuksen lähdekirjallisuudesta erityisesti Sirkku Piispanen väitöskirjaa *Kansanomainen moraali* (2009). Piispanen käsittelee tutkimuksessaan laajasti erilaisia uskomustarinoissa kuvattuja rikoksia ja rikkomuksia ja niiden yliluonnollisia rangaistuksia, ja mukana ovat myös erilaiset tuomittavina pidetyt seksuaalisen käyttäytymisen muodot. (Piispanen 2009, 151–155, 178–180, 256.) Ainakaan nopealla silmäilyllä en tosin löytänyt Piispanen luettelemista rikkomuksista nimenomaan uskomusolentoon sekaantumista ja sen seuraamuksia, mutta sekä temaattisesti että aineistopohjaltaan Piispanen tutkimus on hyvin lähellä Harjusen työtä. Molemmat kiinnostävät huomionsa myös seikkoihin, joista aineisto vaikenee. Käsitteilytavaltaan Harjusen väitöstyö asettuu kiinnostavasti Piispanen tutkimuksen vastapariksi. Kun Piispanen argumentoi kvantitatiivisen analyysin pohjalta ja antaa aineistostaan vain esimerkkejä, Harjunen perustaa koko analyysinsä valikoituihin esimerkkeihin, joiden yksityiskohdista hän ottaa mahdollisimman paljon irti.

Kokonaisuudessaan tutkimus on mielestäni onnistunut kokonaisuus ja ansiokas aluevaltaus. Tutkimusaineiston tulkinnessa on tukeuduttu moniulotteisesti folkloristiseen (erityisesti nais- ja sukupuolentutkimukseen painottuvaan), etnologiseen ja sosiaali- ja oikeushistorialliseen kirjallisuuteen sekä luonnollisesti sukupuolen- ja queer-tutkimukseen. Kirja-arvion kirjoittajana joudun toteamaan asiantuntemukseni etenkin jälkimmäisten osalta rajalliseksi, ja ehkä siksi jotkut esitetyt tulkinnat tuntuvat hieman kaukaa haetuilta. Tekijän ansioksi on luettava, että hän ei esitä argumenttejaan lopullisina totuuksina, vaan monessa kohdin muistuttaa niiden olevan mahdollisia tulkintavaihtoehtoja. Uskomusaiheisen kertomusperinteen tutkijana toivotan tervetulleeksi väitöstyön, joka on uusi osoitus siitä, miten muka loppuun kalutut uskomustarinat tarjoavat jatkuvasti uusia tutkimusmahdollisuuksia, kun niitä tarkastellaan uusista näkökulmista ja uudenslaisin kysymyksin.

Kirjallisuus

Piispanen, Sirkku. 2009. *Kansanomainen moraali: Tutkimus savolaisista ja pohjalaisista uskomustarinoista*. Helsinki: Yliopistopaino. <http://hdl.handle.net/10138/19511>.

FT Pasi Enges on tutkija Turun yliopiston folkloristiikan oppiaineessa.

Kirja-arviot

Käsinkosketeltava lukeminen

Kirjan materiaalisuuden moninaiset ulottuvuudet

Kajander, Anna. 2020. *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. 229 sivua. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5839-0>

Anna Heikkilä

Anna Kajanderin kansatieteen alaan kuuluva väitöstutkimus käsittelee kirjan ja sähkökirjan materiaalisia ulottuvuuksia ja niiden vaikutuksia lukijoiden kokemukseen lukemisesta ja heidän lukuharrastukseensa. Kajanderin tutkimus on etnografinen arkistotutkimus, jonka aineistona on käytetty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Elämäni lukijana* -kirjoituskeruussa vuonna 2014 kerättyä materiaalia.

Lukemisen ja kirjaelämän materiaalisuuksien lähtökohdat

Väitöskirjan tutkimustehtävä määrittyy lukemisen ja kirjan materiaalistien ulottuuksien ympärille. Itse tutkimustehtävä jakautuu kolmeen alaosiin: Kajander selvittää tutkimuksessaan 1) kirjan materiaalisuuden merkityksiä lukijalle, 2) lukutilanteisiin liittyviä kehollisia kokemuksia ja odotuksia sekä 3) lukijoiden suhtautumista digitaalisuuden luomiin uudenlaisiin lukemisen mahdollisuuksiin. Myös tutkimusaineisto luokitellaan kolmeen teemaan, jotka ovat lukija aistivana subjektina, lukeminen kehollisena tekona ja kirja materiaalisena objektina. Kajander asemoi kirjan ensimmäisissä luvuissa tutkimuksensa pääosin suomalaisen kansatieteellisen tutkimuksen kenttään. Kansatiedettä laajemmassa kehyksessä Kajanderin väitöskirja asettuu materialistisen humanistisen tutkimuksen alueelle. Uusmaterialistinen tai materialistinen paradigma on noussut humanistisessa tutkimuksessa suosioon viimeisten 20 vuoden aikana. Sen pääpaino on nimensä mukaisesti materiaalisuudessa, ja erilaiset materiaaliset aktorit, esimerkiksi esineet, nähdään passiivisten artefaktien sijaan aktiivisina toimijoina, joilla on oma, yksilöllinen elämänkaarensa.

Teoreettinen asemoituminen jää väitöskirjan alun teoriapainotteisissa luvuissa hieman ohueksi ja paikalliseksi. Kajander kuitenkin tuo analyysiluvuissa mukaan kattavammin myös kansainvälistä materialistisen humanistisen tutkimuksen teoriaa, ja niinpä väitöskirjan aluksi tehtyä tutkimuksen asemointia suomalaiseen tutkimuskenttään ja vasta analyysin yhteydessä laajempaan kansainväliseen kehykseen voi tiettyssä mielessä pitää johdonmukaisena valintana. Tämän valinnan artikuloiminen ja perusteleminen myös lukijalle olisi ollut paikallaan. Teoreettisten näkökulmien kattavampi käsittely aineiston yhteydessä on joka

tapauksessa tässä tutkimuksessa erittäin hyvin toimiva ratkaisu, sillä näin teoreettinen keskustelu on tiiviissä vuoropuhelussa tutkimuksen aineiston kanssa ja samalla antaa analyysille legitimiin tieteellisen kontekstin.

Väitöskirjan lähdeaineisto on laaja kokoelma erilaisia tekstuaalisia lähteitä: mukana on kattavasti eri alojen tutkimusta ja sen rinnalla taiteellisempaa esseekirjoittamista ja lifestyle-oppaita. Olisin toivonut Kajanderilta hieman tarkempaa kirjoittajien kontekstualisointia viittausten yhteydessä. Nyt väitöskirjassa näitä tiedolliselta anniltaan ja tieteelliseltä legitimitteilään erilaisia lähteitä käsitellään osin sisällöltään samanarvoisina. Sinänsä laaja viitattavien tekstien kirjo elävöittää tekstiä eikä lähtökohtaisesti ole ollenkaan huono asia, mutta lähteiden tarkempi esittely helpottaisi lukijaa ymmärtämään paremmin, mitä Kajander haluaa kullakin viitteellä viestiä.

Etnografinen arkistotutkimus metodologiana

Kajanderin tutkimusaineistona on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2014 toteutetussa *Elämäni lukijana* -kirjoituskeruussa tuotettu aineisto. Kajander esittelee aineiston väitöskirjan alkupuolella hyvin ja perusteellisesti, ja sen käsittely on johdonmukaista läpi tutkimuksen. Olisi tosin ollut perusteltua lisätä keruukutsu väitöskirjan liitteeksi, sillä Kajander viittaa useampaan kertaan siihen, että keruukutsun kysymysten muotoilu ja järjestys ovat todennäköisesti olleen merkityksellisiä sen kannalta, minkälaiset asiat vastauksissa korostuvat. Kysymyksiä ei kuitenkaan kokonaisuudessaan kerrota väitöskirjassa missään kohtaa.

Aineiston analyysimetodiksi Kajander on valinnut etnografisen lähiluvun. Koska tutkimusaineisto on koostettu arkistosta, ei kyse ole etnografiasta perinteisimmässä muodossaan. Etnografia on tyypillisesti ymmärretty tutkimuskentällä tapahtuvaksi havainnoinniksi, jossa tutkija on kiinteässä vuorovaikutuksessa havainnoitavien tutkimuskohteidensa kanssa. Tutkija on aktiivinen osa itse tutkimuskenttää, ja tutkijan position artikulointi on erityisen tärkeää tutkimuksen objektiivisuuden kannalta. Tässä tutkimuksessa kenttä on kuitenkin arkistoaineisto, joten tutkijan vuorovaikutus aineiston kanssa on toisenlaista kuin etnografisessa tutkimuksessa yleensä. Etnografisen arkistotutkimuksen menetelmän tarkka määrittely ei ole helppoa, eikä Kajanderkaan aivan onnistu oman metodologiansa ydintä sanallistamaan tiiviisti ja osuvasti. Kajander pyrkii rakentamaan omanlaistaan osin autoetnografista metodologiaa suhteessa arkistoaineistoonsa: hän reflektoi tutkimuksen aikana aineistosta esiin nousseita teemoja omaan kokemushistoriaansa verraten, ja näin asettaa itsensä keskusteluun tutkimusaineistonsa kanssa. Lukijana minulle jäi hieman epäselväksi tämän tutkijan oman kokemushistoriallisen näkökulman merkitys arkistoaineiston analyysin kannalta. Joka tapauksessa tutkijan position tunnistaminen suhteessa aineistoon on hyvin näkyvässä roolissa, mikä on keskeistä tieteellisen legitimitetin kannalta.

Kajanderin väitöstutkimuksen analyysi jakautuu neljään eri lukuun. Kolmen luvun näkökulma määrittyy materiaalisien objektien perusteella. Nämä näkökulmat ovat kirjahylly, kirja ja sähkökirja. Neljäs analyysiluku käsittelee lukukokemuksia. Jaottelu toimii nähdäkseni hyvin ja auttaa Kajanderia vastaamaan asettamaansa tutkimustehtävään. Kajander lukee aineistoa näiden neljän eri linssin läpi ja asettaa aineistosta esiin nostamia löydöksiä rinnakkain aiemman tutkimuksen kanssa siteeraten samalla laajalla skaalalla eri tutkijoita. Näin hän artikuloi lukemisen materiaalisuuden rakentumista, sen eri ulottuvuuksia ja niiden vaikutuksia lukijoiden lukukokemukseen ja lukemisharrastukseen. Erityisen kiinnostavana pidin

kirjahyllyä käsittelevää lukua, sillä se lähestyi kirjan materiaalsen ulottuvuuden kulttuurista merkitystä kiinnostavalla ja tuoreella tavalla. Luku ei tosin vastaa suoraan Kajanderin tutkimustehtävään, vaikka sen liepeillä onkin, ja ehkä osin tästä syystä lukuun syntyy jossain määrin johdantomainen tunnelma. Muut kolme analyysilukua ovat enemmän sidoksissa toisiinsa, ja niissä käsitelläänkin osin päällekkäisiä asioita. Tämä päällekkäisyys ei sinänsä ole mielestäni ongelma, sillä Kajanderin tapa kirjoittaa analyysia auki on vertaileva. Tiettyjen asioiden toisteisuus tekstissä ei tässä väitöskirjassa ole tekstile haitaksi, sillä toisto korostaa keskeisiä tuloksia aineistosta esittäen niitä samalla hieman uudeltaisesta tulokulmasta. Kajanderin analyysi osoittaa, että kirjan ja sähkökirjan materiaalisuudet ovat kiinteässä yhteydessä niiden tuottamaan lukukokemukseen, eikä tätä lukukokemusta voi kokonaisvaltaisesti analysoida materiaalisista ulottuvuuksistaan irrotettuna.

Lukemisen moniaistiset muodot ja digitaalinen ulottuvuus

Kajander vastaa väitöstutkimuksessaan tutkimustehtävänsä kahteen ensimmäiseen osaan hyvin ja perusteellisesti. Tutkimus piirtää monitahoisen ja moniaistisen kuvan kirjan materiaalisuudesta ja sen vaikutuksesta lukijoiden kokemuksiin ja odotuksiin. Muodostuva kokonaisuus on sisällöllisesti rikas ja saa tutkimuksen lukijan pohtimaan omaa suhdettaan kirjoihin esineinä ja lukemiseen kehollisena tekona. Koska tutkimuskysymykset lopulta osoittautuvat kohtalaisen laajoiksi ja monitahoisiksi, osa analyysin myötä auneista näkökulmista jää pintapuolisesti kuvatuksi. Toisaalta väitöstutkimuksen ansiona voi pitää juuri sen antamaa laajaa yleiskuvaa ja erityisesti sitä, että moninaisten tutkimuksellisten näkökulmien ansiosta tutkimus tuottaa myös monipuolista ymmärrystä aiheesta. Tämän väitöskirjan puitteissa yksittäisiin analyysin kohteena oleviin ja aineistosta nouseviin piirteisiin ei edes ole mahdollista sukeltaa pohjia myöten. Myös kolmanteen asettamaansa tutkimuskysymykseen Kajander onnistuu vastaamaan aineistonsa puitteissa hyvin, mutta tämän kysymyksen kohdalla suurimmaksi ongelmaksi nousee teknologisen kehityksen nopeus ja se, että vuonna 2014 tuotettu arkistoaineisto alkaa olla auttamattomasti vanhentunutta digitaalisen kirjan kulttuuristen ulottuvuuksien kannalta. Sinänsä Kajander kyllä analysoi tutkimusaineistoa ansiokkaasti myös tämän luvun osalta. Tulokset eivät kuitenkaan resonoi nykypäivän lukemisen muotojen kanssa, koska vuonna 2014 elettiin vielä digitaalisen kirjan ja äänikirjan osalta niin alkuvaihetta, että niiden kulutus on ollut marginaalista verrattuna nykyiseen tasoon. Etenkin äänikirjan kohdalla analyysi jää niin ohueksi ja lukemisen ja kuuntelemisen aistimellinen ero kokonaan analysoimatta, että osion olisi voinut jättää tutkimuksesta pois. Aineistosta toki piirtyvät esiin ne esteet, jotka tuolloin ovat olleet merkittävimpiä digitaalisen kirjan suosion lisääntymisen kannalta, mutta kovin relevanttia tämä aineisto ei nykypäivän valossa sähköisten kirjan muotojen tuottamien lukukokemusten kannalta enää ole.

Kajanderin väitöskirjan suurin vahvuus on sen konkretian rikkaudessa: kirjan materiaalisuus on asia, josta lähes jokaisella on omakohtainen kehollinen kokemus, ja näin ollen väitöskirjan sisällön intuitiivinen ymmärtäminen on helppoa ja palkitsevaa. Samalla tutkimus kuitenkin tuo materiaalisuudesta esiin tasoja, jotka voi sitoa yksittäisen lukijan kokemuksia laajempaan kulttuuriseen kehykseen ja näin ollen antaa oman merkityksellisen lisänsä ajankohtaiseen keskusteluun kirjan asemasta 2020-luvun suomalaisessa ja laajemmin länsimmaisessa yhteiskunnassa. Väitöskirja onnistuu myös antamaan hienoja ituja erilaisille uusille kirjan materiaalisuuksien tutkimusaiheille, joihin tulevaisuudessa olisi tärkeä syventyä. Eriyisesti äänikirjan huiman suosion mukanaan tuomia muutoksia tekstuaalisten sisältöjen

vastaanottamiseen olisi kiinnostavaa peilata Kajanderin löytämiä lukemisen materiaalisia ulottuvuuksia vasten.

HuK Anna Heikkilä on kansatieteen maisteriopiskelija Helsingin yliopistossa.

Kirja-arviot

Kaksiosainen kokoelmateos suomensukuisista vähemmistökielistä

Suutari, Pekka (toim.). 2021. *Karjalankieliset rajalla*. Kultaneito XXI. Joensuu: Suomen Kansantietouden tutkijain seura. 297 sivua.

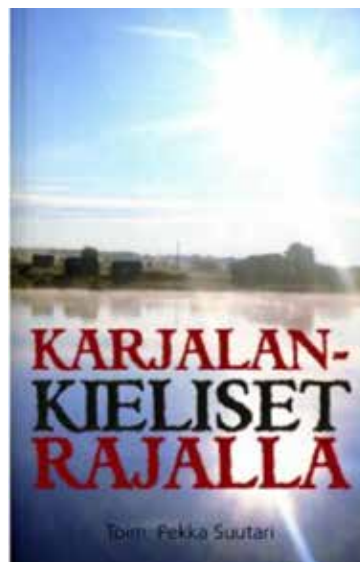
Elina Hytönen-Ng

Karjalankieliset rajalla on vertaisarvioitu kokoelmateos, joka koostuu johdannosta ja kahteen osaan jaetuista yhdeksästä artikkelista. Pekka Suutarin ja Olga Karlovan kirjoittama johdanto avaa koko kirjan teemoja ja antaa mielekkään mutta tiiviin silmäyksen Karjalan ja Vepsän historiaan sekä tämän päivän tilanteeseen. Kirjan lähtökohta on Suutarin ja Karlovan mukaan ”eri tieteenalojen välinen monitieteinen kulttuurintutkimus” (s. 24).

Karjalaisuuden määrittäminen

Ensimmäisen osan avaa Maarit Sirenin artikkeli, joka keskittyy tarkastelemaan Valtimon Rasimäen kylää ja sinne sijoitettua rajakarjalaista siirtoväkeä. Heitä Sireni tarkastelee 1980-luvulla kerätyn kylätutkimusaineiston valossa, jota on täydentänyt itse keräämällään aineistolla. Sireni tekee tätä kautta myös huomioita siitä, miten lähtöpaikkoja on kuvattu siirtokarjalaisten muistitietoon perustuvissa kertomuksissa. Koska 1980-luku ei ollut otollista aikaa siirtokarjalaisten lähtöpaikoista ja niihin liittyvistä tunteista puhumiselle, kertomuksista puuttuvat henkilökohtaisesti merkitykselliset paikat ja maisemat. Arkistoaineisto on näin hyvin linjassa aikakauden yleisesti hyväksytyjen puhe- ja ajattelutapojen kanssa. Nykypäivän asukkaiden kodeista taas puuttuvat entisten kotitalojen kuvastot, ja lähtöpaikat näkyvät lähinnä kylien karttoina tai kirkkojen kuvina eikä rajakarjalaisia näkymiä ole käytössä.

Artikkeliä lukiessani olisin kaivannut kertomuksien lähtöpaikkoja maantieteellisesti selvästä karttasta. Eri kylien nimet, esimerkiksi Kotajärvi, eivät kerro lukijalle paljoakaan, varsinkin kun näitä kyliä ei löydy nykypäivän venäjänkielisistä kartoista. Fyysisen etäisyyden ymmärtäminen Valtimosta olisi selventänyt artikkelin sanomaa ja helpottanut hahmottamista. Karttoja olisin kaivannut myös muutamassa muussa artikkelissa. Tästä huolimatta Sirenin artikkeli avaa mielenkiintoisen näkymän vanhaan siirtokarjalaiseen aineistoon.

Milla Uusitupa käyttää artikkelissaan myöskin vanhaa 1960- ja 1970-luvuilla kerättyä aineistoa. Uusitupa tarkastelee vanhan aineiston valossa, miten karjankieliset siirtokarjalaiset määrittivät omaa äidinkieltään, uskontoaan ja rajakarjalaista taustaansa kielitieteellisissä haastatteluissa. Siirtoväen kielellinen omalaatuisuus jäi Suomessa huomiotta. Evakuointien yhteydessä tämän väestöryhmän muuttoliike vaikutti heitä ympäröivään kulttuuri- ja kieliympäristöön varsin kokonaisvaltaisesti samalla kun vanhat sosiaaliset verkostot pirstaloituivat.

Murrehaastatteluissa näkyy osaltaan myös se, että haastateltavat kokivat oman kielen nimeämistä vaikeaksi. Uusitupa näkee tämän osittain heijastelevan sitä, että karjalan kielellä ei ole ollut omaa statusta ja sen asema on ollut sotien jälkeen heikko. Samaan aikaan kuitenkin haastatteluissa tuotetaan eroa suomen ja rajakarjalaisten oman kielen välille sekä erontekoa siirtokarjalaisten ja paikkakuntalaisten välillä. Uusituvan mukaan tätä vastakkainasettelua ei ole rakennettu ehdoin tahdoin, ja vierauden tunne onkin heijastunut enemmän haastateltavaa ympäröivään fyysiseen paikkaan, jossa erot ovat olleet helpommin lähestyttäviä. Haastatteluissa taas nousee esille jaottelua karjalaisten kesken sen mukaan kummalla puolella rajaa he ovat syntyneet.

Ensimmäisen osan kolmas artikkeli on Pekka Suutarin kirjoittama ja käsittelee karjalankielistä musiikkia Suomessa. Tarkastelun fokuksessa ovat karjalankieliset äänilevyt Suomessa, eli miten paljon ja minkälaisessa kulttuurisessa kontekstissa niitä on levytetty. Käyttämällä muun muassa äänilevytietokantoja, nettisivuja ja lehtiaineistoja Suutari tarkastelee esimerkiksi karjalaisen musiikin näkyvyyttä ja asemaa Suomessa. Siinä missä 1900-luvun alkupuolella karelianismi korosti karjalaisen kulttuurin arvoa, evakkoutta seuranneina vuosina oli nähtävissä se, etteivät karjalaiset saaneet tukea omankieliselle kulttuuritoiminnalleen.

Suutari tarkastelee kattavasti Suomessa ja Venäjän Karjalassa julkaistua karjalankielistä tai Karjalaan liittyvää musiikkia aina Heikki Koukkusesta Samppa Karhuun ja Loimolan Voimaan. Suutari toteaa, että levytyksissä on korostunut tietty perusohjelmisto, joka on ollut yhtenäistä molemmiin puolin rajaa olevilla karjalaisilla. Venäjän puoleisesta ohjelmistosta puuttuu kuitenkin *Karjalani rahvas*-kappale, joka on sävelletty maailmansotien välillä, koska kappale ei rajojen sulkeutumisen jälkeen siirtynyt yli rajan. Artikkelinsa loppuksi Suutari luo vielä katseensa karjalankielisen musiikin revitalisaatioon eli uuteen kulttuuriseen nousuun.

Ensimmäisen osan viimeisessä artikkelissa Ilija Moshnikov tarkastelee Suojärven rajakarjalaismurteen kielivariaatiota NUT-partisiipin kautta. Suojärven kielivariaatioon vaikuttivat varsin pitkään jatkuneet kielikontaktit eri suuntiin. Suojärven murteen voitiin nähdä sijaitsevan siirtymävyöhykkeellä varsinaiskarjalan ja livvinkarjalan välissä. Moshnikovin artikkelissa on kiitettävää se, että hän on havainnollistanut aineistonsa maantieteellistä asemaa kahdella kartalla. Karttojen pienen koon vuoksi olennaiseksi nousevat värierot eivät nyt kuitenkaan erotu hyvin. Kartta 2 vaatisi lukijalta suurennuslasia, jotta erot tulisivat näkyville. Tästä huolimatta tutkimuksessa nousee mielekkäästi esille, että Suojärven rajakarjalaismurteessa ovat sekoittuneet karjalan ja suomen kielen partisiippivariantit, vaikkakin yksilökohtainen vaihtelu on ollut suurta. Moshnikov toteaa, että suomessa ja karjalassa käytössä olleiden partisiippivarianttien esiintyminen viittaa näiden kielimuotojen yhteiseen muinaiskarjalaiseen alkuperään.

Media ja revitalisaatio

Toisen osan ensimmäisessä artikkelissa Outi Tánčzos tarkastelee kielivähemmistöjen sanomalehtien roolia kieliyhteisöissä. Tämän hän tekee karjalaisen *Oma Mua*, vepsäläisen *Kodima* ja romanianunkarilaisen *Szabadság* -lehtien päätoimittajien haastatteluiden pohjalta. Artikkelin tausta-ajatuksena on, että valtamediassa näiden kielivähemmistöjen näkyvyys jää heikoksi, joten vähemmistökielisen median merkitys on tästä syystä oleellista. Artikkelinsa kautta Tánčzos tarkastelee myös sitä, millaisia ryhmiä vähemmistömedian sisällä konstruoidaan sekä luodaanko tällä jonkinlaista yleistä etnistä identiteettiä.

Vaikka kieliryhmien ja lehtien kokojen väliset erot ovat huomattavia, ovat lehtien päätoimittajien näkemykset lehtien tehtävistä varsin yhteneväisiä. Keskeiseksi nousee muun muassa vaihtoehtoisten näkökulmien esille tuominen valtavirtamediaan verrattuna samalla kun vähemmistön ääni pääsee esille. Samaan aikaan vähemmistömedia voidaan nähdä kaksiteräisenä miekkana, sillä valtio voi käyttää sitä myös todisteena siitä, että vähemmistöpolitiikka on hoidettu hyvin, vaikka tosiasiat osoittaisivatkin pinnan alla muuta.

Päätoimittajien haastatteluissa toistuu ajatus siitä, että omankielinen media yhdistää puhujia. Kuitenkin Ulriikka Puuran artikkeli, joka käsittelee *Kodima*-lehteä, näyttäisi nostavan esille osittain päätoimittajien yhteneväisyysajatuksesta poikkeavia näkökulmia. Päätoimittajien kertomuksissa lehdet voidaan kuitenkin tulkita kielellisten oikeuksien ja kieliyhteisön symboliksi. Samaan aikaan he myös kiinnittävät huomiota kielen laatuun ja oikeellisuuteen. Kielen muutokset ja kehitys saattavat osaltaan myös sulkea osan yhteisöön kuuluvista ulkopuolelle.

Puura käsittelee vepsäläisten *Kodima*-lehteä omassa artikkelissaan tarkemmin. Hänen mukaansa vepsäläisten haasteeksi nousee se, että vepsäläisten asuinalueet ovat jakautuneet Venäjällä kolmen eri hallintoalueen puolelle. Heillä ei näin ollen ole yhdistäviä kansallisia rakenteita. Puuran tarkastelun kohteena onkin muun muassa se, miten aluerajat ylittävää vepsäläisyyttä rakennetaan lehdessä. Osa vepsäläisistä ei kuitenkaan enää puhu vepsää tai osaa lukea sitä. Osittain tästä syystä lehdestä on tullut kaksikielinen venäjänkielisten tekstien kuitenkin käsitellessä lähinnä Leningradin alueen uutisia.

Puuran mukaan lehti seuraa hyvin uskollisesti Karjalan tasavallan virallista esitystä, jossa itämerensuomalaiset antavat tasavaltaan oman erityisvärinsä tuomatta kuitenkaan kuuluville erityisen kriittisiä äänenpainoja. Tässä näkyy myös se, että vepsäläiset vertautuvat usein karjalaisiin ja osittain hakevat myös esimerkkiä sieltä, jolloin vepsäläisten omat erityispiirteet jäävät usein huomiotta. Toisaalta vepsäläisten revitalisaatio ei ole Karjalan tasavallan ulkopuolella tavoittanut kaikkia vepsäläisiä tasapuolisesti.

Toisen osan kolmannessa artikkelissa Natalia Giloleva ja Maria Kok tarkastelevat YLE Joensuun (entinen YLE Pohjois-Karjala) karjalankielisten radiouutisten käännöstyössä ilmenneitä haasteita ja esittävät ehdotuksia hyvistä käytännöistä. Nopea käännöstahti sekä olemassa olevien käännösten puuttuminen aiheuttavat vaikeuksia, ja kirjoittajat esittelevätkin kohtaamiaan haasteita muutamien käännösolmujen kautta. Osana esittelyään he kertovat siitä, miten käänökselle on etsitty vaihtoehtoja tapauksissa, joissa varsinaista vastinetta sanalle ei löydy tai olemassa olevaan sanaan liittyy vääränlainen konnotaatio. Pitkälti Venäjän Karjalassa kehitetyssä modernissa ja normitetussa livvin karjalassa näkyvät yhteiskuntien erilaiset

rakenteet. Haasteensa asettaa sekin, että käännöstyössä vähemmistökieli voi usein altistua valtakielestä peräisin oleville malleille, joita vähemmistökielellä ei ole aikaisemmin ollut.

Miikul Pahomov tarkastelee artikkelissaan lyydin kielen revitalisaation haasteita. Pertti Virtaranta näki 1970-luvulla lyydin, Karjalan tasavallan yhden alkuperäiskielen, itsenäisenä itämerensuomalaisena kielenä. Nykyään suurin osa lyydiläisistä asuu Karjalan tasavallan kaupungeissa. Suurin osa lyydiä puhuvista edustavat vanhempaa ikäpolvea ja arvioiden mukaan puhujia olisi vain noin 150 henkeä, koska suurin osa lyydiläistaustaisista henkilöistä ei enää kieltä puhu. Kielen negatiivista kehitystä on edistännyt huonosti onnistunut kielisuunnittelu, jossa lyydiläiset jätettiin revitalisaatiotoiminnan ulkopuolelle. Tämän seurauksena Karjalan tasavallassa virallista tukea saavat vain vepsä, suomi, livvinkarjala ja varsinaiskarjala. Osana tätä kehitystä muun muassa lyydiläisortografassa vakiintunut ü-kirjain on jäänyt ilman käyttöä.

Tämän kriittisesti uhanalaisen kielen puhujat ovat vaatineet lyydin kielen tunnustamista itsenäiseksi kieleksi ja lyydiläisten tunnustamista itsenäiseksi suomalais-ugrilaiseksi kansaksi. Kielen asemaa on osaltaan heikentänyt erimielisyydet lyydin asemasta, koska sitä ei ole hyväksytty omaksi kielekseen. Koska karjala ja lyydi poikkeavat lähtökohdissaan toisistaan, ei revitalisaatiotoiminta karjalasta kopioituna toimi lyydin parissa; onhan myös näiden kielten puhujien määrä ja uhanalaisuus aivan toista tasoa. Pahomov kuuluttaakin sen perään, että lyydi tarvitsee omakohtaista revitalisaatiopolitiikkaa.

Artikkelikokoelman viimeisenä tekstinä on Tiina Sepän teksti, jossa tarkastellaan *Kainuun Sanomien* 2006 vuosikerran puitteissa lehden Karjala- uutisointia suhteessa Venäjä-uutisointiin ja karelianistisiin teksteihin. Tältä aineistolta Seppä kysyy, mistä puhutaan, kun puhutaan Karjalasta, tai minkälaista kuvaa karjalapuhe toistaa. Sepän erityisen tarkastelun kohteena ovat lehden uutisten otsikot ja kuvitus. Tarkastelussaan Seppä toteaa *Kainuun Sanomien* uutistekstien toistavan hyvin perinteisiä mielikuvia, joissa Karjalaan liitettävät mielikuvat symboloivat ikaikaista ja myyttistä menneisyyttä. Tässä on nähtävissä samoja Karjalan ja karjalaisuuden elementtejä, jota hyödynnettiin Suomen ja suomalaisuuden rakentamisessa ja jossa vieraiksi koetut piirteet pyrittiin häivyttämään. *Kainuun Sanomien* uutisoinnissa tämä näkyy muun muassa siinä, miten Venäjää käsittelevät tekstit sukupuolitetaan maskuliiniseksi, kun taas Karjalaa käsittelevät tekstit esitetään feminiinisinä. Sanomalehtitekstit siis toistavat romanttisia Karjala-representaatioita ja -käsityksiä samalla kun ei-toivotut piirteet esitetään venäläisinä.

Muita huomioita kokonaisuudesta

Artikkelien painopiste asettuu kielitieteen puolelle, jolloin esimerkiksi Suutarin musiikkiin keskittyvä artikkeli jää hieman irralliseksi. Lukijalle jää nyt epäselväksi, johtuuko kielitieteellinen painotus siitä, että Raja-Karjalaa tai vähemmistökielisiä ryhmittymiä on tutkittu vähän kulttuurintutkimuksessa, kun taas kielitieteen ja perinteentutkimuksen painotukset ovat korostuneet. Tämä kuitenkin nostaa esille sen, että Raja-Karjalan ja kielivähemmistöjen nykypäivän tilannetta olisi hyvä tarkastella monipuolisemmin.

Samaan aikaan herää kysymys siitä, painottuuko kirjassa nyt liikaa karjalaisuus, kun osa artikkeleista käsittelee muita vähemmistöjä: vepsäläisiä ja lyydiläisiä. Lyydiläisiä ei nyt edes mainita kirjan johdannossa. Näiden vähemmistöjen läsnäolo ei tule myöskään esille kirjan

otsikossa *Karjalankieliset rajalla*. Samaan aikaan esimerkiksi lyydiläisiä käsittelevä artikkeli nostaa kuitenkin esille sen, ettei tämä kieliryhmä ole saanut tunnustusta osittain juuri karjalaisuuden ylikorostuessa. Lukijalle tämä näyttää siltä, että nämä vähemmistökielet ovat nyt juuri kokeneet jotain samaa. Ovathan ne tulleet nyt kategorisoiduksi karjalaisuuden alle.

Kirjan kokonaisuutta tarkasteltaessa nousee esille artikkelien vaihteleva pituus. Siinä missä kokoelman lyhyin artikkeli on vain 19 sivua pitkä, on pisin artikkeli 41 sivun pituinen. Artikkelien pituuksia olisi siis voinut yhtenäistää. Samaan aikaan lukijaa osin häiritsee läpi teoksen toistuva osittain huolimaton taittaminen. Tästä esimerkkinä useiden artikkelien kohdalla toistuva yksittäisen rivin välilyöntien puuttuminen. Ongelma olisi ollut helppo huomata ja ratkaista taiton sekä huolellisen oikoluvun yhteydessä muun muassa sanojen tavuttamisella. Vaikka tämä huolimattomuus onkin vähäistä, jää siitä lukijalle häiritsevän viimeistelemätön tunne koko kirjan osalta. Kirja kuitenkin nostaa esille tärkeitä vähemmistökieliryhmiä koskevia kysymyksiä ja ongelmia samalla kun se tarjoaa katsauksen tämän hetken Raja-Karjalaa käsittelevään tutkimukseen.

Elina Hytönen-Ng on etnomusikologi ja kulttuurintutkija, joka toimii tutkijana Karjalan tutkimuslaitoksella Itä-Suomen yliopistossa.

Kirja-arviot

Esimerkillisiä koulukuntia, tyyppikäännteitä tai muuten vain hankalia persoonia

Hämäläinen, Niina ja Petja Kauppi (toim.). 2021. *Paradigma. Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin. Kalevalaseuran vuosikirja 100*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 408 s. <https://doi.org/10.21435/ksvk.100>

Antti-Ville Kärjä

Liekö merkki ammatillisesta taitekohdasta, että etnografisten ja muiden empiiristen asetelmien sijaan mielenkiintoni on viime aikoina kääntynyt kohti tieteenfilosofisia perusteita. Olenkin huomannut aihepiiriä koskevien opintojeni jääneen valitettavan ellei peräti hävettävän ohuiksi. Arvioni mukaan kysymys on ennen kaikkea pääaineessani musiikkitieteessä vaikuttaneesta elitismistä, mikä on johtanut monissa tapauksissa suoranaiseen hagiografiaan ja tutkimuksen ”laadun” määrittämiseen musiikin tyyliin tai tekijöiden oletetun nerouden perusteella. Perusopintoni olivat lisäksi traditiokeskeisiä ilman sanottavaa metodista reflektiota: esimerkiksi musiikin historian opinnot rakentuivat tyylihistoriallisten ja säveltäjäkeskeisten kehityskertomusten varaan, enkä muista yhdenkään opettajani käsitelleen historiantutkimuksen metodologisia tai tieteenfilosofisia kysymyksiä.

Toivon mukaan moisesta musiikin- ja ehkä laajemminkin taiteentutkimuksen ”paradigmasta” on osapuilleen kolmen vuosikymmenen aikana päästy eroon. Lainausmerkit ovat tarkoitukselliset, sillä kyseisen lähestymistavan nimeäminen paradigmaksi on enemmän kuin kyseenalaista: tieteellisen tiedon tuottamisen sijaan kysymys on pikemminkin taiteen ja taiteilijoiden ylimaallisuutta palvovasta uskonlahkosta. Etymologiselta kannalta ilmiö on toki tyyppiesimerkki tieteen nimissä harjoitetusta toiminnasta ja samalla myös tieteellisen tutkimuksen poliittisuudesta. Jälkimmäistä ajatellen on toki huomattava, että paradigman käsite politisoituu herkästi, etenkin sikäli kun se vertautuu ”tieteellisiin vallankumouksiin”. Kukapa tutkija ei haluaisi olla ajattelua järjestyttävän muutoksen airut?

Tieteenfilosofiselta kannalta sadannen *Kalevalaseuran vuosikirjan* otsikointi vaikuttikin lupaavalta, ja odotin saavani nelisataasivuisen päivityksen "sallittujen tieteellisten uskomusten rajoitusten rajuudesta" sekä "ammattikunnan sitoumuksia muuttavista tieteen poikkeustiloista", paradigma-ajattelun oppi-isää Thomas S. Kuhnia (1994) mukaillakseni. Ehkäpä minun olisi kuitenkin pitänyt tuijottaa itse julkaisun päänimeä tarkemmin, sillä jo sisällysluettelon perusteella kävi selväksi, että vuosikirjassa ei käsitellä yleisesti minkä tahansa tieteen periaatteita ja käsityksiä, vaan nimenomaisesti "folkloristiikan ja sen lähitieteiden" käännteitä, kuten vuosikirjan toinen toimittaja Niina Hämäläinen johdannossa toteaa (s. 7–8).

Tiede, tutkimus ja akateeminen nurina

Myönnän mutisseeni hetken pettyneenä siitä, miksei alaotsikossa lue "tieteen" sijaan esimerkiksi "perinnetieteiden", sillä mahdollisesta kiistanalaisuudestaan huolimatta se olisi vastannut vuosikirjan sisältöä tarkemmin. Toisaalta luku-urakan edetessä pettymykseni vaihtui pohdintaan ennako-oletuksistani sekä ennen kaikkea naiiviudestani normaalitieteen ja sen instituutioiden suhteen: totta kai perinnetieteiden julkaisuissa kirjoitetaan siitä, mitä perinnetieteilijät tieteenä pitävät. Johdannossa kirjoittajat tosin nimetään kulttuurintutkijoiksi: "mukana on folkloristeja ja perinteentutkijoita, etnologeja, uskontotieteilijöitä, sekä etnomusikologi ja historiantutkija" (s. 7).

Sanamuodoilla on väliä siinä missä riveillä välinsä, ja kirjoittajien tieteenalalistauksessa huomiota herättääkin se, että joukossa on sananmukaisesti lopulta vain yhdenlaisia tieteilijöitä. Lukemistani alkoikin ohjata sarja jatkopohdintoja eritoten "tieteen" ja "tieteellisen tutkimuksen" suhteesta ja siitä, miten se ilmenee folkloristiikassa ja yleisemminkin. Huomioni kiinnittyi myös erilaisiin tapoihin ymmärtää "kulttuuri" ja sen tutkimus. Oman noin 30-vuotisen humanistis-yhteiskuntatieteellisen tutkijantaipaleeni aikana olen oppinut erottamaan kentätyöpainotteiset *kulttuurien tutkimuksen* alat teksti- ja teoskeskeisestä *kulttuurintutkimuksesta*. Vuosikirjan luettuani jäin miettimään, josko moinen ero on jo aikansa elänyt, vai olisiko kysymys pikemminkin vanhojen määrittelyvaltakamppailujen jatkumosta. Jo 1990-luvulta muistan taiteentutkijoiden nurinan sosiologien valta-asemaa kohtaan kulttuurintutkimuksen kentällä, eli onko nyt vain perinteentutkijoiden vuoro äyskiä ja tehdä itsestään tärkeitä?

Oli niin tai näin ja nimettäköön vuosikirjan kirjoittajat perinteen- tai kulttuurintutkijoiksi, kokonaisuus tarjosi itselleni moniulotteisen läpileikkauksen ja osin opettavaisenkin kertauksen aihepiirin oppihistoriasta Suomessa. Kirja on jaettu viiteen osaan, joista ensimmäisessä on kaksi itse vuosikirjan vaiheita käsittelevää artikkelia. Toisessa osassa keskitytään folkloristiikan "suomalaiseen koulukuntaan" ja täkäläiseen oppihistoriaan, myös sen uskontotieteellisten kytkösten osalta. Kolmannessa osassa puolestaan esitellään "metodologisia suunta- viivoja" niin kognitiotieteellisistä kuin sananlaskututkimuksenkin lähtökohdista. Neljännen osan keskiössä on yksittäisten tutkijoiden panos ja paradigmaattinen anti. Vuosikirjan päättää kolmen artikkelin ja parin sivun mittaisen "tunnelmatekstin" (ks. s. 12) jakso otsakkeella "muuttuvat paradigmat"; artikkeleissa käsitellään eläinkäännettä, aistikokemuksia ja affektiivisuutta. Aivan kirjan lopussa on vielä Kalevalaseura-säätiön toimintakertomus vuodelta 2020, mikä sekin yllätti minut mukana olollaan. Kaiketi sillekin on lukijansa eritoten diginaatiiveja kiireettömämmän yleisön joukossa.

Verratonta arviointia

Artikkelikokoelmille tyypilliseen tapaan vuosikirjassa on tyyllistä ja laadullista vaihtelua kohtuullisesti. Sisällysluettelossa kolme artikkelia on merkitty asteriskilla enkä selitystä tälle löytänyt, mutta oletan niiden olevan muita kuin vertaisarvioituja tutkimusartikkeleita. Silti siinä missä Ulla Pielan erittely vuosikirjan ”vaiheista, aiheista ja paradigmaista” (s. 15) välittyi itselleni kronikoivana ja paikoin jopa mielipidekirjoituksena, Viliina Silvosen ”moninäkökulmainen katsausartikkeli” tunne- ja affektitutkimuksen käsitteellisistä lähtökohdista (s. 367) hahmottui täysin kelpollisena metodologisesti painottuneena tutkimusartikkelina. Tämä johtaa pohtimaan sitä, missä määrin folkloristinen kulttuurintutkimus nojaa vaateeseen etnografisesta otteesta ja empiriasta. Onko folkloristisen vertaisyhteisön toisin sanoen mahdotonta hyväksyä teoreettista ja metodologista kehittelyä muuna kuin ”katsauksena”? Toisaalta suhtauduin Eija Starkin artikkeliin suomalaisen folkloristiikan suhteesta kognitiivisiin malleihin ja mentaliteettihistoriaan yhtä lailla käsitteellisiä ja menetelmällisiä valintoja perkaavana synteesinä.

Vertaisarvioinnin paradigmaattisen painoarvon kannalta oma erikoistapauksensa on lisäksi Veikko Anttosen artikkeli siitä, miten ”suomalaisen mytologian tutkimus kohtasi vertailevan uskontotieteen” sanskritisti Herman Kellgrenin lyhyeksi jääneen uran ansiosta (s. 133). Anttonen käsittelee uskonto-sanaan liittyviä kielipoliittisia jännitteitä, suomalaisen ja eurooppalaisen uskonnontutkimuksen tai uskontotieteen alkuvaiheiden tiedepolitiikkaa sekä sangen spekulatiivisin äänenpainoin Kellgrenin henkilökohtaisia elämänvaiheita ja ratkaisuja. Artikkelin puolivälissä tuhersin marginaaliin: ”ok... (ts. missä jutun juoni?)” Yhtäältä olinkin helpottunut, että Anttosen tekstiä seurasi Teemu Tairan ”kommenttipuheenvuoro” (s. 156), jossa oppihistorialliset vaiheet ja ”jossittelu” (s. 159) asettuvat osaksi nykyhetken kädenvääntöä normaalitieteestä ja sen mahdollisista vaihtoehdoista. Kuten Taira toteaa, oppihistoriallisesta merkityksestä ja kunnioituksesta on päästävä myös eteenpäin kriittisen ajattelun hengessä, etenkin mikäli Kellgren muiden muassa ”haluttaisiin nostaa [...] tutkijaksi, jolla olisi erityistä sanottavaa nykypäivän uskontotieteellisille lähestymistavoille” (s. 161).

Toisaalta vaivaannuin, sillä mieltäni jäi kaihertamaan epäily siitä, että myös arvioijille ja toimittajille Anttosen artikkelin juoni oli jäänyt epäselväksi, ja tämän takia tarvittiin erillinen kommenttiteksti. Eli onko Anttosen artikkeli mukana muista kuin tekstin laatua koskevista syistä? Voin vain toivoa olevani epäilyksissäni väärässä, sillä kyseinen ratkaisu ei palvelisi Anttosta eikä *Kalevalaseuran vuosikirjaa*. Vertaisarviointikäytäntöjen kannalta ongelmallista on vielä se, että Tairan tekstiä ei ole merkitty asteriskilla vaan se on sisällysluettelossa sisennetty. Sama pätee kirjan lopussa olevaan Aura Saarikosken parisivuisen lyyriseen tunnelmointiin. Toinen toiveeni onkin, etteivät nämä epäselvyydet johda tutkimuseettisesti kyseenalaisiin tapoihin luokitella tekstejä epäasianmukaisesti, pahimmillaan tutkimusrahoitusmekanismien ehdoilla.

Tieteelliset näytelmät ja paradigmapolitiikka

Tiede ja sen vallankumoukset ovat toki sitä mitä tiedeyhteisön jäsenet sellaisina pitävät, ja niinpä kulttuurin kaltaiset käsitteet samoin kuin vertaisarvioinnin kaltaiset käytännöt voivat nekin muuttua ja jopa rajusti. Oppihistoriallisilla eksentrikoilla tai täysinpalvelleilla professoreilla voi olla sormensa pelissä näissä muutoksissa, mutta kuten Jyrki Pöysä ja Tiina Seppä ”tieteellisten näytelmien hankalia persoonia” (ks. s. 223) käsittelevässä

artikkelissaan huomauttavat, kysymys on aina tavalla tai toisella sosiaalisista suhteista. Heidän käsittelynsä ponnistaa Kaarle Krohnin ja Väinö Salmisen vastakkainasettelusta suomalaisessa folkloristiikassa, mutta biografista puolta olennaisempaan pidän artikkelin antia itse paradigmakeeskustelulle.

Pöysä ja Seppä aprikoivat ensiksikin, onko kuhnilainen luonnontieteellisistä ihanteista kumpuava paradigma-ajattelu sovellettavissa sellaisenaan humanistis-yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Heidän mukaansa ”voi nimittäin olla myös niin, että muodikkaiden -ismien myötä uudet tutkimustavat ja niiden taustalla olevat teoriat kyllä vaihtavat käsitteistöä, mutta säilyttävätkin vanhemman katsantotavan” (s. 226). Esimerkkinä he käyttävät Julius ja Kaarle Krohniin henkilöityvää folkloristiikan ”suomalaista” eli maantieteellis-historiallista menetelmää: ”äkkiseltään [se] näyttäisi täyttävän hyvinkin paradigman määritelmän tieteellisenä ontologiana, [mutta] kuhnilaisena paradigmana [...] se perustuu ensisijaisesti Kaarle Krohnin asemaan tieteen kentässä, ei menetelmän todellisuutta määrittävään olemukseen” (s. 241). Toiseksi Pöysä ja Seppä kiinnittävät huomiota juuri tieteen moninaiisiin sosiaalisiin suhteisiin ja ”figuraatioihin”, jolloin myös tieteentekijöiden ”labiilius, liittoutumat, vastakkaisuudet ja henkilökohtaista vastenmielisyyttä kätkeytyksi ilmaisevat teoreettiset argumentit [sekä] tutkijoiden tunteet” ovat keskeinen osa oppihistoriallista tarkastelua (s. 242).

Suosittelenkin lukemaan Pöysän ja Sepän artikkelin ennen muita, sillä se sai minut pohtimaan alusta alkaen sitä, miten vuosikirja ilmentää omanlaistaan ”paradigmapolitiikkaa”. Toisin sanoen: mitä mahdollisia tarkoituseriä ja seurauksia termin ”paradigma” käytöllä on? Useissa muissa artikkeleissa termi rinnastuu tarkemmin erittelemättä esimerkiksi käänteisiin ja koulukuntiin, ja ajoittain jäi vaikutelma, että se oli lisätty tekstiin jälkikäteen vain vuosikirjan teeman takia. Ottaen huomioon humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ahdingon ja vähättelyn, pieninkin käsitteellinen ja metodologinen löpöryys tarjoaa vain lisää pököä pesään vaihtoehtofaktojen mukaan vatuloiville kaiken maailman insinööreille, neurotieteilijöistä puhumattakaan. Oireellista onkin, että siinä missä musiikkiantropologit hoksasivat jo 1960-luvulla musikaalisuuden olevan ihmisen lajiominaisuus, aivotutkijat ovat vihdoinkin mittauksineen päätyneet samaan eli todistaneet asian *tieteellisesti*. Kenties seuraava käänne tai jopa vallankumous kumpuaa taiteellisesta tutkimuksesta ja sen määritelmistä tai määrittelemättä jättämisistä musikaalisuutta ja siten myös ihmisyyttä koskien – ja kuhnilaisittain kenties myös maailmankaikkeutta. Tässä ei tosin taitaisi olla minkään osapuolen mukaan enää kysymys tieteestä tai sen paradigmoista.

Kirjallisuus

Kuhn, Thomas S. 1994. *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Alkuteos *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd edition, 1969. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Art House.

Antti-Ville Kärjä on kulttuurisen musiikintutkimuksen professori Taideyliopiston Sibelius-Akatemiassa.

Kirja-arviot

Suurin piirtein kaikki mitä kriittisestä kulttuuriperinnön tutkimuksesta on tiedettävä juuri nyt

Smith, Laurajane. 2020. *Emotional Heritage. Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites*. Sheffield ja Bristol: Equinox Publishing Ltd. 321 sivua.

Heidi Henriikka Mäkelä

Harva menneisyyttä jollakin tavalla käsittelevien alojen tutkija on välttynyt kuulemasta *kriittisestä kulttuuriperinnön tutkimuksesta* tai Laurajane Smithistä. Arkeologi Smith (s. 1962) räjäytti kulttuuriperintötutkimuksen pankin alun pitäen vuonna 2006, jolloin ilmestyi läpimurtoteos *Uses of Heritage*. Ennen kyseistä teosta kulttuuriperinnön tutkimusta oli tietysti tehty, mutta hajanaisemmin siellä täällä. Arkeologiassa, taidehistoriassa, folkloristiikassa, etnologiassa, sosiologiassa, matkailututkimuksessa, historiassa ja maantieteessä oli pohdiskeltu vastaavanlaisia kysymyksiä, ja esimerkiksi monille folkloristeille tuttu performanssitutkija Barbara Kirshenblatt-Gimblett oli jo ehtinyt teoretisoida *heritagea* käsitteenä ja ilmiönä osana nyky-yhteiskunnan modernia merkityksenantoa (Kirshenblatt-Gimblett 1995). Myös Suomessa ja Ruotsissa käsiteltiin kulttuuriperintöpolitiikkaa ja siihen liittyviä käsitteitä analyttisesti jo vuosituhannen alussa (Anttonen ym. 2000). Smith kuitenkin loi aiemmasta tutkimuksesta toimivan synteetin ja esitteli kulttuuriperinnöntutkimuksessa merkitykselliseksi nousseen ajatuksensa AHD:stä (*Authorized Heritage Discourse*), jonka arkeologi Johanna Enqvist on kääntänyt APD:ksi eli *auktorisoiduksi perintödiskurssiksi* (Enqvist 2016). APD:n keskeinen ajatus oli tuoda esille viranomaislähtöinen ja Eurooppa-keskeinen tapa määritellä ja käyttää kulttuuriperinnön käsitettä erilaisissa käytännöissä ja performansseissa.

Smith itse tuo esille, että valtava kiinnostus monitieteistä kulttuuriperintötutkimusta kohtaan kumpusi viime vuosituhannen lopulla ja 2000-luvun alkupuolella erityisesti neljästä seikasta. Näistä ensimmäinen oli kiinnostus toisen maailmansodan jälkeiselle ajalle tyypilliseen kulttuuripolitiikkaan, jossa esimerkiksi "pelastamisen" ja "suojelemisen" käsitteet olivat pinnalla ja jossa Unesco oli keskeinen toimija. Toinen kiinnostuksen kohde oli 1970-luvulta alkaen noussut kulttuuriperinnön taloudellinen hyödyntäminen esimerkiksi matkailutarkoituksissa. Kolmas syy oli yhteiskunnallinen: 1980-luvun konservatiivinen oikeistopolitiikka

nousi suosioon moniaalla länsimaissa, ja kulttuuriperintöä käytettiin näissä konteksteissa osana sosiaali- ja kulttuuripolitiikkaa. Neljäs syy liittyy edelliseen: Smithin mukaan 1900-luvun loppupuoli toi esille kulttuuriperinnön poliittisuuden ja sen käytön poliittisena resursina. Kulttuuriperintö liittyi vahvasti identiteettipolitiikkaan ja erilaisiin tunnustamisiin ja erontekoihin, jotka toimivat myös konfliktien alustoina. (Smith 2012.)

Suomessa kulttuuriperinnön tutkimus on noussut suosioon viimeisten parinkymmenen vuoden aikana erityisesti etnologian, museologian, folkloristiikan ja arkeologian aloilla, mikä heijastanee alojen yleisiä tendenssejä siirtyä ”kansallisten tieteiden” perinteen käsitteeseen kiinnittyvistä näkökulmista kohti kansainvälisiä muistin ja kulttuuriperinnön käsitteitä (ks. myös Haapola-Mäkelä 2019). Folkloristiikassa kiinnostus kulttuuriperintöön lienee herännyt ensisijaisesti *aineettoman kulttuuriperinnön* käsitteen kautta, vaikka nykyisessä tutkimuksessa tiedostetaan laajasti aineellisen ja aineettoman yhteenkietoutuneisuus. Monitieteisen alueen vetovoimasta kertoo esimerkiksi se, että juuri ennen koronasulkua vuonna 2020 järjestetty *No such thing as heritage* -konferenssi Helsingissä keräsi suuren joukon kuulijoita ja esitelmöijä. Monet tutkijat kiinnittivät esitelmänsä vahvasti kriittisen kulttuuriperinnön tutkimuksen näkökulmiin, joissa läsnä ovat esimerkiksi identiteetti- ja muistipolitiikan, valtasuhteiden ja ulossulkemisen kysymykset (ks. Simolin 2020). Konferenssin pääpuhujana oli Smith, jonka uusin kirja *Emotional Heritage* käsittelee juuri näitä näkökulmia.

Valtavan aineiston analyysia kriittisen realismin näkökulmasta: tiukka ei uusmateriaalisuudelle, kyllä sosiaalisille suhteille

Smithin kirja rakentuu mittavan aineiston varaan. Tutkimuksen taustalla on pitkän aikavälin (2004–2013) kuluessa tuotettu kenttätyöaineisto, joka sisältää yli 4500 haastattelua erilaisissa kulttuuriperintökohteissa USA:ssa, Britanniassa ja Australiassa. Haasteltavina ovat olleet pääasiassa kohteiden kävijät, mutta myös niiden henkilökunta. Kirjasta välittyy kuva, että Smith on itse ollut paikalla suuressa osassa haastatteluja, vaikka valtavaa aineistoa on toki ollut tuottamassa myös iso tutkimusassistenttien joukko. Aineistoa esitellään kirjassa sekä kvantitatiivisten että kvalitatiivisten analyysien kautta, joista allekirjoittaneelle resonoi enemmän jälkimmäinen. Toki järkälemäisen aineiston kohdalla myös määrällinen analyysi tuottaa mielenkiintoista tietoa: sen avulla on esimerkiksi analysoitu eroja ja yhtäläisyyksiä maiden välillä.

Kirja alkaa varsin hämmentävällä tavalla. Koska Smithin aiempi teos *Uses of Heritage* on ollut ilmestymisensä jälkeen paljon viitattu ja suuren huomioon kohteena, se on saanut osakseen myös runsaasti kritiikkiä. Käsillä olevaa kirjaa onkin ehkä hivenen hankala lukea ilman tämän taustan tiedostamista, sillä Smith aloittaa teoksensa kritiikin läpikäynnillä ja siihen vastaamalla. Eniten kritiikkiä ovat vuosien kuluessa esittäneet kulttuuriperintöalalla suosiota saaneet uusmaterialististen ja posthumanististen näkemysten kannattajat, jotka ovat välillä kovasanaisestikin tyrmänneet Smithin APD-näkemykset ”konstruktionistisina”, liiaksi ”kielellisyyteen keskittyvinä”, ”ihmiskeskeisinä” ja ”materiaalisuuden unohtavina”. Smith vastaa näihin toteamalla kiinnittyvänsä ontologisesti ensisijaisesti *kriittiseen (tieteelliseen) realismiin*, joka tarkoittaa materiaalisuuden maailman olemassaolon hyväksymistä ihmisen merkityksenannosta riippumattomana todellisuutena mutta jota voidaan myös tarkastella osana sosiaalista kanssakäymistä (s. 20–23). Smithin mukaan uusmateriaalisuuden, posthumanismin ja esimerkiksi toimijaverkkoteorian suurimmat ongelmat piilevät niiden kyvyttömyydessä ottaa kantaa suurin rakenteellis-poliittis-taloudellisiin kysymyksiin kuten luokan, sukupuolen ja etnisyyden näkökulmiin. Hän myös huomauttaa uusmaterialistisen

teorioiden sävyttämien tekstien olevan usein kielellisesti ”hämäriä” (*abstruse*), minkä vuoksi näiden tutkimusten ydintä on vaikea lähestyä. (S. 34–35.)

Smith siis pysyy kirjassa tiukasti jo aiemmissa teoksissa valitsemallaan ontologisella tiellä: hän esimerkiksi nojaa sosiaalipsykologi Margaret Wetherellin (esim. 2012) ajatuksiin *affektiivisistä käytännöistä*, joissa affekteja/emootioita ei eroteta kielellisestä merkityksenannosta. Smith puhuu *affektiivisistä kulttuuriperintökäytännöistä*, joiden keskiössä on sen pohdinta, mitä tunteisiin liittyvät käytännöt saavat aikaan ja miten ne vaikuttavat yhteiskunnassa. Nimestään huolimatta kirja ei varsinaisesti ole affekti/emootio-tutkimuksen oppikirja, vaan sen ytimessä on melko yksinkertainen huomio siitä, että kulttuuriperintö on väistämättä tunteisiin liittyvää, ja nämä tunteet ovat aina sidoksissa laajasti varioiviin identiteetin ilmauksiin ja politiikkoihin (s. 50).

Kirjassa lähestytään affektiivisiä kulttuuriperintökäytäntöjä kulttuuriperintökohteiden kävijöiden (*visitors*) näkökulmasta. Smithin keskeiset käsitteet ovat *sitoutumisen rekisterit* (*registers of engagement*) ja *tunnustuksen politiikka* (*politics of recognition*), joista ensimmäisellä tarkoitetaan sitä laajasti varioivaa käytäntöjen kirjoa, jolla kävijät käyttävät museoita ja kulttuuriperintökohteita ja sitoutuvat niihin. Smithin keskeinen huomio on, että huolimatta museoiden tai muiden kohteiden pedagogisista tavoitteista, toiveista tai päämääristä ihmiset usein vahvistavat käyntiensä aikana jo aiemmin omaksumiaan arvoja, asenteita ja ylipäänsä sosiaalista ja poliittista asemaansa, oli se sitten konservatiivisesti, progressiivisesti tai jotenkin muutoin väritynyt. Tämä taas ei tarkoita, etteivätkö kävijät sitoutuisi kohteisiin ja niiden viesteihin, vaan sitä, että kävijöillä on aktiivinen toimijuus kulttuuriperintöperformanssien tuottamisessa ja muokkaamisessa. Näissä prosesseissa merkittävä rooli on tunnustamisen (tai tunnustamattomuuden) politiikalla. Sillä tarkoitetaan eri ryhmien välisiä neuvotteluja ja kamppailuja, joissa haetaan jollekin ryhmälle ja sen historiallisille tai nykyisille olosuhteille yhteiskunnallista tunnustamista ja tunnistamista. Kulttuuriperintöperformansseilla ja niiden näyttämöillä kuten museoilla on usein mahdollisuus ja myös halu toimia tunnustamisen paikkoina ja välineinä, mutta samalla tunnustaminen voidaan kävijöiden toimesta myös kiistää.

Kuten Smithin edustaman alan, kriittisen kulttuuriperinnön tutkimuksen nimi implikoi, kirjan analyyseissa läsnä ovat perinteiset *kriittisen teorian* ja sen puitteissa nimenomaan marxilaisuuden juonteet: analyyttisen katseen kohteena ovat pääosin valtasuhteet, jotka linkittyvät esimerkiksi luokan, sukupuolen ja rodun kysymyksiin. Esimerkiksi ympäristökysymyksiä tai vaikkapa ilmastonmuutosta kirja ei juurikaan käsittele, vaan punaisena lankana ovat sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kysymykset. Smithin ote ei kuitenkaan ole saarnaava tai paheksuva, vaan varsin viileän rauhallinen ja analyyttinen.

Lopuksi

Kuten tämän arvion otsikossa totean, Smithin *Emotional Heritage* toimii hienona leikkauspisteenä siitä, mistä oikeastaan kriittisen kulttuuriperinnön tutkimuksen kentällä on kyse juuri nyt. Smithin tyyli on todella selkeä ja kirkas, mikä kenties selittää hänen tekstiensä suosion salaisuuden: sanonta ”selkeästi sanottu on usein myös selkeästi ajateltu” näyttäisi tässäkin pitävän paikkansa. Folkloristin sydäntä hellii Smithin merkityksenantoihin kiinnittyvä materiaalis-diskursiivinen näkökulma, jossa ”aineettomuus” kietoutuu saumattomasti ”aineelliseen”, eivätkä kriittiset näkökulmat toki ole jääneet huomioitta folkloristiikassakaan (esim. Mills 2020). Näistä syistä Smithin kirjaa on helppo lukea.

Näen kirjan myös vastaavan metodologisesti ja teoreettisesti joihinkin folkloristiikan alalla juuri nyt pyöriiviin päivänpolttaviin kysymyksiin: esimerkiksi kulttuurisen omimisen keskustelut, joita on käyty vaikkapa *Kalevalan* ympärillä (Kurko 2021), ovat tiiviisti kytköksissä kulttuuriperinnön ja tunnustuksen politiikan kysymyksiin. Smithin ajatukset kulttuuriperintöperformansseista ovat helposti sovellettavissa museokonteksteista vaikkapa arkistoihin tai kansalliseeposdiskursseihin, joissa erilaiset ryhmät ja näiden kulttuuriperintöä koskevat intressit, arvot ja asenteet kohtaavat ja usein myös aggressiivissävytteisestikin törmäävät. Suosittelen kirjaa siis myös yleisteoksena kaikille menneisyys-nykyisyysuhteiden analysoijille: Smith on ajan hermolla ja yhteiskunnallisten kysymysten ytimessä.

Kirjallisuus

- Anttonen, Pertti J., Anna-Leena Siikala, Stein R. Mathisen, ja Leif Magnusson, toim. 2000. *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity: A Festschrift for Barbro Klein*. Mångkulturellt centrum. Botkyrka, Sweden: Multicultural Centre.
- Enqvist, Johanna. 2016. "Suojellut muistot - Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia". Väitöskirja, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Haapoja-Mäkelä, Heidi. 2019. "Rajoista välittämättä: Etnologiset keskustelut folkloristin silmin". *Elore* 26 (2): 102–105. <https://doi.org/10.30666/elore.87663>
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1995. "Theorizing Heritage". *Ethnomusicology* 39 (3): 367–80. <https://doi.org/10.2307/924627>.
- Kurko, Antti. 2021. "Suomalaisten suhde Karjalaan on täynnä eksotisointia ja sortoa – TikTok-aktivisti Maura Häkki kamppailee kansansa säilymisen puolesta". *Voima*. 1. syyskuuta 2021. <https://voima.fi/artikkeli/2021/suomalaisten-suhde-karjalaan-on-taynna-eksotisointia-ja-sortoa-tiktok-aktivisti-maura-hakki-kamppailee-kansansa-sailyamisen-puolesta/>. [Avattu 14.4.2022.]
- Mills, Margaret A. 2020. "Introduction: Defining and Creating (A) New Critical Folklore Studies". *The Journal of American Folklore* 133 (530): 383–391. <https://doi.org/10.5406/jamerfolk.133.530.0383>.
- Simolin, Oona. 2020. "Kulttuuriperintökysymykset kokosivat tutkijoita ja taiteilijoita Helsingin yliopiston tutkijakollegiumiin: "No such thing as heritage?" – From basic assumptions and constructs to reconceptualizations -konferenssi Helsingissä 4.-6. maaliskuuta". *Elore* 27 (1): 123–26. <https://doi.org/10.30666/elore.90983>.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. London & New York: Routledge.
- Smith, Laurajane. 2012. "Editorial". *International Journal of Heritage Studies* 18 (6): 533–40. <https://doi.org/10.1080/13527258.2012.720794>.
- Wetherell, Margaret. 2012. *Affect and Emotion: A New Social Science Understanding*. Los Angeles ; London: SAGE.

Filosofian tohtori ja musiikin maisteri Heidi Henriikka Mäkelä toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa *The Muted Muses of Oral Culture. Ideology, transnationalism and silenced sources in the making of national heritages and literatures* (PI: Lotte Tarkka). Mäkelä tutkii kulttuuriperinnön, kalevalaisuuden ja maiseman kysymyksiä nyky-yhteiskunnassa.

Kirja-arviot

Joulupallosta tuli joulupäärinä

Neulonnan hiljainen tieto

Rauhala, Anna. 2019. *Neulonnan taito*. Helsinki: Kansatieteellinen arkisto 59, Suomen Muinaismuistoyhdistys. 251 sivua. Helsingin yliopiston Helda: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-6655-15-4>.

Heli Syrjälä

Tartuin innolla tähän teokseen, koska minua kiinnostavat erilaiset käsityötaidot niin kulttuurihistorialliselta kuin itse kokeilemisen kannalta. Olen monta kertaa päättänyt opetella neulomaan, mutta aina opettelu on jäänyt kesken ja tekeleet olen purkanut. Samoin kävi joulupalloyritykseni osalta: se näytti enemmän päärynältä. Käsityökiinnostuksen lisäksi teos oli myös nostalgiamatka menneeseen. Mieleeni nousivat muistot koulun käsityötunneilta, neulontatekeleistä, kesken jääneistä käsitöistä, mutta myös onnistumisista käsitöitä tehdessä. Samalla muistoissa olivat mukana ne monet ihmiset, joiden kanssa olen tehnyt käsitöitä sekä keskustellut niistä.

Neulontataidon tutkimus

Anna Rauhala tutkii etnologian alaan liittyvässä teoksessaan neulontaa taitona, tuotteina sekä niihin liittyvänä hiljaisena tietona 1800-luvulta nykyaikaan. Hiljainen tieto löytyy tuntemalla ja tekemällä käytännössä, aistinvaraisesti. Hiljaista tietoa voi olla vaikea sanallistaa, mutta tutkimuksessaan Rauhala elää aihettaan tulkiten ja kokeillen. Lähteinä käytettyjen Museoviraston varhempien kyselyiden lisäksi hän toteutti kyselyn nykyneulojille neulontaan liittyvistä merkityksistä. Lisäksi hän neuloi itse Kansallismuseon kokoelmissa olevien lapasten malleja muun muassa huonossa valaistuksessa päästäkseen alkuperäiseen tunnelmaan. Rauhala käyttää folkloristi Henry Glassien ajatusta perinteen hengittämisestä kuvaessaan perinteen siirtymistä sukupolvelta toiselle (s. 22).

Rauhala kutsuu tutkimustapaansa taidon etnografiaksi, joka sisältää sekä sanallistettua että hiljaista tietoa ja niiden vuorovaikutusta tutkimusaineistoissa. Sanoiksi puettua tietoa löytyy kyselyaineistoista, ja esineet kertovat omaa tietoaan esimerkiksi materiaalein ja teknisellä

toteutuksellaan, Rauhalan sanoin esineet ovat hiljaisia todistajia (s. 134). Rauhala tulkitsee aineistoja tietopohjan ja omien näkemystensä kanssa keskustellen. Hän on selvästi perehtynyt aiheeseen, ja kokeilunhalu sekä harrastuneisuus näkyvät innostuksena tutkimuksessa.

Rauhala tuo tutkimuksessaan mielestäni hienosti esiin eron museoon tallentuneiden esineiden ja arjen neuletöiden välillä. Museoon tallentuivat vain ne parhaimmat ja tekniseltä toteutukseltaan vaativimmat esineet, kun taas arkikäyttöön kelpasivat myös nopeammin valmistetut, helpot lapasmallit. Aiemmin, kun lapasia ja sukkia valmistettiin kotitarpeiksi ja käytössä oli rajallisesti lankoja, käytettiin kaikki mitä oli saatavilla. Ehkä tästä tavasta nousee kuulemani sananlasku, että henkilöä ei saa noidutuksi, kun hän käyttää eriparisia sukkia. Tällä on saatettu perustella jämälankojen käyttöä ja sitä, että parit eivät aina olleet täydellisesti samanlaisia.

Arkinen taito näkyväksi

Rauhalan teos on kiinnostava, koska monien hallitsemaa taitoa pidetään usein niin itsestään selvyytensä, että sitä ei nähdä tarpeelliseksi tutkia tai sanallistaa. Tämän vuoksi taidon tarkastelu eri näkökulmista on kuitenkin tärkeää. Monet aiempina vuosisatoina arkiset käsityötaitot ovat kadonneet historian hämääriin eikä taitajia enää ole. Käsitöiden uusi tuleminen viime vuosikymmeninä on onneksi nostanut esiin näitä perinteisiä taitoja.

Teoksen antama yksi hieno tieto oli se, miten neulontataito on muuttunut muutamassa vuosikymmenessä: 1800-luvun lopulla ja vielä 1900-luvun alussa neulonta tehtiin oikealta kädeltä heittämällä lanka.¹ Kansakoululaitoksen vakiinnuttua tekniikka muuttui ja oppilaat saatettiin pakolla opettaa neulomaan nykytekniikalla vasemmalta kädeltä. Rauhala nostaa kiinnostavasti esiin tekniikan muuttumisen vaikutukset ihmisiin ja sosiaaliseen kanssakäymiseen. Vanhalla tavalla neuloneet saattoivat piilotella taitoaan ja hävetä, koska eivät osanneet neuloa uudella tavalla ja kokivat itsensä vanhanaikaisiksi ja kouluttamattomiksi. Mielienkiintoiseksi koin myös sen tiedon, että jotkut käyttävät neuloessaan sekä vanhaa että uutta neulontatapaa, koska se helpottaa erivärisillä langoilla tehtävien kirjoneuleiden neulontaa. Tavallaan neulontatapojen murros jätti molemmat neulontatavat elämään omanlaisenaan erikoistekniikkana.

Nautin teoksen historiaosioista suunnattomasti. Oma taustani kulttuurihistorian parissa varmasti vaikutti tähän, mutta Rauhalan tyyli kirjoittaa oli myös mukaansatempaava. Pidin siitä, että mukaan oli otettu myös arkeologisilta kaivauksilta löytyneiden aineistojen tuomaa tietoa. Rauhala kertoo muun muassa Turun Mätäjärven korttelissa tehdyistä kaivauslöydöistä, joiden mukaan neulontataito on ollut käytössä jo keskiajalla (s. 51). Yleisesti kirjan teksti oli mielestäni kirjoitettu sujuvasti ja sitä oli mukava lukea.

Neuletyöt perinteentutkimuksen kentällä

Kirja antaa mielestäni hyvän kuvauksen yleisestä ja monen osaamasta neulontataidosta ja sen historiasta, muuttumisesta ja merkityksistä suomalaisessa yhteiskunnassa. Esiin nousevat muun muassa siirtyminen omavaraistaloudesta teollisiin tuotteisiin ja neulonnan

1 Oikealta kädeltä neulomisesta ks. esim. *How to knit – for absolute beginners!*, <<https://youtu.be/Ziq0MoUZqVY>> haettu 29.1.2022.

muutos arjen tarvetyöstä harrastukseksi sekä mielenvirkistäjäksi. Rauhala kuvaa myös sitä, miten neulontataidolla on ollut merkitystä yhteiskunnallisissa kriiseissä, kuten sota-aikana. Kotirintamalla neulottiin urakalla sotilaille muun muassa sukkia, lapasia sekä kypärämussyjä.

Rauhalan tutkimus auttaa näkemään, miten taitoa ja siihen liittyvää hiljaista tietoa voidaan tutkia ja havainnoida erilaisten aineistojen avulla. Mielenkiintoista teoksessa oli erilaisten aineistojen vuoropuhelu: esineiden esiintuoma taito, tekniikka ja hiljainen kommunikointi, sekä niin vanhempien kuin uudempienkin kyselyaineistojen tuomat sanalliset tarinat.

Rauhala kertoo anonymisoineensa käyttämänsä kyselyaineistot, mutta mielestäni se ei teoksessa toteudu. Anonymisoitaessa tietoja alkuperäistä vastaajaa ei voi enää tietojen yhdistämällä tunnistaa. Anonymisoitu tieto on muutettu peruuttamattomasti tunnistamattomaksi ja sitä ei voi enää muuttaa tunnistettavaksi (ks. esim. Tietosuojavaltuutetun toimisto: *Pseudonymisoidut ja anonymisoidut tiedot*; TENK: *Ihmistieteiden eettisen ennakoarvioinnin ohje*). Teoksen viittauksissa mainitaan henkilön sukupuoli, asuinpaikkakunta ja syntymäaika sekä kyselyn ja vastaajan numero. Näiden tietojen avulla henkilö voi olla tunnistettavissa esimerkiksi, jos vastaaja on pieneltä paikkakunnalta. Museoviraston kyselyaineistojen käyttö on luvanvaraista, mutta se on mahdollista, joten henkilötiedot ovat löydettävissä viittausten perusteella. Osa kyselyaineistojen vastaajista on kuitenkin jo edesmenneitä, joten heitä eivät tietosuojalain pykälät koske ja henkilötiedot ovat lain kannalta julkaistavissa. Anonymisointi ja pseudonymisointi eivät ole helppoja asioita, ja olen niitä itsekkin monia kertoja harjoitellut, pohtinut ja opetellut. Nykyisen tietosuojalainsäädännön takia asiaan kannattaa kuitenkin aina kiinnittää erityistä huomiota.

Villan lämpöä arjessa

Aluksi kiinnostukseni teokseen kumpusi kehräämisharrastuksestani ja omasta taidottomuudestani neulonnan suhteen. Tämän vuoksi olisin kaivannut teokseen runsaammin kuvia erilaisista lapasista. Sivujen vilistäessä silmiäni ohi kiinnostukseni neulomiseen ja sen historiaan kuitenkin kasvoi. Neulontaan tarvitaan lankaa ja lankaa saadaan kehräämällä. Vaikka kirjassa ei ole neulontaohjeita, neulontatekniikoista ja -taidoista kertominen innosti minut kokeilemaan niitä. Näiden taitojen osaaminen tuntuu siltä, että voin edes hieman astua esivanhempieni jalkineisiin ja kokeilla heidän arkeaan.

Rauhalan teos liittyy vahvasti käsityöharrastuksiini, mutta se antoi ajattelemisen aihetta myös arkistotyöhöni liittyen. Esimerkiksi esineisiin tai muuhun arkistoaineistoon liittyvät laadukkaat metatiedot ovat tärkeitä tutkimukselle, ja niiden kokoamiseen ja kirjaamiseen kannattaa ottaa aikaa. Rauhala kirjoittaa, että monista museoesineistä puuttuvat tiedot esimerkiksi valmistusajankohdasta, mikä vaikeuttaa esineiden ajoittamista (s. 38). Aineistojen kuvailu on vaativa tehtävä sekä museo- että arkistoalalla. On mainiota, että kuvailun epäkohtia nostetaan tutkimuksessa esiin, jotta niihin voidaan tarttua ja toimintaa pyrkiä parantamaan.

Teoksessa oli runsaasti suoria lainauksia kyselyvastauksista, jotka toivat lukemiseen hyvän mausteen. Rauhala toki tulkitsee lainauksia ja tuo esiin rivien väleihin piilotettuja ajatuksia, mutta alkuperäisten kertomusten lukeminen auttoi näkemään asioita neulonnan tekijöiden näkökulmasta. Kyselyvastauksista nousi esiin muun muassa varhaisempien vuosikymmenten näkemyksiä miesten neulomisesta. Monet miehet neuloivat joko olosuhteiden pakosta

tai koska he vain pitivät siitä. Neulomistaidon vuoksi miehiä saatettiin kuitenkin pitää naismaisina tai jopa pilkata.

Neuleiden matkaan

Teoksen lukemisen jälkeen uskaltauduin vielä kerran kokeilemaan villasukkan neulomista. Yllätyksekseni se onnistui teknisesti kantapäätä myöten. Kirja antoi innostuksen neulomiseen, mutta Rauhalan teksti kertoo myös siitä, miten tutkimukseen on hyvä heittäytyä koko sielullaan: kokeilla, katsoa, kuunnella ja sanallistaa. Hän on kuvallistanut taidon etnografian selkeäksi kaavioksi, jonka avulla tiedon rakentumista voi tarkastella. Kirja nostaa hyvin esiin sen, kuinka tärkeää on tutkia perinteitä ja sanallistaa hiljaista, itsestään selvänä pidettyä tietoa, jotta perinne säilyy ja jatkuu elävänä. Teoksen paras oivallus oli mielestäni se, että pienet virheet neuletyössä eivät haittaa, eikä työn aina tarvitse olla täydellinen. Neuleet ovat käytösesineitä ja silmukkavirhe lapasessa tai sukassa ei estä sen käyttöä. Jotkut tietoteokset saattavat auttaa laihdutuskuurissa, tämä teos innosti kokeilemaan neulomista. Ehkä jopa neuloosiksi muodostuen, vaikka joulupallojen valmistus saa vielä odottaa taitojeni karttumista.

Viitteet

Tietosuojavaltutuen toimisto: *Pseudonymisoidut ja anonymisoidut tiedot*, <https://tietosuoja.fi/pseudonymisointi-anonymisointi>, haettu 16.1.2022.

TENK: *Ihmistieteiden eettisen ennakoarvioinnin ohje 2019* (päivitetty 16.11.2021), <https://tenk.fi/fi/ohjeet-ja-aineistot/ihmistieteiden-eettisen-ennakoarvioinnin-ohje>, haettu 13.3.2022.

Filosofian maisteri Heli Syrjälä työskentelee projektitutkijana Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkistossa Turun yliopistossa.